

Robert Bińkowski

**Bezpośrednie przygotowanie
młodzieży do sakramentu
bierzmowania w parafiach
archidiecezji warszawskiej
Studium pastoralno-teologiczne**

Exante Wydawnictwo Naukowe

Bezpośrednie przygotowanie
młodzieży do sakramentu
bierzmowania w parafiach
archidiecezji warszawskiej
Studium pastoralno-teologiczne

Robert Bińkowski

Bezpośrednie przygotowanie
młodzieży do sakramentu
bierzmowania w parafiach
archidiecezji warszawskiej
Studium pastoralno-teologiczne

Autor

dk. dr Robert Bińkowski

Recenzenci

ks. prof. dr hab. Wiesław Przygoda

ks. prof. dr hab. Paweł Mąkosa

Redakcja i korekta

dr Klaudia Pujer

Wrocław 2026

Wydanie I

Exante Wydawnictwo Naukowe

exante.com.pl, korekta.pro

Zdjęcie na okładce: Chroma Stock

© Copyright by Robert Bińkowski 2026

© Copyright by Exante Wydawnictwo Naukowe 2026

ISBN 978-83-68076-18-9 (e-book)

Spis treści

WYKAZ SKRÓTÓW	9
WSTĘP	13
ROZDZIAŁ 1. ROLA SAKRAMENTU BIERZMOWANIA W FORMACJI CHRZEŚCIJAŃSKIEJ W ŚWIETLE DOKUMENTÓW KOŚCIOŁA I LITERATURY PASTORALNO-KATECHETYCZNEJ	19
1.1. Ogólna charakterystyka sakramentu	19
1.2. Specyfika chrztu i bierzmowania	28
1.3. Dary Ducha Świętego i ich znaczenie	32
1.3.1. Dar bojaźni Bożej	33
1.3.2. Dar pobożności	33
1.3.3. Dar umiejętności (wiedzy)	35
1.3.4. Dar męstwa	37
1.3.5. Dar rady	38
1.3.6. Dar rozumu	40
1.3.7. Dar mądrości	42
1.4. Charakterystyka charyzmatów	43
1.4.1. Charyzmaty ogólne	45
1.4.1.1. Charyzmat zbawienia	45
1.4.1.2. Charyzmat powołania	45
1.4.1.3. Charyzmat spotkania	46
1.4.1.4. Charyzmat udziału w życiu wiecznym	47
1.4.2. Charyzmaty specjalne	47
1.4.2.1. Charyzmat mądrości	48
1.4.2.2. Charyzmat wiedzy (poznania)	49
1.4.2.3. Charyzmat prorocstwa	49
1.4.2.4. Charyzmat rozpoznawania duchów	50
1.4.2.5. Charyzmat czynienia cudów	50
1.4.2.6. Charyzmat wiary (w stopniu nadzwyczajnym)	51
1.4.2.7. Charyzmat (dar) języków	52
1.5. Owoce Ducha Świętego	54
1.5.1. Miłość	56
1.5.2. Radość	57
1.5.3. Pokój	58

1.5.4. Cierpliwość	59
1.5.5. Życzliwość i dobroć	60
1.5.6. Wierność	61
1.5.7. Łagodność i pokora	63
1.5.8. Opanowanie	63
1.6. Doskonałości ośmiu błogosławieństw ewangelicznych	65
1.6.1. <i>Błogosławieni ubodzy w duchu, albowiem do nich należy królestwo niebieskie</i>	66
1.6.2. <i>Błogosławieni, którzy się smucą, albowiem oni będą pocieszeni</i>	67
1.6.3. <i>Błogosławieni cisi, albowiem oni na własność posiadą ziemię</i>	68
1.6.4. <i>Błogosławieni, którzy łakną i pragną sprawiedliwości, albowiem oni będą nasyчени</i>	69
1.6.5. <i>Błogosławieni miłosierni, albowiem oni miłosierdzia dostąpią</i>	70
1.6.6. <i>Błogosławieni czystego serca, albowiem oni Boga oglądać będą</i>	72
1.6.7. <i>Błogosławieni, którzy wprowadzają pokój, albowiem oni będą nazwani synami Bożymi</i>	72
1.6.8. <i>Błogosławieni, którzy cierpią prześladowanie dla sprawiedliwości, albowiem do nich należy królestwo niebieskie</i>	74
1.7. Aspekty formacji chrześcijańskiej	75
1.7.1. Formacja ludzka	76
1.7.2. Formacja duchowa	77
1.7.3. Formacja intelektualna	78
1.7.4. Formacja apostołska	79
1.8. Podsumowanie	81

ROZDZIAŁ 2. HISTORIA ROZWOJU FORM CELEBRACJI SAKRAMENTU BIERZMOWANIA I PRZYGOTOWANIA WIERNYCH DO PRZYJĘCIA PEŁNI DARU DUCHA ŚWIĘTEGO	83
2.1. Biblijne podstawy sakramentu bierzmowania — czasy apostołskie	84
2.2. Formowanie się katechumenatu i obrzędów inicjacji chrześcijańskiej (ok. II wieku)	92
2.3. Katechumenat, chrzest i bierzmowanie do końca V wieku	97
2.4. Inicjacja chrześcijańska we wczesnym średniowieczu (VI–X wiek)	114
2.5. Celebracja sakramentu bierzmowania i pochrzcielna inicjacja dzieci oraz młodzieży od XI wieku do Soboru Watykańskiego II	124

	7
2.5.1. Celebracja sakramentu bierzmowania	124
2.5.2. Przygotowanie dzieci i młodzieży do sakramentu bierzmowania	130
2.6. Celebracja sakramentu bierzmowania i założeń dotyczące przygotowania młodzieży do przyjęcia pełni daru Ducha Świętego według wskazań Soboru Watykańskiego II i dokumentów posoborowych	140
2.6.1. Celebracja sakramentu bierzmowania	140
2.6.2. Przygotowanie młodzieży do sakramentu bierzmowania	145
2.7. Podsumowanie	159
ROZDZIAŁ 3. REALIZACJA BEZPOŚREDNIEGO PRZYGOTOWANIA MŁODZIEŻY DO SAKRAMENTU BIERZMOWANIA W PARAFIACH ARCHIDIECEZJI WARSZAWSKIEJ	161
3.1. Metodyka badań dotyczących bezpośredniego przygotowania młodzieży do bierzmowania w parafiach archidiecezji warszawskiej	162
3.2. Charakterystyka parafii objętych badaniem sondażowym	167
3.3. Organizacja bezpośredniego przygotowania młodzieży (metodą tradycyjną) do sakramentu bierzmowania w parafiach archidiecezji warszawskiej	179
3.4. Formacja duchowa kandydatów do bierzmowania w parafiach archidiecezji warszawskiej	192
3.5. Wykorzystanie pomocy dydaktycznych do formacji kandydatów do bierzmowania w parafiach archidiecezji warszawskiej	201
3.6. Duszpasterstwo <i>Postcresima</i> w archidiecezji warszawskiej	216
3.7. Podsumowanie	225
ROZDZIAŁ 4. WSKAZANIA PASTORALNE DOTYCZĄCE BEZPOŚREDNIEGO PRZYGOTOWANIA MŁODZIEŻY DO SAKRAMENTU BIERZMOWANIA W PARAFIACH ARCHIDIECEZJI WARSZAWSKIEJ	227
4.1. Wskazania duszpasterskie dotyczące treści przekazywanych młodzieży podczas bezpośredniego przygotowania do sakramentu bierzmowania w parafiach archidiecezji warszawskiej	228

4.1.1. Treści dotyczące sakramentu bierzmowania i jego wpływu na życie chrześcijanina	228
4.1.2. Historia celebracji bierzmowania	232
4.1.3. Treści dotyczące historii przygotowania kandydatów do bierzmowania	235
4.2. Postulaty pastoralne dotyczące pomocy stosowanych podczas bezpośredniego przygotowania młodzieży do bierzmowania w archidiecezji warszawskiej	239
4.3. Postulaty pastoralne w zakresie organizacji bezpośredniego przygotowania młodzieży do bierzmowania w archidiecezji warszawskiej (bez formacji <i>Postcresima</i>)	243
4.4. Postulaty pastoralne w zakresie formacji duchowej kandydatów do bierzmowania w archidiecezji warszawskiej	248
4.5. Postulaty pastoralne wynikające z doświadczeń formacji <i>Postcresima</i> w archidiecezji warszawskiej	252
4.6. Podsumowanie	256
ZAKOŃCZENIE	259
BIBLIOGRAFIA	264
WYKAZ TABEL	274
WYKAZ WYKRESÓW	275
ZAŁĄCZNIK 1	277
ZAŁĄCZNIK 2	283

Wykaz skrótów

Skrót	Rozwinięcie
aw	archidiecezja warszawska
CBOS	Centrum Badania Opinii Społecznej
ChL	JAN PAWEŁ II, Posynodalna adhortacja apostolska o powołaniu i misji świeckich w Kościele <i>Christifideles laici</i>
CT	JAN PAWEŁ II, Adhortacja apostolska <i>Catechesi tradendae</i>
DA	SOBÓR WATYKAŃSKI II, Dekret o apostołstwie świeckich <i>Apostolicam actuositatem</i>
Dekret AW	Dekret o sposobie przygotowania do sakramentu bierzmowania w archidiecezji warszawskiej z 8 listopada 2018 roku
DFK	SOBÓR WATYKAŃSKI II, Dekret o formacji kapłańskiej <i>Optatam totius</i>
DK 2020	PAPIESKA RADA DS. KRZEWIENIA NOWEJ EWANGELIZACJI Dyrektorium o katechizacji z 2020 roku
Dn	Księga Daniela (skrótów ksiąg biblijnych podano zgodnie z wykazem zamieszczonym w PIŚMIE ŚWIĘTYM STAREGO I NOWEGO TESTAMENTU, BIBLIA TYSIĄCLECIA, Poznań 2003)
DOK	KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, Dyrektorium ogólne o katechizacji
DWCH	SOBÓR WATYKAŃSKI II, Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim <i>Gravissimum educationis</i>
Dz	Dzieje Apostolskie
Ef	Świętego Pawła List do Efezjan
EK	Encyklopedia katolicka
Ez	Księga Ezechiela
FC	JAN PAWEŁ II, Adhortacja apostolska <i>Familiaris consortio</i>
Flp	Świętego Pawła List do Filipian

Skrót	Rozwinięcie
Ga	Świętego Pawła List do Galatów
Hbr	List do Hebrajczyków
Iz	Księga Izajasza
J	Ewangelia według św. Jana
KDK	SOBÓR WATYKAŃSKI II, Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym <i>Gaudium et spes</i>
KEP	Konferencja Episkopatu Polski
KK	SOBÓR WATYKAŃSKI II, Konstytucja dogmatyczna o Kościele <i>Lumen gentium</i>
KKK	Katechizm Kościoła Katolickiego
KL	SOBÓR WATYKAŃSKI II, Konstytucja o liturgii świętej <i>Sacrosanctum Concilium</i>
KO	SOBÓR WATYKAŃSKI II, Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym <i>Dei Verbum</i>
Koh	Księga Koheleta
1 Kor	Świętego Pawła Pierwszy List do Koryntian
KPK	Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 roku
KPK/1917	Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 roku
Łk	Ewangelia według św. Łukasza
Mk	Ewangelia według św. Marka
Mt	Ewangelia według św. Mateusza
N.	Imię kandydata do chrztu i bierzmowania
NS	Najświętszy Sakrament
NT	Nowy Testament
OB	PONTYFIKAŁ RZYMSKI. Obrzędy bierzmowania dostosowane do zwyczajów diecezji polskich
OIK	KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, Ogólna instrukcja katechetyczna
PDK	KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce
PDV	JAN PAWEŁ II, Posynodalna adhortacja apostołska o formacji kapłanów we współczesnym świecie <i>Pastores dabo vobis</i>

Skrót	Rozwinięcie
PPK 2018	KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce z 2018 roku
Ps	Księga Psalmów
Rdz	Księga Rodzaju
Rz	Świętego Pawła List do Rzymian
SP	Szkoła podstawowa
ST	Stary Testament
STh	TOMASZ Z AKWINU, Suma teologiczna
Syr	Mądrość Syracha
1 Tes	Świętego Pawła Pierwszy List do Tesaloniczan
Wskazania KEP	Wskazania Komisji Episkopatu Polski dotyczące przygotowania do sakramentu bierzmowania z 14 marca 2017 roku

WSTĘP

Przygotowanie młodzieży do bierzmowania to szczególnie trudny i odpowiedzialny obszar działalności duszpasterskiej. Z jednej strony daje ono szansę młodym ludziom na poszerzenie wiedzy religijnej, z drugiej — co szczególnie ważne — na pogłębienie relacji z Jezusem Chrystusem, by na koniec formacji uzyskać sakramentalnie pełnię darów Ducha Świętego. Jest ważne także z tego powodu, że jest to w większości przypadków pierwszy w pełni świadomy wybór młodych ludzi, dotyczący uczestnictwa w procesie przygotowawczym do przyjęcia sakramentu. Z drugiej strony od wielu lat obserwuje się stopniowy spadek liczby kandydatów przyjmujących sakrament bierzmowania w Polsce, a ponadto spora część młodzieży, która otrzymała już ten sakrament, nie jest zaangażowana w życie Kościoła. Młodzież traktuje bierzmowanie często tylko jako jeden z warunków koniecznych do uzyskania sakramentu małżeństwa czy katolickiego pogrzebu. Przygotowanie do bierzmowania jest więc newralgicznym okresem formacji młodych chrześcijan, silnie rzutującym na ich życie religijne. Kościół ze swej strony przykładą wielką wagę do odpowiedniego przygotowania młodzieży do bierzmowania, co znajduje wyraz w jego dokumentach, szczególnie od czasów Soboru Watykańskiego II.

Z uwagi na swój newralgiczny charakter problematyka przygotowania młodzieży do bierzmowania podejmowana jest w wielu publikacjach. Do części z nich odwołano się na kartach niniejszej książki.

W monografii Joanny Borowicz¹, która jest chyba najpełniejszym opracowaniem dotyczącym przygotowania młodzieży do bierzmowania w Polsce, można odnaleźć niewiele treści odnoszących się do formacji młodzieży do bierzmowania w archidiecezji warszawskiej,

¹ J. BOROWICZ, *Przygotowanie bezpośrednio młodzieży w Polsce do sakramentu bierzmowania. Stan aktualny i perspektywy rozwoju*, Lublin 2017.

co wynika z charakteru tej monografii, która w sposób przeglądowy opisuje wszystkie diecezje w Polsce, nie wyróżniając żadnej z nich. Badania opisane w przytoczonej monografii przeprowadzono w latach 2013–2014. Od tamtego czasu nastąpiły znaczące zmiany, które wpłynęły na proces przygotowawczy młodzieży do bierzmowania. Wynikają one z: postępującej laicyzacji społeczeństwa polskiego, a szczególnie młodego pokolenia, promulgowaniu nowych dokumentów zawierających szczegółowe wskazania dotyczące przygotowania młodzieży do sakramentu bierzmowania w Polsce i archidiecezji warszawskiej, publikacji nowych pomocy katechetycznych dla kandydatów do bierzmowania oraz likwidacji gimnazjów.

W opracowaniu ks. Marcina Falkowskiego² przygotowanie młodzieży do bierzmowania zostało omówione jako jeden z wielu elementów katechizacji w archidiecezji warszawskiej i było siłą rzeczy bardzo ogólne.

Liczne publikacje odnoszą się do wybranych aspektów związanych z przygotowaniem kandydatów do sakramentu bierzmowania. Można tu wymienić opracowania omawiające przygotowanie kandydatów do bierzmowania w aspekcie teologiczno-liturgicznym³, katechetycznym⁴, psychologicznym⁵, duchowym⁶, a także prace o charakterze polemicznym⁷. Należy jednak zauważyć, że spośród publikacji dotyczących

² M. FALKOWSKI, *Katechizacja w archidiecezji warszawskiej w latach 1992–2017*, Wrocław 2021.

³ A. KICIŃSKI, *Siedem sakramentów świętych w ujęciu Katechizmu Kościoła Katolickiego*, w: *Siedem sakramentów świętych w nauczaniu katechetycznym*, H. SŁOTWIŃSKA (red.), Lublin 2007, s. 231–232; A. ŻĄDŁO, *O bierzmowaniu z inspiracji Programu duszpasterskiego Kościoła w Polsce na rok 2017/2018*, „Liturgia Sacra” t. 24, 2018, nr 1, s. 145–172.

⁴ C. KRAKOWIAK, *Sakrament bierzmowania w praktyce pastoralnej Kościoła*, Sandomierz 2005; P. MAKOSA, *Katecheza młodzieży gimnazjalnej w Polsce. Stan aktualny i perspektywy rozwoju*, Lublin 2009; B. WOLAŃSKI, *Bierzmowanie w duszpasterstwie*, Legnica 2010; M. ZAJĄC, *Polskie programy przygotowania do sakramentu bierzmowania*, „Teologia i Człowiek” t. 38, 2017, nr 2, s. 101–116.

⁵ A. GOLBA, *Przygotowanie do bierzmowania młodzieży w okresie adolescencji. Refleksje psychologiczno-pedagogiczne*, „Zeszyty Formacji Katechetów” 2017, nr 3, s. 63–69; P. MAKOSA, *Poznać, zrozumieć i... polubić gimnazjalistów. Poradnik nie tylko dla katechetów*, Lublin 2009, s. 174–179.

⁶ S. ZALEWSKI, *Duchowość sakramentu bierzmowania*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” t. 28, 1975, nr 1–2, s. 44–50.

⁷ T. PANUŚ, *Bierzmowanie w kontekście katechezy szkolnej — razem czy osobno?* „Teologia i Człowiek” t. 38, 2017, nr 2, s. 59–79; A. DRAGUŁA, *Bierzmowanie w modelowaniu*

przygotowania kandydatów do bierzmowania brakuje pracy, która szczególnie i wyczerpująco ujmowałaby bezpośrednio przygotowanie młodzieży do sakramentu bierzmowania w archidiecezji warszawskiej.

W związku z powyższym niniejsza książka aspiruje do wypełnienia wyżej wskazanej luki poznawczej i badawczej. Użyte w tytule określenie „bezpośrednie przygotowanie młodzieży do sakramentu bierzmowania” oznacza, iż autor w prowadzonych rozważaniach skupił się na jednym z etapów procesu przygotowania młodzieży do bierzmowania, tj. przygotowaniu bezpośrednim, które ma charakter duchowy i polega przede wszystkim na systematycznym uczestniczeniu kandydata w spotkaniach formacyjnych i celebracjach w parafii przez okres 2–3 lat, zwieńczonych bierzmowaniem. Przygotowanie to powinno odbywać się w małych grupach z udziałem rodziców i świeckich animatorów.

Obszarem badawczym prezentowanej książki są parafie położone na terenie archidiecezji warszawskiej. Druga część tytułu książki — „studium pastoralno-teologiczne” — oznacza, że autor prowadził badania na użytek niniejszej pracy zgodnie z paradygmatem trzech etapów analizy pastoralno-teologicznej⁸. Uwzględniając powyższe uwagi, określono główny problem badawczy prezentowanej rozprawy, który brzmi: W jaki sposób jest realizowane obecnie bezpośrednio przygotowanie młodzieży do sakramentu bierzmowania w archidiecezji warszawskiej i jakie zmiany należy wprowadzić w procesie przygotowawczym do bierzmowania, by było ono bardziej efektywne, odpowiadało tradycji Kościoła, a młodym ludziom pomagało odnajdywać w nim swoje miejsce. Rozwiązanie powyższego problemu wymaga odpowiedzi na poniższe pytania:

- 1) Czym jest sakrament bierzmowania i jak wpływa przyjęcie tego sakramentu na formację chrześcijańską wiernych?
- 2) Jakie doświadczenia z historii celebracji bierzmowania i przygotowania kandydatów do tego sakramentu mogą być pomocne w formacji młodzieży do przyjęcia sakramentu pełni darów Ducha Świętego?

duszpasterskim. Artykuł dyskusyjny, „Teologia i Człowiek” t. 38, 2017, nr 2, s. 81–99.

⁸ W. PRZYGODA, *Paradygmaty postępowania badawczego w teologii praktycznej*, w: *Metodologia teologii praktycznej*, W. PRZYCYŃNA (red.), Kraków 2011, s. 102–106.

- 3) Jakie są wskazania Kościoła powszechnego, Kościoła w Polsce i w archidiecezji warszawskiej odnośnie do przygotowania (zwłaszcza bezpośredniego) młodzieży do sakramentu bierzmowania?
- 4) Jak przebiega obecnie bezpośrednie przygotowanie młodzieży do bierzmowania w archidiecezji warszawskiej?
- 5) W jakim stopniu wskazania odnośnie do przygotowania młodzieży do bierzmowania, zawarte w dokumentach Kościoła, znajdują swoje odzwierciedlenie w rzeczywistości podczas bezpośredniego przygotowania młodzieży do bierzmowania w archidiecezji warszawskiej?
- 6) Jak należy zmienić bezpośrednie przygotowanie młodzieży do bierzmowania w archidiecezji warszawskiej, aby było ono bardziej efektywne?

W ocenie autora odnalezienie odpowiedzi na powyższe pytania wymaga odwołania się do różnego rodzaju źródeł. Spośród nich należy wymienić dokumenty Kościoła oraz różnego rodzaju pomoce stosowane w formacji parafialnej młodzieży do bierzmowania. Należą do nich:

- materiały formacyjne dla kandydatów do bierzmowania w postaci papierowej,
- materiały multimedialne,
- materiały metodyczne dla katechetów odpowiedzialnych za przygotowanie młodych ludzi do bierzmowania.

Chcąc odpowiedzieć na postawione wyżej pytania, konieczne było przeprowadzenie dwóch sondaży zrealizowanych techniką ankiety pocztowej i internetowej, dotyczących bezpośredniego przygotowania młodzieży do bierzmowania w parafiach archidiecezji warszawskiej. Pierwszy sondaż dotyczył przygotowania młodzieży do bierzmowania w trybie zwykłym, drugi — formacji *Postcresima*⁹. W niniejszej publikacji oprócz uwzględnienia materiałów źródłowych i wyników badań ankietowych odwołano się do wielu publikacji z zakresu literatury przedmiotu oraz literatury pomocniczej.

Na pierwszym etapie analizy pastoralno-teologicznej — kryteriologicznej (zawartej w rozdziale pierwszym i drugim) przeprowadzono analizę dokumentów Kościoła i literatury przedmiotu w zakresie przygotowania wiernych do bierzmowania, celebracji tego sakramentu w historii Kościoła oraz wpływu sakramentu bierzmowania na formację chrześcijańską wiernych. Sakrament bierzmowania ujęto tu w potrójnej

⁹ Formację *Postcresima* opisano w paragrafie 3.6.

orientacji: misterium — celebacja — życie, które dopełniono o przygotowanie wiernych do tego sakramentu, co pozwoliło na komplementarne ujęcie sakramentu bierzmowania. Na drugim etapie analizy — kairologicznej (zawartej w rozdziale trzecim) zaprezentowano wyniki dwóch badań sondażowych. Badanie dotyczyło bezpośredniego przygotowania młodzieży do sakramentu bierzmowania w parafiach archidiecezji warszawskiej. Na tym etapie zostały także przeanalizowane pomoce katechetyczne stosowane podczas bezpośredniego przygotowania młodzieży do bierzmowania. Na trzecim etapie — prakseologicznym (zawartym w rozdziale czwartym), na podstawie dwóch poprzednich etapów analizy pastoralno-teologicznej, została podjęta próba określenia postulatów pastoralnych dla procesu przygotowawczego do bierzmowania w parafiach archidiecezji warszawskiej oraz zaproponowano nową metodę formacji młodzieży do przyjęcia sakramentu pełni darów Ducha Świętego. Poszczególne etapy analizy pastoralno-teologicznej znajdują swoje odzwierciedlenie w strukturze niniejszego opracowania.

W pierwszym rozdziale niniejszej książki podjęto próbę określenia wpływu sakramentu bierzmowania na poszczególne aspekty formacji chrześcijańskiej wiernych. W tym celu dokonano omówienia ogólnej natury sakramentu, a szczególnie specyfiki sakramentów — bierzmowania i chrztu. Dalej przedstawiono charakterystykę poszczególnych darów Ducha Świętego, charyzmatów, owoców Ducha Świętego oraz ośmiu błogosławieństw ewangelicznych. Omówiono także rodzaje przygotowania wiernych, które składają się na całościowo pojętą formację chrześcijańską. Kolejno podjęto próbę określenia tych darów Ducha Świętego i charyzmatów, które są zwłaszcza pomocne w poszczególnych aspektach formacji chrześcijańskiej.

W drugim rozdziale omówiono przebieg przygotowania kandydatów do bierzmowania i celebacji tego sakramentu w historii Kościoła. Treść tego rozdziału podzielono na sześć paragrafów, omawiających chronologicznie kolejne okresy: od czasów apostoelskich do współczesności. Każdy paragraf podzielono na dwie części: w pierwszej omówiono przygotowanie wiernych do bierzmowania (ewentualnie chrztu i bierzmowania jako jednej celebacji), drugą poświęcono celebacji tego sakramentu. W końcowej części rozdziału przeanalizowano

dokumenty Kościoła dotyczące przygotowania młodzieży do bierzmowania, obecnie obowiązujące w archidiecezji warszawskiej.

W trzecim rozdziale szczegółowo przedstawiono rzeczywisty przebieg bezpośredniego przygotowania młodzieży do bierzmowania w parafiach przynależących do archidiecezji warszawskiej. Dokonano charakterystyki parafii położonych na terenie archidiecezji, a także opisano organizację bezpośredniego przygotowania młodzieży do bierzmowania w parafiach. W kolejnym paragrafie zamieszczono charakterystykę formacji duchowej kandydatów do bierzmowania oraz dokonano analizy pomocy katechetycznych wykorzystywanych podczas przygotowania bezpośredniego kandydatów do bierzmowania. W końcowej części tego rozdziału przedstawiono formację *Postcre-sima* i omówiono jej działalność na terenie badanych parafii.

W czwartym rozdziale podjęto próbę określenia stopnia zgodności rzeczywistego przebiegu procesu bezpośredniego przygotowania młodzieży do bierzmowania w archidiecezji warszawskiej z obowiązującymi w tym zakresie dokumentami Kościoła. W rozdziale tym dokonano oceny bezpośredniego przygotowania młodzieży do bierzmowania w omawianej archidiecezji, a także wysnuto postulaty pastoralne dotyczące tegoż przygotowania oraz zaproponowano nowy sposób formacji kandydatów do przyjęcia sakramentu bierzmowania.

ROZDZIAŁ 1.

Rola sakramentu bierzmowania w formacji chrześcijańskiej w świetle dokumentów Kościoła i literatury pastoralno-katechetycznej

W ostatnich latach można zaobserwować w Polsce trudności związane z przygotowaniem młodzieży do sakramentu bierzmowania. Znaczna część młodzieży, która otrzymała już sakrament dojrzałości chrześcijańskiej, nie angażuje się później w życie Kościoła. Część młodzieży traktuje bierzmowanie jako niezbędny element prawny do uzyskania zgody na sakrament małżeństwa czy katolicki pogrzeb. Wydaje się, że w kontekście sakramentu bierzmowania konieczne jest podjęcie działań na wielu płaszczyznach, które pomogą poprawić skuteczność przygotowania młodzieży do życia w pełni chrześcijańskiego. Jedną z takich płaszczyzn jest uświadamianie młodym chrześcijanom skutków sakramentu bierzmowania.

1.1. Ogólna charakterystyka sakramentu

Termin „sakrament”, z łaciny *sacramentum*, pochodzi z kultury rzymskiej i wówczas oznaczał gest, który uświęcał wydarzenie, czyn lub miejsce. Była nim np. przysięga wojskowa, a konkretnie moment, kiedy legionisanci odwoływali się do bogów. W pismach chrześcijańskich słowo *sacramentum* pojawiło się w pierwszych przekładach Ewangelii

i listów apostoelskich na język łaciński. Słowo to było tłumaczeniem greckiego wyrazu *mysterion*. Początkowo *sacramentum* nie było powiązane bezpośrednio z liturgią. Dopiero znacznie później słowo z tekstów nowotestamentalnych zostało powiązane z celebracjami¹.

Odpowiedzi na pytania: Czym jest sakrament? Z czego się składa? Jak działa? Jakie są jego skutki? Kto jest szafarzem sakramentu? Jaka jest definicja sakramentu? najlepiej można udzielić poprzez ukazanie historycznego rozwoju teologii sakramentów. W niniejszym opracowaniu dzieje rozumienia sakramentów w teologii katolickiej zostały przedstawione poprzez analizę najważniejszych etapów rozwoju sakramentologii. Do czasów św. Augustyna (354–430) przez sakrament rozumiano samą rzecz (*res*), czyli np. wodę używaną do chrzczenia lub chleb i wino stosowane podczas Eucharystii². Święty Augustyn twierdził, że rzeczy ze świata materialnego są odbiciem rzeczywistości duchowej. Zwłaszcza zaś słowo ma swoje znaczenie duchowe, dlatego św. Augustyn powiązał słowo liturgiczne, czyli wypowiedziane, z sakramentem rozumianym jako rzecz. W ten sposób biskup Hippony rozumiał sakrament nie tylko jako rzecz materialną, ale także jako słowo, które wyjaśnia sens owej rzeczy (elementu materialnego). Święty Augustyn pojmował sakramenty jako środek do udzielania łaski wiernym, bez względu na dyspozycję przyjmującego, bowiem to Chrystus jest szafarzem sakramentów i to On udziela łaski obiektywnie³.

Kompendium średniowiecznej nauki o sakramentach można odnaleźć w traktatach „Sumy teologicznej” św. Tomasza z Akwinu, który definiuje sakrament jako: *znak rzeczy świętej, o ile on uświęca człowieka*⁴. Przyczyną tego uświęcenia jest męka Chrystusa. Istotą jest łaska

¹ M. UNIŹYCKI, *Historia sakramentologii*, w: *Znaki Tajemnicy*, K. POROSŁO, R.J. WOŹNIAK (red.), Kraków 2018, s. 24.

² M. BŁAZA, D. KOWALCZYK, *Traktat o sakramentach*, w: *Dogmatyka*, t. 5, Warszawa 2007, s. 225.

³ Tamże, s. 226. Biskup z Hippony wyróżnił w znaku sakramentalnym oprócz rzeczy również słowo wyjaśniające, co znajdzie odbicie w nauczaniu św. Tomasza z Akwinu w postaci materii i formy sakramentu. Natomiast łaska sakramentalna jest udzielana przez Chrystusa w obiektywnym procesie przyjmującemu sakrament. Oznacza to, że przyjmujący nie musi rozumieć znaku sakramentalnego ani przyjmować sakramentu dobrowolnie.

⁴ TOMASZ Z AKWINU, *Suma teologiczna. Chrzest. Bierzmowanie* (III, q. 60–72), t. 27, Londyn 1984, s. 6.

Boża i cnoty, a ostatecznym celem tego uświęcenia jest życie wieczne⁵. Doktor anielski wskazuje, że człowiek otrzymuje w sakramentach zbawienie od Boga. Znak rzeczy świętej powinien posiadać element materialny oraz słowo, które wraz z elementem materialnym sprawia sakrament. Podobnie jak we Wcieleniu, wyjaśnia Akwinata, *Słowo jest związane z Ciałem postrzegalnym*⁶. Formą sakramentu jest zatem słowo, natomiast materią jest element postrzegalny⁷. Sakramenty są konieczne do zbawienia — uważał św. Tomasz, bo ludzie mają naturę cielesną, która charakteryzuje się tym, że daje się prowadzić do spraw duchowych poprzez rzeczy postrzegalne, i dlatego Bóg pomaga człowiekowi w drodze do zbawienia poprzez widzialne znaki, które nazywamy sakramentami⁸. Dzięki tym ostatnim ludzie otrzymują łaskę od Boga i stają się częścią Ciała Chrystusa. Łaska udoskonala duszę człowieka poprzez upodobnienie jej, w jakiejś mierze, do Bożego bytu⁹. Święty Tomasz nauczał, że skutek sakramentów — łaska, której doświadcza człowiek, jest dziełem Bożym, zaś ten, który sprawuje sakrament (szafarz sakramentu), jest *rozumnym narzędziem* w rękach Boga¹⁰. Ważność sakramentu nie zależy od osobistej świętości szafarza, ale od intencji sprawującego sakrament¹¹. Oznacza to, że zgodnie z nauczaniem św. Tomasza sakramenty są skuteczne *ex opere operato* (na mocy samego działania). Akwinata wymienia siedem sakramentów Kościoła, a najważniejszym z nich jest Eucharystia, ponieważ jako jedyna zawiera istotowo Chrystusa¹². Święty Tomasz odróżnia sakramenty konieczne do zbawienia od tych, które zbawienie jedynie ułatwiają. Konieczne do zbawienia są chrzest oraz pokuta w przypadku popełnienia przez kogoś grzechu ciężkiego¹³.

Sakrament chrztu ustanowił Chrystus podczas Jego chrztu w Jordanie. Materią chrztu jest woda, natomiast formą są słowa: *Ja ciebie*

⁵ Tamże, s. 7.

⁶ Tamże, s. 11.

⁷ Tamże, s. 13.

⁸ Tamże, s. 17–18.

⁹ Tamże, s. 23–26.

¹⁰ Tamże, s. 43–44.

¹¹ Tamże, s. 53–54.

¹² Tamże, s. 63–64.

¹³ Tamże, s. 65.

chrzczę w imię Ojca i Syna, i Ducha Świętego. Chrzest można przyjąć tylko raz w życiu¹⁴. Według Akwinaty skutkami chrztu są odpuszczenie wszystkich grzechów oraz zwolnienie z kar za ich popełnienie. Neofita poprzez chrzest otrzymuje łaski i cnoty oraz zostaje wszczepiony w Chrystusa¹⁵. W sakramencie bierzmowania kandydaci otrzymują łaskę pełni dojrzałości życia duchowego¹⁶. Materią bierzmowania jest poświęcone przez biskupa krzyżmo, natomiast formuła wypowiedziana przez szafarza sakramentu: *Znaczę cię znakiem krzyża i umacniam cię krzyżem zbawienia w imię Ojca i Syna, i Ducha Świętego. Amen* jest formą tego sakramentu¹⁷.

Na Soborze Trydenckim (1545–1563) naukę o sakramentach ujęto w „Dekrecie o sakramentach”, zatwierdzonym na siódmej sesji tegoż soboru w 1547 roku. W dokumencie tym dokonano przede wszystkim systematyzacji i podsumowania średniowiecznej teologii sakramentów¹⁸. Do dzisiaj „Dekret o sakramentach” jest głównym źródłem prawd wiary dotyczącym sakramentów, które znajdują się w nauczaniu doktrynalnym Kościoła. Poniżej zostaną omówione najważniejsze kanony dotyczące ogólnie sakramentów, a następnie kanony o chrzcie i bierzmowaniu. W pierwszej części dekretu¹⁹ stwierdza się, że wszystkie sakramenty zostały ustanowione przez Chrystusa. Tekst dekretu nie wyjaśnia jednak tego orzeczenia. Dalej stwierdza się, że jest siedem sakramentów i zostają one wymienione zgodnie z nauką Piotra Lombarda²⁰. Orzeka się także, że każdy z wymienionych sakramentów jest

¹⁴ Tamże, s. 75.

¹⁵ Tamże, s. 120–124.

¹⁶ Tamże, s. 147–148.

¹⁷ Tamże, s. 152–154.

¹⁸ M. BŁAZA, D. KOWALCZYK, dz. cyt., s. 234.

¹⁹ *Dokumenty soborów powszechnych. Tekst łaciński, polski*, t. 4 (1511–1870), Lateran V, Trydent, Watykan I, układ i oprac. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2004, s. 357–361.

²⁰ PIOTR LOMBARD, ur. przed 1100 k. Novary, zm. po 19.07.1160 w Paryżu, teolog, zw. *Magister sententiarum*. Jego głównym dziełem jest ukończone w 1157 roku *Sententiae liber quatuor*, zwane także *Liber sententiarum*, a będące kompilacyjnym przedstawieniem całości doktryny chrześcijańskiej. Piotr Lombard uważał, że: sakramentem we właściwym tego słowa znaczeniu nazywa się to, co jest takim znakiem łaski Bożej i widzialną formą łaski niewidzialnej, że ją wyobraża i jest jej przyczyną. Wyróżnić w nim można rzecz (*res*), wypowiedzane słowo (*dictum*), i dokonanie (*factum*); w jego sprawowaniu szczególnie ważna jest intencja szafarza. Piotr Lombard jako jeden z pierwszych scholastyków przyjmował liczbę siedmiu sakramentów, *Encyklopedia*

prawdziwy. Sakramenty Nowego Prawa są nieodzowne do zbawienia, chociaż nie wszystkie są konieczne dla każdego człowieka. Sakramenty te zawierają łaskę, którą oznaczają, a także udzielają tej łaski zawsze, ponadto udzielają jej wszystkim, którzy nie stawiają jej przeszkody. Sakramenty Nowego Prawa udzielają łaski na mocy samego działania (nie wystarczy tylko sama wiara), bez względu na świętość szafarza, przy czym od szafarza wymagana jest podczas sprawowania sakramentu intencja czynienia przynajmniej tego, co czyni Kościół. W dekrete orzeka się także, że sakramenty chrztu, bierzmowania i święceń wyciskają w duszy człowieka znamię, nieusuwalny znak, wskutek czego nie można ich powtarzać.

Nowością w nauce Soboru Trydenckiego, w stosunku do nauczania średniowiecznego, było stwierdzenie, że sakramenty udzielają łaski osobom niestawiającym tej łasce przeszkody. Poprzez taką wypowiedź sobór dowartościował człowieka przyjmującego sakramenty, bo stwierdził, że sakramenty działają wtedy, gdy osoba obdarowana otworzy się na nie i usunie ewentualne przeszkody stawiane łasce²¹. Jest to bardzo ważne orzeczenie, które w nauczaniu Kościoła zostanie rozwinięte i potwierdzone dopiero w XX wieku. Waga omawianego orzeczenia wynika z tego, że przed Soborem Trydenckim nie mówiono o intencjach osób przyjmujących sakramenty, a brak intencji otrzymania łaski płynącej od Boga poprzez znak sakramentalny uniemożliwia skuteczność sakramentu. Co więcej, stwierdzenie, że sakramenty działają zgodnie z zasadą *ex opere operato*, bez pogłębionej refleksji teologicznej, stwarzało niebezpieczeństwo niewłaściwego zrozumienia ich działania — jako mniej lub bardziej magiczne²².

W „Dekrecie o sakramentach”, w części dotyczącej chrztu, sobór stwierdził²³, że:

- 1) chrzest Jana i Chrystusa nie mają takiej samej mocy,
- 2) woda jest konieczna do udzielenia chrztu,
- 3) Kościół rzymski ma prawdziwą naukę o chrzcie,
- 4) heretycy mogą ważnie chrzcić,
- 5) chrzest jest konieczny do zbawienia,

katolicka, t. 15, E. GIGILEWICZ (red.), Lublin 2011, s. 679–680.

²¹ S. NAPIÓRKOWSKI, *Z Chrystusem w znakach*, Lublin 1984, s. 42.

²² M. BŁAZA, D. KOWALCZYK, dz. cyt., s. 245.

²³ *Dokumenty soborów powszechnych*, dz. cyt., s. 361–363.

- 6) skutkiem grzechu jest strata łaski,
- 7) ochrzczeni są zobowiązani do zachowania całego prawa Chrystusowego,
- 8) ochrzczeni zobowiązani są do zachowywania przykazań kościelnych,
- 9) grzechy popełnione po chrzcie nie są odpuszczane przez samo wspomnienie i wiarę przyjętego chrztu,
- 10) chrztu się nie powtarza,
- 11) chrzczyć katechumena można niezależnie od tego, ile ma lat²⁴.

W dokumentach Soboru Trydenckiego znajduje się zapis, z którego wynika, że bierzmowanie jest prawdziwym i odrębnym sakramentem. Poprzez krzyżmo używane podczas sakramentu bierzmowania działa Duch Święty, a zwyczajnym szafarzem sakramentu bierzmowania jest biskup²⁵.

Naukę o sakramentach Soboru Trydenckiego znacznie rozszerzyła i pogłębiła encyklika *Mediator Dei* Piusa XII. Zmieniła ona dotychczasowe rozumienie liturgii jako kodeksu przepisów obrzędowych. Stwierdzono w niej, że liturgia jest przedłużeniem kapłaństwa Chrystusa w Kościele i przez Kościół. Poprzez liturgię Chrystus, za pośrednictwem kapłanów, wraz ze swoim Ciałem, czyli całym Kościołem, przedłuża swoje dzieło zbawienia. To oznacza, że przez sakramenty działa sam Chrystus, że w sakramentach aktualizuje się czyn odkupieńczy Zbawiciela i uwielbienie Boga Ojca. Chrystus w sakramentach jest obecny i działa swoją mocą, co wskazuje na skuteczność w nich Tajemnicy Paschalnej²⁶.

Encyklika *Mediator Dei* wyróżniła skuteczność sakramentów jako *ex opere operato* (w interpretacji *Mediator Dei* oznacza: mocą Chrystusa), skuteczność sakramentaliów jako *ex opere operantis Ecclesiae* (na mocy działania Kościoła) oraz skuteczność modlitw prywatnych i owocności sakramentów jako *ex opere operantis* (mocą działającego). Ta ostatnia formuła rozumiana jest w teologii katolickiej jako: *usposobienie podmiotu konieczne przed przyjęciem sakramentu, które jednak działa nie jako przyczyna, lecz raczej jako warunek pełnej skuteczności łaski Bożej*²⁷.

²⁴ Tamże.

²⁵ Tamże, s. 365.

²⁶ S. NAPIÓRKOWSKI, dz. cyt., s. 43.

²⁷ *Leksykon pojęć kościelnych i teologicznych*, przeł. J. Ożóg, B. Żak, Kraków 2002,

Według dokumentu pełny, czyli ważny i skuteczny, sakrament to działanie zbawcze Chrystusa połączone z czynem człowieka, a także dowód na niezawodną miłość Boga i zawierającą jej miłość chrześcijanina²⁸. Sakrament jest skuteczny w pełni, gdy istnieje głęboka relacja między Bogiem, który uświęca, a człowiekiem, który przyjmuje łaskę i oddaje Najwyższemu należny kult.

Naukę o sakramentach we współczesnym ujęciu Kościoła można odnaleźć w „Konstytucji o liturgii świętej *Sacrosanctum concilium*”, ogłoszonej podczas Soboru Watykańskiego II. Sobór, reformując liturgię, ujął w swojej konstytucji o liturgii świętej m.in. teorię sakramentów. Konstytucja ta wyjaśnia, czym jest liturgia: *W liturgii [...] dokonuje się dzieło naszego Odkupienia; w najwyższym stopniu przyczynia się ona do tego, aby wierni swoim życiem wyrażali oraz ujawniali innym ludziom misterium Chrystusa i rzeczywistą naturę prawdziwego Kościoła*²⁹.

W kolejnych słowach „Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum concilium*” wyjaśnia, kto dokonał dzieła odkupienia ludzkości: *Jego bowiem człowieczeństwo zjednoczone z osobą Słowa było narzędziem naszego zbawienia. Dlatego w Chrystusie dokonało się nasze całkowite pojednanie z prześląganym Bogiem i otrzymaliśmy pełnię kultu Bożego*³⁰.

Kult Boga Ojca realizowany jest w pełni tylko przez Jezusa Chrystusa. Dzieło Chrystusa, czyli nasze zbawienie, sprawuje się i uobecnia poprzez sakramenty, co orzeczono w dalszej części omawianej konstytucji.

*Jak Ojciec posłał Chrystusa, tak On posłał Apostołów, których nappełnił Duchem Świętym, nie tylko po to, aby głosząc Ewangelię wszelkiemu stworzeniu, zwiastowali, że Syn Boży przez swoją śmierć i zmartwychwstanie uwolnił nas spod władzy szatana i śmierci oraz przeniósł do królestwa Ojca, lecz również po to, aby to dzieło zbawienia, które głosili, również sprawowali przez Ofiarę i sakramenty, wokół których skupia się całe życie liturgiczne*³¹.

s. 91.

²⁸ S. NAPIÓRKOWSKI, dz. cyt., s. 44.

²⁹ Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium* (KL), w: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 2008, 2.

³⁰ KL 5.

³¹ KL 6.

W „Konstytucji o liturgii świętej *Sacrosanctum concilium*” można odnaleźć informacje na temat tego, co jest istotą sakramentów:

Celem sakramentów jest uświęcenie człowieka, budowanie Mistycznego Ciała Chrystusa oraz oddawanie kultu Bogu. Jako znaki mają one także pouczać. Sakramenty nie tylko zakładają wiarę, lecz za pomocą słów i rzeczy je podtrzymują, umacniają i wyrażają. Dlatego nazywają się sakramentami wiary. One udzielają łaski, a ich sprawowanie najlepiej usposabia wiernych do owocnego przyjmowania tej łaski, do właściwego oddawania czci Bogu i do pełnienia dzieł miłości. Stąd ważną jest rzeczą, aby wierni z łatwością mogli zrozumieć znaki sakramentalne i bardzo gorliwie przyjmowali sakramenty ustanowione dla podtrzymania chrześcijańskiego życia³².

W tejże konstytucji czytamy także:

Tak więc liturgia sakramentów i sakramentaliów sprawia, że prawie każde wydarzenie życia u wiernych odpowiednio usposobionych zostaje uświęcone przez łaskę Bożą płynącą z paschalnego misterium męki, śmierci i zmartwychwstania Chrystusa, z którego czerpią moc wszystkie sakramenty i sakramentalia; prawie każde godziwe użycie rzeczy materialnych może zmierzać do uświęcenia człowieka³³.

Z analizy cytowanych tekstów konstytucji o liturgii można wysnuć następujące wnioski³⁴:

- sakramenty mają charakter liturgiczny, bo same stanowią liturgię³⁵,
- sakramenty są działaniem Chrystusa i zarazem działaniem całego Kościoła³⁶,
- sakramenty mają charakter dialogalny, uświęcającemu działaniu Boga odpowiada oddawanie czci Bogu przez wiernych³⁷,
- sakramenty mają wymiar zarówno jednostkowy, jak i wspólnotowy — uświęcają człowieka i budują Ciało Chrystusowe³⁸,

³² KL 59.

³³ KL 61.

³⁴ G. KOCH, *Sakramentologia. Zbawienie przez sakramenty*, Kraków 1999, s. 81B.

³⁵ KL 61.

³⁶ KL 61.

³⁷ KL 59.

³⁸ KL 59.

- skuteczność sakramentów wywodzi się ze zbawczego dzieła Chrystusa, z Jego Paschy, a nie z samego znaku sakramentalnego³⁹,
- symboliczna i nadrzędna przyczynowość sakramentów przenikają się wzajemnie⁴⁰,
- skuteczność sakramentów nie dotyczy tylko rzeczywistości wewnętrznej czy pozaziemskiej, ale także życia ziemskiego i jego historii⁴¹,
- sakramenty pouczają wiernych, powiększają, umacniają wiarę i pomagają ją wyrażać⁴²,
- sakramenty sprawiają wzrost czynnej miłości i życia chrześcijańskiego wiernych⁴³.

Przedstawiona powyżej krótka historia rozwoju rozumienia teologii sakramentów pokazuje, że stopniowo odkrywano bogactwo i głębię Bożych darów, jakimi są sakramenty. Początkowo za sakrament uważano samą rzecz używaną do sakramentów, jak np. wodę do sakramentu chrztu. Później, dzięki św. Augustynowi, zrozumiano, że elementem konstytutywnym sakramentu jest także wypowiedziane słowo objaśniające sakrament. Święty Tomasz z Akwinu wyróżnia w sakramentach materię i formę, stwierdza także, że sakramenty są konieczne do zbawienia. Na Soborze Trydenckim uznano, że niezbędnym elementem sakramentu jest intencja szafarza, która musi być zgodna z tym, co czyni Kościół. Wreszcie, w encyklice *Mediator Dei* zauważono, że do owocności sakramentu konieczna jest także odpowiednia intencja przyjmującego sakrament. Pan Bóg działa poprzez sakramenty i są one znakami Jego łaski, ale zawsze mają charakter międzyosobowy. Ideą znaków sakramentalnych nie jest obiektywne i niezależne od sytuacji człowieka ofiarowanie mu jakiegoś dobra. Istotą sakramentu jest spotkanie Boga w Trójcy Jedynej z człowiekiem⁴⁴. Znak sakramentalny jest rozumiały i skuteczny tylko w warunkach spotkania. To, co on przynosi,

³⁹ KL 61.

⁴⁰ KL 59.

⁴¹ KL 61.

⁴² KL 59.

⁴³ Tamże.

⁴⁴ R.J. WOŹNIAK, *Znak, osoba, tajemnica: zarys ogólnej teorii sakramentów*, w: *Znaki Tajemnicy*, K. POROSŁO, R.J. WOŹNIAK (red.), Kraków 2019, s. 78.

objawia i daje, ma sens tylko wtedy, gdy człowiek rozumie sakrament i pragnie spotkać się z Bogiem⁴⁵.

Określenie sakramentów jako spotkanie Boga z człowiekiem odpowiada naturze Boga w Trójcy, znanej z Objawienia. Sakramenty są metodą uczestnictwa chrześcijanina w trynitarnym życiu Bożym, czyli w spotkaniu i we wspólnocie z Osobami Boskimi⁴⁶.

W świetle przytoczonych dokumentów Kościoła i refleksji teologicznej sakramenty jawią się jako fundamentalne narzędzia podtrzymujące, wyrażające i umacniające wiarę w Boga oraz w źródła łaski Bożej.

1.2. Specyfika chrztu i bierzmowania

Papież Benedykt XVI w swojej adhortacji *Sacramentum caritatis* pisze, że poprzez chrzest wierny upodabnia się do Chrystusa, staje się dzieckiem Boga oraz ma otwartą bramę do innych sakramentów⁴⁷. Bierzmowanie natomiast podkreśla społeczną funkcję osoby ochrzczonej jako wyposażonej w dar Ducha Świętego⁴⁸.

W „Konstytucji dogmatycznej o Kościele” czytamy:

[Wierni — przyp. aut. R.B.] przez sakrament bierzmowania jeszcze doskonalej wiążą się z Kościołem i obdarzani są szczególną mocą Ducha Świętego, i w ten sposób jeszcze bardziej są zobowiązani, jako prawdziwi świadkowie Chrystusa, do szerzenia wiary słowem i uczynkiem oraz do jej obrony⁴⁹.

„Katechizm Kościoła Katolickiego” wymienia następujące skutki sakramentu bierzmowania:

⁴⁵ R.J. WOŹNIAK, *Różnica i tajemnica. Objawienie jako teologiczne źródło sobości*, Poznań 2012, s. 363–364.

⁴⁶ R.J. WOŹNIAK, *Znak, osoba, tajemnica: zarys ogólnej teorii sakramentów*, dz. cyt., s. 80.

⁴⁷ BENEDYKT XVI, Posynodalna adhortacja apostolska *Sacramentum caritatis*, Warszawa 2007, s. 25.

⁴⁸ K. RAHNER, *Podstawowy wykład wiary*, Warszawa 1987, s. 336–337.

⁴⁹ Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium*, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 2008, 11.

- specjalne wylanie Ducha Świętego, jak to, które zostało udzielone Apostołom w dniu Pięćdziesiątnicy⁵⁰); sakrament ten udoskonala łaskę chrzcielną oraz daje Ducha Świętego⁵¹,
- zakorzenia nas głębiej w Bożym synostwie, tak że możemy mówić *Abba, Ojczy*⁵²,
- ściślej jednoczy z Chrystusem (wymiar chrystologiczny),
- pomnaża w człowieku dary Ducha Świętego (wymiar pneumatologiczny),
- udoskonala więź z Kościołem (wymiar eklezjologiczny),
- udziela ludziom jako prawdziwym świadkom Chrystusa specjalnej mocy Ducha Świętego do szerzenia i obrony wiary słowem i czynem, do mężnego wyznawania imienia Chrystusa oraz do tego, by nigdy nie wstydzili się Krzyża⁵³,
- wyciska w duszy niezatarte duchowe znamię, *charakter*, który jest symbolem tego, że Jezus Chrystus naznaczył chrześcijanina pieczęcią swego Ducha, przyoblekając go mocą z wysoka, aby był Jego świadkiem⁵⁴,
- *charakter* sakramentu udoskonala kapłaństwo wspólne wiernych, otrzymane w chrzcie, a *bierzmowany otrzymuje moc publicznego wyznawania wiary w Chrystusa, jakby na zasadzie obowiązku*⁵⁵.

Najważniejszym skutkiem sakramentu bierzmowania, zgodnie z KKK, jest specjalne⁵⁶ i pełne⁵⁷ wylanie Ducha Świętego bierzmowanym. Wylanie Ducha Świętego w sakramencie bierzmowania dla ochrzczonego jest takie samo, jak w dniu Pięćdziesiątnicy dla całego Kościoła⁵⁸. Katechizm stwierdza, że dar Ducha Świętego otrzymywany podczas bierzmowania uzupełnia łaskę chrztu⁵⁹. Oznacza to, że chrześ-

⁵⁰ *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 2012, 1302.

⁵¹ KKK 1316.

⁵² Rz 8, 15.

⁵³ KKK 1303.

⁵⁴ KKK 1304.

⁵⁵ KKK 1305.

⁵⁶ KKK 1302.

⁵⁷ KKK 1316.

⁵⁸ C. KRAKOWIAK, *Skutki sakramentu bierzmowania według Katechizmu Kościoła Katolickiego*, https://felin.diecezja.lublin.pl/stara/files/skutki_bierzmowania.pdf, s. 2 (dostęp: 15.02.2020).

⁵⁹ KKK 1218.

cijanin, otrzymując w sakramencie bierzmowania Ducha Świętego, uzyskuje łaskę pełni darów Ducha Świętego i łaskę charyzmatów⁶⁰, co z kolei oddziałuje na jego formację chrześcijańską w wielu wymiarach, takich jak owoce Ducha Świętego i błogosławieństwa ewangeliczne, które omówiono w dalszej części książki.

Bierzmowanie ma charakter sakramentalny, zwany jest także pieczęcią. Katechizm określa charakter sakramentalny jako trwałą dyspozycję do przyjęcia łaski, a także jako gwarancję opieki Bożej i powołanie do kultu Bożego oraz służby Kościołowi⁶¹. Pieczęć bierzmowania jest nieusuwalnym znakiem duchowym, który oznacza, że Chrystus wycisnął na wiernym pieczęć swego Ducha, dając chrześcijaninowi moc do świadczenia o Nim⁶².

Jan Paweł II naucza, że otrzymana podczas bierzmowania pieczęć Ducha Świętego daje chrześcijaninowi pełnię jego tożsamości i sprawia, że staje się świadomy swego posłannictwa w świecie⁶³, dlatego bierzmowanie nazywane jest sakramentem posłannictwa i świadectwa Kościoła wobec świata. Działanie Ducha Świętego, otrzymanego w sakramencie bierzmowania, jest podstawą każdego apostołstwa. Każdy bierzmowany jest zobowiązany być apostołem Chrystusa⁶⁴.

Przytoczone rozważania dotyczące skutków sakramentu bierzmowania mają kluczowe znaczenie w kontekście zrozumienia roli bierzmowania w formacji chrześcijańskiej. Potrzebne jest jednak uściślenie, jakie skutki wnosi sakrament chrztu, a jakie bierzmowanie. Można bowiem odnieść wrażenie, na podstawie niektórych zacytowanych wyżej dokumentów, że osoba ochrzczona, a niebierzmowana, nie jest jeszcze w pełni włączona w Kościół. Jednak na podstawie „Konstytucji o Kościele *Lumen Gentium*”⁶⁵ uznaje się, że spełnianie funkcji kapłańskiej Chrystusa jest takie samo w przypadku osób jedynie ochrzczonych, jak i ochrzczonych i bierzmowanych. Chrzest sprawia, że osoba

⁶⁰ M. KLUZ, *Dynamizm sakramentów chrztu i bierzmowania w służbie budowania Kościoła jako domu*, „Liturgia Sacra” t. 18, 2012, nr 1, s. 80.

⁶¹ KKK 1121.

⁶² Łk 24, 48–49.

⁶³ JAN PAWEŁ II, *Bierzmowanie jako dopełnienie łaski chrztu*, przemówienie z dn. 30.09.1998, „L'Osservatore Romano” wersja polska (1999) 1, s. 47–48.

⁶⁴ M. FIAŁKOWSKI, *Formacja chrześcijańska katolików świeckich*, Lublin 2010, s. 46.

⁶⁵ KK 31, 33–34.

włączana jest w Kościół w sposób całościowy⁶⁶. Mówiąc o skutkach sakramentu bierzmowania, należy jednocześnie doceniać sakrament chrztu, zwłaszcza w kontekście udzielania I Komunii Świętej⁶⁷. Działanie Ducha Świętego w sakramentach chrztu i bierzmowania, a raczej różnicę w tym działaniu, można wyrazić poprzez wpływ tych sakramentów na wspólnotę Kościoła⁶⁸.

Człowiek poprzez chrzest staje się członkiem wspólnoty Kościoła. Otrzymuje w tym sakramencie nadzieję zmartwychwstania, dar życia wiecznego oraz pomoc w walce z grzechem. Otrzymane dary wywołują jednak zobowiązanie. Wspólnota Kościoła wymaga od chrześcijan działalności ewangelizacyjnej wobec osób nieznających Boga lub znających Go słabo, a także wobec osób sprzeciwiających się Bogu. Obowiązkiem Kościoła jest nie tylko przetrwać, ale przede wszystkim przenikać świat i go przemieniać. Chrześcijanin poprzez sakrament bierzmowania przyjmuje Ducha Świętego, działającego we wspólnocie chrześcijańskiej skierowanej ku światu. Otrzymany tak Duch eklezjalny ma pomóc wiernemu w wypełnianiu jego apostołskiego obowiązku. Bierzmowany, przy pomocy Ducha eklezjalnego, bierze na siebie obowiązek służenia innym we wspólnocie Kościoła, staje się odpowiedzialny za los Kościoła oraz zobowiązuje się do służby ewangelizacyjnej⁶⁹. Skutki działania Ducha eklezjalnego są zróżnicowane, ale zawsze skierowane na budowanie Kościoła, a działania bierzmowanych stają się aktami Kościoła pod Jego wpływem. Budowanie Kościoła nie musi polegać na aktywnym działaniu, ale może być skupieniem się na modlitwie i kontemplacji. Jednym z głównych celów Ducha eklezjalnego jest prowadzenie do jedności i komunii w Kościele. Owocem Ducha jest więc wszelka aktywność bierzmowanych, która polega na poszukiwaniu i zachowywaniu jedności w Kościele. Jednym ze szczególnie ważnych skutków działania Ducha eklezjalnego jest powoływanie niektórych członków Kościoła do kapłaństwa. Ma to na celu zapewnienie we wspólnocie stałej obecności Chrystusa, bowiem Duch Święty prowadzi

⁶⁶ KK 10, 31, 34.

⁶⁷ M. BLAZA, D. KOWALCZYK, dz. cyt., s. 321–322.

⁶⁸ T. NAWRACAŁA, *Wszyscy zostaliśmy ochrzczeni w jednym Duchu i wszyscy zostaliśmy napojeni jednym Duchem (1 Kor 12, 13). Chrzest i bierzmowanie jako sakramenty daru Ducha Świętego*, w: *Rozbudzić pamięć chrztu. Chrzest w historii, teologii i katechezie*, R. CEGLAREK, M. BORDA (red.), Częstochowa 2016, s. 112.

⁶⁹ Tamże, s. 113.

członków wspólnoty do odkrywania, przyjmowania i kontemplowania Chrystusa obecnego w Eucharystii. Łaski płynące z sakramentu bierzmowania pomagają wiernym świadomie korzystać z darów Bożych i wykorzystywać je do umocnienia wspólnoty Kościoła, za którą są odpowiedzialni. Duch Święty udziela bierzmowanym także wielu charyzmatów, które służą im jako posłanym do uświęcania i przemieniania świata⁷⁰.

Aby zrozumieć rolę, jaką odgrywają dary Ducha Świętego i charyzmaty w życiu chrześcijan, a co za tym idzie, jaką rolę odgrywa sakrament bierzmowania w formacji chrześcijańskiej wiernych, potrzebne jest dokładne omówienie poszczególnych darów Ducha Świętego i charyzmatów.

1.3. Dary Ducha Świętego i ich znaczenie

Katechizm naucza, że *życie moralne chrześcijan jest podtrzymywane przez dary Ducha Świętego* oraz że dary są trwałymi dyspozycjami czyniącymi człowieka uległym poruszeniom Ducha Świętego⁷¹. Katechizm wymienia siedem darów Ducha Świętego. Są to: mądrość, rozum, rada, męstwo, umiejętność, pobożność i bojaźń Boża⁷².

Źródłowym tekstem, w którym zostały wymienione dary Ducha Świętego, jest prorocтво Izajasza⁷³, mówiące o przyjściu Mesjasza. W tekście Izajasza czytamy jednak o sześciu, a nie o siedmiu darach, ponieważ dar bojaźni Bożej wymieniony jest tu dwa razy. Pojawia się pytanie, skąd zatem w tradycji Kościoła występują siedem darów Ducha Świętego? Otóż w Septuagincie przetłumaczono hebrajskie *jira'at Jahwe* w wierszu 2b na *eusebeia*, natomiast w wierszu 3a na *phobos Kyriou*. Taką tradycję podtrzymał św. Hieronim, który przetłumaczył odpowiednio 2b na *pietas*, natomiast 3a na *timor Domini*⁷⁴. Liczba siedmiu darów utrwaliła się w tradycji Kościoła głównie dzięki liturgii.

⁷⁰ Tamże, s. 117.

⁷¹ KKK 1830.

⁷² KKK 1831.

⁷³ Iz 11, 2–3a.

⁷⁴ T. NAWRACAŁA, dz. cyt., s. 8–9.

1.3.1. Dar bojaźni Bożej

Słowo „bojaźń” tu nie oznacza strachu niewolnika, który boi się swego pana czy nadzorca. Nie jest to także lęk przed stratą — dóbr materialnych, sławy, zaszczytów czy powodzenia. Nie jest to także bojaźń przed piekłem, czyli powstrzymywaniem się od grzechów, bo grozi za nie kara. Bojaźń Boża to bojaźń synowska, czyli taka, jaką odczuwa syn wobec kochającego ojca. Syn pragnie spełnić wolę ojca nie dlatego, że obawia się kary lub liczy na nagrodę, ale dlatego, że kocha ojca, i dlatego też, że ojciec jest dobry. Syn wie, że jego własne szczęście jest związane z miłością do ojca. Miłość syna przejawia się wtedy poprzez szacunek, uległość i posłuszeństwo wobec ojca. Bojaźń synowska staje się coraz doskonalsza, w miarę jak miłość do ojca wzrasta. Syn, który szczerze kocha ojca, wypełnia nie tylko jego polecenia, ale także jego życzenia, choćby były niewypowiedziane. Podobnie chrześcijanin, który jest obdarzony bojaźnią Bożą, odczuwa głęboki szacunek dla Boga, uznaje wielką zależność swojego życia i innych od Boga oraz chętnie podporządkowuje się woli Bożej⁷⁵.

Pierwszym przejawem wpływu Ducha Świętego na osobę porzucającą grzech i nawracającą się jest dar bojaźni Bożej. Ten dar pomaga walczyć z pokusą zakazanych przyjemności i grzechem. Uzupełnia także niedoskonałość cnót umiarkowania i czystości, i jest *początkiem mądrości*⁷⁶, gdyż powoduje skłonność do poddania się prawu Bożemu⁷⁷.

1.3.2. Dar pobożności

Papież Franciszek⁷⁸ stwierdza, że dar pobożności wskazuje na silną więź człowieka z Bogiem i na przynależność do Niego. Taka więź nadaje sens życiu i utrzymuje człowieka w trwałej jedności z Bogiem, nawet w najtrudniejszych sytuacjach życiowych. Ta więź nie jest obowiązkiem czy czymś narzuconym, lecz rodzi się w sercu człowieka. Ofiarowuje ją Jezus człowiekowi po to, aby mógł on zmienić swoje

⁷⁵ H. MANNING, *Bierzmowanie*, Warszawa 2002, s. 172–173.

⁷⁶ Ps 111, 10.

⁷⁷ J. WŁODARCZYK, *Charyzmaty Ducha Świętego*, Kraków 2015, s. 244.

⁷⁸ PAPIEŻ FRANCISZEK, *7 × 7. O sakramentach i darach Ducha Świętego*, Poznań 2015, s. 93–94.

życie na lepsze, by stało się radosne i szczęśliwe. Z tego względu dar pobożności wzbudza w człowieku wdzięczność i uwielbienie Boga, stając się przyczyną jego kultu i adoracji. Duch Święty jest łącznikiem pomiędzy Bogiem a człowiekiem, dzięki niemu może on odczuwać nie tylko obecność Stwórcy, ale także Jego miłość, która wzbudza pragnienie modlitwy. Dar pobożności pomaga także w kształtowaniu relacji międzyludzkich. Człowiek, który posiadał taki dar, potrafi przelewać miłość Bożą również na ludzi. *Pobożność jest zatem synonimem autentycznego ducha religijnego, synowskiej zażyłości z Bogiem, zdolności modlenia się do Niego z miłością i prostotą, właściwej ludziom pokornego serca*⁷⁹.

Modlitwa jest odzwierciedleniem stosunku do Boga i uznaniem, iż jest on doskonały⁸⁰, a także świadczy o całkowitej od niego zależności oraz wdzięczności za wszystko, co się od niego otrzymało, z życiem włącznie. Wskazaniem do sposobu komunikacji z Bogiem – modlitwy, którą powinna cechować pokora, jest Ewangelia św. Łukasza⁸¹. Poprzez obdarowanie chrześcijan darem pobożności Duch Święty staje się prawdziwym nauczycielem modlitwy zgodnej z nauczaniem Chrystusa⁸².

Jezus modlił się w Getsemani do Boga, nazywając Go *Abba*. Użycie tego określenia w stosunku do Stwórcy oznaczało, że Syn składa z siebie ofiarę. Duch Święty pozwala nazywać Boga *Abba*, co oznacza, że człowiek kieruje się w życiu Bożą wolą, że jest do Jego dyspozycji oraz że Go wielbi. Jedynie Duch Święty może uczynić człowieka darem dla Jego chwały. To oznacza, że dar z siebie stanowi o istocie pobożności⁸³. Poprzez dar pobożności Duch Święty wzbudza i podtrzymuje kult we wspólnocie Kościoła. Chrześcijanie we wspólnocie są nieustannie pobudzani do modlitwy do Boga w Liturgii, podobnie jak Chrystus, który trwa w nieustannym uwielbieniu Ojca. Duch Święty poprzez dar pobożności prowadzi chrześcijan we wspólnocie Kościoła do zamieszkania w Bogu w Trójcy Jedynym. To głównie dzięki Liturgii człowiek ma dostęp do Boga Ojca, przez Syna w Duchu Świętym⁸⁴.

⁷⁹ Tamże, s. 94.

⁸⁰ KKK 1.

⁸¹ Łk 18, 9–14.

⁸² L. LECURU, *7 darów Ducha Świętego*, Kraków 2009 s. 52.

⁸³ Tamże.

⁸⁴ *Dominikanie o siedmiu darach Ducha Świętego*, Poznań 2017, s. 142.

Odpowiednie odnoszenie się do innych ludzi umiłowanych przez Boga, czyli z miłością i z szacunkiem, jest efektem daru pobożności. Pobożność pochodząca od Ducha Świętego można poznać po owocach tegoż Ducha, które z kolei można odnaleźć w „Liście do Galatów” św. Pawła⁸⁵. Należą do nich: miłość, radość, pokój, cierpliwość, uprzejmość, dobroć, wierność, łagodność, opanowanie. Dar pobożności pobudza do miłosierdzia, bowiem pozwala zobaczyć we właściwej perspektywie godność i wartość każdego człowieka⁸⁶.

1.3.3. Dar umiejętności (wiedzy)

Dzięki darowi umiejętności człowiek potrafi słusznie wnioskować w sprawach wiary bez konieczności korzystania z procesu rozumowania, tak bardzo charakterystycznego dla większości form ludzkiego poznania. Tym samym dar umiejętności daje niejako człowiekowi zdolność do udziału w Bożej mądrości, którą poznaje wprost. Dar umiejętności pozwala ludziom, poprzez poznanie rzeczy stworzonych, wskazywać na Boga jako Stwórcę wszechrzeczy, jako Pierwszą Przyczynę. Ten dar pozwala rozpoznawać związki łączące Boga ze stworzeniem i przez rzeczy stworzone kieruje ludzkie myśli ku Bogu⁸⁷.

Człowiek obdarzony darem umiejętności potrafi, idąc przez życie, kierować się w swoich działaniach zasadą złotego środka. Wynika to z umiejętności wypracowania w sobie Bożego poglądu na świat. Dar umiejętności pozwala unikać pokus i jednocześnie szanować rzeczy materialne — jako pochodzące od Boga Stwórcy. Dla osób, które są obdarzone darem umiejętności, rzeczy tego świata, chociaż piękne i często użyteczne, stanowią przede wszystkim drogę do ich Stwórcy. Człowiek obdarzony darem umiejętności potrafi rozpoznać w rzeczach materialnych środki, które ułatwiają osiąganie celów nadprzyrodzonych w jego życiu. Taki człowiek zajmuje odpowiednie miejsce pomiędzy Bogiem a rzeczami materialnymi i potrafi korzystać z dobrodziejstw świata zgodnie z wolą Stworzyciela⁸⁸.

⁸⁵ Ga 5, 22.

⁸⁶ *Dominikanie o siedmiu darach Ducha Świętego*, dz. cyt., s. 146–147.

⁸⁷ K. ROMANIUK, *O siedmiu darach Ducha Świętego*, Warszawa 1990, s. 57–58.

⁸⁸ Tamże, s. 59.

Człowiek, obserwując świat i samego siebie, zadaje pytania o sens swojej egzystencji, cel swojego życia: Jakie wartości są ważne w życiu? Czy istnieje życie po śmierci? Odpowiedzi na takie pytania zmuszają do sięgania do nadprzyrodzonego wymiaru ludzkiej egzystencji. Zatem nie można podnieść tego, co cielesne, do poziomu absolutu, gdyż grozi to wpadnięciem w pułapkę sceptycyzmu. W księdze Koheleta czytamy: *Marność nad marnościami, wszystko jest marnością. Cóż przyjdzie człowiekowi z całego trudu, jaki zadaje sobie pod słońcem? Pokolenie przychodzi i pokolenie odchodzi, a ziemia trwa po wszystkie czasy*⁸⁹. Powyższe słowa skłaniają do refleksji — czyżby Bóg chciał powiedzieć, że należy pogardzać światem? Absolutnie nie. Słowa te oznaczają, że Duch Święty kieruje myśli i pragnienia człowieka ponad to, co jest doczesne, co wydaje się „marnością”, ku temu, co absolutne i niezniszczalne. Dar umiejętności oświeca sumienia, tak abyśmy wiedzieli, że możemy mieć uzasadnioną nadzieję na życie wieczne. Co więcej, ta nadzieja jest zawsze żywa i pochodzi od Boga, i nie opiera się tylko na ludzkich kalkulacjach. Dar umiejętności sprawia, że oceniamy zdarzenia w świetle Bożej Opatrzności. Bóg inspiruje człowieka i kieruje nim tak, aby mógł cieszyć się z Bożych planów, oraz uzdalnia do takiego poznawania rzeczywistości, które nadaje sens i wartość ludzkiemu życiu. Nadprzyrodzona umiejętność od Ducha Świętego daje wskazówki, jak iść za Chrystusem, przemieniać świat zgodnie z Jego zamysłem⁹⁰.

Omawiając dar umiejętności, papież Franciszek⁹¹ zwrócił uwagę, że *jest to specjalny dar, pozwalający nam pojąć, na podstawie świata stworzonego, wielkość i miłość Boga oraz Jego głęboką relację z każdym stworzeniem*. Dalej papież wspomniał, że dar umiejętności pozwala na unikanie błędów polegających m.in. na niedbaniu o otaczający człowieka świat. Nadmierna eksploatacja świata stworzonego to niszczenie znaku miłości Boga. Dbałość o to, co stworzył Bóg, jest obowiązkiem chrześcijanina. Dar umiejętności pozwala zrozumieć, że świat stworzony przez Boga jest najpiękniejszym prezentem, który od niego otrzymał człowiek.

⁸⁹ Koh 1, 2–4.

⁹⁰ L. LECURU, dz. cyt., s. 106–109.

⁹¹ PAPIEŻ FRANCISZEK, dz. cyt., s. 87.

1.3.4. Dar męstwa

Spośród wszystkich darów Ducha Świętego to dar męstwa najwyraźniej wpływa na ludzką wolę. To dzięki darowi męstwa człowiek dokonuje wielkich dzieł dla Boga i robi to chętnie – mimo różnych trudności i przeszkód. Tylko ten dar uzdalnia człowieka do największych ofiar i wyrzeczeń w imię Boga i dla własnego zbawienia. Człowiek obdarzony darem męstwa czyni dobro nawet wtedy, gdy wymaga to od niego szczególnego wysiłku. Przeszkody w dążeniu do dobra nie muszą mieć charakteru tylko zewnętrznego. Mogą one mieć naturę psychiczną, charakter „wypalenia”, które nie pozwala działać. Wszelkie trudności można jednak pokonać za pomocą daru męstwa, którego przejawami jest odwaga i wytrwałość. Nie brak przykładów z życia świętych, których determinacja jest niemożliwa do zrozumienia bez odwołania się do daru męstwa. To właśnie dlatego dar męstwa sprawia, że sakrament bierzmowania nazwano *sakramentem duchowego umocnienia*. W sakramencie chrztu wierni otrzymują łaski konieczne do ich uświęcenia, natomiast w sakramencie bierzmowania chrześcijanie dostępują łaski potrzebnej do tego, aby dzielić się świętością z innymi i świadczyć o Chrystusie⁹². Dar męstwa doskonali cnotę męstwa. Człowiek wyposażony w cnotę męstwa jest świadomy swoich słabości, a jednocześnie potrafi właściwie kierować swoim życiem. Jest w stanie panować nad sobą, cierpliwie walczy z popędami i złymi skłonnościami. Dar męstwa jest łaską, która pomaga pokonywać lęki i słabości. Duch Święty jest źródłem męstwa, czyli mocy funkcjonującej na sposób Boski. Pisał o tym św. Paweł: *Bóg wybrał to, co niemocne w oczach świata, aby mocnych poniżyć*⁹³. Apostoł Narodów wskazuje tutaj na siłę, jaką człowiek może uzyskać od Boga, oraz na niemoc tych, którzy są daleko od Niego. Ludzi obdarzonych darem męstwa prowadzi Duch Święty w taki sposób, że stają się zdolni do pokonania trudności, które przeszkadzają w drodze do świętości⁹⁴. Chrześcijanin, który otworzy się na łaskę daru męstwa, będzie zdolny do podejmowania aktów wiary, nadziei i miłości. Uczeń Chrystusa, dzięki wierze, może z męstwem zaakceptować Boże zamiary wobec siebie i innych. Taki chrześcijanin

⁹² K. ROMANIUK, *O siedmiu darach Ducha Świętego*, dz. cyt., s. 72–73.

⁹³ 1 Kor 1, 27.

⁹⁴ L. LECURU, dz. cyt., s. 76.

będzie podtrzymywał w sercu nadzieję, że Boży plan zostanie zrealizowany pomimo różnych zdarzeń, których sensu człowiek nie potrafi zrozumieć. Człowieka obdarzonego darem męstwa nic nie zdoła odebrać od miłości Chrystusowej — ani *Utrapienie, ucisk czy prześladowanie, głód, czy nagość, niebezpieczeństwo czy miecz*⁹⁵. *Ale we wszystkim tym odnosimy pełne zwycięstwo dzięki Temu, który nas umiłował*⁹⁶. Męczennicy wszystkich czasów mężnie świadczyli o swojej wierze, nadziei i miłości. Uczyli, jak przeciwstawiać się niesprawiedliwości, kłamstwu i konformizmowi. Dzięki darowi męstwa byli oni prawdziwie wolni⁹⁷.

W swojej katechezie na temat daru męstwa papież Franciszek wspominał o ludziach ubogich, którzy borykają się z trudnościami dnia codziennego na poziomie elementarnych potrzeb. Są to ludzie, którzy w wielkim trudzie wychowują dzieci, utrzymują swoje rodziny, często martwią się o swój byt i radzą sobie, bo pomaga im duch męstwa. Ci ludzie przynoszą chlubę Kościołowi, bo mężnie idą przez swoje życie i dbają o wiarę. Oni są świętymi — mówi papież — świętymi ukrytymi, wykonują swoje obowiązki, bo mają dar męstwa. Ten dar męstwa nie jest potrzebny tylko w szczególnych sytuacjach, ale powinien być podstawą życia chrześcijańskiego na co dzień, bo codziennie musimy być mężni, dbać o rodzinę, być solidarnymi z innymi oraz dbać o swoją wiarę. Święty Paweł wypowiedział zdanie: *Wszystko mogę w Tym, który mnie umacnia*⁹⁸. Oznacza to, że Pan nas umacnia i nie pozwala, by nam brakowało mocy. Pan zawsze jest z nami i nie powołuje nas do zadań, których byśmy nie mogli wypełnić⁹⁹.

1.3.5. Dar rady

W odróżnieniu od pozostałych darów Ducha Świętego dar rady wpływa na praktykę ludzkiego życia, co przejawia się zarówno w myśleniu, jak i działaniu. Czasami zdarza się, że człowiek staje wobec problemów, których nie jest w stanie rozwiązać za pomocą swojej wiedzy i doświadczenia. Potrzeba wtedy dodatkowego, nadprzyrodzonego

⁹⁵ Rz 8, 35.

⁹⁶ Rz 8, 37.

⁹⁷ L. LECURU, dz. cyt., s. 77–78.

⁹⁸ Flp 4, 13.

⁹⁹ PAPIEŻ FRANCISZEK, dz. cyt., s. 82–83.

światła, które pozwoli rozwiązać to, co wydawało się nie do rozwiązania. Jest nim właśnie dar rady, który pozwala korzystać z roztropności samego Boga. Dzięki niemu można rozwiązywać sprawy najlepiej, jak to możliwe, zbliżając się jednocześnie do zbawienia. Dar rady udoskonala cnotę roztropności, chroni od lekkomyślności i pychy. Dar ten sprawia, że człowiek stara się jak najusilniej czynić to, co się Bogu podoba¹⁰⁰.

Dar rady jest to doskonałość dana człowiekowi przez Ducha Świętego. Pozwala ona rozróżnić dobro od zła, ale także rozpoznać to, co stanowi drogę doskonałości. Dla przykładu można podać drogę przykazań Bożych i drogę rad ewangelicznych. Przykazania obowiązują wszystkich chrześcijan, natomiast rady ewangeliczne (ubóstwa, posłuszeństwa i czystości) nie są obowiązkowe, ich wybór jest bowiem wolnym aktem. Idąc za darem rady, idziemy ponad to, do czego jesteśmy zobowiązani jako chrześcijanie. Innym przykładem ilustrującym dar rady jest wypowiedź Pana Jezusa do bogatego młodzieńca: *Jeśli chcesz być doskonały, idź, sprzedaj, co posiadasz, i rozdaj ubogim, a będziesz miał skarb w niebie. Potem przyjdź i chodź za mną!*¹⁰¹. Takie rady doskonałości dał młodzieńcowi Zbawiciel. Były to rady rzeczy wyższych i trudniejszych niż wynikających z samych ogólnie przyjętych zobowiązań i przykazań Bożych¹⁰². Poprzez dar rady Duch Święty daje sumieniu zdolność dokonywania wyborów w jedności z Bogiem, według Jego logiki. Dzięki temu człowiek wzrasta wewnętrznie, nie ulega egoizmowi i własnemu sposobowi widzenia spraw. Zasadniczym warunkiem zachowania daru rady (jak i wszystkich pozostałych darów Ducha Świętego) jest modlitwa. Dzięki modlitwie Duch Święty przychodzi do nas, pomaga nam i doradza, co mamy robić¹⁰³.

Pierwszym skutkiem daru rady jest to, że człowiek zwraca się do Boga. Słucha uważnie głosu Ducha Świętego, który odzywa się do niego w jego sumieniu. Nasz Pan mówi: *Zapłatą grzechu jest śmierć, a łaska przez Boga dana to życie wieczne w Chrystusie Jezusie*¹⁰⁴. Dusza, która grze-

¹⁰⁰ K. ROMANIUK, *O siedmiu darach Ducha Świętego*, dz. cyt., s. 67–68.

¹⁰¹ Mt 19, 21.

¹⁰² H. MANNING, dz. cyt., s. 272–273.

¹⁰³ PAPIEŻ FRANCISZEK, dz. cyt., s. 76.

¹⁰⁴ Rz 6, 23.

szy, umrze¹⁰⁵. Te słowa w sumieniu wzywają do porzucenia grzechu. Jest to sam głos daru rady nawołujący do wyrzeczenia się zła. Drugi skutek daru rady jest taki, że wzywa człowieka do pójścia dalej. Nie wystarczy słuchać Boga, wyrzec się grzechu i pokutować. Należy odrzucić rzeczy, które mogłyby być przeszkodą w drodze do doskonałości. *Wszystko mi wolno, ale nie wszystko buduje*¹⁰⁶. Trzeci skutek to prawo rad lub inaczej prawo wolności. Jezus Chrystus wzywa do tego, aby korzystać z wolności jak chrześcijanie. Zbawiciel wzywa, aby wypełniać z miłości i wielkoduszności Jego Kazanie na Górze¹⁰⁷.

1.3.6. Dar rozumu

Dar rozumu nie oznacza ludzkiej inteligencji, ludzkiego sposobu rozumienia czy sprawności intelektualnej. Jest to łaska od Ducha Świętego dana chrześcijaninowi, aby był zdolny wychodzić poza rzeczywistość poznawalną zmysłami i mógł badać głębię myśli Boga. Święty Paweł Apostoł tak opisuje skutki daru rozumu: *Ani oko nie widziało, ani ucho nie słyszało, ani serce człowieka nie zdołało pojąć, jak wielkie rzeczy przygotował Bóg tym, którzy Go miłują. Nam zaś objawił to Bóg przez Ducha*¹⁰⁸. Dar rozumu pozwala „czytać głębiej”, rozumieć rzeczy tak, jak je rozumie Bóg. Dar rozumu sprawia, że Duch Święty zbliża człowieka do Boga i włącza go w Boży plan zbawienia, który On ma w stosunku do nas¹⁰⁹. Dar rozumu sprawia, że Duch Święty oświeca umysł i pozwala nam lepiej rozumieć to, co powiedział i czego dokonał Jezus Chrystus. Zbawiciel powiedział do swoich uczniów, że pośle im Ducha Świętego, aby zrozumieli wszystko, czego ich nauczył. Chrześcijanin, czytając Ewangelię i mając dar rozumu, może naprawdę pojąć głębię słów Boga¹¹⁰.

Bardzo dobrze głębię i moc daru rozumu ilustruje epizod dwóch uczniów Chrystusa, wędrujących do Emaus. W niedzielny wieczór Zmartwychwstania dwaj uczniowie Jezusa smutni wędrują do Emaus.

¹⁰⁵ Ez 18, 4.

¹⁰⁶ 1 Kor 10, 23.

¹⁰⁷ H. MANNING, dz. cyt., s. 274–280.

¹⁰⁸ 1 Kor 2, 9–10.

¹⁰⁹ PAPIEŻ FRANCISZEK, dz. cyt., s. 69–70.

¹¹⁰ Tamże, s. 70.

Byli świadkami ukrzyżowania ich Mistrza oraz złożenia Go do grobu. Widzą w tych wydarzeniach wielką porażkę. Wtedy zbliża się do nich Jezus, choć nie wiedzą, że to ich Nauczyciel. Mówią nowemu Towarzyszowi podróży, co się właśnie wydarzyło w Jerozolimie. Jezus mówi im, jak było naprawdę. Wyjaśnia im wydarzenia Krzyża w świetle Pisma. Uczniowie nie rozpoznali Mistrza aż do momentu, kiedy ten zaczął im wyjaśniać, co się wydarzyło, i wtedy ich umysły zaczęła oświecać nadzieja. Tak samo jak Jezus wychodzi na spotkanie wędrowcom do Emaus, tak Duch Święty nie przestaje oświecać umysłu człowieka na prawdy Boże w Biblii¹¹¹. Tylko Duch Święty odkrywa przed nami prawdę Bożych myśli. Słowo Boże musi być zatem czytane i interpretowane w tym właśnie Duchu¹¹². Działanie daru rozumu jest takie, że uzdalnia nas do rozumienia ze szczególną jasnością ukrytego sensu objawienia Bożego¹¹³. Uzdalnia także chrześcijan do szerzenia i obrony nauki, i rzeczy objawionych przez Boga¹¹⁴.

Dar rozumu pomaga pojąć chrześcijanom, że wiara w Boga w Trójcy Jedynej może wzrastać tylko we wspólnocie Kościoła. Bez wspólnoty wiara bowiem obumiera. Związek wiary z Kościołem wyraził św. Paweł w swoim „Liście do Efezjan”: *I wszystko poddał pod Jego stopy, a Jego samego ustanowił nade wszystko Głową dla Kościoła, który jest Jego Ciałem, Pełnią Tego, który napęłnia wszystko swoimi sposobami*¹¹⁵.

Należec do Kościoła to znaczy należeć do Ciała Chrystusowego, ponieważ wiara w Chrystusa oznacza, że przynależymy do Jego Ciała. Dar rozumu uświadamia nam, że tylko w Kościele, we wspólnocie możemy spotkać Boga, który napęłnia nas łaskami. Bóg ustanowił Kościół jako wspólnotę wiary i trzeba powiedzieć, że jako instytucja Kościół nierzadko daleki był od doskonałości. Wielu ludzi Kościoła w historii i współcześnie było dalekich od świętości. Jednak było też wielu autentycznie świętych, którzy żyli prawdziwym duchem Ewangelii. Dar rozumu pozwala rozeznaczyć, czy ważniejsze jest to, że wielu ludzi Kościoła było grzesznikami, czy nawet czasem krzywdzili innych, czy też ważniejsze jest to, że Kościół czyni tak wiele dobra. Odrzucanie Kościoła

¹¹¹ L. LECURU, dz. cyt., s. 94.

¹¹² KO 12.

¹¹³ H. MANNING, dz. cyt., s. 291.

¹¹⁴ Tamże, s. 297.

¹¹⁵ Ef 1, 22–23.

z powodu niedoskonałości jego członków oznacza, że osoba, która tak sądzi, sama uważa się za doskonałą. Kościół jako ludzka społeczność potrzebuje cierpliwości, tak jak i my potrzebujemy wyrozumiałości od innych ludzi¹¹⁶.

1.3.7. Dar mądrości

Dar mądrości daje człowiekowi możliwość poznawania wszechrzeczy przez Przyczynę Pierwszą. Umożliwia mu poznanie nie tylko otaczającego świata, ale także poznanie Boga samego, Jego tajemnic i wewnętrznego życia Trójcy. Dzięki darowi mądrości człowiek potrafi widzieć otaczający świat pełniej, jakby z Boskiej perspektywy. Dar mądrości różni się od daru umiejętności tym, że ten pierwszy umożliwia wydawanie jakiegoś sądu o Bogu bez konieczności uciekania się do poznania rzeczy stworzonych. Zaś od daru rozumu różni się tym, że dar mądrości wpływa emocjonalnie na człowieka poznającego prawdę. Dar mądrości pozwala człowiekowi cenić wyżej służbę Bogu niż rzeczy materialne, przyjemności i radości doczesnego świata. Żeby skutecznie korzystać z daru mądrości, konieczne jest zjednoczenie z Bogiem, bo wówczas człowiek poddaje się udoskonalającemu działaniu Ducha Świętego¹¹⁷.

Papież Franciszek¹¹⁸ zauważa, że dar mądrości to nie suma ludzkiej wiedzy i doświadczenia. Mądrość jest łaską daną przez Ducha Świętego, dzięki której ogląda się wszystko (rozmaite sytuacje czy problemy) oczami Boga. Wtedy patrzymy na świat oczami Boga, słyszymy jego uszami, kochamy jego sercem, oceniamy rzeczy zgodnie z jego osądem. Dar mądrości sprawia, że człowiek kocha to, co Bóg ukochał¹¹⁹. Dzięki darowi mądrości potrafimy rozpoznać znaki Bożej miłości. *Bóg jest miłością*, głosi św. Jan¹²⁰. Obdarzając człowieka miłością, Bóg nie tylko podtrzymuje jego istnienie, ale objawia swoją wewnętrzną tajemnicę, wieczną wymianę miłości między Ojcem, Synem i Duchem Świętym¹²¹.

¹¹⁶ M. FINLEY, *Siedem darów Ducha Świętego*, Kraków 2005, s. 44–46.

¹¹⁷ K. ROMANIUK, *O siedmiu darach Ducha Świętego*, dz. cyt., s. 61–62.

¹¹⁸ PAPIEŻ FRANCISZEK, dz. cyt., s. 64.

¹¹⁹ L. LECURU, dz. cyt., s. 15.

¹²⁰ 1 J 4,8.

¹²¹ L. LECURU, dz. cyt., s. 128.

Ten ostatni, obdarowując nas darem mądrości, kształtuje w nas nadprzyrodzoną miłość i aktywizuje ją, aby objawiła się miłość taka, jaką opisuje Paweł Apostoł w swoim „Hymnie o miłości”¹²². Duch Święty czyni z miłości zupełnie nową rzeczywistość w życiu człowieka. Człowiek *nie może żyć bez miłości. Pozostaje on dla siebie istotą niezrozumiałą, jego życie jest pozbawione sensu, jeśli nie objawi mu się Miłość, jeśli nie spotka się z Miłością, jeśli jej nie dotknie, nie uczyni w jakiś sposób swoją, jeśli nie znajdzie w niej żywego uczestnictwa*¹²³.

Dar mądrości wyraźnie pokazuje nam, co trzeba zrobić, aby wypełnić przykazanie Jezusa Chrystusa: miłowania się nawzajem tak, jak On nas umiłował. Zbawiciel *ogotocił samego siebie*¹²⁴, złożył całkowity dar z siebie, dlatego prawdziwa miłość nie jest możliwa bez wiernego i hojnego *tak*, bez daru z siebie samego. Duch Święty sprawia, że należący do Chrystusa powie: *Daję siebie, więc jestem*. Duch mądrości prowadzi nas do spełnienia naszego człowieczeństwa w akcie daru, jakim jest miłość. Dając siebie samego, człowiek osiąga pełnię swojego istnienia. Jego relacja z Bogiem i innymi ludźmi staje się wtedy inna, pełniejsza, a jego egzystencja staje się płodniejsza i bogatsza¹²⁵.

1.4. Charakterystyka charyzmatów

Termin „charyzmat” pochodzi z języka greckiego od słowa *charisma* i oznacza łaskę, dar, dar Boży, dobrodziejstwo Boże. W Nowym Testamencie charyzmat oznacza *szczególny dar łaski Bożej, dar darmo dany*¹²⁶. Termin może oznaczać także łaskę i radość wyzwalane w służbie Bogu¹²⁷. „Charyzmat” jest terminem biblijnym i chrześcijańskim. Wyraża on rzeczywistość duchową w życiu chrześcijanina. Twórcą tego terminu był prawdopodobnie św. Paweł Apostoł¹²⁸.

¹²² 1 Kor 13, 1. 3–8.

¹²³ JAN PAWEŁ II, Encyklika *Redemptor hominis*, w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 2007, 10.

¹²⁴ Flp 2, 7.

¹²⁵ L. LECURU, dz. cyt., s. 136.

¹²⁶ J. KUDASIEWICZ (red.), *Sakramenty wtajemniczenia chrześcijańskiego*, Warszawa 1981, s. 136.

¹²⁷ A. SIOŃEK, *Charyzmaty*, Kraków 2018, s. 52.

¹²⁸ J. KUDASIEWICZ (red.), *Sakramenty wtajemniczenia chrześcijańskiego*, dz. cyt., s. 137.

Zdefiniować charyzmaty można jako: [...] *zjawiska nadprzyrodzone, o charakterze zarówno ze względu na ich genezę, jak i zewnętrzne przejawy duchowym. Jest w nich zawsze dostrzegalna szczególna, czynna moc Boża, służąca dobru całej społeczności i będąca wyrazem niczym niezastąpionej dobroci Boga*¹²⁹.

Charyzmaty są łaską otrzymaną od Boga, zatem żeby mogły zaistnieć w życiu chrześcijanina, konieczna jest jego żywa wiara. Święty Tomasz z Akwinu uważał, że charyzmaty są nade wszystko skutkami łaski uświęcającej, natomiast nie są źródłem tej łaski. Człowiek doświadczający działania charyzmatów nie otrzymuje łaski uświęcającej, może jednak, przy jej braku, wzbudzić w sobie pragnienie tej łaski¹³⁰. Dla Tomasza charyzmaty w swej istocie są przejawem posłania Osób Boskich. Bóg obdarza tymi darami te osoby, które są z Nim zjednoczone. Tylko w tym kontekście można rozumieć, że charyzmaty są *Boskim wkładem*, który ukierunkowuje człowieka do angażowania się w działalność na rzecz wspólnoty Kościoła. Duch Święty wie, komu i jakiego daru udzielić, aby obdarowany mógł skutecznie wypełniać powołanie głoszenia Ewangelii Jezusa Chrystusa¹³¹. Jedną z cech charakterystycznych charyzmatów jest to, że są dawane nie dla dobra indywidualnego obdarowanej osoby, ale dla dobra zbiorowego całej wspólnoty chrześcijańskiej. Dla zobrazowania roli, jaką odgrywają charyzmaty w życiu wspólnoty chrześcijańskiej, św. Paweł posługuje się metaforą ludzkiego ciała, gdzie wszystkie organy współpracują z sobą i nie szkodzą jeden drugiemu. Wszyscy zaś chrześcijanie stanowią ciało Chrystusa¹³². Użyteczność posiadanych charyzmatów do budowania wspólnoty chrześcijańskiej i płynących z nich korzyści wspólnych ma znaczenie dla oceny prawdziwości tychże charyzmatów. Jeżeli otrzymany charyzmat służy dobru wspólnemu i budowaniu Kościoła, wtedy jest prawdziwym darem Bożym. Jeśli występuje sytuacja przeciwna, kiedy pewne zdolności człowieka służą tylko jemu samemu, to mówimy wtedy o pseudocharyzmacie. Święty Paweł uważał, że największym

¹²⁹ K. ROMANIUK, *Powołanie w Biblii*, Katowice 1975, s. 99.

¹³⁰ T. GAŁUSZKA, *Odnowa w łasce*, Kraków 2018, s. 94.

¹³¹ Tamże, s. 93.

¹³² 1 Kor 12, 12–27.

charyzmatem jest miłość bliźniego i poświęca temu charyzmatowi cały trzynasty rozdział „Pierwszego Listu do Koryntian”¹³³.

Charyzmaty można podzielić na dwie grupy. Pierwsza obejmuje charyzmaty ogólne przeznaczone dla wszystkich ochrzczonych. Zalicza się do nich charyzmaty: zbawienia, powołania, spotkania oraz udziału w życiu wiecznym. Druga grupa to charyzmaty specjalne, które są udzielane konkretnie danemu chrześcijaninowi¹³⁴. Wśród nich można wyróżnić charyzmaty: mądrości, wiedzy (poznania), prorocstwa, rozpoznawania duchów, czynienia cudów, wiary (w stopniu nadzwyczajnym), miłosierdzia, (dar) języków, dawania jałmużny, upominania i zachęcania oraz wiele innych.

1.4.1. Charyzmaty ogólne

1.4.1.1. Charyzmat zbawienia

Pierwszym z charyzmatów ogólnych jest charyzmat zbawienia. Święty Paweł Apostoł przeciwstawia ten dar grzechowi Adama:

Ale nie tak ma się rzecz z przestępstwem jak z darem życzliwie udzielonym (charisma). Jeżeli bowiem przestępstwo jednego sprowadziło na wszystkich śmierć, to o ileż obficie splotnęła na nich wszystkich łaska (charis) Boga i dar (dorea) łaskawie udzielony przez jednego człowieka — Jezusa Chrystusa (...) dar przynosi usprawiedliwienie od wszystkich grzechów¹³⁵.

Charyzmat oznacza tu zbawienie i usprawiedliwienie przyniesione dla wszystkich chrześcijan przez Jezusa Chrystusa. *Jak w Adamie wszyscy zgrzeszyli, tak w Jezusie Chrystusie wszyscy dostępują charyzmatu usprawiedliwienia¹³⁶.*

1.4.1.2. Charyzmat powołania

Kolejnym z grupy charyzmatów ogólnych jest powołanie. W „Pierwszym Liście do Koryntian” św. Paweł pisze:

¹³³ T. GAŁUSZKA, dz. cyt., s. 99.

¹³⁴ J. KUDASIEWICZ, *Duch Święty i Jego dary*, Kraków 2018, s. 75–76.

¹³⁵ Rz 5, 15–17.

¹³⁶ J. KUDASIEWICZ, *Duch Święty i Jego dary*, dz. cyt., s. 76–77.

*W Nim to bowiem zostaliście wzbogaceni we wszystko: we wszelkie słowo i wszelkie poznanie (charyzmaty), bo świadectwo Chrystusowe utrwaliło się w was. Nie doznajecie tedy braku żadnej łaski, oczekując objawienia się Pana naszego Jezusa Chrystusa*¹³⁷.

Charyzmatem powołania chrześcijańskiego jest tutaj dar łaski oraz słowo i poznanie, jakie otrzymali wszyscy, którzy uwierzyli w Chrystusa jako Pana. Powołanie chrześcijańskie można realizować na różne sposoby, więcej nawet, każdy ma własny charyzmat powołania od Boga. Pisze o tym św. Paweł. *Pragnąłbym, aby wszyscy byli, jak i ja sam, lecz każdy jest obdarowany (charyzmatem) przez Boga inaczej: jeden tak, a drugi tak*¹³⁸. Paweł Apostoł mówi w swoim liście, że każdy chrześcijanin otrzymuje charyzmat powołania, ale nie wszyscy muszą go realizować tak samo. Każdy wypełnia Boże wezwanie na swój sposób, zgodnie z planem Bożym¹³⁹.

1.4.1.3. Charyzmat spotkania

Do charyzmatów ogólnych zaliczany jest także charyzmat spotkania, o którym pisze św. Paweł w swoim „Liście do Rzymian”: *Go-rąco bowiem pragnę was zobaczyć, aby użyzyć wam nieco daru duchowego dla waszego umocnienia, to jest abyśmy się u was nawzajem pokrzepili wspólną wiarą — waszą i moją*¹⁴⁰. Z powyższego tekstu wynika, że nie tylko św. Paweł używa owego daru, ale też on pokrzepi się tym charyzmatem, bo wspólna wiara krzepi, spotkanie się wiernych jest charyzmatem, jest użyzeniem sobie daru duchowego. Rezultatem spotkania się wiernych jest umocnienie wiary i pogłębienie swojego życia w Duchu Świętym¹⁴¹.

¹³⁷ 1 Kor 1, 5–7.

¹³⁸ jw. 7, 7.

¹³⁹ J. KUDASIEWICZ (red.), *Sakramenty wtajemniczenia chrześcijańskiego*, dz. cyt., s. 144–145.

¹⁴⁰ Rz 1, 11–12.

¹⁴¹ J. KUDASIEWICZ (red.), *Sakramenty wtajemniczenia chrześcijańskiego*, dz. cyt., s. 145–146.

1.4.1.4. Charyzmat udziału w życiu wiecznym

Ostatnim wymienianym tu charyzmatem ogólnym jest charyzmat życia wiecznego. Święty Paweł uważał, że charyzmatem jest udział w życiu wiecznym: *[a]lbowiem zapłatą za grzech jest śmierć, a łaska przez Boga dana (charyzmat, przyp. aut. — R.B.) — to życie wieczne w Chrystusie Jezusie, Panu naszym*¹⁴². Charyzmatem jest tutaj życie wieczne rozumiane jako zjednoczenie z Jezusem Chrystusem. Nie jest to tylko nieśmiertelność, bo Bóg w swojej miłości do ludzi obdarza nieśmiertelnością każdego człowieka. Darem charyzmatycznym jest bycie z Jezusem Chrystusem, tak jak to opisuje św. Paweł: *Potem my, żywi, [tak] pozostawieni, wraz z nimi będziemy porwani w powietrze, na obłoki naprzeciw Pana, i w ten sposób na zawsze będziemy z Panem*. Duch Święty dokonuje wielkich dzieł w człowieku, czyli udziela charyzmatów. Mają one na celu przemianę naszego życia, zagrożonego grzechem i rozpadem, w życie bez kresu¹⁴³. Charyzmat udziału w życiu wiecznym jest szczególnie ważny, bowiem — jak uważał św. Paweł — istota pozostałych charyzmatów sprowadza się w końcu do udziału w tym właśnie omawianym charyzmacie¹⁴⁴.

Można zauważyć, że sakrament bierzmowania pogłębia w chrześcijanach łaskę charyzmatów ogólnych. Charyzmat zbawienia zostaje pogłębiony tak, że wierny otrzymuje Ducha przybrania za syna, w którym może już mówić *Abba, Ojcze!* Charyzmat powołania zostaje w sakramencie bierzmowania tak ukierunkowany, że chrześcijanin otrzymuje specjalną moc Ducha Świętego do apostołstwa i obrony wiary, natomiast charyzmat spotkania zostaje tak pogłębiony przez Ducha Świętego, że udoskonala więź chrześcijanina z Kościołem. Charyzmat udziału w życiu wiecznym, poprzez bierzmowanie, zmienia się w ściślejsze zjednoczenie chrześcijanina z Chrystusem.

1.4.2. Charyzmaty specjalne

Jak zauważono wcześniej, oprócz charyzmatów ogólnych, Bóg udziela także rozmaitych charyzmatów specjalnych różnym osobom,

¹⁴² Rz 6, 23.

¹⁴³ J. KUDASIEWICZ, *Duch Święty i Jego dary*, dz. cyt., s. 79–80.

¹⁴⁴ K. ROMANIUK, *Powołanie w Biblii*, dz. cyt., s. 101.

jednakże jest to zawsze działanie jednego Ducha: *Wszystko zaś sprawia jeden i ten sam Duch, udzielając każdemu tak, jak chce*¹⁴⁵. Święty Paweł Apostoł wylicza charyzmaty w czterech katalogach¹⁴⁶. Trzeba zaznaczyć, że nie są to katalogi, które wyczerpują listę charyzmatów. Wymienione tutaj mają tylko charakter przykładowy. Nie sposób bowiem sklasyfikować wyczerpująco inwencji Ducha Świętego, która jest przecież nieograniczona. Poniżej przedstawiono charakterystykę kilku charyzmatów specjalnych, które mają szczególne znaczenie dla charyzmatyka i wspólnoty chrześcijańskiej do [...] *szerzenia i obrony wiary słowem i czynem, do mężnego wyznawania imienia Chrystusa oraz do tego, by nigdy nie wstydzić się Krzyża*¹⁴⁷.

1.4.2.1. Charyzmat mądrości

Święty Paweł prawdziwą mądrość przypisywał tylko Bogu. Do człowieka odnosił mądrość¹⁴⁸ w sposób wtórny i to jedynie do takiego chrześcijanina, który był posłuszny Bogu. Mądrość Boża to Mesjasz, więc nie jest ona tylko dodatkiem w historii zbawienia¹⁴⁹. Jest ona samą tajemnicą Krzyża, co oznacza, że mądrość jest w tej tajemnicy ukryta i objawiana przez Ducha¹⁵⁰. Przekazywać mądrość Bożą mogą tylko ludzie duchowi, kochający Boga, którzy potrafią odczytywać objawienia Ducha. Tak więc człowiek sam za pomocą naturalnego poznania nie jest w stanie poznać tajemnicy Krzyża. Jest to możliwe jedynie za sprawą egzystencjalnego spotkania z Duchem i mocą Bożą¹⁵¹. Poznanie tajemnicy Krzyża sprawia, że mądrością w człowieku, za pomocą łaski Bożej, staje się Chrystus ukrzyżowany. Głoszenie Ukrzyżowanego wprowadza więc wspólnotę w doświadczenie objawiającego się Ducha Świętego i Bożej mocy¹⁵². Głoszenie to jest natchnione przez Ducha Świętego, a słuchającym daje korzyści, bo pozwala stawać im

¹⁴⁵ 1 Kor 11, 12.

¹⁴⁶ 1 Kor 12, 8–10, 28–30; Rz 12, 6–8; Ef 4, 11–12.

¹⁴⁷ KKK 1303.

¹⁴⁸ 1 Kor 12, 8.

¹⁴⁹ 1 Kor 2, 6nn.

¹⁵⁰ 1 Kor 2, 7.10.

¹⁵¹ 1 Kor 1, 17n.

¹⁵² 1 Kor 2, 4.

w obliczu realizującego się planu zbawienia. Charyzmat (słowo) mądrości, głoszenie Ukrzyżowanego daje charyzmatykowi i słuchającemu możliwość przyjęcia mocy kierującej do zbawienia¹⁵³.

1.4.2.2. Charyzmat wiedzy (poznania)

Charyzmat wiedzy łączył św. Paweł z poznaniem tajemnic, które daje Bóg człowiekowi w pewnej części. Poznanie dane jest charyzmatykowi niezależnie od jego refleksji nad objawionymi tajemnicami, ale z Bożym przynagleniem, aby te tajemnice przekazać wspólnocie. Tylko w przypadku zakomunikowania ogółowi poznanych tajemnic można mówić o charyzmacie poznania. Charyzmat wiedzy (poznania) oznacza zatem natchnioną wypowiedź, dzięki której wspólnota zrozumie otaczającą rzeczywistość w pewnym aspekcie i wywoła dzięki temu pewne zachowania członków tej wspólnoty¹⁵⁴. Charyzmat ten jest więc szkołą służącą formacji chrześcijańskiej, dzięki któremu słuchający poznają sposoby udzielania się Boga człowiekowi¹⁵⁵.

1.4.2.3. Charyzmat proroctwa

Dar proroctwa jest dany charyzmatykowi przejściowo i za każdym razem do prorokowania konieczne jest nowe objawienie. Ściśle rzecz ujmując, żaden charyzmatyk — prorok nie ma stałej zdolności prorokować, ale może być jedynie otwarty na dar proroctwa. Udzielając tego daru, Bóg wpływa na intelekt człowieka i pozwala mu uczestniczyć w wiedzy Bożej. Charyzmat proroctwa wiąże się więc z ponadnaturalnym poznaniem, co w konsekwencji pozwala charyzmatykowi prorokować, ale tylko wtedy, gdy nawiedzi go Duch prorocki (a nie wtedy, kiedy prorok sobie tego życzy)¹⁵⁶.

Poznanie w celu prorokowania może dotyczyć trzech sytuacji:

- kiedy prorok zdobywa wiedzę, która jest dostępna innym ludziom poprzez proces uczenia się,

¹⁵³ A. SIOŃEK, dz. cyt., s. 59–63.

¹⁵⁴ np. 1 Kor 8, 4.

¹⁵⁵ A. SIOŃEK, dz. cyt., s. 63.

¹⁵⁶ T. GAŁUSZKA, dz. cyt., s. 97.

- kiedy charyzmatykowi zostają objawione pewne prawdy, które są niemożliwe do zdobycia poprzez poznanie intelektualne (np. dogmaty wiary),
- kiedy człowiekowi zostają objawione przyszłe zdarzenia, których zaistnienia nie można przewidzieć mocą ludzkiego umysłu.

Święty Tomasz uważał, że ten ostatni przypadek najlepiej określa istotę prorokowania. Przewidywanie ludzkie różni się zasadniczo od poznania prorockiego, ponieważ poznanie ludzkie jest ograniczone, ma naturalne źródło oraz może być błędne. Natomiast prorokowanie przekracza ludzkie możliwości poznawcze, ma nadprzyrodzone pochodzenie i zawsze jest prawdziwe. Celem charyzmatu prorocstwa jest pomoc wiernym we wspólnocie przede wszystkim poprzez wzywanie ich do nawrócenia¹⁵⁷.

1.4.2.4. Charyzmat rozpoznawania duchów

Charyzmat rozpoznawania duchów związany jest z prorokowaniem. W historii zbawienia działali natchnieni prorocy, którzy byli inspirowani przez Ducha Świętego, ale byli też tacy „prorocy”, których inspirowała ich chora wyobraźnia lub gorzej, zły duch. Charyzmat rozpoznawania duchów służy do rozstrzygnięcia, jaki duch inspiruje mówiącego. Święty Paweł Apostoł zalecał sprawdzanie proroków pod tym kątem: *Prorocy niech przemawiają po dwóch albo po trzech, a inni niech to roztrząsają*¹⁵⁸. Prawdziwego proroka charakteryzują dwa kryteria: wysoka moralność i zgodność z nauką objawioną. Do rozpoznania, jaki duch inspiruje proroka, służy stosunek mówiącego do Jezusa Chrystusa jako Pana¹⁵⁹.

1.4.2.5. Charyzmat czynienia cudów

W charyzmacie prorockim poznanie dotyczy tego, co można poznać tylko dzięki łasce Bożej, podobnie czynić cuda można tylko w sposób nadprzyrodzony. Sprawcą cudów jest tylko Bóg, a ich celem jest kierowanie ludzi do poznania Boga. Święty Tomasz z Akwinu uważał,

¹⁵⁷ Tamże, s. 98–99.

¹⁵⁸ 1 Kor 14, 29.

¹⁵⁹ J. KUDASIEWICZ, *Duch Święty i Jego dary*, dz. cyt., s. 85–86.

że cuda są koniecznością z uwagi na naturę człowieka i jego nadprzyrodzone powołanie. Dzięki cudom, czyli nadprzyrodzonym działaniom łaski, człowiek może poznać przecież życie nadprzyrodzone. Święty Tomasz uważał także, że cuda są potwierdzeniem prawd wiary chrześcijańskiej. Celem cudu może też być poprawa zdrowia fizycznego lub duchowego konkretnej osoby. Oprócz wymienionych powodów zaistnienia cudów św. Tomasz podaje jeszcze jeden, dotyczący jedynie osób faktycznie upodobnionych do Chrystusa. Chodzi tutaj o cuda, których dokonuje Bóg poprzez te osoby, ale często bez specjalnej aktywności tych osób w kierunku czynienia cudu (np. bez prośby lub modlitwy). Tego typu cuda miały potwierdzać świętość tych osób w oczach Boga i potwierdzać naukę, którą głosili. Przykładem takiej osoby był św. Paweł Apostoł¹⁶⁰. Jego przykład pokazuje, że już tutaj na ziemi człowiek może, poprzez swoje zjednoczenie z Bogiem, uczestniczyć w Jego mocy. Taki człowiek staje się jakby „drugim Chrystusem”, a Boża łaska przenika go całego i jest dostrzegalna na zewnątrz, czyniąc takiego charyzmatyka darem dla innych ludzi¹⁶¹.

1.4.2.6. Charyzmat wiary (w stopniu nadzwyczajnym)

Charyzmat wiary, o którym jest tu mowa, dotyczy wiary, ale nie tylko koniecznej do chrztu i usprawiedliwienia, ale takiej, która inspiruje do działania, która góry przenosi¹⁶². Chryścijanin z taką wiarą zdolny jest znosić trudy aż do męczeństwa, w celu obrony i szerzenia swojej wiary. Osoba przekonana, że Bóg działa przez nią, zaczyna działać poprzez swoje słowa i czyny. Takiej wiary doświadczał nasz Zbawiciel, a także inne osoby, które On rozpoznawał¹⁶³. Stosownie do miary swojej wiary charyzmatyk, będąc pod natchnieniem, powinien prorokować¹⁶⁴ lub podejmować inne działanie tak długo, jak długo Bóg chce się nim posługiwać. Od miary wiary, jaka została dana charyzmatykowi, zależy więc jego zachowanie i działanie: *Mocą bowiem łaski, jaka została mi dana, mówię każdemu z was: Niech nikt nie ma o sobie wyższego mniemania*

¹⁶⁰ 1 J 4, 2.

¹⁶¹ T. GAŁUSZKA, dz. cyt., s. 101–106.

¹⁶² 1 Kor 13, 2.

¹⁶³ np. Mk 9, 23nn.

¹⁶⁴ Rz 12, 6.

*niż należy, lecz niech sądzi o sobie trzeźwo — według miary, jaką Bóg każdemu w wierze wyznaczył*¹⁶⁵. Charyzmatyczna wiara odgrywa szczególnie ważną rolę w trudnych momentach Kościoła¹⁶⁶.

1.4.2.7. Charyzmat (dar) języków

Święty Tomasz z Akwinu uważał, że Boża łaska w postaci charyzmatu języków ma ważne uzasadnienie teologiczne. Przez grzech człowieka ludzie przestali się rozumieć, czego ilustracją jest historia budowy wieży Babel, jednakże dzięki łasce Bożej, w postaci charyzmatu języków, między ludźmi może zapanować jedność i zrozumienie. Jest to widoczne po zesłaniu Ducha Świętego. Nowy człowiek, po sakramencie chrztu i otrzymaniu łaski daru języków, może nawiązywać relacje z Bogiem i ludźmi, które bez tej łaski byłyby niemożliwe. Charyzmat języków jest potrzebnym narzędziem w pracy misyjnej, jak i w rozwoju duchowym charyzmatyka¹⁶⁷.

Święty Tomasz uważał, że charyzmat języków to wypowiedanie niezrozumiałych dla charyzmatyka dźwięków, które są podobne do ludzkiej mowy. Jeżeli taki charyzmatyk posiada także łaskę prorokowania, to wtedy rozumie swoje słowa, przy braku prorokowania — nie rozumie. Akwinata uważał, że nawet, gdy obdarowany nie rozumie swoich słów, to dar języków służy jako narzędzie w pracy misyjnej i osobistej modlitwie uwielbienia¹⁶⁸. Charyzmat języków, jako ekstazy modlitwą, można odnaleźć w życiu wielkich mistyków i ruchu charyzmatycznym. To oznacza, że głęboka modlitwa i głębokie życie wewnętrzne są darem Ducha Świętego: *Na dowód tego, że jesteście synami, Bóg zesłał do serc naszych Ducha Syna swego, który woła „Abba, Ojcze!”*¹⁶⁹.

Powyżej przedstawiono charakterystykę charyzmatów ogólnych i kilku charyzmatów specjalnych z grupy spektakularnych. W życiu Kościoła spotyka się także charyzmaty służebne (*diakonia*), które polegają na posłudze wobec bliźnich. Pierwszym z takich charyzmatów jest miłosierdzie, które polega na chętnym obdarowywaniu swoimi

¹⁶⁵ Rz 12, 3.

¹⁶⁶ A. SIOŃEK, dz. cyt., s. 64–65.

¹⁶⁷ T. GAŁUSZKA, dz. cyt., s. 155–156.

¹⁶⁸ Tamże, s. 157–158.

¹⁶⁹ J. KUDASIEWICZ (red.), *Sakramenty wtajemniczenia chrześcijańskiego*, dz. cyt., s. 147.

dobrami innych ludzi, głównie ubogich. Jest to również zdolność do odczuwania tak, jak inni czują, czyli cieszenia się z innymi, gdy się radują, i współcierpienie z cierpiącymi¹⁷⁰.

Kolejnym charyzmatem specjalnym jest charyzmat dawania jałmużny, poprzez który przejawia się miłość bliźniego. Dawanie jałmużny powinno być hojne i wspaniałomyślne. Tak jak Zbawiciel jest dla nas hojny i wspaniałomyślny, poświęcając dla nas swoje życie: [...] bądź *dar upominania — dla karcenia. Kto zajmuje się rozdawaniem, [niech to czyni] ze szczodrobliwością; [...] kto pełni uczynki miłosierdzia, [niech to czyni] ochoczo*¹⁷¹. Z kolei charyzmat upominania i zachęcania powinien być czyniony w imię Jezusa Chrystusa, tak aby we wspólnocie chrześcijańskiej była zgoda i aby wszyscy byli jednego ducha i jednej myśli¹⁷².

Charyzmaty to całe mnóstwo różnorodnych duchowych darów, pospolitych i znamienitych, występujących w Kościele, poprzez które chrześcijanie realizują swoje powołania we wspólnocie ochrzczonych. Charyzmaty są odpowiedzią na różne wymogi i trudności pojawiające się w Kościele, przez co są wyrazem nieograniczonej i nieprzewidywalnej inwencji Ducha Świętego. Z tego względu charyzmaty są koniecznym elementem w życiu Kościoła. Wiele z nich, otrzymanych także w sakramencie bierzmowania, służy do apostołstwa i obrony wiary. Ogólnie można powiedzieć, że charyzmaty to łaska od Boga, która uświęca wiernych i służy do budowania Kościoła w miłości¹⁷³.

Ostatnie dwa paragrafy niniejszego opracowania były poświęcone łasce Bożej pod postacią darów Ducha Świętego i charyzmatów. W następnych paragrafach zostaną omówione owoce Ducha Świętego i błogosławieństwa ewangeliczne, które są rezultatem współpracy chrześcijanina z łaską Bożą.

¹⁷⁰ Tamże, s. 148.

¹⁷¹ Rz 12, 8.

¹⁷² J. KUDASIEWICZ (red.), *Sakramenty wtajemniczenia chrześcijańskiego*, dz. cyt., s. 148.

¹⁷³ P. SAWA, *Charyzmaty w nauczaniu Urzędu Nauczycielskiego Kościoła*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” t. 42, 2009, z. 2, s. 157.

1.5. Owoce Ducha Świętego

Ewangeliczną przypowieścią o owocach Ducha Świętego jest ta o winnicy Pańskiej¹⁷⁴:

Ja jestem prawdziwym krzewem winnym, a Ojciec mój jest tym, który [go] uprawia. Każdą latorośl, która nie przynosi we Mnie owocu, odcina, a każdą, która przynosi owoc, oczyszcza, aby przynosiła owoc obfitszy. Wy już jesteście czyści dzięki słowu, które wypowiedziałem do was. Trwajcie we Mnie, a Ja w was [będę trwać]. Podobnie jak latorośl nie może przynosić owocu sama z siebie — jeśli nie trwa w winnym krzewie — tak samo i wy, jeżeli we Mnie trwać nie będziecie. Ja jestem krzewem winnym, wy latoroślami. Kto trwa we Mnie, a Ja w nim, ten przynosi owoc obfity, ponieważ beze Mnie nic nie możecie uczynić¹⁷⁵.

Jezus Chrystus naucza tutaj, że można wydawać duchowe owoce, tylko będąc wszczepionym w Niego. Poprzez chrzest i zamieszkanie Ducha Jezusa Chrystusa w chrześcijaninie możliwe jest złączenie ze Zbawicielem i duchowe owocowanie. Latorośl czerpie życiodajne soki z winnego krzewu, aby owocować. Podobnie człowiek wszczepiony w Chrystusa czerpie łaskę z drzewa życia chrześcijańskiego po to, by wydawać owoce duchowe. Tym owocem jest zbawcza płodność, mająca źródło w passze Zbawiciela i wszczepieniu uczniów w Chrystusa Pana, natomiast łaską są tutaj cnoty teologalne i dary Ducha Świętego¹⁷⁶.

Owoce, jakie spotykamy w życiu, wyrastają dzięki energii zawartej w nasieniu, w roślinie czy w glebie. Owoce duchowe natomiast św. Paweł wiąże z Duchem Świętym. To On jest zasadą życiową owoców Ducha, On jest ich źródłem. Apostoł Narodów wymienia następujące owoce Ducha: *miłość, radość, pokój, cierpliwość, życzliwość, dobroć, wierność, łagodność, opanowanie*¹⁷⁷. Święty Paweł uważał, że owoce te są znamionami każdego chrześcijanina poddającego się kierownictwu Ducha Świętego oraz że wymienione tu owoce Ducha wyrastają dzięki pierwszemu i jednemu owocowi, którym jest miłość. Wobec tego miłość

¹⁷⁴ H. MANNING, dz. cyt., s. 334.

¹⁷⁵ J 15, 1–5.

¹⁷⁶ G. D'AMORE, *Owoce Ducha Świętego*, Kraków 2010, s. 63–67.

¹⁷⁷ Ga 5, 22–23.

w nauczaniu św. Pawła jest radosna, spokojna, cierpliwa, uprzejma, dobra, wierna, łagodna i opanowana¹⁷⁸.

Reasumując, Owoce Ducha Świętego są dojrzałym produktem winnicy duchowej, czyli cnót teologalnych i darów Ducha Świętego, działających wspólnie i rodzących czynne doskonałości życia duchowego¹⁷⁹. Spośród tych owoców pierwsza jest miłość. Bez miłości do Boga i człowieka nikt nie może wydać żadnego duchowego owocu. Miłość przenika każdy dar i każdy owoc Ducha, podobnie jak w krzewie winnym soki życiodajne przenikają i napęniają wszelki owoc¹⁸⁰. Chrześcijanin w swoim działaniu kieruje się czynną doskonałością duchową. Doskonałość jałmużny nie polega na samym dawaniu, ale na motywacji, którą kieruje się dający. Najmniejsze rzeczy uczynione przez wzgląd na miłość do Chrystusa mogą być odebrane przez Niego jako pełne zasługi. Serce człowieka, który przynosi owoce Ducha Świętego, jest kochające, współczujące, delikatne, dobre i przebaczące. Już pierwsze odruchy i myśli wywołane działaniem innych ludzi będą u takiego człowieka pełne dobroci i miłości. Jakie będą myśli, takie też będą motywacje, pełne miłości do Boga i ludzi — pełne czynnej doskonałości duchowej¹⁸¹. Ogromną rolę odgrywa tu sakrament bierzmowania, dzięki któremu wierni otrzymują wszelką łaskę potrzebną do czynienia dobra. Stają się dobrymi chrześcijanami w tym sensie, że dana im jest wszelka łaska potrzebna do czynienia wszystkiego, co jest doskonałością czynną¹⁸². Owoce Ducha Świętego można podzielić według kryterium ich odniesienia:

- 1) do Boga: miłość, radość, pokój,
- 2) do bliźniego: wyrozumiałość, uprzejmość, cierpliwość, dobroć, wierność, łagodność i skromność,
- 3) do siebie samego: opanowanie i czystość.

Wymieniono tutaj dwanaście owoców Ducha, a nie dziewięć, jak podaje św. Paweł w „Liście do Galatów”¹⁸³. Wynika to stąd, że sam Apostoł Narodów wymienia jeszcze inne owoce Ducha w swoich pozostałych

¹⁷⁸ G. D'AMORE, dz. cyt., s. 68.

¹⁷⁹ H. MANNING, dz. cyt., s. 335–336.

¹⁸⁰ Tamże, s. 336.

¹⁸¹ Tamże, s. 345–346.

¹⁸² Tamże, s. 354.

¹⁸³ Ga 5, 22–23.

listach. W *Wulgacie Klementyńskiej* ponadto wskazano właśnie dwanaście owoców Ducha, ponieważ do wykazu św. Pawła dołożono trzy owoce – wyrozumiałość, skromność i czystość. Święty Tomasz z Akwinu uważał, że św. Paweł w „Liście do Galatów” nie zamierzał podawać dokładnej listy owoców Ducha, ale ogólnie chciał wskazać, jak należy postępować¹⁸⁴.

1.5.1. Miłość

Stinissen¹⁸⁵ uważa, że niezależnie od swojego wyznania, miejsca zamieszkania czy statusu społecznego wszyscy są zgodni, że najważniejsza w życiu jest miłość. Wielu chce kochać i być kochanym, gdyż bez miłości nie warto żyć. Tak zostaliśmy stworzeni, taka jest nasza natura. Jezus Chrystus zapytany, co jest najważniejsze w życiu, odpowiada, że jest to *miłość Boga i bliźniego*¹⁸⁶. Kto kocha drugiego człowieka, wypełnia Prawo¹⁸⁷. Miłość streszcza wszystkie przykazania Boże: *Przeto miłość jest doskonałym wypełnieniem Prawa*¹⁸⁸. Oznacza to, że żyjąc zgodnie z przykazaniem miłości, chrześcijanin jest na drodze do królestwa niebieskiego¹⁸⁹.

Chrystus, mówiąc o przykazaniu miłości, chce byśmy się wzajemnie miłowali, tak jak kocha nas Bóg. *To jest moje przykazanie, abyście się wzajemnie miłowali, tak jak Ja was umiłowalem*¹⁹⁰. Bóg kocha zawsze, bez względu na okoliczności. Kocha, bo sam jest Dobry, a nie dlatego, że my jesteśmy dobrzy. On jest źródłem miłości. On wszystko czyni z miłości, nawet wtedy, gdy człowiek odwraca się od Niego. Bóg, powołując ludzi do miłości bezwarunkowej, zdaje sobie sprawę z tego, że to powołanie przekracza możliwości człowieka. Potrzebna jest pomoc ze strony Boga dla spragnionego prawdziwej miłości człowieka. Pomocą służą sakramenty, zwłaszcza sakrament chrztu i bierzmowania. Święty Paweł napisał o tym w swoim „Liście do Rzymian”: *A nadzieja zawieść*

¹⁸⁴ G. D'AMORE, dz. cyt., s. 69–71.

¹⁸⁵ W. STINISSEN, *Młode wino. O owocach Ducha Świętego*, Poznań 2016, s. 31.

¹⁸⁶ Mt 22, 37.39.

¹⁸⁷ Rz 13, 8.

¹⁸⁸ Rz 13, 10.

¹⁸⁹ W. STINISSEN, dz. cyt., s. 31–33.

¹⁹⁰ J 15, 11.

nie może, ponieważ miłość Boża rozlana jest w naszych sercach przez Ducha Świętego, który został nam dany¹⁹¹. Miłość Boża oznacza tutaj, że Bóg kocha każdego z nas, że Duch Święty zamieszkujący człowieka jest gwarantem tej miłości. Co więcej, każdy, kto otrzymał dar Ducha Świętego, może kochać miłością Boga samego. Nie musi zdawać się tylko na naturalne predyspozycje do kochania, ale może zwrócić się do Ducha Świętego, który jest miłością wlaną w serce takiego człowieka¹⁹².

Jezus w swoim przykazaniu miłości pragnie, aby ludzie się kochali tak, jak On ich umiłował. Nie można jednak tego osiągnąć własnymi siłami, ale tylko dzięki darowi Ducha Świętego, otrzymanego w sakramentach chrztu i bierzmowania. Chrześcijanin ponadto otrzymał Eucharystię, która jest widzialną miłością ucieleśnionego Jezusa. Chrystus powiedział, że największą miłością jest oddać życie za swoich przyjaciół¹⁹³. Zgodnie ze swoimi słowami Zbawiciel oddał za ludzkość swoje życie na Krzyżu, oddał samego siebie na Pokarm i Napój w ofierze eucharystycznej.

1.5.2. Radość

Miłość rodzi radość. Pascha Jezusa Chrystusa jest dla chrześcijan motywem wielkiej radości i źródłem nowego życia. Jezus daje radość, której sam doświadczał, wypełniając wolę Ojca. Zbawiciel pragnie, abyśmy także się radowali, nie uchylając się od trudności, a nawet cierpienia¹⁹⁴.

Świadomość obecności Ducha Świętego w naszym sercu oraz przekonanie, że Bóg nas kocha, jest źródłem radości chrześcijańskiej. Uczniowie poczuli szczęście, widząc Jezusa Zmartwychwstałego: *A to powiadziawszy, pokazał im ręce i bok. Uradowali się zatem uczniowie, ujrzawszy Pana*¹⁹⁵. Owoc Ducha — radość jest wynikiem obecności Boga w sercu chrześcijanina. Miarą radości, jakiej doświadczamy, jest stopień naszego zjednoczenia z Chrystusem. Radość, będąca owocem Ducha Świętego, jest łaską, ale nie oznacza to braku trudności czy cierpienia. Tym,

¹⁹¹ Rz 5, 5.

¹⁹² W. STINISSEN, dz. cyt., s. 34–35.

¹⁹³ J 15, 13.

¹⁹⁴ G. D'AMORE, dz. cyt., s. 80–81.

¹⁹⁵ J 20, 20.

co niszczy radość, jest egoizm i niewłaściwa ambicja. Radość chrześcijańska opiera się na Zmartwychwstaniu, bo bez Zmartwychwstania próżna jest nasza wiara¹⁹⁶ i jesteśmy godni politowania¹⁹⁷. Przedmiotem radości chrześcijańskiej jest zachowane dziedzictwo w niebie¹⁹⁸. Chrześcijanin przeżywa największą radość, kiedy doświadcza odpuszczenia grzechów. Jest to możliwe dzięki odkupieńczej ofierze Chrystusa. Sakrament pojednania sprawia, że człowiek może się radować z nieskończonego Bożego miłosierdzia. Wraz z nim cieszy się cały Kościół, bo radość w niebie jest większa z jednego nawróconego niż z dziewięćdziesięciu dziewięciu sprawiedliwych¹⁹⁹. Wcielenie Chrystusa miało na celu nawracanie grzeszników i przywracanie im pełnej radości dzieci Bożych. Podobnie chrześcijanie dzisiaj są powołani do ukazywania współczesnemu światu radości chrześcijańskiej i sensu życia opartego na Chrystusie.

1.5.3. Pokój

Kolejnym owocem Ducha Świętego jest pokój. Jezus powiedział: *Pokój zostawiam wam, pokój mój wam daję. Nie tak jak daje świat, Ja wam daję. Niech się nie trwoży serce wasze ani się lęka*²⁰⁰. Pokój jest darem od Chrystusa, jest związany z nadejściem królestwa Bożego i z obecnością Jego Ducha w nas. Ten pokój, który wynika z obecności Ducha w chrześcijaninie, nie oznacza tylko usiłowania zachowania pokoju ze wszystkimi. To nie tylko wewnętrzna pogoda ducha wynikająca z pewności Bożej obecności i miłości. Pokój ten rozlewa się na otoczenie chrześcijanina obdarzonego tą łaską i wszystkie spotykane przez niego osoby. Z troską o dobro drugiego człowieka skłania go do szerzenia pokoju wśród członków Kościoła i innych ludzi dobrej woli. Co więcej, przekazuje i rozbudza zapał czynienia pokoju innym. Jednanie ludzi, pocieszenie ich niespokojnych serc jest przejawem miłości, która nierzadko wiele kosztuje²⁰¹.

¹⁹⁶ 1 Kor 15, 17.

¹⁹⁷ 1 Kor 15, 19.

¹⁹⁸ G. D'AMORE, dz. cyt., s. 84–85.

¹⁹⁹ Łk 15, 7.

²⁰⁰ J 14, 27.

²⁰¹ G. D'AMORE, dz. cyt., s. 92–94.

Żaden chrześcijanin nie może uważać się za sprawiedliwego, jeśli nie czyni pokoju. Ten owocuje tylko w sercu pełnym Boga i otwartym na miłość braterską. Aby czynić pokój, chrześcijanin powinien iść za Chrystusem, być Jego prawdziwym uczniem. Krzyż Chrystusa jako owoc walki z grzechem, egoizmem i niesprawiedliwością przywraca bowiem pokój. A jest to pokój chrześcijański, który zakłada odwagę, czujność, stanowczość, wolę uśmierzenia konfliktów i rozwiązywania ludzkich problemów²⁰².

1.5.4. Cierpliwość

Bóg ma cierpliwość, stwarza wszystko po kolei, jedno po drugim. Widać to wyraźnie w opowieści o stworzeniu i w historii wszechświata, która trwa kilkanaście miliardów lat. Bogu się nie spieszy. Od kiedy pojawia się człowiek na świecie, potrzeba tysięcy lat, zanim Bóg przyjdzie do nas jako Zbawiciel i naprawi to, co popsuliśmy. I znowu dzisiaj wydaje się, że trzeba wielu lat, zanim ostatecznie z Nim będziemy. Bóg chce, abyśmy uczestniczyli w Jego życiu, ale żeby Go pojąć, przynajmniej częściowo, potrzeba czasu. Bóg chce, abyśmy z Nim wzrastali i upodabniali się do Niego, ale na to też potrzeba czasu i cierpliwości. Bóg jest cierpliwy i daje nam potrzebny czas. W wielu ewangelicznych przypowieściach Jezus wykorzystuje czas, aby dawać ludziom kolejne szanse. Przypowieść o nieurodzajnym figowcu opowiada o właścicielu figowca, który był zniecierpliwiony brakiem owoców i chciał wyciąć drzewo. Wtedy ogrodnik, którym mógł być Jezus, odwiódł go od tej myśli, bo może to drzewo wyda owoc²⁰³. W przypowieści o miłosiernym ojcu, kiedy młodszy syn marnotrawi majątek, ojciec czeka i wypatruje syna²⁰⁴. Bóg ma zawsze czas, który jest Jego własnością i użycza go nam, abyśmy mogli wzrastać. Każda chwila jest łaską dla chrześcijanina i powinna być wykorzystana na nawrócenie²⁰⁵. Praca nad osobistym nawróceniem wymaga wielkiej cierpliwości. Do zmiany złych skłonności i złych przyzwyczajeń potrzeba czasu. Może się zdarzyć, że na drodze duchowego wzrastania jest więcej „brudu”, niż

²⁰² Tamże, s. 99–100.

²⁰³ Łk 13, 6–9.

²⁰⁴ Łk 15, 11–32.

²⁰⁵ W. STINISSEN, dz. cyt., s. 101–106.

się wydawało — i trzeba to przyjąć w pokoju. Z pewnością na takiej drodze nie uniknie się błędów. Nie sposób idealnie od początku współpracować z Duchem Świętym. Można przecież postępować na drodze duchowej za wolno lub za szybko. Jednak cierpliwość, która jest owocem Ducha, „podpowiada” właściwy rytm wzrostu. Duch Święty, który zamieszkuje w chrześcijaninie, uczy odpowiadać Bogu „tak”, uczy cierpliwie czekać na Boże wezwania²⁰⁶.

1.5.5. Życzliwość i dobroć

Święty Paweł wymienia wśród owoców Ducha życzliwość i dobroć. Te dwa owoce mówią o tej samej rzeczywistości, ale każdy z nich ma trochę inny odcień. Życzliwość bezpośrednio związana jest z dobrocią, bo jedno domaga się drugiego. Życzliwość i dobroć świadczą o dobrym usposobieniu chrześcijanina, są one wyrazistymi manifestacjami miłości do bliźniego. Życzliwość wymaga odpowiedniej postawy i posiadania ducha dobroci. Przykładem życzliwości jest postawa ubogiej wdowy, którą pochwalił Pan Jezus: *Prawdziwie powiadam wam: Ta uboga wdowa wrzuciła więcej niż wszyscy inni*²⁰⁷. Uboga kobieta okazała się bardzo szczodra, oddała wszystko, co miała. Człowiek autentycznie życzliwy ze względu na Chrystusa będzie zawsze szczodry. Nie chodzi tu tylko o dobra materialne, ale także o osobiste zaangażowanie się dla dobra drugiego człowieka. Chodzi tu o wielkość serca, które jest skłonne dawać i dzielić się sobą, i tym, co się posiada²⁰⁸.

O tym, czym są dobroć i życzliwość, mówi Chrystus, zwracając się do ludzi:

*[...] Miłujcie waszych nieprzyjaciół; dobrze czyńcie tym, którzy was nienawidzą; błogosławcie tym, którzy was przeklinają, i módlcie za tych, którzy was oczerniają. Jeśli cię kto uderzy w policzek, nadstaw mu i drugi. Jeśli zabiera ci płaszcz, nie broń mu i szaty. Dawaj każdemu, kto cię prosi, a nie dopominaj się zwrotu od tego, który bierze twoje*²⁰⁹.

²⁰⁶ Tamże, s. 108–110.

²⁰⁷ Łk 21, 3.

²⁰⁸ G. D'AMORE, dz. cyt., s. 126–127.

²⁰⁹ Łk 6, 27–30.

Z powyższych słów wynika, iż Chrystus nawołuje do głębokiego miłosierdzia, każe wybaczać wrogom, być pokornym i z miłością znosić wszystkie krzywdy doznane od drugiego człowieka. Taka postawa jest według Chrystusa przejawem życzliwości i znakiem rozpoznawczym prawdziwych jego uczniów.

Owoce Ducha Świętego — życzliwość i dobro — mają w sobie cechę spontanicznego odpłacania dobrem za zło i są dobre w słowach, w czynach i intencjach. Nie ma tu miejsca na wyrachowanie, troskę o własny interes czy pozyskanie uznania²¹⁰. Praktykowanie życzliwości ewangelicznej i doświadczenie życzliwości wywołuje, uświadomione lub nie, rozlanie się Bożej miłości i dobroci w ludzkie serca. Życzliwość jest prawdziwą inspiracją dla wielu, otwiera ich serca, skłania do czynienia dobra, a także może być źródłem nawrócenia do Boga. Tym, co czyni człowieka życzliwym i dobrym, co uzdalnia go do budowania innych w wierze, jest przyjaźń z Bogiem. Przykładem może tu być spotkanie Pana Jezusa z Zacheuszem²¹¹. Ten ostatni, przełożony celników, człowiek zamożny, pragnie chociaż zobaczyć Jezusa. W tym celu wspina się na sykomorę. Jest coś, co go przyciąga do Jezusa. Może to, że Pan Jezus nie gardzi ludźmi powszechnie uznawanymi za grzeszników, jakimi byli właśnie celnicy. Jezus, przechodząc przez Jerycho, dostrzega Zacheusza siedzącego na drzewie i woła go po imieniu. Mówi Zacheuszowi, że musi się zatrzymać w jego domu. Zacheusz uradowany przyjmuje Pana u siebie. Staje się wtedy coś nieoczekiwanego. Naczelnik celników, powszechnie pogardzany przez współrodaków, mówi do Jezusa: *Panie, oto połowę mego majątku oddaję ubogim, a jeśli kogoś w czymś skrzywdziłem, zwracam poczwórnice*²¹². Niewątpliwie serdeczna życzliwość Pana Jezusa do Zacheusza wywołała taki efekt, że w duszy celnika nastąpił przypływ dobroci dla biednych i wyzyskiwanych²¹³.

1.5.6. Wierność

Wierność charakteryzuje człowieka niezmiennego w swoich zasadach życiowych, dotrzymującego zawsze obietnic i wypełniającego

²¹⁰ G. D'AMORE, dz. cyt., s. 132–136.

²¹¹ Łk 19, 1–10.

²¹² Łk 19, 8.

²¹³ G. D'AMORE, dz. cyt., s. 137–140.

swoje zobowiązania. Dzięki takiej postawie wzbudza powszechne zaufanie u bliźnich. Wierność u chrześcijanina, jako owoc Ducha, wynika ze współpracy z łaską Bożą i z naśladowania samego Boga. Taki chrześcijanin jest wiarygodny w sprawach wiary, oddany Bogu, zakorzeniony w Bożej miłości, przez co objawia ludziom Boga²¹⁴.

Wierność jako owoc Ducha Świętego jest trudna do zrozumienia bez przyswojenia sobie, czym jest wierność samego Boga. Każdy wierny może przylgnąć bez obawy do słów Boga, ponieważ one są *prawdziwe i wiarygodne*²¹⁵. W Nowym Testamencie pięciokrotnie wskazano pouczenie, że *nauka ta zastępuje na wiarę*. Wynika stąd, że słowo Boga jest wiarygodne, a przyrzeczenia Boże są prawdziwe. Zaufanie do Boga, pokładane przez wiernych, wynika nie tylko z tego, że On jest Prawdą²¹⁶, ale także z tego, że jest Miłością²¹⁷. Jest to miłość bezgraniczna, objawiona najpełniej na Krzyżu, która daje samą siebie. Jak pisał św. Paweł: *Wierny jest Ten, który was wzywa: On też tego dokona*²¹⁸. Zatem Bóg obiecuje w dobrej wierze i jest niezmienny w swych obietnicach. Wolą Bożą jest wyzwolić nas od zła i dlatego chrześcijanie są wystawiani tylko na takie pokusy, którym są w stanie sprostać²¹⁹.

Patrząc na wierność jako owoc Ducha od strony dzieci Bożych, widać wyraźnie, że wierność upodabnia chrześcijan do Boga. Wierny chrześcijanin kieruje się w swoim życiu prawdą, bo ma dla niej wielki szacunek. Zachowuje przykazania Boże, bo umiłowanie Chrystusa ma dla niego fundamentalne znaczenie. Taka osoba jest prawdomówna i szczerą, a także wzbudza u bliźnich zaufanie i brzydzi się kłamstwem. To ostatnie działa jak trucizna, która zasiewa w ludziach nieufność, podejrzliwość, zarodki grzechu. Czasem kłamstwo jest zabójcze, co widać w historii upadku Adama i Ewy²²⁰, dlatego życie w prawdzie, dążenie do sprawiedliwości i wzajemnego zaufania ma tak wielkie znaczenie. Wierność jako owoc Ducha Świętego pomaga usuwać nieufność

²¹⁴ Tamże, s. 142.

²¹⁵ Łk 19, 8.

²¹⁶ J 14, 6.

²¹⁷ 1 J 4, 8.

²¹⁸ 1 Tes 5, 24.

²¹⁹ G. D'AMORE, dz. cyt., s. 142–143.

²²⁰ Rdz 3, 1–4.

i kłótnie z życia społecznego. Przeciwstawia się też intrygom, które zaturwają życie wielu osobom²²¹.

1.5.7. Łagodność i pokora²²²

Pokora jest fundamentem życia duchowego, jest skałą, na której człowiek roztropany zbudował swój dom. Przy braku pokory dom runie²²³. Przeciwnością pokory jest pycha. A pycha to największy grzech, co więcej jest źródłem prawie wszystkich grzechów. *Pycha jest początkiem wszelkiego grzechu*²²⁴. Zdobywanie pokory własnymi siłami jest zadaniem wręcz niemożliwym do wykonania. Kiedy zdawałoby się, że udaje się wykonać coś w pokorze, zaraz tkwiąca głęboko pycha pogratuluje tego „sukcesu”. Kiedy pokora nie jest wsparta łaską Bożą, jest nietrwała. Duch Święty, gdy zaczyna działać w człowieku, na początku odsłania mu jego grzechy²²⁵. To sprawia, że człowiek uświadamia sobie ogrom pychy i samolubstwa, jaki nosi. Jest to bolesne odkrycie, ale dzięki oświeceniu Ducha Świętego może przynieść z czasem wyzwolenie i umocnienie. To działanie Ducha prowadzi do większej pokory i sprawia, że człowiek przestaje przechwalać się swoim duchowym wzrostem. Chrześcijanin widzi teraz wyraźnie, że wszystkie dotychczasowe próby wypracowania własnej pokory były porażkami. Nie ma już ochoty czuć się lepszym od innych, bo zdaje mu się, że jest najgorszy, jednak Duch Święty nie tylko uświadamia mu grzechy, ale zmienia klimat duszy człowieka otwartej na Jego poruszenia. Wlewa miłość Boga samego w duszę człowieka, ożywia ją i uzdalnia do odpowiedzi miłości²²⁶.

1.5.8. Opanowanie

Kolejnym z omawianych w tej pracy owoców Ducha Świętego jest opanowanie. Wprawdzie jest ostatnim owocem wskazanym

²²¹ G. D'AMORE, dz. cyt., s. 144–152.

²²² Greckie słowo *prausta* oznacza zarówno łagodność, jak i pokorę.

²²³ Mt 7, 24.27.

²²⁴ Syr 10, 15.

²²⁵ J 16, 8.

²²⁶ W. STINISSEN, dz. cyt., s. 189–190.

przez św. Pawła w „Liście do Galatów”²²⁷, ale ma kluczowe znaczenie i dotyczy nas samych. Opanowanie, obok miłości, jest wymieniane we wszystkich nowotestamentowych wykazach owoców Ducha. Opanowanie jako owoc Ducha Świętego to zdolność do kierowania swoim pożądaniem (przede wszystkim chodzi tu o popęd płciowy), tak aby podobało się to Bogu. Jest to ponadto zdolność dostrzegania i czczenia Boga w innych osobach. Świadczy to o szacunku opanowanego chrześcijanina wobec siebie i wobec bliźnich²²⁸. Na temat opanowania pisał w swoim „Liście do Koryntian” św. Paweł. Upominał w nim chrześcijan z Koryntu, aby nie oddawali się rozpuście, aby się nie sprzedawali, bo jako chrześcijanie nie należą już do siebie, ale do Chrystusa. Skoro ciało człowieka nie należy do niego, to także jego seksualność do niego nie należy:

Czyż nie wiecie, że ciała wasze są członkami Chrystusa? Czyż wzięwszy członki Chrystusa, będą je czynił członkami nierządnic? Przenigdy! [...] Czyż nie wiecie, że ciało wasze jest przybytkiem Ducha Świętego, który w was jest, a którego macie od Boga, i że już nie należycie do samych siebie? Za [wielką] bowiem cenę zostaliście nabyci. Chwalcie więc Boga w waszym ciele²²⁹.

Chwalenie Boga w ciele oznacza realizowanie swojej seksualności w dziewictwie lub w małżeństwie. Nie można rozdzielać owoców Ducha Świętego, w tym przypadku miłości do Boga i bliźniego oraz czystości (opanowania), od siebie. Miłość i czystość to inaczej dawanie siebie drugiemu i panowanie nad swoimi żądzami. Nie sposób połączyć ofiarności, wyrzeczeń, szlachetności, koniecznych w prawdziwej miłości, z nieuporządkowaniem we własnym życiu, zwłaszcza w sferze seksualnej. Jezus naucza: *Nikt nie może dwóm panom służyć*²³⁰. Te słowa odnoszą się nie tylko do bogactw materialnych, ale także do sfery seksualnej człowieka. Nie można służyć Bogu i jednocześnie grzeszyć rozpustą²³¹.

Owoc Ducha Świętego — opanowanie jest rzeczywistością, którą osiąga się stopniowo i świadczy ona o działaniu Ducha. Opanowanie

²²⁷ Ga 5, 9.

²²⁸ G. D'AMORE, dz. cyt., s. 181.

²²⁹ 1 Kor 6, 15.19–20.

²³⁰ Mt 6, 24.

²³¹ G. D'AMORE, dz. cyt., s. 182–185.

rodzi się z miłości, osobistej prawości i pokornej wiary w Bożą moc: *Wszystko mogę w Tym, który mnie umacnia*²³².

1.6. Doskonałości ośmiu błogosławieństw ewangelicznych

Jak wspomniano w poprzednim paragrafie, owoce Ducha Świętego to akty miłości Boga i bliźniego. Owoce Ducha stanowią o czynnej doskonałości życia duchowego chrześcijanina. Wzorem takiej doskonałości jest życie i dzieło Jezusa Chrystusa. Zbawiciel wypowiada słowa miłości, pełni dzieła miłości, czyni dobro, ale Chrystus jest doskonały nie tylko ze względu na Swoją aktywność. Jest On doskonały także przez Swoje zachowania bierne, czego szczytem było Jego cierpienie na Krzyżu, które jest doskonałością najwyższego stopnia, posuniętą do heroizmu. Bierną doskonałością charakteryzowali się męczennicy za wiarę, którzy jako błogosławieni, zaraz po męce, wstępowali do królestwa Pana. Rozróżnia się dwa stopnie doskonałości: doskonałość czynną, czyli owoce Ducha Świętego, oraz doskonałość bierną, najwyższą, która jest doskonałością błogosławieństw ewangelicznych²³³. Jest ich osiem: ubóstwo w duchu, święty smutek, cichość, łaknienie i pragnienie sprawiedliwości, miłosierdzie, czystość serca, czynienie pokoju, cierpliwość w prześladowaniu²³⁴. Wymienione akty zostały nazwane błogosławieństwami, ponieważ chrześcijanin, spełniając je, nie tylko jest na drodze do nieba, ale ma już tutaj na tym świecie przedsmak tego błogosławionego stanu. Błogosławieństwa mówią o najwyższej doskonałości chrześcijan w upodobnieniu się do Boga. Powstaje pytanie: Czy taka doskonałość, o jakiej mówimy, jest dostępna dla każdego chrześcijanina? Otóż tak — każdy, kto wypełnia Boże przykazania i obowiązki wobec Ojca, będąc dzieckiem Bożym, będzie doskonały, czyli będzie świętym. Nie chodzi o to, aby być bez grzechu, bo to jest niemożliwe, ale chodzi o to, by dojść do takiego stanu uświęcenia, do jakiego można dojść w swoim życiu. Zbawiciel daje nam wskazówki, co robić, aby być doskonałym. Miłujcie waszych nieprzyjaciół i módlcie się za tych, którzy was prześladowają²³⁵. Chrześcijanie nie są pozostawieni sami sobie

²³² Flp 4, 13.

²³³ H. MANNING, dz. cyt., s. 350–351.

²³⁴ Mt 5, 3–10.

²³⁵ Mt 11, 5, 44.

w duchowych zmaganiach. W sakramencie bierzmowania otrzymują wszelką łaskę potrzebną do czynienia i zniesienia wszystkiego, co stanowi doskonałość czynną i bierną²³⁶.

Osiem błogosławieństw jest jakby opisem życia Chrystusa. Jezus nie miał miejsca, gdzie mógłby głowę położyć, więc jest naprawdę ubogi. On może powiedzieć o Sobie: *Przyjdźcie do Mnie wszyscy, bo jestem cichy i pokornego serca*²³⁷. On jest czystego serca i nieustannie ogląda Boga. On cierpi i wprowadza pokój²³⁸. Błogosławieństwa w swojej głębi są więc autoportretem Chrystusa, dlatego stanowią zachętę do naśladowania Go i do pogłębiania komunii z Nim²³⁹. Bóg poprzez błogosławieństwa powołuje chrześcijan do swojego własnego szczęścia oraz odsłania cel ludzkiego istnienia²⁴⁰.

1.6.1. Błogosławieni ubodzy w duchu, albowiem do nich należy królestwo niebieskie²⁴¹

Chrystus rozpoczyna Kazanie na Górze od słów: *Błogosławieni ubodzy w duchu [...]*. Jest to pierwsza uwaga Zbawiciela, która wskazuje chrześcijanom drogę do doskonałości. Już na początku tej drogi mają oni pamiętać o ubóstwie w duchu, czyli o ubóstwie rozumu, serca, słowem: całej duszy²⁴². Człowiek, który odwraca się od Boga, staje się bardzo biedny. Ponieważ sam jest tylko prochem, nie ma czym wypełnić swego życia wewnętrznego. Staje się wtedy pyszny i próżny, bo kocha dobra doczesne zamiast wieczne, i posługuje się kłamstwem. Stawia na pierwszym miejscu siebie i swoje potrzeby. Najmniejszy sprzeciw otoczenia wywołuje irytację. Czuje się przy tym nieszczęśliwy i niespełniony. Przyczyną tego stanu jest żądza posiadania: czy to pieniędzy, czy też sławy lub władzy. Właśnie dlatego Chrystus, na samym początku błogosławieństw, zaleca chrześcijanom zaparcie

²³⁶ H. MANNING, dz. cyt., s. 352–354.

²³⁷ Mt 11, 28–29.

²³⁸ BENEDYKT XVI, *Jezus z Nazaretu*, cz. 1, Kraków 2011, s. 77.

²³⁹ JAN PAWEŁ II, Encyklika *Veritatis Splendor*, w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 2007, 16.

²⁴⁰ KKK 1719.

²⁴¹ Mt 5, 3

²⁴² A. BAKANOWSKI, *Osiem błogosławieństw*, Kraków 2002, s. 43–44.

się siebie samych, zaleca ubóstwo w duchu. Zbawiciel wskazuje tym samym, gdzie leży główne źródło naszej wewnętrznej pustki i naszego nieszczęścia. Chrześcijanin, który zastosuje się do tego zalecenia Chrystusa, upokarza się przed Bogiem, staje się skromny, łaskawy i za wszystko wdzięczny. Taki jest początek drogi chrześcijanina do doskonałości — ubóstwa ducha, które można osiągnąć poprzez wyrzeczenie się wszystkiego — *Błogosławieni ubodzy w duchu, albowiem do nich należy królestwo niebieskie*. Oznacza to, że o ile chrześcijanin, który pozbywa się własnych upodobań, zapiera się siebie i zwraca się do Boga, o tyle Boże królestwo zbliża się do niego. Wtedy chrześcijanin, choć przebywa na tym świecie, odczuwa w duszy królestwo niebieskie²⁴³.

1.6.2. *Błogosławieni, którzy się smucą, albowiem oni będą pocieszeni*²⁴⁴

Wydaje się, że smutek nie jest stanem człowieka, który należy błogosławić. Smutek wyniszcza człowieka i rozkłada go od środka. Jest to smutek, gdzie nie ma nadziei. Jest jednak inny rodzaj smutku, który jest ubocznym efektem wstrząsu, jaki wywołuje w człowieku prawda. Ten drugi rodzaj smutku prowadzi do nawrócenia, uczy miłości i uzdrawia życie duchowe człowieka. Pierwszy rodzaj smutku spotykamy u Judasza, który po zdradzeniu Chrystusa zrozumiał swój grzech, stracił nadzieję i popełnił samobójstwo. To wyniszczający go od środka smutek popchnął go do tego czynu. Drugi rodzaj smutku spotykamy u Piotra Apostoła, również po zdradzie swojego Mistrza. Jednak tutaj skutek smutku jest inny niż u Judasza. Piotr w chwili swojej zdrady wybuchł płaczem i ten płacz go uzdrawia. Staje się nowym człowiekiem²⁴⁵.

Świadectwem pozytywnego rodzaju smutku są postawy: Maryi, Marii Magdaleny, żony Kleofasa i Umiłowanego Ucznia Pańskiego stojącego pod Krzyżem. Ta grupka osób jest wierna Panu. W tym miejscu, pełnym przemocy, cynizmu i tchórzostwa, stoją ludzie, którzy współcierpią ze Skazańcem i stoją po stronie Boga. Ten, kto cierpi pod ciężarem zła, kto współczuje bliźniemu z powodu jego nieszczęść i bólu, ten staje po stronie prawdy i Boga. Kto tak się smuci, będzie pocieszony²⁴⁶.

²⁴³ Tamże, s. 45–47.

²⁴⁴ Mt 5, 4

²⁴⁵ BENEDYKT XVI, *Jezus z Nazaretu*, cz. 1, dz. cyt., s. 86–87.

²⁴⁶ Tamże, s. 88.

Uzdrowiający rodzaj smutku to niezgoda na otaczające zło, to wyraz sprzeciwu wobec łamania sumień. Taki smutek jest oporem jednostki przeciw niesprawiedliwym regułom narzucanym przez otoczenie. Opór wobec reguł tego świata wywołuje prześladowanie smucących się. Im właśnie Bóg obiecuje pocieszenie. Cierpiący zostaną pocieszeni, gdy nie będzie im już groziła przemoc. Wtedy Bóg przemieni ich cierpienie w pojednanie. Ostateczne pocieszenie nastąpi dopiero wtedy, gdy zostanie pokonany „ostatni wróg”, czyli śmierć²⁴⁷.

1.6.3. *Błogosławieni cisi, albowiem oni na własność posiadą ziemię*²⁴⁸

Błogosławieni cisi — te słowa Chrystusa są dzisiaj szczególnie aktualne. Chrystus, wypowiadając swoje trzecie błogosławieństwo, odnosi się do napięcia, jakie zachodzi między losem ludzi dobrych, wiernych Bogu a postawą ludzi bezbożnych, nastawionych egoistycznie. Takie napięcie było stale obecne w starożytnym Izraelu. Psalm 37[36] zawiera treści, które porównują los złoczyńców z losem ludzi dobrych, będące wezwaniem do cierpliwości wobec zła i przemijalnej pomyślności przestępców. Trzecie błogosławieństwo Chrystusa powtarza myśl zawartą w psalmie 37[36]²⁴⁹: *Złoczyńcy bowiem wyginą, a ufający Panu posiadą ziemię. Jeszcze chwila, a nie będzie przestępcy; spojrzysz na jego miejsce, a już go nie będzie. Natomiast pokorni posiadą ziemię i będą się rozkoszować pełnym pokojem.*

Hebrajskie słowo *anawim* tłumaczone jest jako: pokorni, cisi, łagodni. Oznacza tych, którzy są spragnieni Boga²⁵⁰. Na temat „cichości” Chrystus mówił do utrudzonych: *Weźcie na siebie moje jarzmo i uczcie się ode Mnie, bo jestem cichy i pokornego serca, a znajdziecie ukojenie dla dusz waszych*²⁵¹. Zbawiciel nauczał tymi słowami podczas swojej intensywnej działalności publicznej. Cichość oznacza naśladowanie Chrystusa, wdrażanie w życie ideałów i wzorców, których świat nie uznaje. Cichość nie oznacza przeczekania niesprzyjających okoliczności życia. Ludzie cisi nie dopuszczają się nieprawości, intryg czy żądzy władzy

²⁴⁷ Tamże.

²⁴⁸ Mt 5, 5

²⁴⁹ Ps 37 [36], 9–11.

²⁵⁰ W. CHROSTOWSKI, *Osiem błogosławieństw*, Kraków 2017, s. 29.

²⁵¹ Mt 11, 29.

lub pieniędzy. Są wierni prawdziwym wartościom. Postawa cichości wynika z całkowitego zawierzenia Bogu oraz z wiary, że nie ma na świecie siły, która byłaby w stanie udaremnić Boże plany. Cichość to także przekonanie, że oferty i obietnice, jakie niesie świat, nie mogą dać prawdziwego szczęścia człowiekowi, ale może to uczynić tylko Bóg. To nie wszystko, bowiem cichość, mająca swoje źródło w Bogu, ma moc przemiany świata. Cisi jako wierni uczniowie Chrystusa są zaczynem nowego świata, który zmienia ludzkie sumienia²⁵².

1.6.4. Błogosławieni, którzy łakną i pragną sprawiedliwości, albowiem oni będą nasyceni²⁵³

Sprawiedliwy to ktoś, kto oddaje innym, co im się słusznie należy. Jednym ze sprawiedliwych był św. Józef, dziewiczy mąż Maryi. Z Ewangelii według św. Mateusza dowiadujemy się, że Józef zamierzał oddalić potajemnie Maryję, ponieważ stała się brzemienna, zanim zamieszkali razem. Zamierzał tak zrobić, aby nie narazić Maryi na zniesławienie²⁵⁴. Józef mógł oddalić Maryję jawnie, twierdząc, że to nie jego dziecko, ale wtedy naraziłby ją na oskarżenie o cudzołóstwo. Z drugiej strony nie chciał udawać, że jest ojcem dziecka. Sprawiedliwość nie pozwalała mu zrobić ani jednego, ani drugiego, bo przekonany był, że Maryja jest niewinna. Oddalenie potajemne żony bez żadnego oskarżenia mogło skutkować zarzutami wobec Józefa, że skrzywdził dziewczynę. I tak chciał zrobić, wolał narazić się sam na niesprawiedliwość, niż postąpić samemu niesprawiedliwie. Pragnienie sprawiedliwości Józefa zostało docenione przez Boga i Józef został ustrzeżony przed niesprawiedliwością²⁵⁵. W Ewangelii znajdujemy także opisy ludzi, którzy uważali się za sprawiedliwych, którzy *ufają sobie, że są sprawiedliwi*. Chrystus wiele razy obnażał taką nieuzasadnioną sprawiedliwość. Czy sprawiedliwość ma polegać na tym, że ludzie mnie chwala, podczas gdy w rzeczywistości jestem jak grób pobielany, pełen plugastwa?²⁵⁶ Czy ma polegać na tym, że piętnuję nieuczciwość innych,

²⁵² W. CHROSTOWSKI, *Ośmiu błogosławieństw*, dz. cyt., s. 31–36.

²⁵³ Mt 5, 6.

²⁵⁴ Mt 1, 18 nn.

²⁵⁵ *Dominikanie o ośmiu błogosławieństwach*, Poznań 2017, s. 71–72.

²⁵⁶ Mt 23, 27–28.

a nie zauważam większej nieprawości w sobie²⁵⁷? Albo cóż to za sprawiedliwość, która jest tylko dla oczu innych?²⁵⁸ Ktoś, kto uważa, że nie potrzebuje poprawiania siebie samego, kto uważa siebie za nieskazitelnego, tak naprawdę pragnie fałszywej sprawiedliwości. Przykładem mogą tu służyć państwa totalitarne, gdzie w imię „wyższego dobra” dopuszczano się zbrodni na niewinnych²⁵⁹.

Osiem błogosławieństw to autoportret Chrystusa, tylko On je wypełnił doskonale. Zatem, jakiej Jezus łaknął i pragnął sprawiedliwości i jak został nasycony? Otóż Zbawiciel pragnął i łaknął naszej sprawiedliwości. Przez grzech pierwszych ludzi żyliśmy w niesprawiedliwości. Dzięki Krzyżowi i Zmartwychwstaniu dostąpiliśmy zbawienia i mogliśmy *przyoblec się w nowego człowieka, stworzonego na obraz Boga w sprawiedliwości i prawdziwej świętości*²⁶⁰. Jeżeli teraz będę marnował Bożą łaskę, jeśli odrzucę Boże powołanie do świętości, to Chrystus nie będzie w pełni zaspokojony w swoim pragnieniu sprawiedliwości dla mnie. Natomiast jeżeli z całego serca będę człowiekiem naprawdę sprawiedliwym, to moje pragnienie sprawiedliwości będzie nasycone *w nowym niebie i nowej ziemi, w których zamieszka sprawiedliwość*²⁶¹.

1.6.5. Błogosławieni miłosierni, albowiem oni miłosierdzia dostąpią²⁶²

Jak było powiedziane wcześniej, człowiek sprawiedliwy oddaje innym to, co im się słusznie należy. Stosowanie tej zasady w życiu nie jest łatwe. Nie chodzi tutaj o to, że oddawanie innym polega na wymuszeniu na sobie koniecznego działania, ale o to, że odpłacanie innym tą samą monetą może być nie w porządku. Dla przykładu, jeśli ktoś został zdradzony przez współmałżonka, to czy powinien odpłacić mu również zdradą? Czujemy instynktownie, że nie jest to właściwa droga postępowania. W takiej sytuacji konieczne jest miłosierdzie.

W całej historii Zbawienia widać, że miłosierdzie to Boży przymiot. W Bogu miłosierdzie nigdy się nie wyczerpuje. On zawsze pomaga

²⁵⁷ Mt 7, 3–4.

²⁵⁸ Mt 6, 1.

²⁵⁹ *Dominikanie o ośmiu błogosławieństwach*, dz. cyt., s. 73–74.

²⁶⁰ Ef 4, 24.

²⁶¹ *Dominikanie o ośmiu błogosławieństwach*, dz. cyt., s. 77–78.

²⁶² Mt 5, 7.

tym, którzy Mu ufają. Boże miłosierdzie objawia się w poskramianiu zła i w przebaczeniu winnym, którzy się nawrócili. Największą przeszkodą dla Bożego miłosierdzia jest brak wiary w dobroć Boga. U ludzi miłosierdzie to dużo więcej niż litość okazywana potrzebującym. Jest to trwała zdolność do okazywania dobroci oraz zdolność do współodczuwania. Dla osoby wierzącej miłosierdzie jest nową jakością polegającą na woli naśladowania Boga. Wzorem miłosiernej miłości jest Jezus Chrystus, który udziela swojej miłości każdemu, kto jej pragnie²⁶³.

O miłosierdziu pisał św. Jan Paweł II w swojej encyklice *Dives in misericordia*. Papież zwraca uwagę, że piąte błogosławieństwo Chrystusa z Kazania na Górze stanowi streszczenie całej Ewangelii. Ta zdumiewająca wymiana zawarta w piątym błogosławieństwie jest prawem ekonomii zbawienia. Miłosierdzie człowieka w tym aspekcie odsłania tajemnicę jedności Trójcy Świętej, której miłość daje początek miłosierdziu. Przewycięża ono zaś sprawiedliwość i jawi się jako doskonała sprawiedliwość²⁶⁴. Miłosierdzie jest jakby głębszym źródłem sprawiedliwości — pisze papież. Sprawiedliwość rozsądza między ludźmi dobro, tak jak się każdemu słusznie należy, natomiast miłosierdzie zdolne jest przywracać człowieka samemu człowiekowi²⁶⁵. Jak wspomniano wcześniej, miłosierdzie jawi się jako sprawiedliwość. Jesteśmy bowiem nieustannie obdarowywani przez Boga, właśnie dzięki Jego miłosierdziu. W ten sposób koło miłosierdzia się zamyka. Dla tych, którzy pełnią czyny miłosierdzia, jest obiecana nagroda, która uwzględnia naturę tych czynów: *albowiem oni miłosierdzia dostąpią*. Nie chodzi tutaj jednak o dobre uczynki, wykonane z litości, lecz o współuczestnictwo w budowaniu królestwa Bożego już teraz, poprzez czyny miłosierdzia. Współuczestnictwo w tym Bożym dziele sprawia błogosławione skutki i będzie głównym kryterium na sądzie ostatecznym²⁶⁶.

²⁶³ W. CHROSTOWSKI, dz. cyt., s. 43–44.

²⁶⁴ JAN PAWEŁ II, Encyklika *Dives in misericordia*, w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 2007, 8.

²⁶⁵ Tamże, 14.

²⁶⁶ W. CHROSTOWSKI, dz. cyt., s. 46–50.

1.6.6. *Błogosławieni czystego serca, albowiem oni Boga oglądać będą*²⁶⁷

Słowa szóstego błogosławieństwa wypowiada Chrystus, który jest czystego serca i który ogląda Boga. Więc są to słowa na wskroś chrystologiczne. Możemy oglądać Boga, gdy ożywia nas dążenie, które było w Chrystusie Jezusie²⁶⁸. Poprzez naśladowanie Chrystusa i jednocześnie się z Nim dokonuje się oczyszczenie naszego serca: *Już nie ja żyję, lecz żyje we mnie Chrystus*²⁶⁹. Poprzez pokorę i uniżoną miłość człowiek oczyszcza się i staje się zdolny do poznawania i oglądania Boga. Uczy nas tego Jezus Chrystus poprzez Swoje uniżenie:

On to, istniejąc w postaci Bożej, nie skorzystał ze sposobności, aby na równi być z Bogiem, lecz ogołocił samego siebie, przyjąwszy postać sługi, stając się podobnym do ludzi (...), uniżył samego siebie, stając się postusznym aż do śmierci — i to śmierci krzyżowej. Dlatego też Bóg go nad wszystko wywyższył...²⁷⁰.

Bóg objawił się w Swoim uniżeniu aż do śmierci krzyżowej i było to objawienie Jego autentycznej boskości. Towarzyszenie Chrystusowi w Jego uniżeniu jest wznoszeniem się do Boga. A towarzyszyć Chrystusowi można tylko z czystym sercem, to znaczy z sercem miłującym. Miłość jest tym ogniem, który oczyszcza serce, który jedna człowieka z nim samym, który jedna człowieka z Bogiem. Tylko człowiek zjednoczony z Bogiem może Go oglądać i być błogosławionym²⁷¹.

1.6.7. *Błogosławieni, którzy wprowadzają pokój, albowiem oni będą nazwani synami Bożymi*²⁷²

Od początku istnienia człowieka nie było czasu powszechnego pokoju. Zawsze była niesprawiedliwość, niegodna człowieka rywalizacja i śmiercionośne konflikty. Zło wtargnęło na świat wraz z grzechem pierwszych ludzi, co zapoczątkowało niezliczone nieszczęścia. Nie

²⁶⁷ Mt 5, 8.

²⁶⁸ Flp 2, 5.

²⁶⁹ Ga, 2, 20.

²⁷⁰ Flp 2, 6–9.

²⁷¹ BENEDYKT XVI, *Jezus z Nazaretu*, cz. 1, dz. cyt., s. 94.

²⁷² Mt 5, 9.

brakowało ich także w historii narodu wybranego i historii Kościoła. Od grzechu prarodzciców przyczyną najgorszych wykroczeń przeciw pokojowi jest odrzucenie Boga. Jak zauważył papież Benedykt XVI: *Tylko człowiek pojednany z Bogiem może się pojednać i żyć w harmonii ze sobą samym; tylko człowiek pojednany z Bogiem i ze sobą może wprowadzać pokój w swym otoczeniu i na całym świecie*²⁷³. Chęć wprowadzania pokoju jest uwarunkowana osiągnięciem pokoju z Bogiem, czyli dochowaniem Mu wierności. Dawcą pokoju jest Jezus Chrystus. Mówi o tym wyjątkowym darze w mowie pożegnalnej do swoich uczniów: *Pokój zostawiam wam, pokój mój daję wam. Nie tak, jak daje świat, Ja wam daję*²⁷⁴. Pojednanie z Bogiem dokonało się przez krzyż Chrystusa, bo przez Niego wszyscy mają w jednym Duchu przystęp do Ojca²⁷⁵. Pierwsze słowa po Zmartwychwstaniu, jakie Chrystus kieruje do przestraszonych uczniów, to: *Pokój wam*²⁷⁶. Zatem pokój Chrystusa nie dotyczy tylko doczesności, ale odnosi się także do czasów eschatologicznych. Koncepcja pokoju, jaką niesie Kościół w swoim nauczaniu, oparta na Ewangelii, jest ugruntowana autorytetem samego Boga. Skuteczna walka o pokój wymaga nie tylko pojednania z Bogiem, ale także kieruje wysiłki chrześcijan ku ewangelizacji²⁷⁷.

Różne ideologie, jakie spotykamy w świecie, mają na celu panowanie nad jakimś wycinkiem rzeczywistości, a nawet zamierzają przejąć panowanie nad światem. W gruncie rzeczy są one motywowane pychą i stanowią próbę wyparcia ze świata lub podporządkowania sobie Boga. Usuwanie Boga z życia społecznego, jak pokazuje historia, prowadzi do przemocy i zbrodni. Potrzebne są więc odważne działania, które każdą próbę zburzenia pokoju będą piętnować. Dotyczy to zwłaszcza chrześcijan, którzy są wspierani przez Boga i Jego świętą wolę miłości bliźniego. Właśnie miłość jest najmocniejszą podstawą budowania i zachowania pokoju²⁷⁸.

Siądme błogosławieństwo ma charakter wybitnie chrystocentryczny, co motywuje do naśladowania Chrystusa i zjednoczenia się z Nim,

²⁷³ BENEDYKT XVI, *Jezus z Nazaretu*, cz. 1, dz. cyt., s. 86.

²⁷⁴ J 14,27.

²⁷⁵ Ef 2, 18.

²⁷⁶ J 20, 19

²⁷⁷ W. CHROSTOWSKI, dz. cyt., 57–59.

²⁷⁸ Tamże, s. 60–62.

a w konsekwencji daje ludziom udział w Bożym synostwie. Stajemy się synami Bożymi przez sakramenty chrztu i bierzmowania, co zobowiązuje nas do podejmowania wciąż na nowo zadań, które mają na celu zachowanie i budowanie pokoju na świecie. Starania chrześcijan w tym kierunku przynoszą pewne rezultaty, dając jednocześnie nadzieję na Boży pokój poza doczesnością²⁷⁹.

1.6.8. Błogosławieni, którzy cierpią prześladowanie dla sprawiedliwości, albowiem do nich należy królestwo niebieskie²⁸⁰

W ósmym błogosławieństwie Chrystus mówi o tych, którzy Go naśladują i są wierni Bogu, nie bacząc na spotykane na tej drodze cierpienia i wyrzeczenia. W historii zbawienia wiele postaci cierpiało niezastępowane prześladowania. Do ich grona można zaliczyć Abrahama, Noego, Mojżesza, Jeremiasza i wielu innych. Jedyne w swoim rodzaju obraz niewinnie prześladowanego został przedstawiony w pieśniach Sługi Pańskiego w Księdze Izajasza w Starym Testamencie²⁸¹. Realistycznie ukazano tu okrucieństwo ciemnych i cierpienie niewinnego Sługi skazanego na śmierć. Jedyną postacią historyczną, której życie wyczerpuje los Sługi Pańskiego, to Jezus Chrystus. W Chrystusie, naszym Zbawicielu, udoskonalonym przez cierpienie²⁸², odkrywa się najgłębszy sens znoszenia prześladowań przez sprawiedliwych w każdych czasach. W ósmym błogosławieństwie najwyraźniej jest widoczny jego chrystologiczny charakter. Tutaj skojarzenie z męką i śmiercią Jezusa Chrystusa samo się narzuca. Ósme błogosławieństwo jest pewnym podsumowaniem pozostałych. Prześladowanym dla sprawiedliwości jest Chrystus, który jest ubogi duchem, jest cichy, pokój czyniący, smutny, czystego serca i miłosierny²⁸³. Ósme błogosławieństwo ma także znaczenie prorocze: Chrystus zaleca znoszenie prześladowań dla sprawiedliwości, dając do zrozumienia, że takowe prześladowania nastąpią w przyszłości. Dziś widać, jak prawdziwe były słowa Jezusa. Prześladowania

²⁷⁹ W. CHROSTOWSKI, dz. cyt., s. 62.

²⁸⁰ Mt 5, 10.

²⁸¹ Iz 42, 1–9; 49, 1–7; 50, 4–9; 52, 13; 53, 12.

²⁸² Hbr 2, 10.

²⁸³ W. CHROSTOWSKI, dz. cyt., s. 63–65.

chrześcijan ze względu na ich wiarę występowały w przeszłości i mają miejsce obecnie, a ich intensywność ma tendencję wzrostową.

Jezus, zalecając znoszenie prześladowania dla sprawiedliwości, nie pozostawia sprawiedliwych samych sobie, ale obiecuje im królestwo niebieskie, co oznacza, że wyrzeczenia i cierpienia sprawiedliwych przyniosą owoce. Królestwo niebieskie to nie tylko rzeczywistość eschatologiczna, ale także rzeczywistość doczesna, która wymaga bezgranicznego zaufania Bogu i odważnego działania w świecie. Wymaga współpracy z Bogiem w każdych okolicznościach życia i dawania świadectwa wiary. Chrystus nigdy nie obiecywał łatwego życia swoim uczniom, lecz zapowiadał im, że: *Kielich mój pić będziecie*²⁸⁴. Prześladowanie będzie udziałem tak Jezusa, jak i Jego uczniów. Chrystus poprzez swoje wcielenie i Paschę sprawił, że królestwo niebieskie stało się bliskie chrześcijanom. Stawia to chrześcijan w sytuacji, w której mają wzór do naśladowania w osobie Zbawiciela i pewność pomocy od Boga. Wytwanie w niesprawiedliwym prześladowaniu jest więc dziełem człowieka i łaski Bożej. Mając nadzieję na królestwo niebieskie, prześladowani mają pociechę w tym, że Bóg ma zawsze ostatnie słowo²⁸⁵.

W kolejnym paragrafie niniejszego rozdziału syntetycznie ujęto wpływ darów Ducha Świętego i niektórych charyzmatów na poszczególne elementy formacji chrześcijańskiej wiernych.

1.7. Aspekty formacji chrześcijańskiej

Słowo formacja pochodzi od łacińskiego słowa *formatici*, co tłumaczymy jako ukształtowanie, utworzenie²⁸⁶. Polskie słowo „formacja” oznacza nadawać kształt. W Piśmie Świętym termin „formacja” to: wychowanie, przygotowanie i nauczanie²⁸⁷, oznacza także akt stworczy²⁸⁸ oraz działanie²⁸⁹ Boga, które ma na celu ukształtowanie człowieka na Jego obraz i podobieństwo. Formacja chrześcijańska człowieka

²⁸⁴ Mt 20, 23.

²⁸⁵ W. CHROSTOWSKI, dz. cyt., s. 67–71.

²⁸⁶ *Encyklopedia katolicka*, t. 5, L. BIEŃKOWSKI, F. GRYGLEWICZ (red.), Lublin 1989, s. 389.

²⁸⁷ Dn 1, 5.

²⁸⁸ Rdz 2, 7.

²⁸⁹ Rdz 1, 27.

ma więc na celu upodobnienie go do Boga, co najpełniej zrealizował Jezus Chrystus. Formacja w sensie teologicznym oznacza więc dążenie do doskonałości duchowo-ludzkiej przez naśladowanie Chrystusa²⁹⁰. Święty Jan Paweł II określa formację chrześcijańską jako: *stały proces osobistego dojrzewania i upodobniania się do Chrystusa, zgodnie z wolą Ojca, pod kierunkiem Ducha Świętego*²⁹¹.

Formacja chrześcijańska składa się z wielu ściśle ze sobą powiązanych aspektów. Jest to formacja ludzka, duchowa, intelektualna i apostołska. Dotyczy to zarówno osób duchownych²⁹², jak i świeckich²⁹³. Formacja nie jest przywilejem niektórych, ale prawem i obowiązkiem wszystkich chrześcijan. Jej skuteczność można zapewnić tylko wtedy, gdy każdy podejmie odpowiedzialność za własną formację. Zasadniczo ta odpowiedzialność przyjmuje postać *samowychowania*²⁹⁴. Nadprzyrodzoną pomocą w formacji chrześcijańskiej jest działanie Ducha Świętego, w tym Jego dary i charyzmaty. Poniżej przeanalizowano, które dary Ducha Świętego i charyzmaty są pomocne w poszczególnych aspektach chrześcijańskiej formacji wiernych.

1.7.1. Formacja ludzka

Formacja ludzka uważana jest przez Magisterium Kościoła za szczególnie ważny aspekt integralnej formacji chrześcijańskiej. Święty Jan Paweł II pisze, że Jezus Chrystus, który żył pośród ludzi, jest najdoskonalszym i najpełniejszym urzeczywistnieniem człowieczeństwa. Nasz Zbawiciel jest źródłem i wzorem chrześcijańskiej formacji także w jej ludzkim aspekcie. Nakłada to na chrześcijanina obowiązek stawiania się na wzór Chrystusa człowiekiem dojrzałym, czemu ma służyć formacja ludzka²⁹⁵.

²⁹⁰ M. FIAŁKOWSKI, dz. cyt., s. 20.

²⁹¹ JAN PAWEŁ II, Posynodalna adhortacja apostołska o powołaniu i misji świeckich w Kościele *Christifideles laici*, w: *Adhortacje apostołskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 1997, 57 (dalej: ChL).

²⁹² Dekret o formacji kapłańskiej *Optatam totius*, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Poznań 2008, 4 (dalej: DFK).

²⁹³ ChL 60.

²⁹⁴ ChL 63.

²⁹⁵ JAN PAWEŁ II, Posynodalna adhortacja apostołska o formacji kapłanów we współczesnym świecie *Pastores dabo vobis*, w: *Adhortacje apostołskie Ojca Świętego Jana*

Dojrzałość osobowa ujawnia się w umiejętności rozwiązywania napotykaných problemów i trwaniu przy własnych poglądach, pomimo życiowych trudności, ponadto charakteryzuje się otwartością na świat i obiektywnym osądzeniem zdarzeń i ludzi. Formacja ludzka pomaga rozwijać cechy dojrzałej osobowości, takie jak: umiejętność podejmowania decyzji, wierność swoim ideałom, wypełnianie swoich zobowiązań, kierowanie się odpowiedzialnością, uczciwością, sprawiedliwością oraz pomaga być prawym i rzetelnym²⁹⁶. Szczególnie pomocne w osiąganiu wymienionych tutaj cech osoby dojrzałej są dary Ducha Świętego: męstwa i rady. Dar męstwa pomaga w trwaniu w chrześcijańskich ideałach, natomiast dar rady pomaga podejmować decyzje zgodne z wolą Bożą, pozwala odróżniać dobro od zła. Innym aspektem dojrzałości osobowej jest kształt relacji z ludźmi. Osoba dojrzała uczy się współpracować z innymi ludźmi, czuje się odpowiedzialna za nich oraz potrafi przedkładać dobro bliźniego nad swój egoizm. Formacja ludzka pomaga w rozwijaniu wrażliwości, współczucia i zainteresowania problemami bliźnich. Efektem takiej formacji jest również zdolność do zawierania braterskich i pełnych szacunku kontaktów z ludźmi. Co więcej, chrześcijanin uformowany osobowo musi dostrzegać w drugim człowieku oblicze Boga i traktować bliźniego tak, jakby traktował go Chrystus²⁹⁷. W tym aspekcie dojrzałości osobowej szczególnie pomocny jest dar mądrości, ponieważ dzięki niemu możemy kochać to, co Bóg ukochał.

1.7.2. Formacja duchowa

Formacja duchowa pomaga chrześcijaninowi uczyć się wielbić Boga i być coraz bardziej świadomym daru wiary oraz upodabniać swoje życie do pełni Chrystusa²⁹⁸. Formacja zajmuje naczelne miejsce w życiu chrześcijanina, który jest wzywany do ciągłego pogłębiania więzi ze Zbawicielem oraz oddania się bliźnim w miłości i sprawiedliwości²⁹⁹.

Pawła II, Kraków 1997, 72 (dalej: PDV).

²⁹⁶ K. DYREK, *Formacja ludzka do kapłaństwa*, Kraków 1999, s. 78–79.

²⁹⁷ Tamże, s. 82–84.

²⁹⁸ Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim *Gravissimum educationis*, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 2008, 2 (dalej: DWCH).

²⁹⁹ ChL 60.

Punktem wyjścia do kształtowania życia duchowego jest wrodzona religijność człowieka. Chrześcijanin, otwierając się na transcendencję i absolut, doznaje żywego kontaktu i zjednoczenia z Bogiem. Rozpoczyna nową egzystencję, która jest więzią wiary i miłości człowieka z Bogiem. Ten dar wymaga całkowitego zaangażowania człowieka, mocnej więzi z Chrystusem, bycia otwartym na natchnienia Ducha Świętego oraz przyjęcia postawy dziecięcego oddania Bogu Ojcu. Formacja duchowa powinna więc odgrywać pierwszoplanową rolę w życiu chrześcijanina, który jako wyznawca Chrystusa powinien starać się żyć na miarę daru nowej egzystencji³⁰⁰.

Dojrzała wiara, polegająca na zjednoczeniu z Chrystusem, jest podtrzymywana przez słowo Boże, życie liturgiczne, modlitwę oraz pełną miłości i solidarności postawę wobec bliźnich³⁰¹. Bardzo ważnym środkiem formacji są wartości Jezusa Chrystusa. Powinny być one traktowane jako najwyższe ideały, jako coś najważniejszego, czemu trzeba wszystko podporządkować. Trzeba uczyć siebie i innych, że dla Niego warto poświęcić się całkowicie, że trzeba się przemieniać w Chrystusa. Trzeba także pamiętać, że cała formacja chrześcijańska opiera się na współpracy z łaską Bożą³⁰². Szczególnie pomocne w formacji duchowej są dary Ducha Świętego — bojaźni Bożej, pobożności i mądrości. Duch Święty pomaga tutaj odwrócić się od grzechu, zwrócić się do Boga, akceptować Chrystusowe zbawienie, a także oddawać się bliźnim w miłości.

1.7.3. Formacja intelektualna

Niezbędnym elementem formacji chrześcijańskiej jako całości jest formacja intelektualna — doktrynalna. Wynika ona z potrzeby rozumu, dzięki której człowiek zdobywa mądrość, uzdalniającą go do poznania Boga i przyłgnięcia do Niego³⁰³. Dzięki formacji intelektualnej chrześcijanie są więc w stanie określić swoją tożsamość jako uczniów

³⁰⁰ PDV 45.

³⁰¹ ChL 60.

³⁰² K. DYREK, M. KOŻUCH, K. TROJAN, *Powołanie. Rozeznanie i rozwój*, Kraków 1993, s. 53–54.

³⁰³ PDV 51.

Chrystusa³⁰⁴. Podejmowanie formacji doktrynalnej wynika także z powołania do świętości. Nie jest możliwe realizowanie tego podstawowego dla chrześcijan powołania bez wnikania w tajemnice Boże, a także bez zastosowania tej nauki w swoim życiu. Sobór Watykański II wyraźnie wskazał na konieczność formacji doktrynalnej w dążeniu do świętości: *Wierni więc powinni poznawać najgłębszą naturę całego stworzenia, jego wartość i przeznaczenie do chwały Bożej i również przez świeckie dzieła dopomagać sobie wzajemnie do coraz bardziej świętego życia*³⁰⁵. Dążenie do świętości wyraża się więc w coraz głębszym poznawaniu tajemnic Bożych. Brak takiej wiedzy wyklucza świadome uczestnictwo w liturgii, prowadzenie modlitwy i praktykowanie wzajemnej miłości, zwłaszcza wobec najsłabszych³⁰⁶. Pomocne w formacji intelektualnej są dary Ducha Świętego — umiejętności (wiedzy), rozumu i mądrości. Dar umiejętności sprawia, że chrześcijanie mogą określić się jako uczniowie Chrystusa. Dar rozumu pozwala wiernym zrozumieć słowo Boże i najgłębszą naturę stworzenia. Natomiast dar mądrości pozwala przylgnąć chrześcijanom do Boga i wypełniać Jego powołanie do świętości.

1.7.4. Formacja apostołska

Nauka soborowa w „Dekrecie o apostołstwie świeckich” głosi, że Kościół powstał po to, aby zbawić wszystkich ludzi i by przez nich skierować cały świat do Chrystusa. Każda działalność Kościoła zmierzająca do tego celu nazywa się apostołstwem, które wypełnia on przez wszystkie swoje członki, a powołanie chrześcijańskie jest ze swej natury wezwaniem do tego zadania³⁰⁷.

Apostołowie i ich następcy w imieniu Chrystusa i Jego mocą nauczają, uświęcają i kierują Kościołem, natomiast ludzie świeccy, uczestniczący w potrójnej funkcji Chrystusa, wszczępieni w jego Mistyczne Ciało, a przez bierzmowanie umocnieni mocą Ducha Świętego, przez samego Pana powołani są do apostołstwa³⁰⁸. *Wszystkim zatem wier-*

³⁰⁴ M. FIAŁKOWSKI, dz. cyt., s. 283.

³⁰⁵ KK 36.

³⁰⁶ M. FIAŁKOWSKI, dz. cyt., s. 283.

³⁰⁷ Dekret o apostołstwie świeckich *Apostolicam actuositatem*, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 2008, 2 (dalej: DA).

³⁰⁸ DA 3.

nym zlecony jest wspaniały obowiązek współdziałania, by Boska Nowina o zbawieniu została poznana i przyjęta przez wszystkich ludzi na całym świecie³⁰⁹. W celu pełnienia tego apostołstwa Duch Święty, który dokonuje uświęcenia Ludu Bożego poprzez postugę i sakramenty, udziela wierzącym szczególnych darów, dla budowania całego Ciała w miłości³¹⁰.

Formacja apostołska wiernych, będąca częścią ich wychowania chrześcijańskiego, zmierza do ukształtowania świadomości, przekonań i postaw pozwalających wypełniać im zadania apostołskie. Celem tak rozumianej formacji apostołskiej chrześcijan jest pomoc w odkrywaniu przez nich powołania Bożego oraz przygotowanie ich do realizacji posłannictwa Bożego w świecie³¹¹. W formacji apostołskiej chrześcijanom szczególnie pomocne są dary Ducha Świętego — rozumu, męstwa i mądrości. Dar rozumu pozwala uznawać i bronić nauki objawionej przez Boga, co jest bardzo ważne w posłudze apostołstwa. Dar męstwa pozwala pokonywać trudności na drodze do świętości oraz czyni wiernych ludźmi wolnymi. Są to niezbędne elementy do wypełniania Bożego powołania do apostołstwa. Dar mądrości jednoczy nas z wolą Bożą. A wolą Boga jest: *Idźcie na cały świat i głoscie Ewangelię wszelkiemu stworzeniu*³¹². W formacji apostołskiej ponadto pomocne są wspomniane już wcześniej charyzmaty, które otrzymują chrześcijanie do szerzenia i obrony wiary.

W formacji chrześcijańskiej konieczne są wszystkie dary Ducha Świętego. Szczególnie ważne są męstwo, rada i mądrość. W formacji duchowej dary bojaźni Bożej, pobożności i mądrości. W formacji intelektualnej dary Ducha Świętego — umiejętności, rozumu i mądrości. Natomiast w formacji apostołskiej dary rozumu, męstwa i mądrości oraz charyzmaty potrzebne do szerzenia i obrony wiary. Jednocześnie należy pamiętać, że wszystkie cztery aspekty formacji chrześcijańskiej są ze sobą ściśle i nierozzerwalnie połączone.

³⁰⁹ Tamże.

³¹⁰ Tamże.

³¹¹ M. FIAŁKOWSKI, dz. cyt., s. 310.

³¹² Mk 16, 15.

1.8. Podsumowanie

Sakramenty działają w taki sposób, że prowadzą człowieka do spotkania z Bogiem i dalej do prawdziwej przemiany chrześcijanina na wszystkich poziomach człowieczeństwa. Sakramenty w swoim najgłębszym znaczeniu są metodą uczestnictwa chrześcijanina w trynitar-nym życiu Bożym, czyli spotkaniu i wspólnoście, jaka jest odwiecznie w Bogu.

Sakramentalna łaska bierzmowania ściślej jednoczy wiernych z Chrystusem, udoskonala więź z Kościołem, zakorzenia głębiej w Bożym synostwie, pomnaża w wiernych dary Ducha Świętego oraz udziela charyzmatów niezbędnych do apostołstwa i obrony wiary. Dary Ducha Świętego i charyzmaty pomagają przewyciężyć niedoskonałości ludzkiej natury, dają wiernym światło i siłę, aby rozumieć, działać, chcieć i kochać zgodnie z wolą Bożą. Łaska, którą otrzymują chrześcijanie dzięki darom umacnia także w walce przeciw ułomnościom woli, myśli i uczuć. Dary Ducha Świętego i charyzmaty są to więc habitualne zdolności, które rodzą w duszy wiernych zdolność i możliwość osiągnięcia pewnych doskonałości duchowych, czynnych i biernych. Te doskonałości, czyli owoce Ducha Świętego i doskonałości błogosławieństw ewangelicznych, są właśnie wynikiem formacji chrześcijańskiej, dlatego bez darów Ducha Świętego i charyzmatów formacja chrześcijańska byłaby wręcz niemożliwa.

W niniejszym rozdziale przedstawiono rolę sakramentu bierzmowania w formacji chrześcijańskiej. Określono szczegółowo, które dary Ducha Świętego i charyzmaty wywierają szczególny wpływ na poszczególne aspekty formacji chrześcijańskiej. Opisano także efekty współpracy człowieka z łaską Bożą, otrzymaną w sakramencie bierzmowania. Tymi efektami współpracy są doskonałości duchowe czynne i bierne w postaci owoców Ducha Świętego i doskonałości błogosławieństw ewangelicznych. W prezentowanym rozdziale rozwiązano jeden z wysuniętych problemów badawczych szczegółowych, który brzmi: Czym jest sakrament bierzmowania i jak wpływa przyjęcie tego sakramentu na formację chrześcijańską wiernych?

Przedstawione ujęcie sakramentu bierzmowania jako misterium-życie dało podstawę (w omówionym w tym rozdziale zakresie) do oceny procesu przygotowawczego do bierzmowania w archidiecezji

warszawskiej oraz pozwoliło na wysnucie postulatów pastoralnych dla tego procesu (co zawarto w rozdziale czwartym). W ten sposób skonstruowano jeden z niezbędnych elementów koniecznych do osiągnięcia głównego celu pracy, jakim jest odpowiedź na pytanie: W jaki sposób jest realizowane obecnie bezpośrednie przygotowanie młodzieży do sakramentu bierzmowania w archidiecezji warszawskiej i jakie zmiany należy wprowadzić w procesie przygotowawczym do bierzmowania, by było ono bardziej efektywne, lepiej odpowiadało tradycji Kościoła, a młodym ludziom pomagało odnajdywać swoje miejsce w Kościele?

ROZDZIAŁ 2.

Historia rozwoju form celebracji sakramentu bierzmowania i przygotowania wiernych do przyjęcia pełni daru Ducha Świętego

W poprzednim rozdziale omówiono wpływ sakramentu bierzmowania na formację chrześcijańską wiernych. Przedstawiono tam misterium bierzmowania i znaczenie tego sakramentu w życiu chrześcijan. Była to pierwsza część ujęcia sakramentu bierzmowania w orientacji misterium — życie — przygotowanie — celebracja. W drugim rozdziale książki została przedstawiona analiza kryteriologiczna dokumentów Kościoła i literatury przedmiotu w zakresie przygotowania wiernych do bierzmowania oraz celebracji tego sakramentu w historii Kościoła. Analiza ta posłużyła jako podstawa do poszukiwania doświadczeń w historii, które mogłyby służyć pomocą w bardziej efektywnej formacji młodzieży do przyjęcia sakramentu pełni darów Ducha Świętego (co zawarto na trzecim etapie analizy pastoralno-teologicznej, a ujęto w rozdziale czwartym). W ten sposób zaplanowano rozwiązanie kolejnego problemu szczegółowego, który brzmi: Jakie doświadczenia z historii celebracji bierzmowania i przygotowania kandydatów do tego sakramentu mogą być pomocne dzisiaj w bardziej efektywnej formacji młodzieży do przyjęcia sakramentu pełni darów Ducha Świętego?

Inny problem szczegółowy, który starano się rozwiązać w niniejszym rozdziale, brzmi: Jakie są obecnie obowiązujące wskazania Kościoła w Polsce i w archidiecezji warszawskiej odnośnie do przygotowania (zwłaszcza bezpośredniego) młodzieży do sakramentu bierzmowania?

2.1. Biblijne podstawy sakramentu bierzmowania — czasy apostołskie

Nowy Testament naucza, że Duch Święty jest eschatologicznym darem zmartwychwstałego Chrystusa. On będzie prowadzić chrześcijan do wolności, prawdy, miłości, a w końcu także do zmartwychwstania. Wszystko to stanie się dzięki spełnieniu obietnicy Chrystusa o udzieleniu Ducha Świętego. Zbawiciel przejmuje starotestamentalne obietnice mówiące o udzieleniu Ducha i obiecuje swoim uczniom Ducha Świętego jako zasadę nowego życia¹. Czytamy o tym w Ewangelii św. Łukasza²: *Oto Ja ześlę na was obietnicę mego Ojca. Wy zaś pozostaniecie w mieście, aż będziecie przyobleczeni w moc z wysoka*. Czym jest obietnica Ojca, możemy przeczytać w „Dziejach Apostolskich”³: *A podczas wspólnego posiłku przykazał im nie odchodzić z Jerozolimy, ale oczekiwać obietnicy Ojca: „słyszeliście o niej ode Mnie — [mówił] — Jan chrzczył wodą, ale wy wkrótce zostaniecie ochrzczeni Duchem Świętym”*. Obietnica Chrystusa o udzieleniu Ducha Świętego dotyczy nie tylko uczniów Jezusa, ale wszystkich chrześcijan. *W ostatnim zaś, najbardziej uroczystym dniu święta, Jezus wstał i zawołał donośnym głosem: „Jeśli ktoś jest spragniony, a wierzy we Mnie — niech przyjdzie do Mnie i pije. Jak rzekło Pismo: Rzeki wody żywej popłyną z jego wnętrza”*. *A powiedział to o Duchu, którego mieli otrzymać wierzący w Niego*⁴.

Powstaje tutaj pytanie, w jaki sposób oraz kiedy wypełniła się (i spełnia nadal) obietnica Chrystusa. Otóż Pismo Święte mówi, że w czasie Pięćdziesiątnicy apostołowie i towarzyszące im osoby jako pierwsi zostali napełnieni Duchem Świętym⁵. Pięćdziesiątnica to

¹ K. HOŁA, *Zarys sakramentologii katolickiej. Część II: O poszczególnych sakramentach*, Kraków 1984, s. 40.

² Łk 24, 49.

³ Dz 1, 4–5.

⁴ J 7, 37–39.

⁵ Dz 2, 1–4.

moment ujawnienia się światu Kościoła jako Nowego Ludu Bożego. I trzeba powiedzieć: Kościoła od samego początku w pełni świadomego Chrystusowego misterium, udzielającego chrztu, daru Ducha Świętego i sprawującego Eucharystię oraz głoszącego słowo Boże w jego ostatecznym wydaniu⁶.

Piotr w dniu Pięćdziesiątnicy głosił światu przede wszystkim kerygmat o męce, śmierci i zmartwychwstaniu Jezusa, o Jego wyniesieniu na Bożą prawicę oraz o darze Ducha Świętego, który działa w uczniach Jezusa⁷. Wszystko to działo się: *z woli, postanowienia i przewidzenia Boga*⁸, a swój kerygmat Piotr kończy z niewzruszoną wiarą apostoła Jezusa. *Niech więc cały dom Izraela wie z niewzruszoną pewnością, że tego Jezusa, którego ukrzyżowaliście, uczynił Bóg i Panem, i Mesjaszem*⁹. Kościół nie nauczał tu czegoś abstrakcyjnego, ale głosił wydarzenie, fakt, jaki miał miejsce w rzeczywistości — wydarzenie Jezusa. Ten głoszony „kerygmat — wydarzenie” ma niezwykłą moc, bowiem reakcja wielu słuchaczy na orędzie Piotra była bezzwłoczna: *Cóż mamy czynić bracia?*¹⁰. Wielu obecnych kerygmat Piotra przyjęło z wiarą, czego konsekwencją jest nawrócenie serca i chęć zmiany dotychczasowego życia¹¹. Dopiero człowiek nawrócony i wierzący, słuchający słowa Bożego, może zostać chrześcijaninem sakramentalnie poprzez obrzęd. Piotr, będąc świadom sytuacji słuchających go osób, zachęca obecnych tymi słowami: *Nawróćcie się [...] i niech każdy z was przyjmie chrzest w imię Jezusa Chrystusa na odpuszczenie grzechów waszych, a otrzymacie w darze Ducha Świętego*¹². I tak się stało: *Ci więc, którzy przyjęli jego naukę, zostali ochrzczeni. I przyłączyło się owego dnia około trzech tysięcy dusz*¹³.

Sakrament chrztu jest tutaj zakończeniem pewnego procesu przygotowawczego — stawania się chrześcijaninem. Można tutaj dopatrzeć się załączka przyszłego katechumenatu jako okresu przygotowania do wejścia do społeczności Kościoła. Piotr w swoim przepowiadaniu

⁶ B. MOKRZYCKI, *Droga chrześcijańskiego wtajemniczenia*, Warszawa 1983, s. 39.

⁷ Dz 2, 23–35.

⁸ Dz 2, 23,

⁹ Dz 2, 36.

¹⁰ Dz 2, 37.

¹¹ B. MOKRZYCKI, dz. cyt., s. 41.

¹² Dz 2, 38.

¹³ Dz 2, 41.

w dniu Pięćdziesiątnicy łączy przyjęcie chrztu z darem Ducha Świętego, co może sugerować drugi sakrament inicjacji chrześcijańskiej, jakim jest bierzmowanie, jednak bierzmowanie nie jest tutaj w żaden sposób wyodrębnione z liturgicznej drogi wejścia do wspólnoty młodego Kościoła¹⁴.

W dniu Pięćdziesiątnicy św. Piotr głosił słowo Boże do Żydów, więc Apostoł skupia się na tym, aby słuchacze nawrócili się do Pana, czyli Jezusa Chrystusa, natomiast pomija motyw nawrócenia się do Boga Jedyneho, w którego oni wierzyli¹⁵. Ale nie tylko mężowie Judejczycy byli adresatami przepowiadania apostołów Jezusa. Słowo Boże było głoszone także poganom, czego przykładem jest historia drogi, jaką przebył setnik Korneliusz z rodziną, by stać się chrześcijaninem¹⁶. Historia Korneliusza pokazuje pewien proces przygotowania kandydatów do sakramentów inicjacji chrześcijańskiej, który to zawiera już w załączku niektóre elementy późniejszego katechumenatu¹⁷. Setnik Korneliusz był człowiekiem pobożnym i bogobojnym, co jest już pewnym przygotowaniem do sakramentalnego spotkania człowieka z Kościołem¹⁸. Modlitwy i jałmużny Korneliusza *przypomniały* go Bogu¹⁹, więc Bóg poucza setnika, aby posłał wysłańców do Piotra i sprowadził Apostoła do siebie z Jaffy. Ma to być sposób na spotkanie z Kościołem, do którego Bóg wysyła Korneliusza. Setnik odpowiada pozytywnie na Boże wezwanie, a Kościół w osobie Piotra spotyka się z kandydatem szukającym drogi do Boga. W domu Korneliusza Piotr zadaje pytanie: *po co mnie sprowadziliście*²⁰, które jest prototypem pytania, jakie przez wieki Kościół będzie zadawał kandydatom do sakramentu chrztu (czy też sakramentów inicjacji chrześcijańskiej): *Czego żądasz od Kościoła Bożego?* Celem takiego pytania było i jest określenie intencji i wolności wyboru kandydatów²¹, jednak sama intencja kandydatów do przyję-

¹⁴ B. MOKRZYCKI, dz. cyt., s. 42.

¹⁵ R. MURAWSKI, *Historia katechezy. Katecheza w pierwszych wiekach*, Warszawa 2011, s. 48.

¹⁶ Dz 10.

¹⁷ B. MOKRZYCKI, dz. cyt., s. 42.

¹⁸ Tamże, s. 43.

¹⁹ Dz 10, 4.

²⁰ Dz 10, 29,

²¹ B. MOKRZYCKI, dz. cyt., s. 43.

cia sakramentów inicjacji to za mało, konieczne jest także poręczenie innych osób, które będą świadczyć o szczerości intencji kandydata i jego chęci prawdziwego nawrócenia. Poręczenie daje bowiem Kościołowi jakąś pewność przy podejmowaniu decyzji o udzieleniu sakramentów inicjacji chrześcijańskiej. W historii Korneliusza spotykamy się z poręczeniem, gdy wysłannicy Setnika odpowiadają Piotrowi. *Setnik Korneliusz, człowiek sprawiedliwy i bogobożny, o czym zaświadczyć może cała ludność żydowska, otrzymał polecenie od anioła świętego, aby cię wezwał do swego domu i wysłuchał tego, co mu powiesz*²².

Przybycie i wejście Piotra do domu Korneliusza może być uważane za prototyp dopuszczenia kandydata do słuchania przygotowawczej katechezy (kerygmatu Kościoła) przed przyjęciem sakramentów inicjacji chrześcijańskiej. Element ten rozwinię się później na kilka stopni w obrębie katechumenatu²³. Święty Piotr w ramach swojej działalności apostołskiej opisanej w „Dziejach Apostołów” wygłasza mowy, w tym także do Korneliusza i jego rodziny, które zawierają pewne wspólne elementy strukturalne, nawzajem się uzupełniające, tworzące kerygmat jerozolimski²⁴:

A) Czas wypełnienia: spełniają się prorocтва Starego Testamentu²⁵.

B) Zarys biografii Jezusa na podstawie zapowiedzi skryptyrystycznych:

- pochodzenie od Dawida²⁶,
- działalność Jezusa z Nazaretu²⁷,
- śmierć Jezusa²⁸,
- zmartwychwstanie Jezusa²⁹.

C) Na mocy zmartwychwstania Jezus został wywyższony na prawicy Boga jako mesjański wódz nowego Izraela³⁰.

²² Dz 10, 22.

²³ B. MOKRZYCKI, dz. cyt., s. 44–45.

²⁴ J. CHMIEL, *Pojęcie i rola kerygmatu w pierwotnym Kościele*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” t. 33, 1980, nr 2, s. 64.

²⁵ Dz 2, 16; 3, 18.24.

²⁶ Dz 2, 30n.

²⁷ Dz 2, 22; 3, 22.

²⁸ Dz 2, 23.

²⁹ Dz 2, 24nn; 3, 15; 4, 10.

³⁰ Dz 2, 33nn; 3, 13; 4, 11; 5, 31.

- D) Duch Święty w Kościele jest znakiem mocy i chwały Chrystusa³¹.
- E) Era mesjańska nastanie wkrótce po powtórny przyjsciu Jezusa Chrystusa³². Inny wariant tej prawdy kerygmatycznej mówi o Chrystusie — sędzi żywych i umarłych³³.
- F) Kerygmat kończy się zawsze wezwaniem do pokuty, co jest owocem przebaczenia i darem Ducha oraz obietnicą zbawienia, to jest życia wiecznego dla tych, którzy wejdą do społeczności wybranych. Kerygmat o podobnej strukturze można zrekonstruować na podstawie listów św. Pawła. Oto istotne elementy kerygmatu Pawłowego:
- A) Proroctwa Starego Testamentu wypełniły się,
 B) nowa era nastąpiła z przyjsciem Jezusa,
 C) On pochodzi z rodu Dawida,
 D) umarł według Pism,
 E) ażeby nas zbawić od zła obecnego czasu,
 F) został pogrzebany i
 G) trzeciego dnia zmartwychwstał według Pism,
 H) wyniesiony na prawicę Boga
 I) jako Jego Syn i Pan żywych i umarłych
 J) przyjdzie znów jako sędzia i zbawiciel ludzi³⁴.

Porównanie obydwu kerygmatów wykazuje, że w pierwotnym Kościele głoszone prawdy były w istotnej części tożsame³⁵.

Nauki głoszone przez Piotra były bardzo skuteczne, podobnie jest w przypadku kerygmatu głoszonego Korneliuszowi i jego rodzinie:

Kiedy Piotr jeszcze mówił o tym, Duch Święty zstąpił na wszystkich, którzy słuchali nauki. I zdumieni się wierni pochodzenia żydowskiego, którzy przybyli z Piotrem, że dar Ducha Świętego wylany został także na pogan. Słyszeli bowiem, że mówią językami i wielbią Boga. Wtedy odezwał się Piotr: „Któż może odmówić chrztu tym, którzy otrzymali Ducha Świętego tak samo jak my?”. I rozkazał ich ochrzcić w imię Jezusa Chrystusa³⁶.

³¹ Dz 2, 33; 5, 32.

³² Dz 3, 20n.

³³ Dz 10, 42.

³⁴ J. CHMIEL, dz. cyt., s. 65.

³⁵ Tamże, s. 66.

³⁶ Dz 10, 44–48.

Piotr pouczony przez Boga, że dar Ducha Świętego otrzymują także poganie, przekonuje się, że należy chrzczyć nie tylko Żydów, ale także nawróconych pogan. Nawet wobec tak wyraźnego działania Bożego w pogańskich słuchaczach, którzy otrzymali charyzmaty Ducha Świętego, Piotr (Kościół) wykonuje wiernie rozkaz Pański i poleca udzielić im chrztu. Wynika to z faktu, że Bóg chce na drodze sakramentalnej, poprzez Kościół, prowadzić każdego człowieka do Siebie³⁷. W zacytowanym tekście wyraźnie są oddzielone dwa etapy inicjacji chrześcijańskiej: dar Ducha Świętego (bierzmowanie) i chrzest. Niezwykle jest to, że kolejność etapów inicjacji jest tutaj odwrócona, najpierw było zstąpienie Ducha Świętego na słuchaczy, a dopiero potem zostali ochrzczeni.

Tekstów mówiących czy sugerujących dwuetapowość obrzędu inicjacji chrześcijańskiej, czyli chrztu i udzielenia Ducha Świętego (bierzmowania), jest w Nowym Testamencie niewiele³⁸. Jeden z nich został omówiony powyżej, kolejny tekst związany jest z działalnością diakona Filipa w Samarii, który głosił słowo Boże i udzielał chrztu nowo nawróconym³⁹. Ostatnie wersy tego tekstu są szczególnie interesujące:

Kiedy Apostołowie w Jerozolimie dowiedzieli się, że Samaria przyjęła słowo Boże, wysłali do niej Piotra i Jana, którzy przyszli i modlili się za nich, aby mogli otrzymać Ducha Świętego. Bo na żadnego jeszcze nie zstąpił. Byli jedynie ochrzczeni w imię Pana Jezusa. Wtedy więc [Apostołowie] wkładali na nich ręce, a oni otrzymywali Ducha Świętego⁴⁰.

W powyższym tekście chrzest *w imię Pana Jezusa* jest wyraźnie oddzielony od udzielania ochrzczonego Ducha Świętego poprzez wkładanie rąk⁴¹. Dodatkowo owo rozdzielanie potwierdza to, że modlą się

³⁷ B. MOKRZYCKI, dz. cyt., s. 46.

³⁸ R. KRAWCZYK, *Biblijne podstawy sakramentu bierzmowania*, „Teologiczne Studia Siedleckie”, 8, 2011, s. 41.

³⁹ Dz 8, 4–20.

⁴⁰ Dz 8, 14–17.

⁴¹ R. KRAWCZYK, dz. cyt., s. 43. Ręka jest organem o szczególnej wymowie znaczeniowej. Spośród gestów wykonywanych rękami najbardziej wymownym jest gest nałożenia rąk. W liturgii obrzęd ten należy do najstarszych. Siega on czasów Chrystusa Pana, który wielokrotnie nakładał ręce na dzieci lub na chorych (Mk 7,33; 10,16; Łk 4, 40; Dz 6,6; 2 Tm 1,6), <https://liturgia.wiara.pl/doc/420686.Po/8> (dostęp: 22.10.2025). Gest nałożenia czy inaczej włożenia rąk polega na wyciągnięciu rąk przez szafarza w kierunku osoby obdarowywanej łaską sakramentalną lub błogosławieństwem (przyp. aut. — R.B.).

o udzielenie Ducha Świętego i *wkładają ręce* tylko apostołowie, natomiast chrzczyć może diakon. Interwencja apostołów Piotra i Jana w nowej wspólnotie ochrzczonych w Samarii miała na celu zespolenie wiernych Samarytan z gminą jerozolimską, która jako pierwsza została napełniona Duchem Świętym. Poprzez włożenie rąk Apostołowie ochrzczonym Samarytanom udzielają Ducha Świętego, który jednoczy obie gminy wiernych⁴². Interwencja apostołów w Samarii świadczy również o tym, że Kościół pierwotny przywiązywał wielką wagę do sprowadzania Ducha Świętego na ochrzczonych⁴³.

Kolejny tekst, w którym można dopatrzeć się świadectwa istnienia obrzędu sprawowanego po chrzcie i będącego dopełnieniem chrztu, to fragment, w którym apostoł wkłada ręce na ochrzczonych i udziela im Ducha Świętego:

Kiedy Apollos znajdował się w Koryncie, Paweł przeszedł okolice wyżej położone, przybył do Efezu i znalazł jakichś uczniów. Zapytał ich: „Czy otrzymaliście Ducha Świętego, gdy przyjęliście wiarę?”. A oni do niego: „Nawet nie słyszeliśmy, że istnieje Duch Święty”. „Jaki więc chrzest przyjęliście?” — zapytał. A oni odpowiedzieli: „Chrzest Janowy”. „Jan udzielał chrztu nawrócenia, przemawiając do ludu, aby uwierzyli w Tego, który za nim idzie, to jest w Jezusa” — powiedział Paweł. Gdy to usłyszeli, przyjęli chrzest w imię Pana Jezusa, a kiedy Paweł włożył na nich ręce, Duch Święty zstąpił na nich. Mówili też językami i prorokowali⁴⁴.

W powyższym tekście potwierdza się schemat przygotowania wiernych do sakramentów inicjacji chrześcijańskiej w pierwotnym Kościele: słowo, wiara — nawrócenie, chrzest (i nałożenie rąk). W Efezie św. Paweł spotyka osoby, które przyjęły chrzest Janowy, ale nic nie słyszały o Duchu Świętym. Osoby te nie zrozumiały w pełni nauki Jana Chrzciciela, ponieważ on wielokrotnie mówił, że Ten, który przyjdzie po nim, będzie chrzczył Duchem Świętym⁴⁵. W związku z tym św. Paweł głosi im naukę o Jezusie Chrystusie. *Gdy to usłyszeli* zostali ochrzczeni, a następnie św. Paweł udziela im Ducha Świętego, który objawia swoją obecność

⁴² S. CZERWIK, *Liturgia sakramentu bierzmowania*, w: *Sakramenty wtajemniczenia chrześcijańskiego*, J. KUDASIEWICZ (red.), Warszawa 1981, s. 157.

⁴³ K. ROMANIUK, *Sakramentologia biblijna*, Warszawa 1991, s. 28.

⁴⁴ Dz 19, 1–6.

⁴⁵ Patrz: J 1, 33; Mt 3, 11.

w neofitach przez dar języków i prorokowania. Jest tu wyraźnie oddzielony obrzęd chrztu od obrzędu włożenia rąk (bierzmowania)⁴⁶:

Dlatego, pominąwszy podstawowe nauki o Chrystusie, przenieśmy się do tego, co doskonałe, nie zakładając ponownie fundamentu, jaki stanowią: pokuta za uczynki martwe i wyznanie wiary w Boga, nauka o chrztach i wkładaniu rąk, o powstaniu z martwych i sądzie ostatecznym. A i to uczynimy, jeśli Bóg pozwoli⁴⁷.

Chrzty w liczbie mnogiej należy rozumieć tu jako chrzest Jana oraz chrzest w imię Pana Jezusa⁴⁸ albo jest to aluzja do ówczesnych żydowskich praktyk chrzcielnych, bowiem znano wówczas wiele chrztów pojmowanych jako rytualne obmycia⁴⁹. Wyraźnie wyodrębniony jest w przytoczonym tekście obrzęd nałożenia rąk i nie ma żadnego uzasadnienia, by owo nakładanie rąk uważać za część obrzędu chrztu. Nie ma też podstaw, by owo nakładanie rąk wiązać z przekazywaniem jakichś zadań w Kościele, jak na przykład z sakramentem święceń⁵⁰. Najpewniej chodzi tutaj o udzielanie Ducha Świętego (bierzmowanie), zwłaszcza że w przytoczonym tekście pojawiają się elementy pierwotnej katechezy powiązanej z sakramentami inicjacji chrześcijańskiej: wyrzeczenie się grzechów, wyznanie wiary w Boga, nauka o obrzędach chrztu i wkładania rąk oraz przepowiadanie eschatologiczne⁵¹. W przytoczonych tekstach z „Dziejów Apostołów” i „Listu do Hebrajczyków” znajdujemy elementy wskazujące na możliwość rozróżniania między obmyciem chrzcielnym a nałożeniem rąk. Z tych danych nie można jednak przeprowadzić dowodu z Nowego Testamentu na istnienie samodzielnego sakramentu bierzmowania. Inicjacja chrześcijańska obejmowała polanie lub zanurzenie w wodzie i nałożenie rąk. Taka praktyka stała się podstawą późniejszego obrzędu sakramentu

⁴⁶ R. KRAWCZYK, dz. cyt., s. 43–44.

⁴⁷ Hbr 6, 1–3.

⁴⁸ Por. Dz 19, 1–6.

⁴⁹ Jak na przykład obmycie Qumrańczyków, patrz: D. SZOJDA, *Symbolika wody w pismach św. Jana Ewangelisty i w Qumran*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” t. 13, 1966, z. 1, s. 109.

⁵⁰ Patrz: Dz 6, 6; 13, 3; 1 Tm 4, 14; 5, 22.

⁵¹ R. KRAWCZYK, dz. cyt., s. 45.

bierzmowania. To ostatnie jako odrębny obrzęd, w sposób załączkowy, znajduje w Nowym Testamencie swoją zasadniczą strukturę⁵².

W *Corpus Paulinum* nie ma wzmianki o wkładaniu rąk jako o odrębnym geście wtajemniczenia chrześcijańskiego. Święty Paweł przez chrzest rozumie zarówno obmycie wodą, jak i włożenie rąk w sensie, jaki odczytujemy w przytoczonych wyżej tekstach. Bez odróżniania elementów samego obrzędu św. Paweł wykazuje, że życie ochrzczonego pochodzi od Ducha Świętego i jest Jego darem⁵³. Pisma św. Pawła nie pozwalają więc na wyciągnięcie wniosków co do obrzędowości sakramentu bierzmowania. Na podstawie tekstu Nowego Testamentu nie można wnioskować co do innych elementów obrzędowych związanych z bierzmowaniem. *Namaszczenie* czy *opieczętowanie* chrześcijan przez Ducha Świętego⁵⁴ nie oznacza, że obrzędy inicjacji obejmowały już namaszczenie olejem. Samo pojęcie namaszczenia przez Ducha Świętego pochodzi z obrzędów Starego Testamentu i należy je rozumieć w sensie duchowym zarówno w stosunku do Chrystusa, jak i chrześcijan⁵⁵, jednakże teksty te wywarły znaczny wpływ na kształt obrzędu bierzmowania w późniejszych wiekach, gdzie namaszczenie olejem będzie odgrywać coraz ważniejszą rolę⁵⁶.

2.2. Formowanie się katechumenatu i obrzędów inicjacji chrześcijańskiej (ok. II wieku)

W II i na początku III wieku powoli kształtuje się pewna jednolita droga wtajemniczenia chrześcijańskiego, która zawierała w sobie zarówno odpowiednie przygotowanie kandydatów, jak i same sakramenty inicjacji. Sposób, w jaki ta droga wtajemniczenia człowieka w misterium chrześcijańskie się rozwijała, można prześledzić na podstawie dzieł, takich jak „Didache” czy „Pasterz” Hermasa i „1 Apologii” św. Justyna. „Didache” to skrót tytułu dzieła, którego pełna nazwa brzmi: „Nauka Pańska podana narodom przez Dwunastu

⁵² A. SKOWRONEK, *Sakramenty w ogólności. Chrzest i Bierzmowanie*, Włocławek 1995, s. 230–231.

⁵³ S. CZERWIK, dz. cyt., s. 158.

⁵⁴ Patrz: 2 Kor 1, 21n; 1 J 2, 20.27; Ap 1, 6; 5, 10; 20, 6.

⁵⁵ Patrz: Dz 4, 27; 10, 38; Hbr 1, 9.

⁵⁶ S. CZERWIK, dz. cyt., s. 158.

Apostołów” i jest niewielkim dokumentem składającym się z szesnastu krótkich rozdziałów. Pierwsze sześć mówi o *dwóch drogach*: drodze życia i drodze śmierci, które są pouczeniami moralnymi i katechetycznymi. Drogę życia otwiera w „Didache” przykazanie Boga i bliźniego. Do końca piątego rozdziału treść dzieła oparta jest na tym podwójnym przykazaniu miłości, występują tu nawiązania do Ewangelii, zachęty do określonych przejawów miłości oraz przestrogi przed jej odrzuceniem. Droga śmierci przedstawiona jest w dwóch krótkich rozdziałach (piątym i szóstym), które ograniczają się właściwie do wyliczenia grzechów przeciwnych miłości i zagrażających czystości wiary⁵⁷. Rozdział siódmy dotyczy bezpośrednio udzielania chrztu:

*1. Co zaś do chrztu, to tak chrzćcie: to wszystko naprzód powiedziawszy, chrzćcie w imię Ojca, Syna i Ducha Świętego w wodzie bieżącej. 2. Jeżeli zaś nie masz wody bieżącej, chrzć w innej wodzie; jeżeli nie możesz w zimnej, to w ciepłej. Jeżeli zaś nie masz ani jednej, ani drugiej (w ilości dostatecznej), wylej na głowę trzy razy wodę w imię Ojca, Syna i Ducha Świętego 3. Przed chrztem zaś niech pości ten, który udziela chrztu, i ten, który otrzymuje go, i ci, co mogą; w każdym razie, każesz pościć jeden albo dwa dni przedtem temu, który ma być chrzczony*⁵⁸.

Zgodnie z nauką „Didache” to *wszystko naprzód powiedziawszy, chrzćcie*, co oznacza, że *dwie drogi*, omówione wcześniej, być może stanowią swego rodzaju katechezę chrzcielną. Wyrzekanie się zła odpowiada nauce o *drodze śmierci*, natomiast *droga życia* odpowiada chrzcielnemu wyznaniu wiary i przyłgnięciu do Chrystusa. Oprócz katechez przygotowanie do chrztu miało polegać na praktyce postu, która była zalecana nie tylko kandydatowi, ale także udzielającemu chrztu i innym członkom wspólnoty gminnej⁵⁹. W „Didache” nie jest określone, czy chrzczono przez zanurzenie, czy też przez polanie głowy kandydata stojącego w wodzie. Dopuszczone jest udzielanie chrztu przez samo trzykrotne polanie głowy kandydata i sprawuje się ten sakrament w imię Trójcy Świętej. Nie jest powiedziane, kto używał formuły

⁵⁷ B. MOKRZYCKI, dz. cyt., s. 54.

⁵⁸ *Didache, czyli nauka dwunastu Apostołów*, Warszawa 1923, s. 21–22.

⁵⁹ B. MOKRZYCKI, dz. cyt., s. 55.

trynitarnej — czy kandydat poprzez wyznanie wiary, czy też udzielający chrztu⁶⁰.

Kolejnym utworem rzucającym światło na formowanie się drogi inicjacji chrześcijańskiej w II wieku w Rzymie jest „Pasterz” Hermasa. O autorze „Pasterza” wiadomo bardzo niewiele. Sam utwór jest apokalipsą, wzorowaną na żydowskim gatunku apokaliptycznym, rozpowszechnionym w tamtych czasach. Wątki apokaliptyczne służą w „Pasterzu” do przekonywania grzesznej wspólnoty chrześcijańskiej do praktykowania pokuty. W utworze wyróżniono dwie pokuty: pierwsza to chrzest, natomiast druga, następująca po pierwszej, jest związana ze wszystkimi grzechami i polega na całkowitym nawróceniu się chrześcijanina, które dokonuje się w Kościele pod wpływem Ducha Świętego⁶¹. Kościół w „Pasterzu” ukazany jest jako wieża zbudowana na wodzie z równo ociosanych kamieni. Te kamienie oznaczają rozmaite grupy osób pełniących w Kościele różne funkcje. W pobliżu wieży znajdują się kamienie, które nie dostały się do niej i które oznaczają tych: *co usłyszeli słowo i zapragnęli przyjąć chrzest w imię Pana. Skoro jednak wspomną na świętość, jakiej domaga się Prawda, zmieniają zdanie i znów idą za swymi złymi pożądaniami*⁶². Z zacytowanego tekstu wynika, że kandydaci do chrztu „usłyszeli słowo”, więc można przypuszczać, że przygotowanie do chrztu obejmowało jakąś bliżej nieokreśloną katechetyczną naukę, a także, że nie wszyscy są dopuszczani do sakramentu chrztu. Bywa tak, że wymogi Prawdy przerastają możliwości kandydatów i wybierają oni grzech w miejsce świętości. Wydaje się, że musiał istnieć wtedy okres próbny przed chrztem, podczas którego Kościół weryfikował prawdziwość nawrócenia kandydatów do chrztu⁶³. Istotę chrztu i jego skutki znajdujemy w „Pasterzu” Hermasa w następującym fragmencie:

Otrzymali zatem i ci pieczęć Syna Bożego i weszli do Bożego Królestwa. Dopóki człowiek bowiem nie nosi Imienia Syna Bożego, dopóty jest martwy. Kiedy zaś otrzyma pieczęć, odrzuca śmierć i przyjmuje życie. A pieczęcią tą jest woda. Do wody zatem wchodzi martwi, a wychodzą z niej

⁶⁰ W. SCHENK, *Liturgia sakramentów świętych*, cz. 1, Lublin 1962, s. 20.

⁶¹ R. MURAWSKI, *Historia katechezy. Katecheza w pierwszych wiekach*, dz. cyt., s. 133.

⁶² Cytuję według: R. MURAWSKI, *Historia katechezy. Katecheza w pierwszych wiekach*, dz. cyt., s. 134.

⁶³ Tamże, s. 134–135.

*żywi. Im również oznajmiono o pieczęci i postużyli się nią, aby wejść do Królestwa Bożego*⁶⁴.

Chrzest jest tutaj nazwany pieczęcią Syna Bożego, którą otrzymywali kandydaci po wyznaniu wiary w Jezusa jako Syna Bożego. Wiązało się to z łaską ożywienia duchowego dla ochrzczonych, bowiem wcześniej kandydaci duchowo byli martwi⁶⁵.

Kolejnym autorem, który opisał drogę wprowadzenia w chrześcijaństwo, jest żyjący w II wieku św. Justyn Męczennik. Nikt przed nim i po nim, aż do końca II wieku, nie opisał tak szczegółowo całej drogi wtajemniczenia chrześcijańskiego, na którą składało się: przygotowanie dalsze, przygotowanie bliższe, chrzest, przyjęcie do wspólnoty — udział w Eucharystii. Proces wprowadzenia wiernego w chrześcijaństwo św. Justyn zawarł w swoim dziele „1 Apologia” w rozdziałach 61 i 65. Justyn wiele podróżował, dlatego opisana przez niego praktyka inicjacji chrześcijańskiej mogła funkcjonować w wielu rejonach ówczesnego chrześcijaństwa⁶⁶.

Jak wspomniano wyżej, początkowym elementem wtajemniczenia chrześcijańskiego u św. Justyna było przygotowanie dalsze. Przygotowanie to zawierało podstawową naukę wiary (kontynuacja kerygmatu apostoelskiego) i moralności, jaką powinien odznaczać się chrześcijanin. Tego typu ewangelizacja trwała już jakiś czas, bowiem o kandydatach do sakramentów inicjacji chrześcijańskiej św. Justyn pisze:

*Otóż, wszyscy, którzy doszli do uznania za prawdziwe tego, co nauczamy i głosimy, przyrzekają, że według tych zasad będą prowadzić życie. Wtedy uczymy ich modlić się, pościć i prosić Boga o przebaczenie popełnionych grzechów, my zaś sami razem z nimi również modlimy się i pościmy*⁶⁷.

Kandydaci przekonani o prawdziwości nauki chrześcijańskiej „przyrzekają”, że według tej nauki będą prowadzić swoje życie, jednak samo przyrzeczenie to było za mało. Tekst Justyna sugeruje, że Kościół badał intencje i życie kandydatów do chrztu, chociaż nie podaje,

⁶⁴ Cytuję według: L. MATEJA, *Chrzest jako misterium pieczęci w tradycji pierwszych trzech wieków*, „Polonia Sacra” t. 23, 2019, nr 4 (58), s. 126.

⁶⁵ L. MATEJA, dz. cyt., s. 126.

⁶⁶ R. MURAWSKI, *Historia katechezy. Katecheza w pierwszych wiekach*, dz. cyt., s. 142–143.

⁶⁷ JUSTYN MĘCZENNIK, *1 i 2 Apologia. Dialog z Żydem Tryfonem*, Warszawa 2012, s. 82.

kto przeprowadzał takie badanie. Przypuszcza się ponadto, że ktoś już przyjęty do wspólnoty chrześcijan składał poręczenie za kandydata. Od złożenia przysięgi rozpoczynał się okres przygotowania bliższego do sakramentów inicjacji chrześcijańskiej. Trwał on kilka dni i miał charakter liturgiczny i wspólnotowy. Świadczy o tym treść przygotowania, czyli wspólna modlitwa, post i prośba o odpuszczenie grzechów⁶⁸. Celebrację chrztu Justyn opisuje następująco: *Potem prowadzimy ich tam, gdzie jest woda, i w taki sam sposób, w jaki my sami zostaliśmy odrodzeni, oni również dostępują odrodzenia. W imię bowiem Boga, Ojca i Pana wszechrzeczy i naszego Zbawiciela Jezusa Chrystusa oraz Ducha Świętego dostępują oni wtedy obmycia w wodzie*⁶⁹. Justyn wyjaśnia, że chrztu udzielano tam, gdzie była woda, co implikuje raczej chrzczenie kandydatów przez zanurzenie. Nie określa jednakże ani miejsca, ani dnia celebracji. Justyn nie podaje także, kim jest szafarz chrztu (duchowny lub nie). Formuła trynitarna, którą wymawiał szafarz chrztu nad kandydatem, a podana przez Justyna, jest bardziej rozbudowana niż w „Didache”. Mogło to być echem katechezy przedchrzcielnej, głoszonej kandydatom. Justyn w „1 Apologii” jako pierwszy określa chrzest mianem *światłości* czy *oświecenia*. Być może owa światłość chrzcielna ma związek z udzieleniem daru Ducha Świętego kandydatom⁷⁰. Bowiem w pierwszych wiekach z chrztem związane było bierzmowanie, które początkowo nie było wyróżniane nawet teoretycznie⁷¹. Po sakramentach inicjacji chrześcijańskiej neofita zostaje włączony do wspólnoty chrześcijan, których Justyn nazywa *braćmi*, i wtedy wspólnie uczestniczą w Eucharystii. Apologeta wyraźnie wskazuje, że w Eucharystii może brać udział tylko ten: *kto wierzy, że to, czego nauczamy, jest prawdą, kto przyjął chrzest na odpuszczenie grzechów i odrodzenie oraz żyje tak, jak Chrystus nakazał*⁷².

Elementy wtajemniczenia chrześcijańskiego przedstawione przez Justyna będą określać kształt zorganizowanego katechumenatu, jaki pojawi się pod koniec II wieku. W dziełach Justyna nie dostrzega się wprawdzie jeszcze funkcjonowania odrębnego stanu katechumenów,

⁶⁸ *Historia katechezy i katechetyka fundamentalna*, J. STALA (red.), Tarnów 2010, s. 41–42.

⁶⁹ JUSTYN MĘCZENNIK, dz. cyt., s. 82.

⁷⁰ R. MURAWSKI, *Historia katechezy. Katecheza w pierwszych wiekach* dz. cyt., s. 150.

⁷¹ B. MOKRZYCKI, *Historia katechezy. Katecheza w pierwszych wiekach* dz. cyt., s. 64.

⁷² JUSTYN MĘCZENNIK, dz. cyt., s. 86.

a katecheci, tak jak Justyn, nauczali jako ludzie prywatni, a nie jako urzędowi nauczyciele Kościoła. Jednak w świadectwie Justyna można już dostrzec nieoficjalny i nierozwinięty katechumenat w zarzysie⁷³.

2.3. Katechumenat, chrzest i bierzmowanie do końca V wieku

Pod koniec II wieku w większości gmin chrześcijańskich przygotowanie katechetyczne, poprzedzające udzielanie kandydatom sakramentów inicjacji chrześcijańskiej, przyjęło formę zorganizowanego, „urzędowego” katechumenatu. Wcześniej gminy same ustalały formy przygotowania kandydatów do stawiania się chrześcijanami, a proces nauczania kandydatów oddawano w ręce wędrujących misjonarzy lub prywatnych nauczycieli. Jednak nowe okoliczności, jakie pojawiły się pod koniec II wieku, spowodowały, że duchowieństwo przejęło opiekę nad przygotowaniem osób nawróconych do wejścia w chrześcijaństwo, a także stworzono ogólne ramy organizacyjne katechumenatu dla całego Kościoła. Tymi nowymi okolicznościami, które wywołały zmiany, były: znaczny wzrost liczby kandydatów do sakramentów inicjacji chrześcijańskiej, wewnątrzkościelne spory teologiczne występujące między nauczycielami różnych szkół teologicznych⁷⁴, przykre doświadczenie Kościoła wynikające z niskiej odporności chrześcijan na działanie sekt, które tworzyły nowe sekciarskie wspólnoty. Prości ludzie, ochrzczeni po krótkim przygotowaniu, często nie rozróżniali prawdy od herezji i padali ofiarą sekt. Zmusiło to Kościół do organizacji skuteczniejszej formy przygotowania kandydatów do sakramentów inicjacji chrześcijańskiej, która przyjęła postać zorganizowanego kilkuletniego katechumenatu⁷⁵. Jeśli ktoś pragnął wstąpić na drogę katechumenatu, musiał się nawrócić i uwierzyć w Jezusa. Było to możliwe dzięki wstępnemu etapowi drogi wtajemniczenia chrześcijańskiego, jakim była ewangelizacja. W III wieku na temat tego pierwszego orędzia zbawienia tak pisał Orygenes:

⁷³ R. MURAWSKI, *Historia katechezy. Katecheza w pierwszych wiekach*, dz. cyt., s. 145.

⁷⁴ Tamże, s. 164–165.

⁷⁵ W. SCHENK, dz. cyt., s. 28.

Przecież [...] nie ukrywamy świętych zasad naszej nauki, ale jasno je wykładamy, a wszystkich, którzy do nas przychodzą, uczymy gardzić bożkami i obrazami, oraz odwrócić ich od bałwochwalstwa, namawiamy do składania czci Bogu i kierujemy ku Stwórcy wszystkich rzeczy; wreszcie na podstawie prorocत्व odnoszących się do osoby Jezusa, na podstawie Ewangelii i pism apostołskich, przekazywanych przez nas starannie tym, którzy mogą je rozsądnie zrozumieć, wykazujemy, że przybył już Ten, który został zapowiedziany⁷⁶.

Dużą rolę ewangelizacyjną w pierwszych wiekach chrześcijaństwa odgrywały świadectwa męczeństwa. Tertulian pisał: *Jest nas coraz więcej, ilekroć kosicie nas: nasieniem jest krew chrześcijan*⁷⁷. Treścią ewangelizacji w swojej istocie było to samo, co w czasach apostołskich — odrzucenie bożków, uznanie Boga jako jedyne Stwórcy, a także wiara w Jezusa. Nawrócenie do Jezusa Chrystusa prowadziło w konsekwencji do pragnienia przyjęcia chrztu (sakramentów inicjacji chrześcijańskiej), co z kolei było poprzedzone okresem przygotowawczym dla kandydatów w postaci katechumenatu. Posiadał on podobną strukturę i składał się z katechetycznego nauczania, praktyk ascetycznych i pokutnych oraz z obrzędów liturgicznych. W szczegółach natomiast niejednokrotnie różnił się w zależności od miejsca prowadzenia formacji.

Wyróżnia się trzy różne tradycje inicjacji chrześcijańskiej: 1) rzymsko-afrykańską — opisaną przez Tertuliana, Cypriana i Hipolita Rzymskiego, 2) aleksandryjską — scharakteryzowaną przez Klemensa Aleksandryjskiego i Orygenesa oraz 3) tradycję syryjską — udokumentowaną przez pismo Pseudo-Klementyny. Najdokładniej natomiast katechumenat został opisany przez Tertuliana i Hipolita Rzymskiego⁷⁸. Hipolit Rzymski w swojej „Tradycji Apostolskiej” opisuje badanie, któremu były poddane osoby nawrócone, pragnące zostać dopuszczone do katechumenatu (drugie badanie dotyczyło dopuszczenia kandydata do chrztu). To „wstępne” badanie składało się z trzech serii pytań, podczas których brano pod uwagę wiele okoliczności życiowych kandydata. Podczas pierwszej serii sprawdzano motywację, która przyświecała nawróceniu:

⁷⁶ ORYGENES, *Przeciw Celsusowi*, Warszawa 1977, s. 222.

⁷⁷ TERTULIAN, *Apologetyk*, Poznań 1947, s. 202.

⁷⁸ R. MURAWSKI, *Historia katechezy. Katecheza w pierwszych wiekach*, dz. cyt., s. 168–169.

Ci, którzy po raz pierwszy są przyprowadzeni do słuchania Słowa, niech będą początkowo w obecności nauczycieli, zanim wejdą w lud i niech zostaną zapytani o przyczynę swego nawrócenia. Natomiast ci, którzy ich przyprowadli, niech dadzą świadectwo, że doprowadzeni są gotowi do słuchania Słowa⁷⁹.

Kandydatów, którzy mają mieć pierwszy oficjalny kontakt ze wspólną chrześcijańską, należy przyprowadzić do nauczyciela, który ma poddać ich urzędowemu badaniu. Pierwsze pytanie dotyczyło racji i motywów nawrócenia się przyszłych katechumenów. Skoro pytania o intencje kandydatów padały, to widocznie zdarzały się przypadki nieszczerego lub interesownego zgłaszania się do katechumenatu. Z przytoczonego fragmentu wynika też, że istniała za czasów Hipolita w Rzymie instytucja poręczenia za zgłaszających się do katechumenatu. Poręczyciele musieli dać świadectwo rzeczywistego nawrócenia kandydata oraz tego, że jest on zdolny słuchać słowa Bożego. Druga seria pytań dotyczyła warunków życia, w jakich żyli pretendujący do katechumenatu. Ustalano, czy byli żonaci, czy też byli wolni, czy może byli niewolnikami. Przy okazji pytań kandydaci byli pouczani o wymogach życia chrześcijańskiego. Chodziło tu głównie o życie małżeńskie – zarówno mąż, jak i żona mieli być zadowoleni ze współmałżonka. Małżeństwa miały się nie rozwodzić, a w przypadku rozstania małżonkowie znów powinni przebywać razem⁸⁰. Trzecia seria pytań dotyczyła pracy i zajęć, jakim się oddawali zgłaszający się do katechumenatu, co szczegółowo opisuje Hipolit w piętnastym rozdziale „Tradycji Apostolskiej”. Szereg zawodów było wprost zakazanych, więc chcąc rozpocząć formację katechumenalną, należało koniecznie porzucić: posiadanie nałożnicy (należy ją zostawić albo pojąć za żonę), malowanie lub rzeźbienie bożków, bycie aktorem, gladiatorem i nauczycielem gladiatorów, pogańskim kapłanem, czarodziejem, zaklinaczem, wróżbitą, tłumaczem snów. Wymienione przez Hipolita zajęcia były albo powiązane z bałwochwalstwem, albo były przeciwne moralności chrześcijańskiej. Nie mogąc przewidzieć wszystkich przypadków, jakie spotyka się w życiu, Hipolit pisał: *Jeżeli cokolwiek opuściliśmy, to*

⁷⁹ H. PAPROCKI, *Hipolita Rzymskiego „Tradycja Apostolska”: wstęp, przekład, komentarz*, „Studia Theologica Varsaviensia” 1976, nr 14/1, s. 156.

⁸⁰ Tamże.

*uczynki same was pouczą, gdyż wszyscy mamy ducha Bożego*⁸¹. Według Hipolita w sprawach nieopisanych i wątpliwych nauczyciele w katechumenacie i poręczyciele sami powinni rozstrzygać o losie zgłaszającego się kandydata, ponieważ posiadają ducha Bożego, który działa przez członków Kościoła⁸². Jeżeli już przyjęto kogoś do katechumenatu, to musiał się liczyć z tym, że proces wtajemniczenia chrześcijańskiego potrwa trzy lata. W przypadku bardzo gorliwego kandydata, którego postępowanie nie budziło zastrzeżeń natury moralnej, decydował nie czas przygotowania, a samo postępowanie⁸³. Katechumenat dzielił się na dwa etapy: pierwszy (przygotowanie dalsze) obejmował prawie cały okres przygotowania kandydatów w katechumenacie, natomiast drugi, znacznie krótszy, obejmował przygotowanie bliższe lub bezpośrednie. Bezpośrednio ten fakt potwierdzają pisma Hipolita Rzymskiego, natomiast dzieła Tertuliana, Klemensa Aleksandryjskiego i Orygenesa — pośrednio potwierdzają istnienie dwóch etapów katechumenatu. Katechumeni, którzy po trzech latach przygotowań wykazali prawdziwość swojego nawrócenia, byli wybierani i włączani do bezpośredniego przygotowania do inicjacji chrześcijańskiej. W Rzymie nazywano ich — *electi*⁸⁴.

W czasie przygotowania dalszego (czyli praktycznie w trakcie całego przygotowania) bardzo istotną częścią formacji kandydatów było nauczanie. O tym, co było treścią nauki głoszonej katechumenom, można dowiedzieć się z dzieł Orygenesa:

*[...] mlecznym pokarmem zwie się w Pismach świętych pierwsza nauka moralna, udzielana początkującym, jakby dzieciom. Nie należy bowiem na samym początku udzielać uczniom głębokich i najskrytszych tajemnic: jako pierwsze pouczenie dotyczące pobożnego sposobu bycia i prostej wiary zostaje im dana naprawa obyczajów i poprawa nauki*⁸⁵.

⁸¹ H. PAPROCKI, dz. cyt., s. 156–157.

⁸² R. MURAWSKI, *Historia katechezy. Katecheza w pierwszych wiekach*, dz. cyt., s. 195–196.

⁸³ H. PAPROCKI, dz. cyt., s. 157.

⁸⁴ R. MURAWSKI, *Historia katechezy. Katecheza w pierwszych wiekach*, dz. cyt., s. 203.

⁸⁵ ORYGENES, *Homilie o Księdze Sędziów*, w: *Homilie o Księgach Liczb, Jozuego i Sędziów*, Warszawa 1986, s. 165.

Orygenes uważał, że nauczanie przedchrzcielne powinno być nauką moralną, której celem była przemiana życia kandydatów wyrażająca się w zerwaniu z grzechem. Nauczanie katechumenów ponadto obejmowało treści wprowadzające w życie chrześcijańskie, zwłaszcza w wymiarze moralnym i doktrynalnym, a także kerygmat i treści na temat modlitwy oraz liturgii⁸⁶. Przygotowywanie katechumenów odbywało się podczas zgromadzeń liturgicznych, którym przewodniczył nauczyciel (*doctor* na terenie Rzymu, *lector* na terenie Kartaginy) mogący być osobą świecką lub członkiem kleru. Zgromadzenie katechumenalne (według opisu Hipolita Rzymskiego) składało się z czterech elementów: nauczania, modlitwy katechumenów, nałożenia ręki nauczyciela oraz modlitwy nauczyciela i rozesłania kandydatów⁸⁷. Po zakończeniu pouczenia (treści nauczania przedstawiono wyżej) przez nauczyciela następowała modlitwa katechumenów, na temat której niewiele wiadomo. Możliwe, że miała ona charakter „modlitwy wiernych”, podobnie jak w mszalnej liturgii słowa⁸⁸. Po tym następował obrzęd nałożenia ręki nauczyciela na katechumenów, z udzieleniem im błogosławieństwa, po czym nauczyciel modlił się za swoich katechumenów, co kończyło zgromadzenie. Następnie nauczyciel rozsyłał kandydatów do domu⁸⁹.

Zgromadzenie katechumenów, które najpełniej opisał Hipolit Rzymski, polegało nie tylko na pouczeniu kandydatów, ale znaczącą rolę odgrywały tu także modlitwa i obrzędy liturgiczne. Kilka pokoleń wcześniej, za czasów działalności św. Justyna, formacja kandydatów do sakramentów inicjacji chrześcijańskiej polegała prawie wyłącznie na nauczaniu w wierze. Zmiana, która nastąpiła na przełomie II i III wieku dotycząca formacji katechumenów, wynikała z wzięcia przez Kościół coraz większej odpowiedzialności za przygotowanie przyszłych chrześcijan⁹⁰. Najczęściej po trzech latach przygotowania dalszego przychodził czas drugiego badania katechumenów, który otwierał drogę do bezpośredniego i intensywniejszego przygotowania do sakramentów inicjacji chrześcijańskiej. Hipolit tak pisze o tym badaniu:

⁸⁶ R. MURAWSKI, *Historia katechezy. Katecheza w pierwszych wiekach*, dz. cyt., s. 207.

⁸⁷ Tamże, s. 209.

⁸⁸ B. MOKRZYCKI, dz. cyt., s. 85.

⁸⁹ H. PAPROCKI, dz. cyt., s. 157–158.

⁹⁰ R. MURAWSKI, *Historia katechezy. Katecheza w pierwszych wiekach*, dz. cyt., s. 211.

Kiedy zostaną wyznaczeni mający zamiar przyjąć chrzest, należy sprawdzić ich życie: czy żyli godnie, dopóki byli katechumenami, czy poważali wdowy, nawiedzali chorych, czynili dobre uczynki. Kiedy ci, którzy ich przyprowadzili, zaświadczą o każdym: „On postępował właśnie tak”, to niech słuchają Ewangelii⁹¹.

Z tekstu Hipolita dowiadujemy się, że w Rzymie przed przygotowaniem bliższym sprawdzano katechumenów, czy żyli godnie i wypełniali dobre uczynki. Kandydaci nie musieli wykazywać się żadną wiedzą, a jedynie uzyskać poręczenie, że żyli zgodnie z naukami Chrystusa. Potrzebne było świadectwo tego samego poręczyciela, który zaręczał za nich podczas pierwszego badania. Na pytania zadawane przez Kościół odpowiadał poręczyciel, gwarantując (bądź nie), że badany katechumen *postępował właśnie tak*⁹². Słuchanie Ewangelii, o której wspomina Hipolit, miało znaczenie liturgiczne, oznaczało zezwolenie katechumenom „wybranych” — *electi* na słuchanie Ewangelii w ramach liturgii słowa, w której wcześniej nie mogli w pełni uczestniczyć⁹³. Przygotowanie bliższe katechumenów obejmowało czytanie Ewangelii, codzienne egzorcyzmy, a bezpośrednio przed przyjęciem sakramentów inicjacji — trzydniowe przygotowanie ascetyczne. Egzorcyzmy miały za zadanie oczyścić kandydata, aby mógł godnie przyjąć sakramenty inicjacji chrześcijańskiej. Nie wystarczyły tu pokuta, modlitwy i post, potrzebna była oczyszczająca Boża moc. Trzydniowe przygotowanie rozpoczynało się w Wielki Czwartek od wzięcia kąpieli, a w piątek i sobotę kandydaci mieli pościć. W sobotę biskup gromadził kandydatów i polecał im modlić się, a następnie wkładał ręce na wybranych i zaklinał złe duchy, aby opuściły ich na zawsze. Po egzorcyzmie tchnął w twarz każdego wybranego i czynił znak krzyża na jego czole, uszach i nosie. Po tym rytuale kandydat mógł powstać. Przyjęcie sakramentów poprzedzało całonocne czuwanie i słuchanie nauk biskupa⁹⁴.

Przygotowanie do przyjęcia sakramentu inicjacji chrześcijańskiej trwało trzy lata, a preferowanym dniem była Sobota Wielkanocna. Tertulian wspomina także, że okres Zielonych Świąt był czasem, kiedy

⁹¹ H. PAPROCKI, dz. cyt., s. 158.

⁹² B. MOKRZYCKI, dz. cyt., s. 87.

⁹³ R. MURAWSKI, *Historia katechezy. Katecheza w pierwszych wiekach*, dz. cyt., s. 215.

⁹⁴ *Historia katechezy i katechetyka fundamentalna*, dz. cyt., s. 51.

także udzielano chrztu⁹⁵. Szafarzem chrztu był biskup lub prezbiter, a na miejsce ceremonii wybierano teren z dostępem do wody, najlepiej bieżącej i czystej. Hipolit stwierdza, że kandydatów namaszczano olejami dwa razy w obrzędzie chrztu: przed chrztem olejem egzorcyzmu, a po chrzcie olejem dziękczynienia, natomiast Tertulian wspomina tylko namaszczenie po chrzcie. Przed chrztem miało miejsce wyrzeczenie się szatana i wyznanie wiary kandydatów (w takiej kolejności). Sakrament chrztu polegał na wejściu kandydata do wody, gdzie szafarz kładł rękę na jego głowie i zadawał mu trzy pytania:

- 1) *Czy wierzy w Boga Ojca Wszechmogącego?*
- 2) *Czy wierzy w Jezusa Chrystusa?*
- 3) *Czy wierzy w Ducha Świętego, święty Kościół i w zmartwychwstanie ciała?*

Po każdym *wierzę* zanurzał jego (lub ją) w wodzie. Po chrzcie następowały obrzędy bierzmowania i Eucharystii, które miały miejsce już w kościele⁹⁶.

Jednym z pierwszych autorów, który pisał na temat obrzędów pochrzcielnych, a dotyczących sakramentu bierzmowania (wówczas nie używano terminu bierzmowanie, ale słów, które opisywały czynność — *włożenie rąk* czy *namaszczenie*) był Tertulian. W swoim dziele „O chrzcie” pisał:

[W] wodzie nie otrzymujemy Ducha [Świętego], lecz w wodzie oczyszczeni przygotowujemy się na Ducha [Świętego] (...) anioł chrztu toruje drogę przychodzącemu później Duchowi [Świętemu]⁹⁷; po wyjściu z kąpieli chrzcielnej namaszcza się nas świętym namaszczeniem⁹⁸; po chrzcie następuje wkładanie rąk, by przez błogosławieństwo wezwać i zaprosić Ducha [Świętego]⁹⁹.

Tekst Tertuliana nie jest precyzyjny, nic nie mówi o tym, jak wyglądało to *namaszczenie* i *wkładanie rąk*, ale wyraźnie autor oddziela tu sakrament chrztu od sakramentu, w którym przychodzi Duch [Święty]¹⁰⁰.

⁹⁵ TERTULIAN, *O chrzcie*, w: *Wybór pism*, Warszawa 1970, s. 152.

⁹⁶ *Historia katechezy i katechetyka fundamentalna*, dz. cyt., s. 51–52.

⁹⁷ TERTULIAN, *O chrzcie*, dz. cyt., s. 139–140

⁹⁸ Tamże, s. 140.

⁹⁹ Tamże, s. 140–141.

¹⁰⁰ A. ŻUREK, *Sakrament bierzmowania w Kościele starożytnym*, w: *Sakramenty Kościoła*

Bardziej szczegółowo sakrament bierzmowania jest opisany w „Tradycji apostoelskiej” Hipolita Rzymskiego, gdzie znajdujemy informację, że miejscem udzielania tego sakramentu był kościół, a szafarzem był biskup. Obrzęd bierzmowania był dość prosty i składał się z nałożenia ręki na głowę bierzmowanego, namaszczenia poświęconym olejem, naznaczenia krzyżem i pocałunku pokoju¹⁰¹. Na początku bierzmowania biskup się modlił:

*Panie Boże, Który uczyniłeś ich godnymi odpuszczenia grzechów przez umycie odrodzenia (uczyni ich godnymi zstąpienia) Ducha Świętego, zeslij na nich swoją łaskę, żeby służyli Tobie zgodnie z Twoją wolą, albowiem Tobie przynależy Chwała, Ojcu i Synowi ze Świętym Duchem, w świętym Kościele, i teraz, i na wieki wieków. Amen*¹⁰².

Kolejnym obrzędem było namaszczenie ochrzczonych poświęconym olejem, podczas którego biskup brał olej na dłoń i wkładał rękę z olejem na głowę neofity. Wypowiadał przy tym następującą formułę: *Namaszczam ciebie świętym olejem w (imię) Pana Ojca Wszchemogącego i Jezusa Chrystusa i Świętego Ducha*¹⁰³. Trzecim obrzędem w ramach bierzmowania udzielanego po chrzcie było naznaczenie czoła namaszczonego znakiem krzyża. Rangę wydarzenia podnosił fakt, iż naznaczenia krzyżem dokonywał biskup¹⁰⁴. Na końcu obrzędów bierzmowania biskup całował neofitów, wypowiadając słowa: *Pan z Tobą!* Na co ci odpowiadali: *I z duchem Twoim!* Biskup — głowa miejscowego Kościoła — dopełniał inicjacji chrześcijańskiej poprzez bierzmowanie, a następnie wprowadzał ochrzczonego i bierzmowanego w pełne życie Kościoła, skoncentrowane na Eucharystii¹⁰⁵.

Nie zawsze była możliwość, aby sakramentów inicjacji chrześcijańskiej mógł udzielać biskup. W sytuacjach wyjątkowych chrztu mógł udzielać każdy wierny, nawet świecki (np. gdy było zagrożone życie kandydata). Kiedy nadzwyczajne okoliczności udzielenia chrztu ustąpiły, neofita miał obowiązek stawić się przed biskupem celem

ła, P. ŁABUDA (red.), Tarnów 2019, s. 147.

¹⁰¹ B. MOKRZYCKI, dz. cyt., s. 99.

¹⁰² H. PAPROCKI, dz. cyt., s. 160.

¹⁰³ Tamże.

¹⁰⁴ B. MOKRZYCKI, dz. cyt., s. 100.

¹⁰⁵ Tamże.

uzupełnienia obrzędu inicjacji. W takiej sytuacji biskup wkładał ręce i namaszczał neofitę krzyżmem, co oznaczało udzielenie Ducha Świętego ochrzczoneму. Wtedy dopiero neofita stawał się w pełni chrześcijaninem¹⁰⁶. Synod w Elwirze stwierdzał: *W czasie dalekich podróży lub gdy nie ma w pobliżu kościoła, chorego katechumena może ochrzcić wierny [...]. Gdy tamten przeżyje, należy go doprowadzić do biskupa, aby przez włożenie rąk dopełnił [obrzędu]*¹⁰⁷.

Od samego początku swojego istnienia Kościół był prześladowany w różnych formach i ze zmiennym natężeniem. Przez pierwsze trzy wieki chrześcijanie byli niepewni swojego losu i żyli w poczuciu zagrożenia¹⁰⁸. Sytuacja diametralnie zmieniła się w 313 roku wraz z ogłoszeniem „Edyktu mediolańskiego” przez cesarza Zachodu Konstancyusza Wielkiego i Licyniusza — władcę Wschodu. Było to związane ze zmianą polityki Cesarstwa Rzymskiego wobec Kościoła i oznaczało odmianę położenia chrześcijan. Edykt uznawał chrześcijaństwo za religię dozwoloną i nakazywał zwrot dóbr zabranych Kościołowi. Co więcej, cesarze rzymscy, począwszy od Konstancyusza, manifestowali swoją przychylność dla chrześcijaństwa (z wyjątkiem krótkotrwałych rządów Juliana Apostaty)¹⁰⁹. Cesarz Teodozjusz Wielki w swoich dekretach z lat 391–392 zakazywał w ogóle kultów pogańskich, a chrześcijaństwo nabrało wówczas rangi religii państwowej¹¹⁰. Zmiana polityki Cesarstwa Rzymskiego wobec chrześcijan stworzyła warunki do szybkiej chryścianizacji imperium. Wszelkie przeszkody czy to natury prawnej, czy materialnej, dotyczące procesu ewangelizacji i życia Kościoła, zostały zniesione. W związku z powyższym zaczęły napływać tłumy kandydatów do katechumenatu, jednak przy tak masowym wzroście liczby katechumenów nie wszystkie nawrócenia były autentyczne, bowiem wielu kandydatów widziało w religii chrześcijańskiej „trampolinę” do kariery i bogactwa. Innym zjawiskiem, wynikającym ze zmiany omówionej powyżej, było odkładanie chrztu przez kandydatów, czasem na wiele lat. Katechumen korzystał bowiem z przywilejów przysługujących

¹⁰⁶ CYPRIAN, *Listy*, Warszawa 1969, s. 250–251.

¹⁰⁷ Synod w Elwirze, kan. 38, w: *Dokumenty synodów od 50 do 381 roku*, oprac. A. BARON, H. PIETRAS, t. 1, Kraków 2006, s. 55.

¹⁰⁸ A. ŻUREK, *Pierwsze wieki Kościoła*, Tarnów 2007, s. 56–57.

¹⁰⁹ Tamże, s. 109–110.

¹¹⁰ Tamże, s. 118.

chrześcijanom, a ponadto, będąc bez chrztu, kandydaci nie byli narażeni na przykre konsekwencje wykluczenia za popełnione grzechy, tak więc wielu nie decydowało się na przyjęcie sakramentów inicjacji i pozostawali katechumenami przez całe życie¹¹¹. W związku z powyższym zmieniła się funkcja i dyscyplina katechumenatu, a działalność duszpasterska Kościoła była skierowana szczególnie do osób, które zdecydowały się na przyjęcie sakramentów inicjacji chrześcijańskiej. W relacji Hipolita Rzymskiego wspólnota kościelna badała życie i motywy katechumenów w czasie trzyletniego przygotowania dalszego i „wybierała” odpowiednich kandydatów do sakramentów inicjacji, natomiast od „Edyktu mediolańskiego” to sami kandydaci dokonywali tego wyboru. Nastąpiła głęboka zmiana procesu formacji katechumenalnej: długie, bo najczęściej trzyletnie przygotowanie do życia chrześcijańskiego, jakie odbywało się w okresie wcześniejszym, składające się z kilku etapów, przekształciło się praktycznie w jeden intensywny, ale krótki okres przygotowawczy do sakramentów inicjacji. W IV i V wieku straciło na znaczeniu przygotowanie dalsze, a właściwa formacja kandydatów została skupiona na przygotowaniu bezpośrednim, które odbywało się w okresie Wielkiego Postu¹¹².

Osoby, które chciały zostać chrześcijanami, zgłaszały się do biskupa, kapłana lub diakona, a oni badali motywy decyzji kandydata — te kroki rozpoczynały przygotowanie do przyjęcia sakramentów inicjacji. Wskazane też było zasięgnięcie opinii osób, które kandydata znały. Osoby duchowne przyjmujące chętnych, po badaniu, udzielały kandydatom wstępnego pouczenia — prekatechezy. To wstępne pouczenie (w Afryce Północnej) miało charakter indywidualny i kończyło się na jednym lub dwóch spotkaniach. Tematami prekatechezy była pokrótce opowiedziana historia zbawienia oraz główne misteria chrześcijańskie. Katechista zapoznawał kandydata także ze specyficznym słownictwem chrześcijańskim. Prekatecheza miała wzbudzić w kandydacie motywację wyższego rzędu do przyjęcia chrześcijaństwa. Gdy zapytany kandydat zgłaszał chęć przyjęcia prawd wiary chrześcijańskiej

¹¹¹ R. MURAWSKI, *Historia katechezy. Katecheza w pierwszych wiekach*, dz. cyt., s. 242–244.

¹¹² Tamże, s. 244–246.

i dostosowania do nich swojego życia, przyjmowano go do katechumenatu poprzez właściwe obrzędy¹¹³.

Święty Augustyn opisuje dwa obrzędy przyjęcia do katechumenatu: znak krzyża na czole i przyjęcie poświęconej soli¹¹⁴. W obrzędzie tym szczególnie ważny był bardzo wymowny i widzialny znak przynależności do uczniów Chrystusa. Spożywanie poświęconej soli było obrzędem przyjęcia do katechumenatu stosowanym tylko na Zachodzie. Obrzęd ten miał znaczenie biblijne i stanowił symboliczną „uczcie braterską”, znak wspólnoty kościelnej katechumenów z wiernymi. Spożywanie poświęconej soli oznaczało zatem przyjęcie kandydatów do wspólnoty Kościoła i było egzorcyzmem. Był nim także dość specyficzny obrzęd wstępny do katechumenatu „dmuchania w twarz”. Obrzęd ten wskazywał na wyrwanie kandydata z mocy ciemności przez działanie Kościoła. W Galii obrzędem wprowadzającym do katechumenatu było nałożenie ręki i modlitwa. Osoby przyjęte do katechumenatu Kościół otaczał opieką i traktował już (choć bez prawa uczestniczenia w pełni w Eucharystii) jako swoich członków¹¹⁵.

Przedstawiony powyżej proces przyjmowania chętnych do katechumenatu znacznie różnił się od podobnej praktyki opisanej przez Hipolita Rzymskiego czy przez Tertuliana. W III wieku, przed przyjęciem do katechumenatu, chętni byli poddawani wnikliwemu badaniu w zakresie motywów nawrócenia, warunków życia i uprawianego zawodu kandydata. Pod koniec IV wieku badano już tylko motywy nawrócenia, a następnie udzielano wstępnego pouczenia kandydatowi. Po przejściu procedury weryfikacyjnej, udzieleniu prekatechezy kandydat powinien był rozpocząć kilkuletni okres przygotowania dalszego w ramach katechumenatu. Należy zauważyć, iż w porównaniu z okresem wcześniejszym formacja ta straciła na znaczeniu tak bardzo, że często trwała tylko rok, a i tak katechumeni przychodzili na spotkania formacyjne rzadko albo wcale. Okazało się więc, że formacja ta jest nieskuteczna i brakowało w niej konsekwencji¹¹⁶. Na tym etapie przy-

¹¹³ B. MOKRZYCKI, dz. cyt., s. 108–110.

¹¹⁴ Św. AUGUSTYN, *Początkowe nauczanie katechizmu*, w: *Pisma katechetyczne*, Poznań 1929, s. 65–66.

¹¹⁵ B. MOKRZYCKI, dz. cyt., s. 110–113.

¹¹⁶ R. MURAWSKI, *Historia katechezy. Katecheza w pierwszych wiekach*, dz. cyt., s. 286–288.

gotowania katechumenów przekazywano prawdy wiary w jednego Boga, od którego wszystko pochodzi, i w jednego Jezusa Chrystusa, który dokonał odkupienia ludzkości poprzez swoją męczeńską śmierć na krzyżu¹¹⁷.

W IV wieku bezpośrednio przygotowanie do sakramentów inicjacji chrześcijańskiej wyznaczone było powszechnie na okres Wielkiego Postu. Był to czas intensywnej formacji kandydatów, a w praktyce jedyny etap katechumenatu, jaki pozostał¹¹⁸. Najpełniej katechumenat wielkopostny (jaki funkcjonował w Jerozolimie w latach osiemdziesiątych IV wieku) opisała Eteria¹¹⁹. Na podstawie tego dokumentu można wyodrębnić szereg części składowych katechumenatu wielkopostnego. Katechumeni zdecydowani przyjąć sakramenty inicjacji zgłaszali się przed pierwszą niedzielą Wielkiego Postu do wyznaczonego kapłana i podawali swoje imię, a podczas uroczystej liturgii, w pierwszą niedzielę Wielkiego Postu, biskup poddawał ich badaniu co do ich moralnego postępowania. Za kandydatów musieli poręczyć świadkowie (krewni). Jeśli potwierdzała się wysoka moralność kandydatów, biskup wpisywał uroczyste ich imiona do księgi Kościoła. Kto dokonał wpisu swojego imienia, należał do tzw. kompetentów (w Rzymie – elektów). Uroczystość kończyła wstępna katecheza (*prokatecheza*), w której biskup wyjaśniał sens i znaczenie bezpośredniego przygotowania do sakramentów inicjacji oraz wzywał do modlitwy, pokuty i czuwania. Kompetenci zbierali się codziennie oprócz sobót i niedziel, a czas każdego spotkania wynosił około trzech godzin. Na początku spotkania były egzorcyzmy, a później katecheza, która obejmowała wyjaśnianie Pisma Świętego, tajemnicy Zmartwychwstania i innych prawd wiary. W końcowym okresie katechumenatu na katechezie wyjaśniano *Symbol wiary*. Po pięciu tygodniach przygotowań następowało przekazanie i oddanie *Symbolu wiary*. Biskup przekazywał *Symbol wiary* i jednocześnie polecał kompetentom, aby nauczyli się go na pamięć. Przez kolejny tydzień wyjaśniano go katechumenom, a następnie, w Niedzielę

¹¹⁷ Św. AMBROŻY, *Wykład Ewangelii według św. Łukasza*, Warszawa 1977, s. 449–450.

¹¹⁸ R. MURAWSKI, *Historia katechezy. Katecheza w pierwszych wiekach* dz. cyt., s. 288.

¹¹⁹ ETERIA, *Pielgrzymka do miejsc świętych*, Warszawa 1970, s. 223–225. Eteria, właściwie Egeria, pątniczka, autorka opisu pielgrzymki do miejsc związanych z wydarzeniami ST i NT oraz liturgii jerozolimskiej z końca IV wieku. Nie ustalono jej pochodzenia. *Encyklopedia katolicka*, t. 4, R. ŁUKASZYK, L. BIEŃKOWSKI, F. GRYGLEWICZ (red.), Lublin 1983, s. 1161–1162.

Palmową kandydaci uroczyście wyznawali *Symbol wiary* w obecności świadków, wobec biskupa. Oprócz zwyczajnych, codziennych egzorcyzmów praktykowano trzy uroczyste skrutynia w trzecią, czwartą i piątą niedzielę Wielkiego Postu. Składały się one z modlitw i obrzędów o charakterze egzorcyzmów¹²⁰. W Wielki Czwartek rozpoczynało się przygotowanie do samego chrztu, polegające na wzięciu kąpiele przez wszystkich kompetentów. Tego dnia nie odbywało się żadne specjalne, przeznaczone dla nich nabożeństwo, ale w Wielki Piątek w części regionów Kościoła (na przykład w Antiochii) kandydaci uroczyście wyrzekali się szatana i zobowiązywali się naśladować Chrystusa. Kompetenci, ubrani w stroje pokutne, udawali się pod kierunkiem kapłana do kościoła, gdzie wszyscy padali na kolana i wznosili ręce do góry, *wyrażając podziękowanie Bogu za dany dar*. Następnie do każdego kandydata podchodził kapłan, żądając od niego indywidualnego wyznania: *Odrzekam się ciebie, szatanie, odrzekam się twej pychy, twej chwały, twych spraw!* Kompetent odpowiadał: *Przyłączam się do Ciebie, Chryste*. Tymi słowami kandydaci świadomie wyrzekali się szatana i zawierali „umowę” z Chrystusem. Nabożeństwo wielkopiątkowe kończyło się namaszczeniem olejem czoła kandydatów, na którym kapłan czynił znak krzyża, wymawiając słowa: *N. namaszczony jest w imię Ojca i Syna, i Ducha Świętego*. Krzyż na czole kandydatów rozumiano jako znak przynależności do Chrystusa, miał on chronić przed demonami i śmiercią wieczną¹²¹. Gdy wyrzeczenie się szatana łączono bezpośrednio z chrztem, wówczas wieczorem w Wielką Sobotę kompetenci wraz z innymi wiernymi zbierali się w świątyni, aby świętować zmartwychwstanie Pańskie. Następowwały czuwania i wstępne obrzędy. Na każdego kompetenta biskup kładł ręce i odmawiał egzorcyzmy, a następnie udzielał im błogosławieństwa. Po tym rozpoczynała się Wigilia Paschalna, którą stanowiło całonocne czuwanie wypełnione modlitwą, naukami, czytaniem z Pisma Świętego i śpiewami. Biskup pouczał o prawdach wiary i obrzędach¹²². Wcześniej rano w Niedzielę Zmartwychwstania Pańskiego kompetenci zbierali się w baptysterium, gdzie najpierw miało miejsce zdjęcie przez nich ubrań. Oznaczało to

¹²⁰ *Historia katechezy i katechetyka fundamentalna*, dz. cyt., s. 59–60.

¹²¹ A. ŻUREK, *Katechumen — chrześcijanin — wierny. Przygotowanie do chrztu i chrzest w Kościele starożytnym*, Tarnów 2017, s. 105–111.

¹²² Tamże, s. 113.

odrzucenie starego człowieka i porzucenie dotychczasowego życia, a także chęć podjęcia nowego. Także sama nagość kompetentów miała symboliczne znaczenie, bowiem — jak nauczał św. Cyryl Jerozolimski — wzorem dla nich jest Chrystus wiszący nagi na Krzyżu, który tak pokonał szatana¹²³. Kolejnym obrzędem przed chrztem było namaszczenie. Rozpoczął je biskup, natomiast kontynuował prezbiter lub diakon, którzy namaszczaali mężczyzn, zaś kobiety namaszczała diakonisa. W czasie obrzędu używano oleju zwanego olejem egzorcyzmów. W namaszczeniu można było wyróżnić trzy motywy, o czym pisał św. Cyryl Jerozolimski. Pierwszy z nich to uzdrowienie i oczyszczenie kompetentów, drugim była pomoc w walce ze złem, ponieważ poświęcony olej nie daje szatanowi dostępu do człowieka. Trzeci motyw miał wymiar chrystologiczny — poprzez namaszczenie kompetent zostawał włączony w życie Chrystusa¹²⁴. Centralnym obrzędem w całej ceremonii chrzcielnej było potrójne zanurzenie kompetentów w poświęconej wodzie. Każdy z nich był pytany przed zanurzeniem, *czy wierzy w imię Ojca i Syna, i Ducha Świętego*. Zanurzenie symbolizowało śmierć dla grzechu, wynurzenie zaś nowe narodzenie, zmartwychwstanie, co znajdujemy w katechezach chrzcielnych św. Cyryla Jerozolimskiego, św. Ambrożego z Mediolanu czy św. Jana Chryzostoma¹²⁵. Ten ostatni wymienia formułę chrzcielną o brzmieniu: *Jest on ochrzczony w imię Ojca i Syna, i Ducha Świętego*. Po wyjściu z kąpeli chrzcielnej neofita zakładał białą szatę, co miało oznaczać czystość duszy nowo ochrzczonego¹²⁶. Po przyjęciu sakramentu chrztu neofici przechodzili do kościoła, aby uczestniczyć w dalszych obrzędach inicjacji chrześcijańskiej: przyjmowali dar Ducha Świętego i uczestniczyli pierwszy raz w sposób pełny w Eucharystii. Pod koniec IV wieku nastąpiła zmiana w sprawowaniu sakramentów chrztu i udzielaniu Ducha Świętego (bierzmowania), polegająca na oddzieleniu w wielu przypadkach jednego sakramentu od drugiego. Po edyktie mediolańskim znacznie wzrosła zarówno liczba katechumenów, jak i kościołów. Taki wzrost Kościoła spowodował, że biskupi przewodniczyli obrzędowi wtajemniczenia

¹²³ B. CZYŻEWSKI, *Teologiczny i antropologiczny wymiar obrzędów chrzcielnych w Kościele IV wieku*, „Vox Patrum” t. 63, 2015, nr 35, s. 6–7.

¹²⁴ Tamże, s. 8.

¹²⁵ Tamże, s. 9–10.

¹²⁶ Tamże, s. 10–11.

najczęściej tylko w swoich katedrach, natomiast w pozostałych kościołach (zwłaszcza tych oddalonych od kościoła katedralnego) funkcję tę sprawowali prezbiterzy i diakoni. Wykształciły się w tym okresie dwie praktyki. Pierwsza na Wschodzie, polegająca na tym, że została zachowana jedność wtajemniczenia, gdzie prezbiterzy udzielali chrztu, a następnie bierzmowania. Do namaszczenia nowo ochrzczonych używano poświęconego przez biskupa oleju zwanego krzyżmem. Druga praktyka, wykształcona na Zachodzie, polegała na tym, że udzielanie Ducha Świętego było zastrzeżone dla biskupa. Tutaj, zwłaszcza na terenach odległych od katedry, nowo ochrzczeni musieli czekać na przybycie biskupa, żeby móc otrzymać z jego ręki sakrament bierzmowania jako dopełnienia wtajemniczenia. Taki sposób organizacji udzielania sakramentów inicjacyjnych spowodował przesunięcie w czasie i w konsekwencji oddzielenie chrztu od bierzmowania¹²⁷.

Udzielanie Ducha Świętego w omawianym okresie następowało poprzez obrzędy nałożenia rąk, naznaczenie znakiem krzyża, namaszczenie świętym olejem i modlitwą. Wszystkie wymienione obrzędy należy traktować jako jedność, jednakże w liturgiach wtajemniczenia występowały czasem oddzielnie, a niekiedy razem, wykształcając różne konfiguracje¹²⁸. Obrzędy namaszczenia i nakładania rąk, związane z udzielaniem Ducha Świętego, były wówczas różnie nazywane: *namaszczenie Duchem Świętym*, *namaszczenie duchowe*, *udzielanie krzyżma* lub tylko *krzyżmo*, jednak stopniowo wchodził do użytku termin *umocnienie (confirmatio)*¹²⁹.

Obrzęd nałożenia rąk sprawowany przez biskupa znany był głównie na Zachodzie. Pisze o tym obrzędzie św. Augustyn w traktacie „O Trójcy Świętej”: *Bo nie żaden z uczniów Jezusowych dawał Ducha Świętego. Owszem modlili się oni, prosząc, ażeby zstąpił na tych, na których wkładali ręce; ale nie sami Go dawali. Także i dziś zachowuje Kościół ten zwyczaj przez swych ministrów*¹³⁰. Także św. Cyryl Jerozolimski znał obrzęd nałożenia rąk, dzięki któremu na nowo ochrzczonego zstępuje Duch Święty: *Za czasów Mojżesza Duch był dawany przez włożenie rąk, również Piotr*

¹²⁷ R. MURAWSKI, *Historia katechezy. Katecheza w pierwszych wiekach* dz. cyt., s. 356–357.

¹²⁸ Tamże, s. 358.

¹²⁹ A. ŻUREK, dz. cyt., s. 143.

¹³⁰ ŚW. AUGUSTYN, *O Trójcy Świętej*, Kraków 1996, s. 518.

*udziela Ducha przez włożenie rąk. I na ciebie przyjdzie w chrzcie łaska. W jaki sposób — nie mówię o tym, nie chcę bowiem uprzedać czasu*¹³¹. Z powodu tajemnicy Cyryl nie powiedział więcej. Można więc przyjąć, że za czasów Cyryla w Jerozolimie udzielano daru Ducha Świętego poprzez taki obrzęd. Nałożenie rąk było sprawowane najczęściej razem z namaszczeniem olejem świętym i naznaczeniem znakiem krzyża, natomiast te dwa ostatnie z czasem połączyły się w jeden obrzęd¹³².

Obrzędu namaszczenia, poprzez który nowo bierzmowany otrzymywał dar Ducha Świętego, dokonywano za pomocą pachnącej oliwy — *myronu*, którą nazywamy *krzyżmem*, czyli olejem dziękczynienia. *Myron* podlegał konsekracji podobnej do eucharystycznej¹³³. Cyryl Jerozolimski pisze tak na ten temat:

*Nie myśl jednak, że jest tu tylko zwyczajna oliwa. Jak bowiem chleb eucharystyczny po wezwaniu Ducha Świętego nie jest już tylko chlebem, lecz ciałem Chrystusa, tak i ta święta oliwa po wezwaniu nie jest już tylko oliwą — i jakby rzecz można — zwyczajną oliwą, lecz łaską Chrystusa i Ducha Świętego, przez Jego obecność skuteczną*¹³⁴.

Obrzęd namaszczenia po chrzcie, w którym nowo bierzmowani otrzymywali dar Ducha Świętego, różnił się w zależności od regionu Kościoła. W Egipcie, jak pisał św. Atanazy, namaszczano czoło nowo bierzmowanym, czyniąc nań znak krzyża. Święty Ambroży wspomina, że w Mediolanie zakreślano znak krzyża na czole nowo bierzmowanego, ale nie wskazuje, że czyniono to konsekrowanym olejem¹³⁵. W Jerozolimie natomiast namaszczano zmysły nowo bierzmowanych, co komentuje św. Cyryl:

Najpierw namaszczano was na czole, abyście byli wolni od wstydu, z którym chodził wszędzie pierwszy grzeszny człowiek, i odsłoniętą twarzą jak w zwierciadle odbijali chwałę Pańską. Następnie na uszach, abyście otrzymali uszy, które słuchają Bożych tajemnic [...]. Potem po nozdrzach, abyście po przyjęciu boskiej oliwy, mówili: „Jesteśmy wonnością Chrystusa

¹³¹ Św. CYRYL JEROZOLIMSKI, *Katechezy*, Warszawa 1973, s. 255–256.

¹³² R. MURAWSKI, *Historia katechezy. Katecheza w pierwszych wiekach*, dz. cyt., s. 358.

¹³³ Tamże, s. 359.

¹³⁴ Św. CYRYL JEROZOLIMSKI, dz. cyt., s. 311.

¹³⁵ J. DANIÉLOU, *Pisma wybrane*, Kraków 2011, s. 36.

dla Boga między tymi, którzy Idą na zbawienie". Wreszcie na piersiach, abyście „przyodziani w pancerz sprawiedliwości, stawili śmiało czoła szatańskim pokusom”¹³⁶.

Obrzęd wtajemniczenia polegający na naznaczeniu znaku krzyża na czole nowo bierzmowanego, połączony najczęściej z namaszczeniem olejem, miał szczególne znaczenie. Ojcowie Kościoła nadawali mu różne określenia: *pieczęć* (gr. *sphragis*), *duchowe znamię*, *naznaczenie*, *opieczętowanie* (łac. *consignatio*). Słowo *pieczęć* (*sphragis*) używane było w IV wieku w znaczeniu szerszym – na oznaczenie całego chrztu, w znaczeniu węższym używane było na oznaczenie obrzędu udzielenia daru Ducha Świętego. Pisał o tym św. Ambroży:

Teraz z kolei następuje udzielenie pieczęci duchowej, zgodnie z tym, co wam dziś czytano, że po przejściu przez sadzawkę ma się dokonać udoskonalenie, gdy na wezwanie biskupa wlany zostanie Duch Święty, „duch mądrości i rozumu, duch rady i mocy, duch poznania i pobożności, duch świętej bojaźni”, siedem jakoby mocy Ducha. Wprawdzie wszystkie moce należą do Ducha, ale te są jakby podstawowe i zasadnicze”¹³⁷.

Święty Ambroży mówi tutaj o *duchowej pieczęci*: siedmiu darach Ducha Świętego, które są dopełnieniem chrztu. Przyjęcie przez katechumena *sphragis*, znaku krzyża, którym zostaje naznaczony, należy rozumieć w ten sposób, że odtąd neofita należy już do Chrystusa i do wspólnoty chrześcijan. Ojcowie Kościoła wskazują, że pieczęć – *sphragis* pozostawia niezatarty charakter (pieczęć) na neofitach, czego podstawą jest nieodwołalne zaangażowanie miłości Boga przypieczętowane przez chrzest i bierzmowanie¹³⁸. Po przyjęciu sakramentów chrztu i bierzmowania neofici uczestniczyli pierwszy raz w sposób pełny w Eucharystii, co było zwieńczeniem wszystkich obrzędów wtajemniczenia chrześcijańskiego.

¹³⁶ Św. CYRYL JEROZOLIMSKI, dz. cyt., s. 311.

¹³⁷ Św. AMBROŻY, *O sakramentach*, w: Św. Ambroży, *Wyjaśnienie symbolu. O tajemnicach. O sakramentach*, Kraków 2004, s. 81–82.

¹³⁸ J. DANIÉLOU, *Wejście w historię zbawienia. Chrzest i bierzmowanie*, Kraków 1996, s. 82–84.

2.4. Inicjacja chrześcijańska we wczesnym średniowieczu (VI–X wiek)

Na początku średniowiecza, po okresie nauczania przez wielkich Ojców Kościoła, sytuacja Kościoła zaczęła ulegać powoli zasadniczej zmianie. W prawie całym znanym wówczas świecie niemal wszyscy są chrześcijanami. Działania misyjne sprawiły, że wiele nowych ludów przyjęło chrześcijaństwo. Błędne nauki wyrosłe z łona Kościoła nie miały już silnego wpływu na życie chrześcijan, jak to bywało wcześniej. Powstał świat, w którym zapanował chrześcijański ład. Od VI wieku chrzczono masowo dzieci, a w Rzymie prawie wyłącznie małe dzieci. Wobec takiej praktyki katechumenat zaczął tracić na znaczeniu, ponieważ zaniechano w nim, z oczywistych powodów, nauczania katechetycznego. Pozostały zachowane natomiast obrzędy i modlitwy. W ten sposób nastąpiła degeneracja katechumenatu, która doprowadziła do stopniowego zaniku tej instytucji. Najwięcej informacji o katechumenacie i inicjacji chrześcijańskiej w pierwszych wiekach średniowiecza dostarczają: „List diakona Jana do Senariusza dostojnika z Rawenny”, „Sakramentarz gelazjański” i „Ordo Romanus XI”¹³⁹.

List rzymskiego diakona Jana z roku ok. 500 ukazuje stan katechumenatu i obrzędy inicjacyjne z początku VI wieku w Rzymie. Przygotowanie dalsze odbywało się bez nauki, odprawiano tylko obrzędy, takie jak nałożenie rąk, naznaczenie kandydata znakiem krzyża i podanie soli. Po nieokreślonym bliżej czasie kandydat przechodził do grupy elektów. Podczas przygotowania bezpośredniego miały miejsce trzy skrutynia, które nie były egzorcyzmami, jak to było w okresach wcześniejszych, ale przekazaniem *Symbolu wiary* i egzaminami ze znajomości wiary¹⁴⁰. W Wielką Sobotę, jak opisuje diakon Jan, elekci recytowali *Symbol wiary*, a następnie dotykano uszu i nosa święconym olejem oraz namaszczano piersi elektów¹⁴¹. Chrzest otrzymywali *w imię Trójcy Przenajświętszej* przez potrójne zanurzenie. Po chrzcie neofici zakładali białe szaty i namaszczano ich głowy krzyżmem. Następnie neofici otrzymywali od biskupa namaszczenie krzyżmem i błogosławieństwo, co wskazuje na bierzmowanie. Po namaszczeniach neofitom zakładano

¹³⁹ B. MOKRZYCKI, dz. cyt., s. 173–175.

¹⁴⁰ A. GRZYWA, *Ryty katechumenatu w okresie późnego antyku*, Kraków 2019, s. 168.

¹⁴¹ W. SCHENK, dz. cyt., s. 36–37.

opaskę ochraniającą święty olej. W Starym Przymierzu namaszczano królów i kapłanów w czasie liturgii chrztu i bierzmowania. Podobnie jak kapłani nosili na głowie znak swego urzędu, tak neofici nosili białą opaskę symbolizującą ich przynależność do ludu kapłańskiego. Odpowiednio ubrani neofici uczestniczyli w Eucharystii, podczas której otrzymywali kielich z poświęconym mlekiem i miodem, jako znak Ziemi Obiecanej. W liście Jana zawarta jest także informacja, że wszystkie wymienione obrzędy były odprowadzane także w przypadku dzieci¹⁴².

Bardziej szczegółowe opisy inicjacji chrześcijańskiej praktykowanej w Rzymie w VI wieku odnaleźć można w „Sakramentarzu gelazjańskim”, który podaje, że kandydatami do sakramentów inicjacji chrześcijańskiej w owym czasie były dzieci (często małe dzieci noszone przez rodziców). Obrzędy odbywały się w kościołach, gdzie posługiwali prezbiterzy, którzy przygotowywali kandydatów i udzielali im chrztu, natomiast sprawowanie sakramentu bierzmowania było zarezerwowane dla biskupa. Przygotowanie odbywało się tylko w okresie Wielkiego Postu. W związku z tym występowało tylko jedno dopuszczenie kandydata do katechumenatu, które sprawowane było w następujący sposób: zapisanie imienia z modlitwą, tchnienie w twarz, znaczenie znakiem krzyża połączone z modlitwą, egzorcyzm i podanie soli oraz końcowe błogosławieństwo z towarzyszącą mu modlitwą. Przyjęcie do katechumenatu odbywało się prawdopodobnie na początku Wielkiego Postu. Przygotowanie kandydatów do sakramentów inicjacji odbywało się w trzecią, czwartą i piątą niedzielę Wielkiego Postu podczas skrutyniów. W omawianym źródle nie ma żadnej wzmianki na temat badania sprawdzającego katechumenów¹⁴³.

Skrutynia w swojej podstawowej formie składały się z następujących elementów:

- modlitwy w ciszy i na kolanach (po wezwaniu diakona),
- znaczenia czoła krzyżem katechumenów przez ich rodziców,
- nałożenia rąk przez akolitów na poszczególnych wybranych,
- modlitwy z egzorcyzmem nad mężczyznami,
- modlitwy z egzorcyzmem nad kobietami,
- końcowej modlitwy celebransa.

¹⁴² B. MOKRZYCKI, dz. cyt., s. 178–179.

¹⁴³ C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych w Kościele posoborowym*, Lublin 2003, s. 91–104.

Na czas skrutyniów nakładał się także obrzęd przekazania *Symbolu wiary* — *traditio*¹⁴⁴.

Wraz ze stopniowym zanikiem katechumenatu następowała zmiana obrzędów skrutyniów, które zostały przeniesione z niedzieli na dni powszednie i znacznie rozbudowane (w Rzymie do siedmiu). Mówi o tym „Ordo Romanus XI”, który ukazuje praktykę liturgiczną w VII wieku w Rzymie. Według tego źródła pierwsze skrutynium miało miejsce w poniedziałek trzeciego tygodnia Wielkiego Postu. Przed skrutynium wpisywano na listę imiona tych, którzy mieli przyjąć sakramenty inicjacji oraz oddzielano chłopców od dziewcząt. Kapłan kładł ręce na głowie kandydatów i znaczył każdego znakiem krzyża. W sobotę trzeciego tygodnia odbywało się drugie skrutynium, na którym powtarzano obrzędy z pierwszego. Trzecie skrutynium miało miejsce podczas czwartego tygodnia Wielkiego Postu — było ono identyczne jak poprzednie, przy czym dodatkowo odbywało się przekazanie Ewangelii, *Symbolu wiary* i *Modlitwy Pańskiej*. Czwarte i piąte skrutynium odbywało się w piątym tygodniu i miało przebieg jak pierwsze i drugie. Szóste wyznaczano na Wielki Tydzień. Siódme, ostatnie, na Wielką Sobotę. Kapłan rozpoczynał je znakiem krzyża na czole kandydatów, potem recytował *Symbol wiary* i po modlitwie kandydatów odsyłano na zewnątrz kościoła, gdzie oczekiwali na chrzest¹⁴⁵. Sakramentu chrztu udzielano podczas Wigilii Paschalnej, która rozpoczynała się wieczorem. Biskup chrzczył osobiście jedno lub kilkoro dzieci, pozostałe chrzcili diakoni na polecenie biskupa. Chrzest był celebrowany przez potrójne zanurzenie kandydatów, a szafarz wypowiadał formułę trynitarną: *Ja ciebie chrzczę w imię Ojca i Syna, i Ducha Świętego*. Zaraz po chrzcie kapłani namaszczały głowy neofitów świętym olejem. Po czym biskup wręczał im szatę chrzcielną i dziesięć sykli¹⁴⁶. Następnie dzieci przyjmowały sakrament bierzmowania. Na początku biskup odmawiał modlitwę epikletyczną:

Boże wszechmogący, Ojcze Pana naszego Jezusa Chrystusa, który odrodziłeś sługi Twe z wody i Ducha Świętego, któryś dał im odpuszczenie wszystkich grzechów, Ty, Panie, poślij im Ducha Świętego, ducha mądrości i rozumu, ducha rady i męstwa, ducha umiejętności i pobożności, napelnij

¹⁴⁴ A. GRZYWA, dz. cyt., s. 169.

¹⁴⁵ Tamże, s. 169–170.

¹⁴⁶ D. KWIATKOWSKI, *Obrzędy chrzcielne dzieci w okresie od VI do IX wieku*, „Teologia i Człowiek” t. 28, 2014, nr 4, s. 144.

*ich duchem bojaźni Bożej w imię Pana naszego Jezusa Chrystusa, z którym żyjesz i królujesz, Bóg nieprzerwanie, z Duchem Świętym, przez wszystkie wieki wieków („Sakramentarz gelazjański”)*¹⁴⁷.

Kolejną czynnością było namaszczenie przez biskupa olejem krzyżma czoła dzieci, w jej trakcie wypowiadał formułę: *W imię Ojca i Syna, i Ducha Świętego* („Ordo Romanus XI”) albo *Znak Chrystusa na życie wieczne* („Sakramentarz gelazjański”)¹⁴⁸. Po namaszczeniu biskup przekazywał neofitom znak pokoju, mówiąc: *Pokój tobie*, na co neofici odpowiadali: *Amen* („Ordo Romanus XI”). Według „Sakramentarza gelazjańskiego” biskup, przekazując znak pokoju, mówił: *Pokój z tobą*, a neofici odpowiadali: *I z duchem twoim*¹⁴⁹. Po przyjęciu sakramentów chrztu i bierzmowania wszystkie dzieci uczestniczyły w Eucharystii, podczas której przyjmowały komunię św. W kolejnych dniach, przez cały tydzień, dzieci wraz z rodzicami miały przychodzić do kościoła, aby przyjmować komunię św.¹⁵⁰

Omówione powyżej źródła liturgiczne rzymskie, czyli „Sakramentarz gelazjański” i „Ordo Romanus XI” oraz „Sakramentarz gregoriański” (zawierający liturgię papieską), pochodzące z VI i VII wieku, przedstawiają obrzęd bierzmowania jako krótki rytuał połączony z liturgią chrztu sprawowaną w czasie Wigilii Paschalnej. Obrzęd bierzmowania składał się w nich z trzech elementów:

- modlitwy epikletycznej *Deus omnipotens* (wersja gelazjańska) lub *Omnipotens sempiterne Deus* („Sakramentarz gregoriański”) z wyliczeniem siedmiu darów Ducha Świętego,
- naznaczenia czoła kandydata krzyżmem z wypowiedaną formułą *Signum Christi in vitam aeternam* lub *In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti*,
- znaku pokoju.

Od końca VIII wieku, kiedy liturgia rzymska została przyjęta w państwie Franków, obrzęd bierzmowania zaczęto wzbogacać nowymi elementami i odłączać od liturgii chrztu. Świadczą o tym zachowane

¹⁴⁷ T. GRABOWSKI, *Sakrament bierzmowania*, w: *Znaki Tajemnicy*, K. POROSŁO, R.J. WOŹNIAK (red.), Kraków 2018, s. 323.

¹⁴⁸ Tamże.

¹⁴⁹ B. MOKRZYCKI, dz. cyt., s. 190.

¹⁵⁰ D. KWIATKOWSKI, dz. cyt., s. 145.

dokumenty liturgiczne rzymsko-frankońskie i rzymsko-germańskie datowane do X wieku¹⁵¹.

Pierwszym z tych dokumentów jest „Sakramentarz z Autun”, powstały ok. 800 roku we wschodniej Francji. Rytuał bierzmowania występuje tutaj pośród modlitw związanych z obrzędem błogosławieństwa Kościoła, a nie w ramach Wigilii Paschalnej, i przedstawia się następująco:

- modlitwa epikletyczna *Omnipotens sempiternus Deus*,
- naznaczenie czoła krzyżmem z formułą *Signum Christi in vitam aeternam*,
- formuła znaku pokoju *Pax tecum*,
- formuła *Confirmet te Deus Pater et Filius et Spiritus Sanctus ut habeas vitam aeternam et vivas in saecula saeculorum*,
- wersety psalmiczne¹⁵².

Nowe elementy w „Sakramentarzu z Autun”, w stosunku do wcześniejszych źródeł, to formuła *Confirmet te* i wersety psalmiczne. Ta pierwsza prawdopodobnie nie była zwykłym dodatkiem wzbogacającym skromny rytuał rzymski, ale była traktowana jako część formuły chryzmacji. Wersety psalmu były natomiast rodzajem życzeń dla nowo bierzmowanych. Z kolei usytuowanie w sakramentarzu rytuału bierzmowania poza paschalnym obrzędem wynikało z faktu, że na terytorium państwa Franków, gdzie stolice biskupie były położone znacznie dalej od siebie niż w Italii, bierzmowanie w czasie Wigilii Paschalnej było rzadkością. W razie potrzeby bierzmowania kandydatów zaraz po chrzcie w ramach Wigilii Paschalnej biskup dołączał do liturgii obrzęd bierzmowania¹⁵³.

Kolejnym dokumentem opisującym praktyki związane z bierzmowaniem jest „Pontyfikał z Beauvais”, w którym rytuał jest prawie identyczny jak w „Sakramentarzu z Autun”. Różni je zastosowanie formuły w liczbie mnogiej *Confirmet vos Pater*, oznaczające, że nie jest ona częścią formuły chryzmacji, a tylko dodatkiem do rytuału, oraz to, że w wersecie drugim przyjęto liczbę mnogą *Benedicat vos Dominus*

¹⁵¹ M. ZACHARA, *Rozwój obrzędu bierzmowania i jego związek z liturgią chrzcielną w rycie rzymskim od VIII do X wieku na podstawie źródeł liturgicznych*, „Roczniki Liturgiczno-Homiletyczne” t. 3, 2012, nr 59, s. 157–158.

¹⁵² Ps 128, 4–5.

¹⁵³ M. ZACHARA, dz. cyt., s. 159–160.

i dodano na końcu wersów *Amen*, co czyni ów tekst rodzajem błogosławieństwa końcowego. Powyższe zmiany wskazują, że coraz częściej celebrowano bierzmowanie oddzielnie od chrztu¹⁵⁴. Natomiast „Pontyfikał z Sens” pochodzący z drugiej połowy IX wieku jest dokumentem, który świadczy o podtrzymywaniu w kościołach katedralnych praktyki nierozdzielania chrztu i bierzmowania podczas Wigilii Paschalnej. W tej wersji rytuału bierzmowania znika formuła gelazjańska *Signum Christi*, a pojawia się chryzmacja z formułą: *Confirmo et consigno te signo sanctae crucis in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti ut habeas vitam aeternam et vivas in saecula saeculorum*. Pojawia się także modlitwa *Deus, qui apostolis tuis Sanctum dedisti Spiritum*, która odgrywa tu rolę dopełnienia formuły naznaczenia czoła¹⁵⁵.

Kolejnym dokumentem liturgicznym jest „Pontyfikał z Cahors”, pochodzący z końca IX wieku. Był to pontyfikał podróżny stosowany przez biskupów w czasie podróży i wizyt duszpasterskich. Dokument zawiera niezależny tekst celebracji sakramentu bierzmowania, który znajduje się pomiędzy innymi obrzędami. Na rytuał bierzmowania składały się:

- modlitwa epikletyczna (jak w ww. dokumentach),
- chryzmacja (jak w „Pontyfikale z Sens”),
- znak pokoju,
- formuła *Confirmet vos* (jak w „Pontyfikale z Beauvais”),
- formuła *Sic vivatis in hoc saecula, ut Deo omnipotenti placeatis in futuro*,
- wersety psalmiczne *Ecce sic benedicetur. Benedicat vobis*,
- błogosławieństwo końcowe *Benedictio Dei Patris, et Filii, et Spiritus Sancti descendat super vos, et angelus Domini maneat semper vobiscum*.

Powyższy obrzęd jest najbardziej rozbudowany z dotychczas omówionych. Formuła *Confirmet vos* w pewien sposób dubluje formułę chryzmacji, natomiast wprowadzenie końcowego błogosławieństwa wynikało z potrzeby autonomicznej celebracji bierzmowania¹⁵⁶.

„Pontyfikał z Albi”, pochodzący z pierwszej połowy X wieku, jest dokumentem zawierającym rytuał bierzmowania, który można było wykorzystać zarówno w katedrze podczas Wigilii Paschalnej,

¹⁵⁴ Tamże, s. 161.

¹⁵⁵ Tamże, s. 162.

¹⁵⁶ Tamże, s. 163.

jak i w innym terminie. Obrzęd bierzmowania zawiera w tym wypadku następujące elementy:

- modlitwę epikletyczną,
- chryzmację z formułą *Confirmo et consigno*,
- znak pokoju,
- wersety psalmiczne,
- modlitwę *Deus, qui apostolis* (jak w „Pontyfikałe z Sens”).

Taki obrzęd mógł być stosowany w ramach liturgii chrztu i bierzmowania podczas Wigilii Paschalnej. W tym miejscu pontyfikału była dołączona kartka z obrzędami uzupełniającymi rytuał bierzmowania, zawierającymi potrójne końcowe błogosławieństwo pontyfikalne. To uroczyste błogosławieństwo było stosowane podczas autonomicznego celebrowania sakramentu bierzmowania¹⁵⁷.

Kolejnym dokumentem liturgicznym jest „Pontyfikał z Reims”, datowany na X wiek, używany przez biskupa w czasie podróży lub wizytacji parafii. Zawarty w nim obrzęd bierzmowania przebiega następująco:

- modlitwa epikletyczna,
- chryzmacja z formułą *Confirmo et consigno te in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti*,
- znak pokoju,
- trzy potrójne błogosławieństwa¹⁵⁸.

Obrzęd bierzmowania „Pontyfikału z Reims” jest skromniejszy niż w innych dokumentach liturgicznych z IX i X wieku, jednak bardzo rozbudowane błogosławieństwo końcowe wskazuje na jego stosowanie podczas autonomicznych celebracji sakramentu bierzmowania¹⁵⁹.

Najważniejszy z pontyfikałów wczesnośredniowiecznych był „Pontyfikał rzymsko-germański” (PRG) wywodzący się z połowy X wieku z Moguncji. Był on głównym źródłem dla późniejszych pontyfikałów rzymskich. Zawiera dwa rytuały bierzmowania, które są połączone z obrzędem chrztu w ramach liturgii Wigilii Paschalnej. Obrzęd pierwszego bierzmowania ma następujący przebieg:

- preambuła *Spiritus Sanctus superveniat in vos et virtus Altissimi sine peccato custodiat vos. Resp: Amen*,

¹⁵⁷ Tamże, s. 164–165.

¹⁵⁸ Tamże, s. 165.

¹⁵⁹ Tamże, s. 165–166.

- modlitwa epikletyczna,
- chryzmacja z formułą (jak w „Pontyfikale z Reims”),
- znak pokoju,
- trzy wersety psalmiczne,
- modlitwa *Deus, qui apostolis tuis*,
- wezwanie diakona *Humiliate vos ad benedictionem*,
- potrójne błogosławieństwo (jak w „Pontyfikale z Albi”).

Powyżej opisany obrzęd bierzmowania zawiera potrójne błogosławieństwo i zupełnie nowy element — preambułę. Powstały w ten sposób obrzęd, w pełni ukształtowany i autonomiczny, umieszczono w ramach liturgii Wigilii Paschalnej razem z rytuałem chrztu, zgodnie z wcześniejszą tradycją rzymską. Stanowi on apogeum rozwoju rytuału sakramentu bierzmowania we wczesnym średniowieczu. Obrzęd II PRG jest znacznie mniej rozbudowany niż obrzęd I, zawiera pozdrowienie końcowe *Pax vobiscum*, a wersety psalmiczne stanowią końcowe uroczyste błogosławieństwo. Obrzęd II również ma charakter autonomiczny i został jedynie dołączony do obrzędu chrztu¹⁶⁰.

W dokumentach liturgicznych wczesnego średniowiecza można zauważyć dynamiczny rozwój obrzędu bierzmowania. Sprzyjała temu coraz częstsza autonomiczna celebrowanie sakramentu bierzmowania. Rozbudowywanie końcowego błogosławieństwa i późniejsze dodanie preambuły były konsekwencją odłączania bierzmowania od chrztu. Można także zauważyć, że autorzy dokumentów liturgicznych mieli świadomość wzorca, jakim była łączna celebrowanie chrztu i bierzmowania w ramach Wigilii Paschalnej¹⁶¹.

We czasach wczesnego średniowiecza nastąpiły bardzo istotne zmiany w procesie przygotowania kandydatów do sakramentów inicjacji chrześcijańskiej. W starożytności droga inicjacji chrześcijańskiej związana była z długotrwałym i odpowiednim przygotowaniem doktrynalnym kandydatów. W pierwszych wiekach średniowiecza katechumenat zaczął stopniowo zanikać, a przygotowanie kandydatów zostało znacznie skrócone i obejmowało właściwie tylko obrzędy poprzedzające chrzest i bierzmowanie. Pouczeń katechetycznych było niewiele i dotyczyły ogólnych wiadomości religijnych opartych

¹⁶⁰ Tamże, s. 167–168.

¹⁶¹ Tamże, s. 168–169.

na Piśmie Świętym¹⁶². Wśród przyczyn zaniku katechumenatu należy wskazać praktykę chrztu (i bierzmowania) małych dzieci czy chrystianizację ludów pogańskich, która prowadziła do masowych nawróceń. W tym drugim przypadku Kościół stanął wobec wielkiego wyzwania duszpasterskiego, ponieważ napotykał na wiele barier związanych z różnicami kultur i języków, jakimi posługiwali się misjonarze i ludy pogańskie. W takiej sytuacji odszedł od praktyki intensywnego wprowadzenia do wiary i selekcji kandydatów pragnących przystąpić do sakramentów inicjacji chrześcijańskiej (jak to miało miejsce w starożytności). Z konieczności znacznemu uproszczeniu uległo przygotowanie do chrztu i bierzmowania, co spowodowało, że wielu neofitów należało do Kościoła tylko formalnie, bez rzeczywistego nawrócenia¹⁶³.

We wczesnym średniowieczu chrześcijaństwo rozprzestrzeniło się na wiele terenów Europy Północnej i Środkowo-Wschodniej. Stosowano różne metody nawracania pogan, niekiedy były one brutalne. Tak było w przypadku prób podbicia i chrystianizowania Sasów i Awarów przez Karola Wielkiego¹⁶⁴. Kiedy zorientowano się, że metody siłowe nie przynoszą pożądanych rezultatów, zastosowano nową formę ewangelizacyjną, którą opisano w karolińskiej „Ordo de catechizandis rudibus”. Dokument ten jest swego rodzaju instrukcją pokojowego nawracania pogan. Jest w nim napisane, że misjonarze posyłani do Awarów powinni być pobożni, wykształceni i prawi w obyczajach. Dokument składa się z czterech części. W pierwszej ukazano potrzebę pouczenia kandydatów do chrztu i bierzmowania, i przestrzegano katechizujących, aby nie zniechęcali się trudnościami na drodze ewangelizacji pogan. Misjonarze mieli nauczać o najważniejszych wydarzeniach z historii zbawienia, poprzez które objawiła się miłość Boga do człowieka¹⁶⁵. W drugiej części dokumentu zawarto praktyczne wskazania dotyczące pracy misyjnej:

- misjonarze powinni najpierw pytać kandydatów, nawiązując do przekazanych im nauk, czy pragną zostać chrześcijanami,

¹⁶² R. CEGLAREK, *Nauczanie katechetyczne w średniowiecznej Europie przed chrztem Polski*, w: *Rozbudzić pamięć chrztu. Chrzest w historii, teologii i katechezie*, R. CEGLAREK, M. BORDA (red.), Częstochowa 2016, s. 20–21.

¹⁶³ Tamże, s. 21.

¹⁶⁴ R. MURAWSKI, *Historia katechezy. Katecheza w średniowieczu*, Warszawa 2015, s. 122.

¹⁶⁵ Tamże, s. 133.

- gdy odpowiedzi były pozytywne, należało pouczyć kandydatów o prawdzie o Trójcy Świętej,
- kiedy kandydaci przyrzekali wierzyć w to, wtedy należało im przekazać *Symbol wiary* i *Modlitwę Pańską* oraz naznaczyć ich znakiem krzyża.

W trzeciej części zawarto obrzędy liturgii chrztu. Dokument wyjaśnia, że dopiero dobrze pouczeni katechumeni mogli być egzorcyzmowani. Egzorcyzm miał pomagać odrzucić dawne pogańskie praktyki. Sam obrzęd chrztu rozpoczął się od potrójnego tchnienia celebransa na katechumenów, po czym następowało: podanie soli, dotknięcie śliną nozdrzy i uszu, wyznanie wiary i wreszcie sam chrzest, na zakończenie którego neofici zakładali białe szaty. Podobnie, tylko w uproszczony sposób, udzielano chrztu małym dzieciom¹⁶⁶. W czwartej części znajduje się opis celebracji bierzmowania i Eucharystii, którą autor manuskryptu oparł na rytuale liturgicznym „Ordo romanus XI”. Bezpośrednio po przyjęciu chrztu i bierzmowania neofici uczestniczyli w Eucharystii. Omawiany dokument kończy się wezwaniem skierowanym do neofitów, aby rzetelnie wypełniali przekazane im nauki¹⁶⁷.

Powyżej przedstawiono przykład sposobu przygotowywania pogan do sakramentów inicjacji chrześcijańskiej we wczesnym średniowieczu. Można zauważyć, że nauczanie katechetyczne występuje tu przed udzieleniem kandydatom chrztu i bierzmowania. Inaczej wyglądało nauczanie w przypadku dzieci, którym udzielano sakramentów inicjacji. Wstępowały one do wspólnoty Kościoła nie poprzez własny wybór, ale poprzez urodzenie w rodzinie chrześcijańskiej. I właśnie w takiej rodzinie, poprzez nauczanie, dokonywała się pochrzcielna inicjacja chrześcijańska dzieci¹⁶⁸. Rodzina katechizowała i wprowadzała dzieci oraz młodzież do wspólnot kościelnych. Mowa tutaj o rodzinnym katechumenacie¹⁶⁹. Kościół przypominał rodzicom, krewnym i chrzestnym o ich misji pasterskiej i nauczycielskiej. Wskazywał im na obowiązek właściwego wychowania dzieci i młodzieży do życia pobożnego

¹⁶⁶ Tamże, s. 133–134.

¹⁶⁷ Tamże, s. 134–135.

¹⁶⁸ W. OSIAŁ, *Zarys historii nauczania i wychowania religijnego młodzieży*, „Studia Katechetyczne” t. 11, 2015, s. 125.

¹⁶⁹ F. BLACHNICKI, *Sympatycy czy chrześcijanie? Katechumenat na dzisiejszą godzinę*, Kraków 2003, s. 66.

i moralnego. Wzrastanie w wierze dokonywało się w tym przypadku po przyjęciu chrztu (i bierzmowania), a nie, jak to miało miejsce w starożytności, przed przyjęciem sakramentów inicjacji chrześcijańskiej. Nauczanie katechetyczne było więc skierowane do ludzi należących już do wspólnoty Kościoła¹⁷⁰.

W średniowieczu podstawowymi środowiskami nauczania katechetycznego dzieci, oprócz domu rodzinnego i środowiska społecznego (katechumenat społeczny), były kościół i szkoła parafialna. Nauczanie w kościele i szkole było cenną pomocą dla katechumenatu rodzinnego, ponieważ poziom wiedzy religijnej rodziców pozostawiał często wiele do życzenia. Szkoły parafialne udzielały dzieciom pouczeń w wierze i pogłębiały ich życie religijne. Program nauczania był jednak ubogi i przewidywał przeważnie prosty wykład podstawowych prawd wiary, opierający się na *Symbolu wiary* i *Modlitwie Pańskiej*¹⁷¹. Uczono dzieci także czytać i pisać. W kościołach parafialnych nauczano poprzez ekshortację i kazania. Ekshortacja oznaczała nauczanie katechizmowe podczas niedzielnej mszy św., które prowadził miejscowy pleban. Podczas ekshortacji uczono na pamięć podstawowych tekstów modlitewnych i formuł katechizmowych¹⁷².

2.5. Celebracja sakramentu bierzmowania i pochrzcielna inicjacja dzieci oraz młodzieży od XI wieku do Soboru Watykańskiego II

2.5.1. Celebracja sakramentu bierzmowania

„Pontyfikał rzymsko-germański” z X wieku był głównym źródłem dla późniejszych pontyfikałów rzymskich. Zgodnie z PRG biskup dokonywał chryzmacji kandydata i wypowiadał słowa: *Umacniam cię w imię Ojca i Syna, i Ducha Świętego*¹⁷³, jednak formuła taka przez wieki

¹⁷⁰ J. CZERKAWSKI, *Katecheza młodzieży w nauczaniu Kościoła katolickiego*, Kraków 2020, s. 24–25.

¹⁷¹ W. OSIAŁ, *Zarys historii nauczania i wychowania religijnego młodzieży*, dz. cyt., s. 125.

¹⁷² J. CZERKAWSKI, dz. cyt., s. 29–30.

¹⁷³ W. GRANAT, *Sakramenty święte*, cz. 2. *Chrzest, bierzmowanie, pokuta*, Lublin 1966, s. 162–163.

nie była ustalona dla całego Kościoła łacińskiego i przybierała różne formy¹⁷⁴. W „Pontyfikale rzymskim” z XII wieku w obrzędzie bierzmowania formuła wypowiediana podczas chryzmacji brzmiała: *Znaczę cię znakiem krzyża i umacniam cię krzyżem zbawienia. W imię Ojca i Syna, i Ducha Świętego*¹⁷⁵. Powyższą formułę przyjęto jako oficjalną na Soborze Florenckim w „Dekrecie dla Ormian” z 1439 roku, gdzie orzeczo-
no m.in.:

Drugim sakramentem jest bierzmowanie, jego materią jest krzyżmo złożone z oliwy oznaczającej czystość sumienia i z balsamu oznaczającego woń dobrej sławy, a pobłogosławione przez biskupa. Formą są słowa: znaczę cię znakiem krzyża i utwierdzam cię krzyżem zbawienia w imię Ojca i Syna, i Ducha Świętego.

Zwyczajnym szafarzem tego sakramentu był biskup¹⁷⁶. W potrydenckim „Pontificale Romanum” z 1596 roku powyższą formułę chryzmacji ustanowiono jako jedyną obowiązującą w Kościele zachodnim¹⁷⁷ aż do wydania „Pontyfikału Ordo Confirmationis” w 1971 roku¹⁷⁸.

W „Pontyfikale Durandusa” z końca XIII wieku zawarto nowy gest w obrzędzie bierzmowania, a mianowicie policzek wymierzony bierzmowanemu przez biskupa. Gest policzka pochodzi prawdopodobnie z pierwotnego pocałunku pokoju po bierzmowaniu, którego udziela-
no dzieciom poprzez głaskanie ich policzka (zamiast pocałunku). Gest policzka może wywodzić się także ze zwyczaju prawa germańskiego, gdzie był oznaką dojrzałości policzkowanego. Sam biskup Durandus widział w policzku przy bierzmowaniu analogię do policzka wymie-
rzanemu rycerzowi przy jego poświęceniu. Bierzmowanie jest więc dla Durandusa poświęceniem ochrzczonego na rycerza Chrystusa¹⁷⁹.

W niniejszej pracy wielokrotnie wskazywano, że za szafarza sakramentu bierzmowania w Kościele zachodnim uważany jest biskup. Jedyne prawo biskupów do celebracji bierzmowania stwierdzali tacy

¹⁷⁴ Patrz: W. SCHENK, dz. cyt., s. 71.

¹⁷⁵ B. MOKRZYCKI, dz. cyt., s. 294.

¹⁷⁶ *Breviarium Fidei*, Poznań 1988, s. 380–381.

¹⁷⁷ W. SCHENK, dz. cyt., s. 71.

¹⁷⁸ C. KRAKOWIAK, *Sakrament bierzmowania w reformie liturgii II Soboru Watykańskiego*, Lublin 2012, s. 14–16.

¹⁷⁹ W. SCHENK, dz. cyt., s. 68–69.

papieże, jak: Innocenty I, Gelazy I, Grzegorz I¹⁸⁰, a następnie Innocenty III w liście „Cum venisset” do Bazylego, bułgarskiego arcybiskupa w Tyrnowie¹⁸¹ (BF 262). Sobór Florencki uznawał biskupa za zwyczajnego szafarza sakramentu bierzmowania, nie wykluczając jednak przy tym możliwości udzielania tego sakramentu w sytuacjach nadzwyczajnych i za dyspensą Stolicy Apostolskiej przez prezbiterów¹⁸². Sobór Trydencki w trzecim kanonie o bierzmowaniu informuje, że zwyczajnym szafarzem sakramentu bierzmowania jest tylko biskup, a nie jakikolwiek zwykły kapłan¹⁸³, jednak sobór nie wykluczył całkowicie prezbiterów z grona osób zdolnych do udzielenia bierzmowania¹⁸⁴. Na przestrzeni wieków ponadto spotyka się przykłady udzielania sakramentu bierzmowania przez kapłanów. Już Synod w Orange (Kan. 1) pozwolił kapłanom na bierzmowanie heretyków, którzy nawracali się w obliczu śmierci. Synody w Würzburgu (1329 i 1446 rok) i w Sens (1528 rok) wspominają o kapłanach udzielających bierzmowania bez odpowiedniej zgody biskupa. Od XIII wieku dominikanie i franciszkanie, a później także jezuita, otrzymali pozwolenie na bierzmowanie przez prezbiterów w krajach misyjnych¹⁸⁵.

Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 roku potwierdził nauczanie i praktykę Kościoła zachodniego dotyczące biskupa jako szafarza bierzmowania, który zawiera normę: *ordinarius confirmationis minister est solus Episcopus*. Nowością był tutaj drugi paragraf kanonu 782 KPK/1917, który czynił nadzwyczajnym szafarzem bierzmowania niektórych prezbiterów i to nie tylko na podstawie indultu Stolicy Apostolskiej, ale także z mocy prawa. Taką władzę otrzymali: kardynałowie, którzy nie są biskupami, wikariusze i prefekci apostolscy, prowikariusze i proprefekci apostolscy oraz opaci i prałaci udzielni¹⁸⁶.

W 1921 roku papież Pius XI dał przywilej na dziesięć lat ordynariuszom z Ameryki Łacińskiej, aby mogli udzielać władzy bierzmowania

¹⁸⁰ Tamże, s. 74.

¹⁸¹ *Breviarium Fidei*, dz. cyt., s. 378.

¹⁸² D. MAZURKIEWICZ, *Szafarz sakramentu bierzmowania: próba wykładni obowiązujących przepisów*, „Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie” t. 19, 2012, nr 2, s. 100.

¹⁸³ *Breviarium Fidei*, dz. cyt., s. 382.

¹⁸⁴ D. MAZURKIEWICZ, dz. cyt., s. 100.

¹⁸⁵ W. SCHENK, dz. cyt., s. 74–75.

¹⁸⁶ D. MAZURKIEWICZ, dz. cyt., s. 101.

niektórym prezbiterom¹⁸⁷. Na podstawie „Dekretu Kongregacji Sakramentów *Spiritus Sancti munera*”, zatwierdzonego przez papieża Piusa XII w 1946 roku, przywilej udzielania bierzmowania wiernym będącym w niebezpieczeństwie śmierci otrzymali proboszczowie i prezbiterzy, którym powierzono duszpasterstwo wiernych na ściśle określonym terytorium z własnym kościołem. W „Dekrecie Kongregacji Rozszerzania Wiary Post Latum” z 1947 roku upoważniono ordynariuszy misyjnych zależnych od tej kongregacji do udzielania podległym im prezbiterom uprawnienia do bierzmowania wiernych zagrożonych niebezpieczeństwem śmierci¹⁸⁸.

Głównym warunkiem do przyjęcia bierzmowania było i jest wcześniejsze przyjęcie chrztu. W starożytności, kiedy chrzczono i bierzmowano podczas jednej celebracji, nie pytano o wiek kandydatów i bierzmowano także dzieci. Od IV do V wieku, kiedy biskupi zarezerwowali sobie prawo udzielania daru Ducha Świętego, nastąpiło rozdzielenie chrztu od bierzmowania. Biskupi nie byli w stanie zawsze i wszędzie sprawować bierzmowania wtedy, gdy sprawowany był chrzest przez prezbiterów, więc przesuwano bierzmowanie na inny termin¹⁸⁹.

„Pontyfikał rzymski” z XII wieku wymienia dzieci, w tym niemowlęta, którym udzielano sakramentu bierzmowania. O tym, że rodzice opóźniali przedstawianie dzieci do bierzmowania świadczą uchwały trzynastowiecznych synodów: 1) w Worcester (1240 rok), który zobowiązuje rodziców, by przedstawiali dzieci do bierzmowania w krótkim czasie po chrzcie (w przeciwnym wypadku groziły rodzicom kary kościelne); 2) synod w Arles (1260 rok) wymienia wśród przystępujących do bierzmowania *sugentes ubera*, ale też dzieci starsze, które powinny pościć przed bierzmowaniem; 3) synod w Exeter (1287 rok) nakazywał bierzmować małe dzieci, ale zezwolił czekać trzy lata (od urodzenia dziecka) na przedstawienie go do bierzmowania. Jeśli jednak rodzice nie zadbaliby dobrowolnie o bierzmowanie swojego dziecka w takim terminie, mieli pościć o chlebie i wodzie we wszystkie piątki, aż do wymaganego bierzmowania¹⁹⁰.

¹⁸⁷ W. GRANAT, dz. cyt., s. 180.

¹⁸⁸ D. MAZURKIEWICZ, dz. cyt., s. 101–102.

¹⁸⁹ M. PASTUSZKO, *Wiek bierzmowanego*, „Prawo Kanoniczne” t. 25, 1982, nr 1–2, s. 224.

¹⁹⁰ Tamże, s. 224–225.

Synody w Kolonii z 1280 roku, Mediolanie z 1565 roku i Kapui z 1583 roku przesunęły wiek bierzmowania na siódmy rok życia kandydata¹⁹¹. W XIV–XVI wieku coraz częściej bierzmowano siedmioletnie dzieci, jednak nie oznacza to, że nie można było udzielać sakramentu daru Ducha Świętego młodszym dzieciom. „Katechizm Rzymski” wydany w 1567 roku uznaje bowiem możliwość bierzmowania bezpośrednio po chrzcie, ale uważa to za mniej odpowiednie. Właściwym wiekiem do przyjęcia sakramentu bierzmowania jest według tego katechizmu okres życia dziecka, kiedy osiąga ono stan używania rozumu. Za minimalny wiek wymagany do przyjęcia bierzmowania uznano czas między siódmym a dwunastym rokiem życia, co zostało z czasem przyjęte powszechnie, w tym także w Polsce¹⁹². Od XIII do końca XVI wieku nastąpiła znaczna zmiana w zakresie wieku dzieci przedstawianych do bierzmowania. To, co wcześniej było zakazane, pod koniec XVI wieku stało się dozwolone — o ile wcześniej należało przedstawiać do bierzmowania małe dzieci, po kilku stuleciach przepisy zmieniły się na tyle, że można było z tym poczekać.

W kanonie 788 Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 roku zapisano, że jakkolwiek udzielanie sakramentu bierzmowania odkłada się do około siódmego roku życia dziecka, to przecież ten sakrament może być udzielony wcześniej, jeśli dziecko znajduje się w niebezpieczeństwie śmierci lub szafarzowi wydaje się to właściwe dla słusznych i ważnych przyczyn. Powyższy kanon należy rozumieć tak, żeby nie udzielać bierzmowania przed siódmym rokiem życia, chyba że w przypadkach przewidzianych przez ten kanon. W 1952 roku Komisja Interpretacyjna Kodeksu Prawa Kanonicznego orzekła, że nie należy czekać z bierzmowaniem do ukończenia przez dziecko dziesiątego roku życia. To orzeczenie należy rozumieć w ten sposób, iż dziesiąty rok życia jest maksymalnym wiekiem, w którym należy bierzmować dziecko¹⁹³.

Celebracja sakramentu bierzmowania, przed wejściem w życie konstytucji apostoelskiej Pawła VI „O sakramencie bierzmowania”¹⁹⁴, w dniu 1 stycznia 1973 roku, miała następujący przebieg: biskup

¹⁹¹ W. SCHENK, dz. cyt., s. 76.

¹⁹² M. PASTUSZKO, dz. cyt., s. 227.

¹⁹³ Tamże, s. 233–236.

¹⁹⁴ *Pontyfikał rzymski. Obrzędy bierzmowania dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Katowice 2019, s. 9–13 (dalej OB).

rozpoczął bierzmowanie od wstępnego wezwania: *Niech Duch Święty zstąpi na was, a moc Najwyższego niech was strzeże od grzechu. — Amen.* Następnie biskup wyciągał ręce ku przystępującym do bierzmowania i modlił się:

Módlmy się! Wszechmogący wieczny Boże, Tyś raczył te usługi Twoje odrodzić z wody i Ducha Świętego, Tyś udzielił im odpuszczenia wszystkich grzechów, ześlij na nich z nieba siedmiorakiemu Duchu Twemu, Pocieszycielu. — Amen.

Ducha mądrości i rozumu. — Amen.

Ducha rady i mocy. — Amen.

Ducha umiejętności i pobożności. — Amen.

Napełnij ich Duchem bojaźni Twojej i naznacz ich łaskawie znakiem Krzyża Chrystusowego, Syna Twojego, który z Tobą żyje i króluje, w jedności tegoż Ducha Świętego, Bóg przez wszystkie wieki wieków. — Amen.

Po modlitwie o siedem darów Ducha Świętego biskup siadał, a kandydaci podchodzili do niego, względnie biskup przystępował do kandydatów ustawionych w szeregu. Biskup kładł rękę na głowie każdego kandydata z osobna i kciukiem namaszczał go na czole krzyżmem świętym, w kształcie krzyża, i mówił: *Znaczę cię znakiem Krzyża i umacniam cię Krzyżmem zbawienia. W imię Ojca i Syna, i Ducha Świętego.* Bierzmowany lub obecny kapłan odpowiadał *Amen.* W powyższej czynności zawarte są wszystkie trzy elementy sakramentu bierzmowania: nałożenie rąk, znak krzyża, namaszczenie z równoczesnym wymówieniem formuły bierzmowania. Po namaszczeniu biskup uderzał lekko w policzek bierzmowanego i mówił: *Pokój z tobą!* W dalszej kolejności biskup, po udzieleniu wszystkim bierzmowania, odmawiał nad neofitami modlitwę końcową:

Boże, który dałeś Apostołom swoim Ducha Świętego i chciałeś, aby był przez nich i przez ich następców udzielany pozostałym wiernym, wejrzyj łaskawie na nasze pokorne posługiwanie i spraw, niech tenże Duch zstąpi do serc tych, których czoła namaściliśmy świętym Krzyżmem i naznaczyliśmy znakiem świętego krzyża i niech udoskonala w nich świątynię chwały Swojej przez łaskawe w nich zamieszkiwanie. Który z Ojcem i Duchem Świętym żyjesz i królujesz po wszystkie wieki wieków. — Amen.

Następnie biskup błogosławił bierzmowanych: *Niech was błogosławi Bóg z Syjonu, abyście oglądali dobra Jeruzalem po wszystkie dni życia waszego i mieli żywot wieczny. — Amen.* Na końcu obrzędu bierzmowania wszyscy odmawiali *Wierzę w Boga, Ojczy nasz i Zdrowaś Maryjo*¹⁹⁵.

2.5.2. Przygotowanie dzieci i młodzieży do sakramentu bierzmowania

W średniowieczu za wychowanie religijne dzieci byli odpowiedzialni przede wszystkim rodzice, których mogli wspierać lub zastępować rodzice chrzestni. Ważną rolę odgrywało także duszpasterstwo parafialne i szkoły parafialne. Nic natomiast nie wiadomo o istnieniu przygotowania do sakramentu bierzmowania, które instytucjonalnie organizowałby Kościół¹⁹⁶.

Rodzice w średniowieczu jako pierwsi uczyli swoje dzieci podstawowych modlitw Kościoła, takich jak: *Ojczy nasz, Wierzę, Zdrowaś Maryjo*, Dekalog, przekazywali fundamentalne prawdy wiary, zaszczepiali chrześcijańską moralność. Rodzice przygotowywali także swoje dzieci do pierwszej spowiedzi, I Komunii Świętej i bierzmowania. W tych przygotowaniach brała udział często cała rodzina¹⁹⁷. W średniowieczu była ona głównym środowiskiem przekazywania nauki wiary i praktykowania chrześcijaństwa, więc można powiedzieć, że działał wówczas katechumenat rodzinny. W rodzinach dzieci wrastały w życie wiary, w życie chrześcijańskie¹⁹⁸.

W średniowieczu wraz z upowszechnieniem się praktyki chrztu małych dzieci rodzice chrzestni często odgrywali znaczącą rolę w edukacji religijnej swoich chrześniaków. Kościół poprzez instytucję rodziców chrzestnych chciał dać do zrozumienia, że wychowanie w wierze dzieci nie jest tylko domeną rodziców naturalnych, ale także wspólnoty kościelnej. W ówczesnym prawie kościelnym znajdowały się zalecenia

¹⁹⁵ W. SCHENK, dz. cyt., s. 79–83.

¹⁹⁶ R. MURAWSKI, *Historia katechezy. Katecheza w średniowieczu*, dz. cyt., s. 235.

¹⁹⁷ M. OWOC, *Katecheza Kościoła w dobie średniowiecza*, w: *Dydaktyka w służbie katechezy*, S. DZIEKOŃSKI (red.), Kraków 2002, s. 80.

¹⁹⁸ F. BŁACHNICKI, dz. cyt., s. 67.

dla duszpasterzy, aby napominali rodziców chrzestnych, żeby ci uczyli dzieci zasad wiary, dobrego zachowania i modlitw¹⁹⁹.

Posługa duszpasterska i katechetyczna Kościoła w średniowieczu kierowana była przede wszystkim do dorosłych, a dopiero poprzez osoby dorosłe do dzieci. Posługi duszpasterskiej kierowanej bezpośrednio do dzieci, aż do Soboru Trydenckiego, było wówczas bardzo mało. Podczas niedzielnych i świątecznych kazań duszpasterze zachęcali i zobowiązywali rodziców do katechizowania swych dzieci. W kazaniach wskazywano rodzicom, czego mają nauczać swoje dzieci i w jaki sposób mają je wychowywać. Gdy Sobór Laterański IV wprowadził obowiązkową coroczną spowiedź, stało się to sposobnością do sprawdzania wiedzy religijnej penitentów, zarówno dorosłych, jak i dzieci. Niektóre instrukcje duszpasterskie zalecały wręcz, aby przed spowiedzią kapłani odpytywali penitentów ze znajomości modlitw i prawd wiary. W przypadku zaniedbań duszpasterze mieli odpowiednio pouczać wiernych. Kapłan miał także sprawdzać, czy rodzice uczą swoje dzieci prawd wiary i miał upominać dorosłych, gdyby stwierdził jakieś braki. Takie pouczenia związane ze spowiedzią były pewną formą edukacji religijnej wiernych²⁰⁰. Swego rodzaju pomocą dla rodziców w wychowaniu religijnym dzieci były będące wówczas w użyciu modlitewniki i podręczniki życia chrześcijańskiego. Zawierały one wiele wskazań i pouczeń, w jaki sposób nauczać prawd wiary i pacierza, jak przygotować dzieci do uczestnictwa w obrzędach liturgicznych, jak przysposabiać do życia pobożnego i cnotliwego²⁰¹.

Po Soborze Laterańskim IV (1215 rok) synody diecezjalne i prowincjalne coraz częściej w swoich statutach napominają rodziców, aby pouczali swoje dzieci w wierze lub zaprowadzali je do kościoła, gdzie duszpasterze udzielą im stosownego pouczenia. Przykładowo, statuty synodu w Salisbury (1217/1219 rok) wymagały od kapłanów, aby częściej nauczali dzieci w kościele najważniejszych modlitw: *Modlitwy Pańskiej*, *Symbolu wiary*, *Pozdrowienia anielskiego*. Chodziło tu głównie o pamięciowe opanowanie tych modlitw przez dzieci pod kierunkiem

¹⁹⁹ P. HEMPEREK, *Chrzestni rodzice*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 3, R. ŁUKASZYK, L. BIEŃKOWSKI, F. GRYGLEWICZ (red.), Lublin 1979, s. 378.

²⁰⁰ S. BYLINA, *Chryścianizacja we wsi polskiej u schyłku średniowiecza*, Warszawa 2002, s. 56–57.

²⁰¹ *Historia katechezy i katechetyka fundamentalna*, dz. cyt., s. 69.

duchownego. Statuty synodu w Béziers (1246 rok) zawierały zalecenia dla rodziców, aby zaprowadzali dzieci do kościoła w niedziele i święta, gdzie mogły być pouczane w wierze i uczone głównych modlitw. Kościelna katecheza dzieci była w średniowieczu mało rozpowszechniona i opierała się raczej na pamięciowym przyswojeniu najważniejszych modlitw niż na właściwym pouczeniu w wierze²⁰².

W średniowieczu, zwłaszcza od XII wieku, ważnym ośrodkiem formacji chrześcijańskiej dzieci i młodzieży były szkoły parafialne. U schyłku epoki takie szkoły funkcjonowały w większości parafii zachodniej Europy (w Polsce w ok. 90%²⁰³), jednak obejmowały swoją działalnością niewielką liczbę dzieci i młodzieży, najczęściej tylko chłopców. Było to spowodowane m.in. znacznymi odległościami, jakie musiałyby one pokonywać w wielkich parafiach, chcąc dotrzeć do szkoły²⁰⁴. Stąd znaczenie szkół parafialnych w zakresie formacji chrześcijańskiej dzieci i młodzieży było mniejsze niż rola odgrywana przez rodzinę i parafię.

W szkołach parafialnych w średniowieczu nie istniał jakikolwiek przymus szkolny. Nie było ustalone, w jakim wieku dziecko powinno rozpoczynać naukę, a kiedy ją kończyć. Panowała opinia, że dziecko powinno rozpoczynać naukę w wieku lat siedmiu, a kończyć ją na poziomie elementarnym w wieku lat czternastu. Jednak najczęściej naukę rozpoczynano później. W małych wiejskich szkołach parafialnych nauczycielem często był ksiądz, a najczęściej niewielka grupa uczniów oprócz uczenia się pomagała księdzu w kościele i śpiewała w chórze²⁰⁵. Program nauczania w szkołach wiejskich nie był rozbudowany i obejmował naukę podstawowych modlitw: *Ojcze nasz*, *Symbolu wiary*, *Pozdrowienia anielskiego* i Dekalogu oraz naukę niektórych psalmów i pieśni kościelnych²⁰⁶. Natomiast szkoły parafialne miejskie reprezentowały wyższy poziom. Wprowadzano tam, oprócz podstawowej katechezy, także takie przedmioty, jak rachunki, pisanie listów i dokumentów oraz elementy siedmiu sztuk wyzwolonych. Zgromadzenia zakonne

²⁰² R. MURAWSKI, *Katecheza w średniowieczu*, dz. cyt., s. 244–245.

²⁰³ Tamże, s. 262.

²⁰⁴ S. BYLINA, dz. cyt., s. 59.

²⁰⁵ R. MURAWSKI, *Katecheza w średniowieczu*, dz. cyt., s. 261.

²⁰⁶ S. BYLINA, dz. cyt., s. 58–59.

natomiast prowadziły własne szkoły przy klasztorach i parafiach, które znane były z wysokiego poziomu kształcenia²⁰⁷.

W świetle powyższych informacji można przyjąć, że najważniejszym środowiskiem przygotowującym dzieci do sakramentu bierzmowania w średniowieczu była rodzina. Znaczenie nauczania kościelnego było o tyle ważne, że rodzice, pouczeni w kościele, mogli następnie przekazywać wiedzę swoim dzieciom, natomiast rola szkół parafialnych w przygotowaniu dzieci do bierzmowania w średniowieczu była niewielka. Po pierwsze dlatego, że niewiele dzieci uczęszczało do szkół parafialnych i przeważnie byli to chłopcy. Po drugie, znaczna część dzieci z grupy, która poszła do szkoły, przyjęła już wcześniej sakrament bierzmowania. Wynikało to z faktu, że dzieci w średniowieczu bierzmowano — zgodnie z tym, co było powiedziane wcześniej — od wieku niemowlęcego do około siódmego roku życia, natomiast dzieci rozpoczynały naukę w szkole parafialnej od siódmego roku życia wzwyż. Stąd można wnosić, że większość dzieci przed rozpoczęciem nauki szkolnej przyjęła wcześniej sakrament bierzmowania.

Od XIII wieku rozwinęła się sieć szkół parafialnych, ale były one dostępne dla nielicznych. Od XVI wieku nastąpiła w tym względzie zasadnicza zmiana, bowiem zaczęły wtedy powstawać różne szkoły, w których nauczano dzieci katechizmu. Modelowym przykładem jest tutaj Szkoła Nauki Chrześcijańskiej w Mediolanie powstała w 1536 roku. Stała się ona inspiracją dla dekretów Soboru Trydenckiego, który zalecił wprowadzenie niedzielnej i świątecznej katechezy dla dzieci i młodzieży w całym Kościele. Katecheza ta miała być udzielana we wszystkich parafiach i nauczać dzieci i młodzież podstaw wiary oraz posłuszeństwa wobec Boga i rodziców. W ten sposób od Soboru Trydenckiego (1546 rok) zaistniała w Kościele oficjalnie katecheza dzieci i młodzieży. W miejsce katechumenatu rodzinnego Kościół powołał do życia nową formę — katechumenat parafialny, którego celem była inicjacja chrześcijańska dzieci i młodzieży²⁰⁸. W szkołach parafialnych w średniowieczu program nauczania koncentrował się na podstawowych prawdach wiary. Od XVI wieku daje się zauważyć, że funkcję

²⁰⁷ E. WIŚNIEWSKI, *Parafie w średniowiecznej Polsce. Struktura i funkcje społeczne*, Lublin 2004, s. 308–317.

²⁰⁸ *Historia katechezy i katechetyka fundamentalna*, dz. cyt., s. 78–80.

programów nauczania przejęły katechizmy²⁰⁹. Wśród powstałych wówczas katechizmów największe znaczenie i zasięg miały dwa katechizmy Erazma z Rotterdamu: pierwszy krótki „*Christiani hominis institutum*” oraz obszerniejszy „*Explanatio Symboli quo Apostolorum dicitur, Decalogi praeceptorum et Dominicae precatationis*”. Słowa św. Pawła: *wiara, która działa przez miłość*²¹⁰, są przewodnią ideą tych katechizmów. Erazm w centrum nauczania stawia Jezusa Chrystusa i przedstawia całość dzieła zbawienia. Wielką zaletą katechizmów Erazma było biblijne ujęcie omawianych zagadnień²¹¹. Inne ważne katechizmy to:

- trzy katechizmy św. Piotra Kanizjusza: Wielki, Średni i Mały katechizm. Prawdy wiary były w nich uzasadniane na podstawie Pisma Świętego oraz przedstawione językiem żywym i obrazowym. Katechizmy Kanizjusza były książkami życia chrześcijańskiego, a nie podręcznikami z gotowymi formułkami do nauczenia się na pamięć. Dzięki temu zyskały wielką popularność²¹²,
- „Katechizm Soboru Trydenckiego”, znany pod nazwą „Katechizmu rzymskiego”, był przeznaczony do katechizacji dzieci i młodzieży. Składał się z czterech części: Symbolu Apostolskiego, Sakramentów świętych, Bożych przykazań i *Modlitwy Pańskiej*. Powyższy katechizm był pierwszym urzędowym dziełem zawierającym wykład wiary Kościoła katolickiego²¹³,
- dwa katechizmy św. Roberta Bellarmina: „Mały katechizm” i „Katechizm większy”. Podział treści odwoływał się w nich do „Katechizmu rzymskiego”, natomiast podstawą były cnoty teologiczne: wiara, nadzieja i miłość²¹⁴,
- dwa katechizmy Edmunda Augeriusa: większy — „Katechizm i streszczenie religii chrześcijańskiej” oraz mniejszy przeznaczony dla młodzieży „Mały katechizm albo streszczenie religii chrześcijańskiej”.

²⁰⁹ A. WOŁKIEWICZ, *Główne idee polskich programów katechetycznych*, Kraków 2018, s. 96.

²¹⁰ Ga 5, 6.

²¹¹ A. WOŁKIEWICZ, dz. cyt., s. 96–97.

²¹² Tamże, s. 100–102.

²¹³ Tamże, s. 101–103.

²¹⁴ Tamże, s. 103–104.

Katechizmy te napisano w formie rozmowy ucznia z nauczycielem. Podstawą treści były cnoty teologalne, *Modlitwa Pańska* i przykazania Boże²¹⁵. Przyczyniły się one w znacznym stopniu do podniesienia jakości kształcenia w parafiach. Większość przeznaczona była dla nauczających, przeważnie proboszczów, którzy zgodnie z uchwałami Soboru Trydenckiego byli zobowiązani do nauczania dzieci i młodzieży. Katechizmy przyczyniły się do odnowy Kościoła w dobie reformacji. Zawierały jasno wyłożoną i usystematyzowaną doktrynę wiary, więc były skuteczną pomocą w pracy duszpasterskiej²¹⁶. Można stąd wnosić, że po Soborze Trydenckim dzieci i młodzież byli lepiej przygotowani do przyjęcia sakramentu bierzmowania niż w okresach wcześniejszych. Powyższe było konsekwencją dwóch powodów: po pierwsze podniesiono wiek dzieci przystępujących do bierzmowania (między siódmym a dwunastym rokiem życia, wcześniej było to siedem lat lub mniej), a po drugie pojawiły się pomoce duszpasterskie w postaci bardzo dobrych katechizmów, które stały się swoistymi programami nauczania katechetycznego.

Katecheza parafialna rozwijała się pomyślnie przez XVI i XVII wiek, aż do końca XVIII wieku, kiedy to pojawiły się nowe zewnętrzne problemy związane z prądami umysłowymi epoki oświecenia, a ponadto w owym czasie w działalności katechetycznej Kościoła ujawniły się pewne niedostatki. Wśród owych niedostatków należy wymienić krótkotrwałość niedzielnej katechezy dla dzieci i młodzieży, która zajmowała z reguły nie dłużej niż jedną godzinę (co wynikało z przeciążenia księży innymi obowiązkami duszpasterskimi). Nauka na katechezie polegała najczęściej na mechanicznym uczeniu się na pamięć, co wywoływało niechęć i opór ludzi bardziej oświeconych. Katecheci nie byli dostatecznie przygotowani, bowiem istniało przekonanie, że do prowadzenia katechezy wystarczy tylko dostateczna znajomość teologii. W tej samej grupie gromadzono dzieci i młodzież w wieku od 7 do 20 lat i często były to grupy bardzo liczne. Do tego wszystkiego dochodził brak dobrych katechizmów. W ówczesnych katechizmach, chociaż wzorowanych na katechizmach Kanizjusza i Bellarmina,

²¹⁵ J. CZERKAWSKI, dz. cyt., s. 37.

²¹⁶ W. OSIAŁ, *Historia katechizmu. Geneza i rozwój katechizmu w Kościele katolickim od I do XVI wieku*, Warszawa 2013, s. 284.

treści wiary zostały przeładowane różnymi drugorzędnymi dodatkami i szczegółami²¹⁷.

W XVIII i na początku XIX wieku część państw europejskich wprowadziła powszechny obowiązek nauczania w zakresie podstawowym. W Polsce działania takie podjęła Komisja Edukacji Narodowej (1773–1794). Wzorcem w owym czasie była organizacja i struktura szkolnictwa w Austrii oraz napoleońskiej Francji. Do publicznych szkół, które powstały pod nadzorem państwa, przeniesiono nauczanie katechetyczne z kościołów i przekształcono w przedmiot szkolny — nauczanie religii. Dało to wiele korzyści, ponieważ objęto systematyczną nauką religii wszystkie dzieci uczęszczające do publicznych szkół (nadal jednak duża część dzieci nie chodziła do szkoły), gdzie poziom nauczania był wyższy niż w szkołach parafialnych. Pewnym niebezpieczeństwem było oderwanie katechezy od jej naturalnego środowiska, jakim była parafia, i tym samym wciągnięcie jej w obszar wpływów i manipulacji władz państwowych. Pod wpływem prądów umysłowych oświecenia katecheza powoli zmieniała swoje oblicze, gdzie mniej już było przekazywania prawd wiary uczniom, a więcej pouczeń w sprawach religii²¹⁸. Do czasu wprowadzenia nauki religii do szkół publicznych istniało dosyć pomyślnie współdziałanie rodziny, parafii i nielicznych szkół w zakresie wychowania religijnego dzieci oraz młodzieży. Po tym czasie rozpoczął się powolny proces odchodzenia rodziny i parafii od zadań katechetycznych i wychowawczych, które na nich do tej pory ciążyły. Uważano bowiem, że szkoła może przejąć i wypełnić zadania katechezy parafialnej w stopniu znacznie większym niż to miało miejsce dotychczas w kościołach. W ten sposób nastąpił proces rozpadu katechumenatu parafialnego, a rozpoczął się okres katechumenatu szkolnego²¹⁹.

Oprócz zmian w funkcjonowaniu i organizacji nauczania katechetycznego w okresie oświecenia nastąpiły istotne zmiany dotyczące samej katechezy. Po blisko dwustuletnim okresie nieobecności Biblii w katechezie podjęto próby wprowadzenia Pisma Świętego do nauczania katechetycznego w formie odrębnego przedmiotu — historii biblijnej. W pierwszej połowie XIX wieku, w okresie romantyzmu, wielu wybitnych katechetów starało się pogłębić i zachować tę historio-zbawczą

²¹⁷ *Historia katechezy i katechetyka fundamentalna*, dz. cyt., s. 95–97.

²¹⁸ Tamże, s. 97–98.

²¹⁹ Tamże, s. 99–102.

tendencję w katechezie. Johann Michael Sailer (1751–1832) w swoim podręczniku teologii pastoralnej podkreślał nadprzyrodzony charakter Objawienia (w przeciwieństwie do autorów z okresu oświecenia) i zalecał przybliżyć naukę wiary dzieciom za pomocą opowiadania biblijnego. Bernhard Heinrich Overberg (1754–1826) napisał „Historię Starego i Nowego Testamentu”, gdzie ukazywał poprzez wydarzenia biblijne zbawczy plan Boga wobec człowieka. W swoim dziele Gruber (1763–1835), autor m.in. katechizmu opartego na biblijnych opowiadaniach, przedstawia powinności katechety, który powinien być heroldem Boga, głosić Objawienie Boże, opowiadać o wielkich dziełach Stwórcy, aby wzbudzać u dzieci podziw dla Boga i wiarę w Niego²²⁰.

W drugiej połowie XIX wieku i na początku XX wieku na nauczanie katechetyczne silny wpływ wywarła neoscholastyka. Przedstawiciele tego kierunku w katechetyce uważali, że katechezę powinna określać tylko teologia scholastyczna. Neoscholastycy dążyli do tego, aby przekazywać uczniom głównie kompendium nauki chrześcijańskiej poprzez podawanie prawd wiary w ścisłych pojęciach i definicjach. Celem było przekazanie i przyjęcie nauki Kościoła jako warunku uznania i wyznania wiary. Takie postulaty najpełniej dało się realizować za pomocą krótkiego katechizmu, który zawierał najważniejsze definicje i pojęcia. Katechizmy w owym czasie były ułożone według podobnego schematu. Najpierw omawiały Skład Apostolski, następnie przykazania, a na końcu sakramenty. Najbardziej rozpowszechnionym katechizmem tego typu był katechizm Josepha Deharbe’a SJ, który był w użyciu powszechnie w latach 1847–1924 i który przyczynił się do ugruntowania intelektualizmu w katechezie²²¹.

W dalszej części niniejszego rozdziału zawarto rozważania dotyczące przygotowania wiernych do sakramentu bierzmowania jedynie w Polsce. Datą graniczną jest rok 1918, kiedy Polska odzyskała niepodległość. Takie zawężenie rozważań wynika z jednego z celów tej pracy, jakim jest przedstawienie bezpośredniego przygotowania młodzieży do sakramentu bierzmowania w archidiecezji warszawskiej na tle przygotowań wiernych do sakramentu pełni daru Ducha Świętego w historii Kościoła.

²²⁰ Tamże, s. 103–105.

²²¹ Tamże, s. 113–114.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 roku nauczanie religii w kraju, podobnie jak w Niemczech i Austrii, było przedmiotem obowiązkowym. Zakres i treść nauczania religii rzymskokatolickiej jako przedmiotu szkolnego w latach 1918–1939 dla szkoły powszechnej i średniej ustalały programy państwowe — zatwierdzone przez władze kościelne²²². Dla potrzeb niniejszego opracowania ważny jest program nauczania religii w okresie międzywojennym w szkole powszechnej. Dzieci rozpoczynały naukę w takiej szkole najczęściej w wieku siedmiu lat i uczęszczały do niej cztery, sześć lub siedem lat, w zależności od rodzaju szkoły. Sakramentu bierzmowania natomiast udzielano najczęściej dzieciom i młodzieży w wieku od siedmiu do dwunastu lat, o czym wspomniano wcześniej.

Na lekcjach religii w okresie międzywojennym w szkole powszechnej uczono historii biblijnej, katechizmu, obrzędów katolickich oraz historii Kościoła katolickiego. W pierwszej i drugiej klasie nauczano bez podręcznika historii biblijnej i omawiano przeżycia religijne dzieci. W tym czasie uczniowie przyswajali na pamięć niewiele, bo zaledwie kilkanaście zdań z katechizmu oraz uczyli się o obrzędach z historii biblijnej oraz o obrzędach, w których sami uczestniczyli. Historia Kościoła natomiast była oparta na życiorysach świętych. W klasie trzeciej i czwartej dzieci uczyły się przede wszystkim katechizmu, opierając się na historii biblijnej i kościelnej. Poprzez opowiadania biblijne oraz opowiadania z historii Kościoła dochodziło się do prawd wiary opisanych w katechizmach. Podobnie przedstawiała się nauka religii w piątej, szóstej i siódmej klasie, jednakże z coraz większą dominacją katechizmu. W starszych klasach wiadomości z liturgiki i historii Kościoła miały coraz większy zakres²²³.

W okresie II wojny światowej okupanci ziem polskich usunęli ze szkół polskie podręczniki i polskie programy nauczania. O nauczaniu religii nie było mowy. Niemcy wprowadzili do szkół obowiązkowe nauczanie języka niemieckiego, a sowietci — języka rosyjskiego, jednak decyzje władz okupacyjnych dotyczące polskiego szkolnictwa i represje okupantów wobec duchowieństwa i nauczycieli wywołały przeciwdziałanie w postaci zorganizowanego tajnego nauczania,

²²² J. KUROSZ, *Cele nauki religii w II Rzeczypospolitej: „Miesięcznik Katechetyczny i Wychowawczy”*, „Teologia Praktyczna” t. 3, 2002, s. 170.

²²³ Tamże, s. 170–171.

w niespotykanej nigdzie indziej w owym czasie skali²²⁴. Polscy biskupi w czasie okupacji hitlerowskiej i sowieckiej organizowali, o ile było to możliwe, pracę duszpasterską i katechetyczną w swoich diecezjach. Jako przykład można podać biskupa Czesława Kaczmarka, który wydał specjalne pismo dla księży z diecezji kieleckiej, zachęcające do pracy duszpasterskiej i katechetycznej w kościołach, szkołach, domach i wszędzie tam, gdzie jest to możliwe. Zachęty biskupa Kaczmarka wywołały zamierzony skutek, katecheci podjęli się trudu katechizacji w tym wyjątkowo trudnym okresie²²⁵. W czasie okupacji polscy biskupi nie zaniechali swojej posługi sakramentalnej, m.in. udzielali sakramentu bierzmowania wiernym. Przykładem może być diecezja gdańska, gdzie sakramentu bierzmowania udzielano w czasie okupacji nie tylko w dużych miastach, ale także na wsiach²²⁶.

Po zakończeniu II wojny światowej Polska znalazła się w rzeczywistości znacząco innej od tej sprzed wojny. Nowe władze prześladowały Kościół katolicki z różną intensywnością, aż do upadku reżimu komunistycznego. Dotyczyło to także nauczania religii, które kilkakrotnie usuwano ze szkół ze względów politycznych. W czasach odwilży reżim pozwalał na powrót religii do szkół, ale zawsze z pewnymi ograniczeniami. Kościół dbał o nauczanie katechetyczne dzieci i młodzieży, więc kiedy było to potrzebne, organizował lekcje religii w punktach katechetycznych²²⁷. W latach pięćdziesiątych XX wieku wypracowano model nauczania katechetycznego pod nazwą katechizacji synchronicznej. Polegała ona na tym, że materiał katechetyczny najpierw otrzymywali rodzice, a następnie przekazywano go dzieciom w formie katechezy w punktach katechetycznych. Rodzice mieli za zadanie pomóc dzieciom zrozumieć treści katechez. Katecheza synchroniczna łączyła w sobie katechezę rodzinną i parafialną²²⁸.

Nauka religii po wojnie w Polsce — aż do 1971 roku — oparta była na katechizmach, które w większości odzwierciedlały treści katechizmu

²²⁴ A. WOŁKIEWICZ, dz. cyt., s. 151–152.

²²⁵ J. CZERKAWSKI, dz. cyt., s. 86.

²²⁶ M. PARACKI, *Celebracja sakramentu bierzmowania w kościele partykularnym*, „Studia Gdańskie” t. 13, 2000, s. 304.

²²⁷ R. CZEKAŁSKI, *Rys historyczny lekcji religii katolickiej w Polsce*, „Studia Katechetyczne” t. 7, 2010, s. 117–120.

²²⁸ B. BILICKA, *Kościół w polskich katechizmach i podręcznikach do nauki religii dla dzieci i młodzieży w latach 1945–2001*, Toruń 2009, s. 150.

Deharbe'a i opierały się na postanowieniach przyjętych przez Konferencję Episkopatu Polski w 1948 roku²²⁹. Wśród tych katechizmów warto wymienić „Katechizm religii katolickiej” w opracowaniu W. Tomaki. Katechizm ten składał się ze Składu Apostolskiego, modlitwy, przykazań, łask i sakramentów, sprawiedliwości chrześcijańskiej i rzeczy ostatecznych człowieka²³⁰. „Nowy Katechizm Diecezjalny” Z. Baranowskiego i S. Kowalskiego składał się z 296 pytań i odpowiedzi, zawarto w nim też przygotowanie do spowiedzi i modlitwy dla młodzieży²³¹. Kolejnym katechizmem dla młodzieży był „Katechizm Życia Chrześcijańskiego” J. Ziei. Składał się z trzech części: 1 — Wierzę w Boga Ojca Wszechmogącego, Stworzyciela nieba i ziemi; 2 — Wierzę w Jezusa Chrystusa; 3 — Wierzę w Ducha Świętego²³².

2.6. Celebracja sakramentu bierzmowania i założenia dotyczące przygotowania młodzieży do przyjęcia pełni daru Ducha Świętego według wskazań Soboru Watykańskiego II i dokumentów posoborowych

2.6.1. Celebracja sakramentu bierzmowania

W Konstytucji o liturgii świętej Soboru Watykańskiego II (dalej również jako Konstytucja o liturgii) Kościół zawarł pragnienie dokonania odnowienia liturgii tak, aby wierni uczestniczyli w niej *w sposób pełny, czynny i wspólnotowy* i z większą pewnością dochodzili do *obfitego udziału w łaskach*²³³. Konieczne jest także dowartościowanie Pisma Świętego, z którego czerpane jest natchnienie i duch prośb oraz modlitw, a także sens czynności i znaków liturgicznych²³⁴. Obrzędy powinny odznaczać się szlachetną prostotą, krótką formą i nie powinny zawierać niepotrzebnych powtórzeń²³⁵. Należy także zachować hierarchiczny

²²⁹ Tamże, s. 230–231.

²³⁰ Tamże, s. 192.

²³¹ Tamże, s. 196.

²³² Tamże, s. 197.

²³³ KL 21.

²³⁴ KL 24, 35.

²³⁵ KL 34.

i wspólnotowy charakter liturgii²³⁶ oraz uwzględnić miejscowe tradycje różnych narodów²³⁷. Wskazania dotyczące odnowienia liturgii sakramentu bierzmowania Konstytucja o liturgii formułuje następująco:

Obrzęd bierzmowania należy tak poprawić, aby w sposób bardziej jasny ukazał ścisły związek tego sakramentu z całym wtajemniczeniem chrześcijańskim. Dlatego jest rzeczą stosowną, aby przyjęcie tego sakramentu było poprzedzone odnowieniem przyrzeczeń złożonych na chrzcie. W pewnych okolicznościach bierzmowania można udzielać podczas Mszy świętej. Dla obrzędu poza Mszą świętą należy przygotować formułę wprowadzającą²³⁸.

Powyższe nauczanie soborowe znalazło swoje odzwierciedlenie w „Obrzędach bierzmowania” z 22 sierpnia 1971 roku (OB), opracowanych przez Kongregację Kultu Bożego jako osobną część „Pontyfikału rzymskiego”. „Obrzędy bierzmowania” zatwierdził papież Paweł VI w Konstytucji apostolskiej *Divinae consortium naturae*²³⁹. W Konstytucji tej ogłasza wprowadzenie swojej przełomowej decyzji dotyczącej formuły sakramentalnej:

[A]by odnowienie obrzędów bierzmowania objęło także samą istotę obrzędu sakramentalnego, naszą najwyższą powagą Apostolską określamy i postanawiamy, by w przyszłości w Kościele łacińskim zachowano następującą zasadę: Sakramentu bierzmowania udziela się przez namaszczenie krzyżem na czole, którego dokonuje się z nałożeniem ręki i przez słowa: Przyjmij znamię Daru Ducha Świętego²⁴⁰.

W tej formule nie chodzi o dar, który pochodziłby od Ducha Świętego i byłby różny od niego, ale o dar, którym jest sam Duch Święty²⁴¹. W ten sposób zmieniona formuła sakramentalna bierzmowania, zgodnie z zaleceniem soborowym, odznacza się *szlachetną prostotą*, a wierni dochodzą z większą pewnością do *obfitego udziału w łaskach*. Jak pisze

²³⁶ KL 26–32.

²³⁷ KL 7–40.

²³⁸ KL 71.

²³⁹ K. DULLAK, *Sprawowanie sakramentu bierzmowania*, „Studia Koszalińsko-Koło-brzeskie” 2012, nr 19, z. 2, s. 27.

²⁴⁰ OB, s. 12.

²⁴¹ C. KRAKOWIAK, *Sakrament bierzmowania w reformie liturgii II Soboru Watykańskiego*, Lublin 2012, s. 302.

sam papież Paweł VI, formuła ta, właściwa dla obrządku bizantyjskiego, wyraża dar samego Ducha Świętego i wspomina jego wylanie w dzień Pięćdziesiątnicy²⁴².

Odnowiony obrzęd bierzmowania w czasie mszy św.²⁴³ składa się z następujących części:

- liturgia słowa, prezentacja kandydatów, homilia, odnowienie przyrzeczeń chrzcielnych (przez kandydatów do bierzmowania),
- liturgia sakramentu: nałożenie rąk, namaszczenie krzyżem, modlitwa powszechna,
- liturgia eucharystyczna, błogosławieństwo końcowe lub modlitwa nad ludem.

W przypadku bierzmowania poza mszą św. zamiast liturgii eucharystycznej występuje modlitwa *Ojcze nasz*.

Odnowiony obrzęd bierzmowania rozpoczyna się od liturgii słowa, co jest nowym elementem w celebracji tego sakramentu, który wynika z założeń odnowy liturgii oraz z natury sakramentów. Czytania z Pisma Świętego oraz wyjaśnianie ich w homilii pozwalają lepiej zrozumieć znaki, obrzędy i modlitwy używane podczas sprawowania sakramentów²⁴⁴. Liturgia słowa nadaje właściwy sens obrzędom, wyjaśnia znak sakramentalny i wskazuje na jego związek z wydarzeniami z historii zbawienia²⁴⁵. „Obrzędy bierzmowania”²⁴⁶ zawierają bogaty zestaw czytań i śpiewów przeznaczonych na liturgię słowa. Prezentacja kandydatów, zgodnie z odnowionym obrzędem bierzmowania, może odbywać się imiennie, jeśli kandydatów jest niewielu. Przy większej liczbie kandydatów proboszcz (lub inna upoważniona osoba) przedstawia ich wspólnie biskupowi. Homilia, którą następnie wygłasza szafarz bierzmowania, zawiera najważniejsze elementy teologii bierzmowania. Następujące po homilii odnowienie przyrzeczeń chrzcielnych, które było postulowane przez Konstytucję o liturgii²⁴⁷, uwidacznia wewnętrzną więź bierzmowania z całą inicjacją chrześcijańską²⁴⁸. Liturgia sakra-

²⁴² OB, s. 12.

²⁴³ OB, s. 21–34.

²⁴⁴ KL 24.

²⁴⁵ C. KRAKOWIAK, *Sakrament bierzmowania...*, dz. cyt., s. 256–257.

²⁴⁶ OB, s. 50–91.

²⁴⁷ KL 71.

²⁴⁸ C. KRAKOWIAK, *Sakrament bierzmowania...*, dz. cyt., s. 258–262.

mentu bierzmowania rozpoczyna się od modlitwy biskupa. *Najmilsi, prosimy Boga Ojca wszechmogącego, aby łaskawie zesłał Ducha Świętego na te przybrane dzieci swoje, odrodzone już na chrzcie do życia wiecznego. Niech Duch Święty umocni je swoimi darami i przez swoje namaszczenie upodobni do Chrystusa, Syna Bożego.* Następnie biskup (szafarz bierzmowania) wraz z prezbiterami, którzy mu towarzyszą, wyciąga ręce nad kandydatami (obrzęd nałożenia rąk) i sam mówi:

*Boże wszechmogący
Ojczy naszego Pana, Jezusa Chrystusa,
który odrodziłeś te sługi swoje
przez wodę i Ducha Świętego
i uwolniłeś ich od grzechu,
ześlij na nich Ducha Świętego Pocieszyciela,
daj im ducha mądrości i rozumu,
ducha rady i męstwa,
ducha umiejętności i pobożności,
napętnij ich duchem Twojej bojaźni.
Przez Chrystusa, Pana naszego.
Wszyscy odpowiadają Amen²⁴⁹.*

Papież Paweł VI w „Konstytucji Apostolskiej o Sakramencie Bierzmowania” pisze, że nałożenie rąk przed namaszczeniem krzyżem, chociaż nie należy do istoty obrzędu sakramentalnego, to jednak zasługuje na wysoką ocenę, ponieważ należy do obrzędu bierzmowania jako całości i powoduje lepsze jego zrozumienie²⁵⁰.

Obrzędem, który stanowi istotę odnowionej liturgii sakramentu bierzmowania, jest namaszczenie krzyżem kandydata. Podczas namaszczenia świadek kładzie prawą rękę na ramieniu kandydata, a biskup wielkim palcem prawej ręki, który jest zwilżony krzyżem, kreśli znak krzyża na czole kandydata, mówiąc: *Przyjmij Znamię Daru Ducha Świętego.* Bierzmowany mówi *Amen*. Następnie biskup mówi *Pokój z tobą*, a bierzmowany odpowiada *I z duchem twoim*²⁵¹. Po namaszczeniu nie ma uderzenia w policzek, tylko życzenie pokoju, nie ma także

²⁴⁹ OB, s. 25–27.

²⁵⁰ OB, s. 12.

²⁵¹ OB, s. 27.

potrzeby wycierania namaszczonego czoła²⁵². Gdy wszyscy kandydaci zostaną namaszczeni krzyżem, następuje modlitwa powszechna, która kończy liturgię sakramentu. Po modlitwie powszechnej ma miejsce liturgia eucharystyczna (lub modlitwa *Ojcze nasz* w przypadku bierzmowania poza mszą św.), a na zakończenie biskup błogosławi zgromadzonych wiernych lub modli się nad ludem²⁵³.

Obecnie, jak stwierdza kanon 882 Kodeksu Prawa Kanonicznego (dalej również jako KPK), zwyczajnym szafarzem bierzmowania jest biskup. Ważnie udziela tego sakramentu także prezbiter, który ma taką władzę na podstawie prawa powszechnego lub prawa udzielonego mu od kompetentnej władzy²⁵⁴. Kodeks Prawa Kanonicznego w kanonie 889 stwierdza, że przyjąć sakrament bierzmowania może tylko ten, który jest ochrzczony i nie był bierzmowany. Zgodnie z kanonem 891 wierni powinni przyjmować bierzmowanie w pobliżu wieku rozeznania, chyba że Konferencja Episkopatu określiła inny wiek²⁵⁵. W Polsce Konferencja Episkopatu ustaliła, że młodzież przyjmuje sakrament bierzmowania najwcześniej na zakończenie klasy ósmej szkoły podstawowej, to znaczy w wieku około piętnastu lat²⁵⁶. Aby otrzymać bierzmowanie, kandydaci powinni być dojrzałi duchowo i powinni być w stanie łaski, a także odpowiednio pouczeni i przygotowani do odnowienia przyrzeczeń chrzcielnych²⁵⁷. Sama decyzja o przyjęciu bierzmowania powinna być przemyślana przez kandydatów i wynikać z pragnienia oparcia swojego życia na Ewangelii i nauce Kościoła²⁵⁸. Kandydaci do bierzmowania powinni zachować swoje imię z chrztu, jeśli by jednak kandydat nie miał świętego patrona z chrztu, to może wybrać sobie imię świętego do bierzmowania. Na świadka bierzmowania można wybrać

²⁵² *Instrukcja duszpasterska dotycząca sakramentu bierzmowania z dnia 16 stycznia 1975 roku*, https://opoka.org.pl/biblioteka/T/TA/TAL/kkbids/instrukcja_bierzmowanie.html (dostęp: 5.08.2021).

²⁵³ OB, s. 27–34.

²⁵⁴ *Kodeks Prawa Kanonicznego*, Poznań 2008, s. 377.

²⁵⁵ Tamże, s. 379.

²⁵⁶ *Wskazania Konferencji Episkopatu Polski dotyczące przygotowania do przyjęcia sakramentu bierzmowania*, z dnia 14 marca 2017 roku <https://katecheci.archwva.pl/aktualnosci/wskazania-konferencji-episkopatu-polski-dotyczace-przygotowania-do-sakramentu-bierzmowania/> (dostęp: 22.10.2021), 5d (dalej: Wskazania KEP).

²⁵⁷ OB, s. 18.

²⁵⁸ *II Polski Synod Plenarny (1991–1999)*, Poznań 2001, s. 209.

każdego, kto wypełnia warunki określone w kanonie 874 KPK²⁵⁹. Mimo że wspomniany kanon wyklucza rodziców jako świadków bierzmowania, to w „Obrzędach bierzmowania” zawarto informację, że rodzice mogą być dopuszczeni do roli świadków²⁶⁰, jednak zaleca się, aby świadkiem był chrzestny kandydata, co podkreśla związek między chrztem a bierzmowaniem²⁶¹.

2.6.2. Przygotowanie młodzieży do sakramentu bierzmowania

Zalecenia i wskazówki Kościoła dotyczące przygotowania młodzieży do sakramentu bierzmowania zawarte są w dokumentach Soboru Watykańskiego II i posoborowych dokumentach katechetycznych. Wymienione źródła opisują młodzież, także w adolescencji, i wymieniają pozytywne cechy okresu młodości, ale też trudności napotymane w katechizacji ludzi dojrzewających. Dokumenty te prezentują zadania, jakie powinna wypełniać formacja przygotowująca młodzież do sakramentu bierzmowania, a także zadania rodziców kandydatów do bierzmowania. Zawarte są w nich ponadto metody i treści wykorzystywane w procesie bezpośredniego przygotowania młodzieży do bierzmowania. Ojcowie Soborowi w „Deklaracji o wychowaniu chrześcijańskim” określają młodych chrześcijan jako *nadzieja Kościoła*, która ma prawo do wychowania chrześcijańskiego. Wychowanie to powinno zmierzać do stopniowego wprowadzania wiernych w misterium zbawienia, do wzrostu świadomości ich wiary²⁶² i do uczestnictwa w liturgii²⁶³. W soborowym „Dekrecie o apostołstwie świeckich” podkreśla się odgrywanie znacznej roli przez osoby młode we współczesnym świecie i ich zdolność do działalności apostołskiej²⁶⁴ oraz ich rolę do wprowadzania w działalność apostołską dorastającej młodzieży²⁶⁵. W konstytucji soborowej „Gaudium et spes” akcentuje się empatię młodych chrześcijan,

²⁵⁹ KPK, dz. cyt., s. 373.

²⁶⁰ OB, s. 16.

²⁶¹ II Polski Synod Plenarny, dz. cyt., nr 113.

²⁶² DWCH 2.

²⁶³ KL 14.

²⁶⁴ Dekret o apostołstwie świeckich *Apostolicam actuositatem*, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 2008, 12 (dalej: DA).

²⁶⁵ DA 30.

ich otwartość na potrzeby innych, a także gotowość niesienia pomocy innym ludziom i narodom²⁶⁶. Powyższe określenia okresu młodości i zadania wychowania chrześcijańskiego dotyczą także młodzieży przygotowującej się do bierzmowania. Dokumenty soborowe akcentują również pewne trudności związane z okresem młodości. Młodzi ludzie nierzadko kwestionują wartości pielęgnowane przez starsze pokolenia i okazują zniecierpliwienie²⁶⁷.

Naukę Soboru Watykańskiego II rozwijają kolejne dokumenty katechetyczne, z których należy wymienić „Ogólną Instrukcję Katechetyczną” z 1971 roku²⁶⁸. W dokumencie tym autorzy przedstawiają m.in. ogólne elementy katechez, jakie należy uwzględniać w zależności od wieku osób katechizowanych. Szczegółowe normy pozostawiają krajowym instrukcjom katechetycznym²⁶⁹. W omawianym dokumencie autorzy oddzielają okres dzieciństwa od czasu poprzedzającego dojrzenie, a ten czas od okresu dojrzenia i młodości, przy czym nie podają dokładnej granicy wieku dla poszczególnych etapów. Cechą charakterystyczną drugiego wymienionego etapu życia jest subiektywność²⁷⁰, krytyczny stosunek do działań osób dorosłych, wzrost wiary we własne siły oraz pojawiająca się pokusa samobawienia. Celem katechezy w tym okresie powinno być odzyskanie przez młodych ludzi zaufania w moc i mądrość Bożą²⁷¹. Instrukcja przestrzega katechetów przed traktowaniem młodzieży na tym etapie rozwoju w sposób dziecięcy, ale co równie ważne, nie należy odnosić się do niej jak do osób dorosłych²⁷².

W wieku dojrzenia młodzi ludzie dostrzegają dokonujące się w nich zmiany i poszukują własnego miejsca w życiu społecznym. Nie zadowolają się już religijnością wieku dziecięcego, więc poszukują jakiejś orientacji fundamentalnej, podstawowych wartości, które

²⁶⁶ Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Poznań 2008, 88 (dalej: KDK).

²⁶⁷ KDK 7.

²⁶⁸ KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, *Ogólna instrukcja katechetyczna*, w: *Katecheza po Soborze Watykańskim II w świetle dokumentów Kościoła*, W. KUBIK (red.), Warszawa 1985, s. 91–192 (dalej: OIK).

²⁶⁹ OIK 77.

²⁷⁰ OIK 83.

²⁷¹ OIK 86.

²⁷² OIK 83.

uporządkują ich życie. Takie poszukiwanie może prowadzić do kryzysu religijnego. Zadaniem katechezy dla młodzieży w wieku dojrzewania powinno być wskazywanie sensu życia prawdziwie chrześcijańskiego oraz pomaganie w odkrywaniu i porządkowaniu prawdziwych wartości²⁷³. Katecheza ma także za zadanie wychowywać dorastającą młodzież do realizowania chrześcijańskiego powołania²⁷⁴.

Zalecenia z „Ogólnej Instrukcji Katechetycznej” zostały uwzględnione w wydanej przez polski episkopat „Instrukcji Duszpasterskiej dotyczącej Sakramentu Bierzmowania”²⁷⁵. Dokument ten stwierdza, że bierzmowania należy udzielać młodzieży w wieku czternastu czy piętnastu lat. Jest to wiek, w którym młoda osoba może świadomie podjąć zadania związane z przyjęciem bierzmowania i rozumieć znaczenie darów Ducha Świętego w konstruowaniu swojej osobowości. Instrukcja duszpasterska stwierdza także, że dla owocnego przyjęcia bierzmowania konieczne jest odpowiednie przygotowanie kandydatów. Przygotowanie takie dokonuje się poprzez normalną katechizację młodzieży (zwłaszcza w ósmej klasie) oraz poprzez przygotowanie bezpośrednie. Kandydaci powinni poznać w trakcie katechizacji prawdy wiary objawionej i zadania wynikające z przyjęcia bierzmowania oraz powinni uczestniczyć w kulcie chrześcijańskim i prowadzić życie zgodne z zasadami wiary.

Święty Jan Paweł II w swojej adhortacji „*Catechesi tradendae*” odnosi się do katechizacji ludzi młodych, w tym także do katechezy przygotowującej do przyjęcia sakramentów²⁷⁶. Papież pisze o wieku dojrzewania jako o okresie odkrywania samego siebie, zadawania pytań i poszukiwań, które mogą prowadzić do frustracji młodego człowieka. Jest to także wiek nieufności i czasem niebezpiecznego zamknięcia się w sobie. Katecheza musi brać pod uwagę te uwarunkowania związane z wiekiem, nie może unikać problemów, jakie nurtują młodzież. Ukazywanie w tym czasie Jezusa jako wzoru, który budzi podziw i może

²⁷³ OIK 84, 85.

²⁷⁴ OIK 89.

²⁷⁵ *Instrukcja duszpasterska dotycząca Sakramentu Bierzmowania*, dz. cyt., nr 3, 4.

²⁷⁶ JAN PAWEŁ II, Adhortacja apostolska *Catechesi tradendae*, w: *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 1997, 37 (dalej: CT).

być naśladowany, może stanowić podstawę do prawdziwego wychowania w wierze²⁷⁷. Ojciec Święty zauważa, iż:

katecheza, która odrzuca egoizm w imię wielkoduszności, która podaje bez fałszywych uproszczeń i bez złudnego schematyzmu chrześcijański sens pracy, wspólnego dobra oraz sprawiedliwości i miłości; katecheza, która uczy pokoju między narodami, podnoszenia godności ludzkiej i wyzwolenia,

nabiera dużego znaczenia, bo może nadać sens życiu i wzbudzić postawy ewangeliczne u młodych ludzi²⁷⁸.

W „Dyrektorium ogólnym o katechizacji”²⁷⁹ (dalej również jako Dyrektorium) z 1997 roku napisano o młodzieży, że jest *nadzieją Kościoła i wielkim wyzwaniem dla przyszłości Kościoła*. Autorzy wspomnianego dokumentu dostrzegają duże znaczenie młodych ludzi dla wspólnoty kościelnej, a wyzwaniem jest tutaj obojętność części młodzieży wobec Kościoła, a także odejście wielu młodych ludzi od wspólnoty kościelnej. Takie niekorzystne zjawiska są często skutkiem braku wsparcia ze strony rodziny oraz niedostatecznej katechezy. Autorzy Dyrektorium dostrzegają jednocześnie, że wielu młodych ludzi usilnie poszukuje sensu życia, solidarności międzyludzkiej i doświadczenia religijnego²⁸⁰. Dyrektorium wskazuje, że młodzież nie może być uważana tylko za przedmiot katechezy, ale raczej za podmiot, który aktywnie powinien uczestniczyć w procesie ewangelizacji²⁸¹. Katecheza dla młodzieży powinna być otwarta na wrażliwość i problemy młodych ludzi. Wychowanie młodzieży powinno być oparte na prawdzie i wolności zgodnie z Ewangelią. Szczególne miejsce w katechezie młodych powinny znaleźć: formacja sumienia, wychowanie do miłości, problematyka związana z odkryciem własnego powołania, zaangażowanie chrześcijańskie w społeczeństwie i odpowiedzialność misyjna w świecie. Ważnym problemem, jaki dostrzegają autorzy Dyrektorium, jest dostosowanie katechezy do języka i mentalności ludzi młodych²⁸². Dokumentem,

²⁷⁷ CT 38.

²⁷⁸ CT 39.

²⁷⁹ KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, *Dyrektorium ogólne o katechizacji*, Poznań 1998 (dalej: DOK).

²⁸⁰ DOK 182.

²⁸¹ DOK 183.

²⁸² DOK 185.

który szczegółowo charakteryzuje młodzież, w tym uczęszczającą do klasy od szóstej do ósmej szkoły podstawowej, jest „Podstawa programowa katechezy Kościoła Katolickiego w Polsce” z 2018 roku²⁸³ (dalej również jako Podstawa programowa). Oprócz cech charakteryzujących młodzież, które przedstawiono w omówionych już dokumentach, „Podstawa programowa” zwraca uwagę na to, że u młodzieży w wieku od trzynastu do piętnastu lat (a więc w wieku przygotowania do bierzmowania zalecanym przez Episkopat Polski) występuje kryzys tożsamości. Młodzież w tym wieku zaczyna szczególnie doceniać takie cechy, jak lojalność, zaufanie i wierność. Jest to także kluczowy wiek dla kształtowania się religijności, a jednocześnie często jest to okres buntu wobec religii, zwłaszcza od jej strony obrzędowej. U części młodzieży w wieku około 14 lat pojawiają się silne doznania związane z liturgią, które wpływają na dalsze jej życie, i są one niejednokrotnie konieczną drogą do wiary. Młodzież w okresie dorastania kształtuje swój system wartości i norm moralnych. Istnieje tu niebezpieczeństwo przyjęcia postawy selektywnej w zakresie moralności i kierowania się w swoich wyborach pragmatyzmem i zaspokajaniem jedynie własnych potrzeb.

W „Dyrektorium o katechizacji” z 2020 roku zawarto charakterystykę młodzieży z uwzględnieniem podziału na poszczególne okresy życia. Preadolescenci to młodsza dorastająca młodzież w wieku od około dziesięciu do czternastu lat, natomiast adolescenti to młodzi ludzie w wieku od około czternastu do dwudziestu jeden lat. Oznacza to, że w Polsce przygotowanie młodzieży do bierzmowania, według zaleceń Episkopatu, przypada na przełom preadolescencji i adolescencji. W pierwszym z tych okresów, czyli u młodszej dorastającej młodzieży, obserwuje się silny rozwój fizyczny i chwiejność emocjonalną. W tym czasie młodzież przepracowuje stworzony w dzieciństwie obraz Boga, więc jest to szczególnie ważny etap w katechizacji młodzieży. Nauczanie katechetyczne powinno skupić się w tym okresie na ukazywaniu Pana Jezusa jako kochającego przyjaciela, który nie ocenia i jest wierny. Katecheza powinna szanować w tym wieku dążenie do samodzielności młodzieży i pomagać stawiać pytania, które należy zestawiać z propozycją Ewangelii²⁸⁴. Okres adolescencji w życiu młodzieży,

²⁸³ KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, Częstochowa 2018, s. 53–57.

²⁸⁴ PAPIESKA RADA DS. KRZEWIENIA NOWEJ EWANGELIZACJI, *Dyrektorium o katechiza-*

jak przedstawione jest to w DK 2020, charakteryzuje się dążeniem do samodzielności i jednocześnie lękiem przed dorosłością. Dorastająca młodzież potrzebuje na tym etapie życia wiarygodnych świadków wiary. Katecheci powinni umieć „dostroić” się do świata adolescentów i ukazywać im radość i światło wiary. Katecheza w tym okresie powinna szczególnie być prowadzona w ramach wspólnot chrześcijańskich ludzi młodych i mieć charakter wychowawczy i powołaniowy²⁸⁵.

Dokumentami, które w znaczący sposób wpłynęły na katechizację w Polsce, były uchwały II Polskiego Synodu Plenarnego. Ważną ich częścią było określenie roli katechezy w kontekście powrotu religii do szkół w 1990 roku. Wskazywano na komplementarność katechezy parafialnej z nauczaniem religii w szkołach, jak i podkreślano, że jedną z funkcji katechezy parafialnej powinna być pogłębiona formacja dzieci oraz młodzieży przygotowujących się do przyjęcia sakramentów: pokuty, Eucharystii i bierzmowania. Stąd w uchwałach synodu pojawiło się przekonanie o konieczności opracowania programów i zakresu katechezy parafialnej w Polsce²⁸⁶. Mając na względzie powyższe, promulgowano w 2001 roku „Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce”²⁸⁷. W dokumencie tym przeniesiono na grunt Kościoła w Polsce i zaktualizowano te elementy katechezy, które domagały się uszczegółowienia w stosunku do wskazań DOK. W PDK postuluje się komplementarność szkolnego nauczania religii i katechezy parafialnej. Chociaż szkolne nauczanie religii dokonuje się poza wspólnotą kościelną i nie realizuje wszystkich zadań katechezy, to jest to działanie Kościoła²⁸⁸. Jak podkreślają autorzy PDK, parafia jest uprzywilejowanym miejscem do przygotowania dzieci i młodzieży do przyjęcia sakramentów (w tym bierzmowania). Spotkania formacyjne przygotowujące do przyjęcia sakramentów powinny mieć charakter katechetyczny i odbywać się co najmniej raz w miesiącu. Na spotkaniach tych nie powinno się powtarzać treści zawartych w szkolnym nauczaniu religii, ale je

cji, Kielce 2020, s. 130–131 (dalej: DK 2020).

²⁸⁵ Tamże, s. 131–132.

²⁸⁶ *II Polski Synod Plenarny*, dz. cyt., s. 59.

²⁸⁷ KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 2001 (dalej: PDK).

²⁸⁸ PDK 82.

uzupełniać. Przygotowanie dzieci i młodzieży do sakramentów w parafiach powinno uwzględniać następujące kwestie:

- właściwym środowiskiem formacji jest parafia dziecka (a nie parafia, na terenie której znajduje się szkoła),
- odpowiedzialni za formację są kapłani, katecheci oraz świeccy animatorzy,
- formą zgromadzeń przygotowujących do sakramentów powinny być spotkania wszystkich kandydatów, wspólna praca w grupach oraz celebracje w kościele.

Młodzież gimnazjalna²⁸⁹ powinna formować się do przyjęcia bierzmowania w katechezie parafialnej, ukierunkowanej na wyznanie i rozumienie wiary, a spotkania formacyjne powinny zajmować się omawianiem sakramentu bierzmowania oraz zadań, jakie młodzi ludzie mogą realizować w Kościele. Autorzy PDK postulują tutaj synchronizację katechezy parafialnej ze szkolnym nauczaniem religii²⁹⁰. Postulowaną wyżej programową synchronizację katechezy parafialnej ze szkolnym nauczaniem religii zawarto w „Podstawie programowej katechezy Kościoła Katolickiego w Polsce” z 2018 roku²⁹¹. Dokument ten miał na celu określenie ram dla programów nauczania religii w Polsce, z zachowaniem pewnej jednolitości katechetycznej tych programów. Programy nauczania religii w szkole, które skonkretyzują założenia zawarte w omawianej podstawie programowej przeznaczone dla klas od piątej do ósmej szkoły podstawowej, mają pogłębiać przyłgnięcie uczniów do Chrystusa poprzez proces mistagogii i przygotowanie do bierzmowania²⁹². Katecheza w starszych klasach szkoły podstawowej zakłada:

- formowanie uczniów do uznania Objawienia jako źródła prawdy o Bogu i człowieku,
- przygotowanie uczniów do przyjęcia bierzmowania,
- pomaganie w rozumieniu bierzmowania jako dopełnienia chrztu oraz jako etapu inicjacji chrześcijańskiej,

²⁸⁹ W związku z likwidacją gimnazjów formacja do bierzmowania w parafiach obejmuje najczęściej młodzież od siódmej lub ósmej klasy szkoły podstawowej do pierwszej lub drugiej klasy szkoły ponadpodstawowej.

²⁹⁰ PDK 107.

²⁹¹ KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, dz. cyt.

²⁹² Tamże, s. 10–11.

- ukazanie konsekwencji egzystencjalnych i eklezjalnych związanych z przyjęciem sakramentu bierzmowania,
- uczenie rozumienia sakramentów świętych i ich znaczenia dla człowieka na każdym etapie życia,
- wprowadzanie uczniów w historię zbawienia i przeżywania roku liturgicznego oraz uczenie modlitwy,
- formowanie sumienia uczniów w duchu nauczania Kościoła²⁹³.

Co do formacji młodzieży do bierzmowania w parafiach podstawa programowa z 2018 roku wskazuje, że program tego przygotowania do bierzmowania powinien być wszechstronny, różnorodny i uwzględniać okoliczność, iż formacja do bierzmowania powinna odbywać się w parafii zamieszkania ucznia, a formami tego przygotowania powinny być spotkania w małych grupach, celebracje w kościele oraz działania charytatywne kandydatów. Treści przekazywane kandydatom do bierzmowania powinny być skorelowane z treściami nauczania religii w szkole, a priorytetem tego przygotowania powinna być przeżyciowość i wspólnotowość²⁹⁴. Powyższe założenia realizowane są w szkołach na podstawie „Programu nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach”²⁹⁵ (dalej jako Program nauczania). W klasie ósmej, w czwartym bloku tematycznym „Świątynia Ducha Świętego – bierzmowanie”²⁹⁶, program przewiduje szczegółowe omówienie sakramentu bierzmowania, jego istoty, obrzędu i skutków. Omawiane są tutaj także: dary i owoce Ducha Świętego, charyzmaty Ducha Świętego, właściwe motywacje przyjęcia sakramentu bierzmowania jako dopełnienia chrztu, konieczność dalszej formacji chrześcijańskiej po przyjęciu bierzmowania. Podawane są przykłady bezinteresownej troski o ludzi potrzebujących oraz przykłady osób zaangażowanych w apostołstwo.

Autorzy „Programu nauczania” zwracają uwagę na konieczność włączenia rodziców (opiekunów prawnych) i chrestnych w proces przygotowania młodzieży do sakramentu bierzmowania. W klasie

²⁹³ Tamże, s. 57–58.

²⁹⁴ Tamże, s. 93.

²⁹⁵ KOMISJA WYCHOWANIA KATOLICKIEGO KONFERENCJI EPISKOPATU POLSKI, *Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach*, Częstochowa 2019, s. 83–156.

²⁹⁶ Tamże, s. 143–144.

ósmej proponują, aby spotkania z rodzicami dotyczyły tematów związanych z dojrzałością i jej przejawami, mistagogią sakramentu bierzmowania, godnym i odpowiedzialnym przyjęciem bierzmowania. Ważne jest także, co podkreślają autorzy „Programu nauczania”, aby katecheza szkolna uwzględniała przygotowanie młodzieży do sakramentu bierzmowania odbywającego się w parafii zamieszkania ucznia²⁹⁷.

Do roli rodziców, a szerzej rodziny, w kształtowaniu wiary i moralności młodego pokolenia nawiązuje szereg dokumentów Kościoła. Należy tu wspomnieć o soborowej „Deklaracji o wychowaniu chrześcijańskim”, w której autorzy postulują konieczność przekazywania dzieciom i młodzieży odpowiednich wskazań, które pomogą młodemu pokoleniu przyjąć proponowane wartości moralne, zinterioryzować je i według nich prowadzić swoje życie. Wychowanie chrześcijańskie zaś, według omawianego dokumentu, powinno: wprowadzać młodych w misterium zbawienia, uczyć ich czcić Boga w duchu i prawdzie, wprowadzać w życie liturgiczne oraz uczyć starania się o wzrost Ciała Mistycznego²⁹⁸. Obowiązek wychowania chrześcijańskiego dzieci i młodzieży spoczywa przede wszystkim na rodzicach, którzy powinni uczyć je prawdy o Bogu i czci wobec Niego, a także ukazywać miłość bliźniego jako podstawową zasadę kształtowania relacji międzyludzkich. Na rodzicach ciąży także obowiązek stopniowego wprowadzania swoich dzieci do wspólnoty Ludu Bożego²⁹⁹.

Święty Jan Paweł II w adhortacji „*Familiaris consortio*”³⁰⁰ podkreśla, że rodzice, *modląc się z dziećmi i czytając z nimi Słowo Boże, włączając dzieci przez stopniową inicjację chrześcijańską do Ciała — eucharystycznego i kościelnego — Chrystusa, stają się rodzicami w pełni, nie tylko rodzicielami życia fizycznego, ale i tego, które przez odrodzenie Ducha Świętego płynie z Krzyża i Zmartwychwstania Chrystusa*³⁰¹. Także dokumenty katechetyczne Kościoła przypominają rodzicom o obowiązku wychowywania swoich dzieci w duchu chrześcijańskim. Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce (PDK) ukazuje rodzinę jako uprzywilejowane

²⁹⁷ Tamże, s. 154–155.

²⁹⁸ DWCH 2.

²⁹⁹ DWCH 3.

³⁰⁰ JAN PAWEŁ II, Adhortacja apostolska *Familiaris consortio*, w: *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 1997 (dalej: FC).

³⁰¹ FC 39.

miejsce katechezy, gdzie może dokonywać się głębsze wprowadzenie w życie chrześcijańskie³⁰². Dokument ten wylicza zadania chrześcijańskich rodziców, mianowicie: ochrzczzenie dzieci niedługo po urodzeniu, przygotowanie dzieci do I Komunii Świętej i do sakramentu pokuty, dopilnowanie, aby ich dzieci przyjęły sakrament bierzmowania w odpowiednim czasie. Z dokumentu wynika także troska o formację chrześcijańską dzieci w parafii i szkole oraz o ich uczestniczenie w życiu liturgiczno-sakramentalnym Kościoła i kierowanie się przez nie zasadami życia chrześcijańskiego³⁰³.

Z treści przytoczonych dokumentów wynika jednoznacznie, że rodzice powinni brać czynny udział w przygotowaniach dzieci do przyjęcia sakramentu bierzmowania, jednakże — jak wskazują dokumenty Kościoła — rodzice, pragnący realizować zadania katechetyczne wobec swoich dzieci i chcący wspierać je w procesie przygotowania do przyjęcia sakramentu bierzmowania, sami muszą być do tych zadań odpowiednio przygotowani. Wspomina o tym już „Ogólna instrukcja katechetyczna”³⁰⁴, która wśród form katechezy dorosłych umieszcza nauczanie związane z przystępowaniem dzieci do sakramentów inicjacji chrześcijańskiej³⁰⁵. II Polski Synod Plenarny zaleca stosowne działania mające na celu formację rodziców przed przyjęciem przez ich dzieci sakramentów inicjacji chrześcijańskiej³⁰⁶. „Dyrektorium o katechizacji” z 2020 roku także wspomina o katechezie rodziców dzieci przygotowujących się do sakramentów inicjacji chrześcijańskiej. Katecheza rodziców jest okazją do pogłębienia przez nich swojej wiary, ale stanowi też dla nich wyzwanie, aby nie przenosić pełnej odpowiedzialności za wychowanie religijne swoich dzieci na specjalistów, księży i katechetów³⁰⁷. Od czasu powrotu lekcji religii do szkół zauważono, że wielu rodziców dystansuje się od zaangażowania w wychowanie religijne swoich dzieci, uważając, że zadanie to spoczywa na specjalistach od religii, czyli na katechetach i osobach duchownych³⁰⁸.

³⁰² PDK 126.

³⁰³ PDK 128.

³⁰⁴ OIK.

³⁰⁵ OIK 96.

³⁰⁶ II Polski Synod Plenarny, dz. cyt., nr 104.

³⁰⁷ DK 2020, 124.

³⁰⁸ S. DZIEKOŃSKI, *Współpraca środowisk katechetycznych*, „Ateneum Kapłańskie”

Szczegółowe zasady dotyczące przygotowania młodzieży do sakramentu bierzmowania na terenie Polski zawarto we Wskazaniach KEP. Dokument ten, opracowany przez polskich biskupów, określa minimalny zakres formacji młodzieży przygotowującej się do bierzmowania w parafiach oraz bezpośredniego przygotowania młodzieży do bierzmowania. Dokument wyróżnia w przygotowaniu do bierzmowania trzy etapy — przygotowanie dalsze, bliższe i bezpośrednie. Przygotowanie dalsze odbywa się od wczesnego dzieciństwa w rodzinie, a później także w szkole na lekcjach religii oraz w parafii. Przygotowaniem bliższym określa się regularne uczęszczanie na lekcje religii, katechezę parafialną i uczestniczenie kandydata w życiu liturgicznym Kościoła. Przygotowanie bezpośrednio polega na uczestniczeniu kandydata w katechezie szkolnej i parafialnej bezpośrednio przed przyjęciem bierzmowania. Optymalnym czasem takiego przygotowania, na jaki wskazuje dokument, są trzy lata — szósta, siódma i ósma klasa szkoły podstawowej³⁰⁹. Wskazania KEP postulują, aby do bierzmowania przystępowała młodzież dojrzała intelektualnie, emocjonalnie i religijnie, adekwatnie do swojego wieku. Przygotowanie bliższe i bezpośrednie powinno odbywać się w parafii zamieszkania, a nie w parafii, na terenie której znajduje się szkoła. Zamierzeniem jest włączenie kandydatów do bierzmowania w życie ich parafii. Kandydaci powinni spotykać się co najmniej trzydzieści razy w ramach bezpośredniego przygotowania do bierzmowania w parafii, z czego pięć spotkań powinny stanowić celebracje liturgiczne. Spotkania formacyjne kandydatów powinny odbywać się w małych grupach formacyjnych, nieprzewyższających dwunastu osób. Grupy formacyjne mogą prowadzić jedynie osoby odpowiednio przygotowane. Bezpośrednie przygotowanie do bierzmowania powinno zawierać następujące grupy zagadnień:

- kerygmat chrześcijański,
- sakrament chrztu wprowadzeniem we wspólnotę Kościoła,
- mistagogia sakramentu pokuty i pojednania,
- mistagogia sakramentu Eucharystii,
- mistagogia sakramentu bierzmowania³¹⁰.

t. 142, 2004, z. 3, s. 492.

³⁰⁹ Wskazania KEP 1, 5.

³¹⁰ Wskazania KEP 7, 9, 10, 12, 14, 21.

W ciągu całego przygotowania bezpośredniego powinno się odbyć co najmniej pięć spotkań z rodzicami kandydatów do bierzmowania. Na tych spotkaniach powinny być podejmowane następujące zagadnienia:

- odpowiedzialność za własną wiarę i przekaz wartości religijnych swoim dzieciom,
- odpowiedzialność za Kościół i wspólnotę parafialną,
- konieczność nieustannego nawracania się i przebaczenia w rodzinie,
- przeżywanie niedzieli i uroczystości religijnych w rodzinie,
- przygotowanie rodziny do właściwego przeżycia uroczystości bierzmowania i podjęcie działań apostołskich przez jej członków³¹¹.

Biskupi polscy w swoich Wskazaniach KEP zwracają uwagę na to, że spotkania formacyjne do bierzmowania w parafiach powinny mieć inny charakter niż katecheza w szkole. Spotkania w parafii nie mogą koncentrować się na przekazie wiedzy, ale powinny przybierać formy i metody biblijne oraz liturgiczne, jak: *lectio divina*, krąg biblijny, medytacja, kontemplacje modlitewne. Ważne jest także, aby głoszenie prawd wiary było połączone z osobistym świadectwem głoszącego oraz z ukazywaniem przykładów współczesnych świadków. Kandydaci do bierzmowania powinni być włączani w przygotowanie i aktywny udział w liturgii, a także powinni być włączani w życie parafii, na przykład w działalność charytatywną i wolontariat³¹². W ostatniej części Wskazań KEP zawarto propozycję zagadnień związanych z przygotowaniem do sakramentu bierzmowania, podzielonych na pięć etapów formacyjnych. Każdy z etapów zawiera propozycję celebracji oraz dzieła apostołskie podejmowanego przez kandydatów na danym etapie formacyjnym. W części VI Wskazań KEP znajdują się następujące zagadnienia:

I etap formacji — *Wierzę w Jezusa Chrystusa*:

- celebracja: Jezus moim Panem i Zbawicielem,
- dzieło apostołskie: porozmawiać o Jezusie z rówieśnikami.

II etap formacji — *Wierzę w Kościół*:

- celebracja: moje miejsce we wspólnocie Kościoła,
- dzieło apostołskie: uczestnictwo w wydarzeniu prowadzonym przez jedną ze wspólnot działających w parafii.

³¹¹ Tamże, 11, 26

³¹² Tamże, 27, 28, 32, 33.

III etap formacji — *Chcę się nawrócić:*

- celebrowanie: (nabożeństwo pokutne) wracam do Ojca,
- dzieło apostołskie: pomoc w pojednaniu skonfliktowanych ze sobą osób.

IV etap formacji — *Chcę żyć Eucharystią:*

- celebrowanie: (Eucharystia) pokarm mojego życia,
- dzieło apostołskie: aktywny udział we mszy św.

V etap formacji — *Jestem gotowy:*

- celebrowanie: Duchu Święty, przyjdź!,
- dzieło apostołskie: podjęcie osobistego postanowienia związanego z przyjęciem bierzmowania³¹³.

Dokumentem, który uszczegóławia zasady przygotowania do bierzmowania w archidiecezji warszawskiej (dalej: aw)³¹⁴ jest „Dekret o sposobie przygotowania do sakramentu bierzmowania w Archidiecezji Warszawskiej”³¹⁵. Dekret AW, podobnie jak Wskazania KEP, wyróżnia trzy etapy przygotowania do bierzmowania: 1) przygotowanie dalsze, które dokonuje się w rodzinie, podczas katechezy szkolnej oraz katechezy parafialnej, przygotowującej do spowiedzi świętej i Eucharystii; 2) przygotowanie bliższe, polegające na pogłębianiu wiedzy o Bogu i Kościele oraz na udziale w życiu sakramentalnym; 3) przygotowanie bezpośrednie, które ma charakter duchowy i polega głównie na uczestniczeniu kandydata w formacji parafialnej. Dekret AW zaznacza, że przygotowanie bezpośrednie powinno rozpocząć się w ósmej klasie szkoły podstawowej i zakończyć przyjęciem bierzmowania przez kandydatów najwcześniej pod koniec pierwszej klasy szkoły ponadpodstawowej. Oznacza to, że przygotowanie bezpośrednie do bierzmowania powinno trwać co najmniej dwa lata. Właściwym miejscem formacji do bierzmowania jest parafia zamieszkania kandydata, a nie parafia, gdzie znajduje się szkoła, do której uczęszcza kandydat.

³¹³ Wskazania KEP, cz. 6.

³¹⁴ Ze względu na to, że w niniejszym opracowaniu często występuje zwrot „archidiecezja warszawska” zdecydowano się stosować skrót „aw” na oznaczenie tego zwrotu. Natomiast w dokumentach archidiecezjalnych w nazwie archidiecezji warszawskiej stosowano duże litery, czego przykładem jest kolejny przypis.

³¹⁵ Dekret o sposobie przygotowania do sakramentu bierzmowania w Archidiecezji Warszawskiej z dnia 8 listopada 2018 roku, <https://www.parafia-lesna-polana.pl/dekret-o-sposobie-przygotowania-do-sakramentu-bierzmowania-w-archidiecezji-warszawskiej> (dostęp: 10.07.2021), dalej: Dekret AW.

Przygotowanie bezpośrednio powinno odbywać się w małych grupach, w których powinni brać udział świeccy animatorzy i rodzice kandydatów. Dekret AW wskazuje na proboszczów lub delegowanych przez nich duszpasterzy jako odpowiedzialnych za przygotowanie kandydatów do bierzmowania³¹⁶.

Zgodnie ze wskazaniem Dekretu AW kandydaci powinni przyjmować sakrament bierzmowania w stanie łaski uświęcającej. Zaleca się także, aby do bierzmowania zachowywali swoje imię chrzcielne, a świadkiem bierzmowania było jedno z rodziców chrzestnych kandydata, chyba że jest to niemożliwe. Świadkiem może być tylko osoba, która przyjęła wszystkie sakramenty inicjacji chrześcijańskiej, ukończyła 16 lat, jest wierzącym i praktykującym katolikiem, żyjącym zgodnie ze swoją wiarą. Świadkiem nie może być żaden z rodziców naturalnych kandydata. Dekret AW wspomina także, że warunkiem dopuszczenia do bierzmowania może być pomyślnie zdany egzamin lub rozmowa dopuszczająca. Na terenie archidiecezji katecheci i kandydaci mogą korzystać z zatwierdzonych materiałów i programów przygotowujących do bierzmowania, spośród których szczególnie miejsce zajmuje metoda *Postcresima*³¹⁷.

Szczegółowa analiza dokumentów katechetycznych Kościoła powstałych od Soboru Watykańskiego II, zawierająca sugestie i wskazania dotyczące bezpośredniego przygotowania młodzieży do sakramentu bierzmowania, pokazuje, że większość znajdujących się w nich zapisów ma charakter jedynie ogólny, wymagający uściślenia w określonej wspólnocie diecezjalnej. Bardziej szczegółowe zapisy zawarte są właściwie tylko we Wskazaniach KEP oraz w Dekrecie AW.

³¹⁶ Dekret AW 3, 7.

³¹⁷ Tamże, 5–9.

2.7. Podsumowanie

W historii Kościoła przygotowanie kandydatów do bierzmowania (albo chrztu i bierzmowania) ulegało wielu zmianom. Na szczególną uwagę zasługuje tutaj katechumenat, który wydaje się najpełniejszym sposobem przygotowania kandydatów do sakramentów inicjacji chrześcijańskiej. W późniejszych wiekach przygotowanie do bierzmowania spoczywało głównie na barkach rodziny i otaczającego kandydata środowiska — mowa tu o katechumenacie rodzinnym i społecznym. W późnym średniowieczu formację chrześcijańską dzieci i młodzieży rozpoczęły nieliczne szkoły (katechumenat szkolny), które od XVI wieku były coraz liczniejsze w wielu państwach europejskich. Należy jeszcze wspomnieć o katechumenacie parafialnym, który obecnie wydaje się odgrywać wiodącą rolę w zakresie przygotowania kandydatów do sakramentu bierzmowania. Celebracja sakramentu bierzmowania podlegała także wielu zmianom. W pierwszych wiekach chrześcijaństwa bierzmowanie było udzielane wraz z chrztem. W końcu IV wieku nastąpiła zmiana w sprawowaniu sakramentów inicjacji chrześcijańskiej, polegająca na oddzieleniu chrztu od bierzmowania. Było to spowodowane tym, że na Zachodzie udzielanie bierzmowania było zastrzeżone dla biskupa. Wzrost liczby wiernych pod koniec IV wieku i niekiedy znaczne oddalenie parafii od siedzib biskupich spowodowało, że biskupi nie byli już w stanie wszędzie udzielać bierzmowania łącznie z chrztem. Odtąd bierzmowania udzielano oddzielnie od chrztu, a celebrowanie tego sakramentu nie była ustalona w całym Kościele. Dopiero od XII wieku przybrała jednolitą formę, która obowiązywała aż do lat siedemdziesiątych XX wieku. Obecnie obowiązującą ustalił papież Paweł VI. Wprowadził on formułę bierzmowania: *Przyjmij znamię Daru Ducha Świętego*.

W drugim rozdziale prezentowanej książki została przedstawiona analiza kryteriologiczna dokumentów Kościoła i literatury przedmiotu w zakresie przygotowania wiernych do bierzmowania oraz celebrowania tego sakramentu w historii Kościoła. Analiza ta posłużyła jako podstawa do poszukiwania doświadczeń w historii, które mogłyby służyć pomocą w bardziej efektywnej i zbliżonej do tradycji Kościoła formacji młodzieży do przyjęcia sakramentu pełni darów Ducha Świętego (co zawarto na trzecim etapie analizy pastoralno-teologicznej, a ujęto

w czwartym rozdziale przedmiotowej książki). W niniejszym rozdziale rozwiązano także problem badawczy szczegółowy dotyczący obecnie obowiązujących wskazań Kościoła w Polsce i w archidiecezji warszawskiej odnośnie do przygotowania (zwłaszcza bezpośredniego) młodzieży do sakramentu bierzmowania.

ROZDZIAŁ 3.

Realizacja bezpośredniego przygotowania młodzieży do sakramentu bierzmowania w parafiach archidiecezji warszawskiej

W tej części książki zawarto etap kairologiczny analizy pastoralno-teologicznej. W tym celu przeprowadzono badania empiryczne w parafiach archidiecezji warszawskiej, analizę pomocy stosowanych podczas bezpośredniego przygotowania młodzieży do bierzmowania oraz analizę dokumentów Kościoła i literatury przedmiotu. W rozdziale tym podjęto próbę prezentacji sposobu aktualnego przebiegu procesu przygotowawczego młodzieży do bierzmowania w aw. Badania i rozważania zawarte w niniejszym rozdziale miały służyć rozwiązaniu problemu badawczego szczegółowego wyrażającego się w pytaniu: Jak przebiega obecnie bezpośrednio przygotowanie młodzieży do bierzmowania w parafiach archidiecezji warszawskiej?

3.1. Metodyka badań dotyczących bezpośredniego przygotowania młodzieży do bierzmowania w parafiach archidiecezji warszawskiej

Przedstawione w poprzednim rozdziale założenia procesu przygotowania kandydatów do bierzmowania w Polsce i archidiecezji warszawskiej nie dają pełnego obrazu formacji młodzieży do sakramentu pełni Daru Ducha Świętego. W celu ustalenia rzeczywistego stanu bezpośredniego przygotowania młodzieży do bierzmowania w archidiecezji warszawskiej zrealizowano dwa badania metodą sondażu, do przeprowadzenia których wybrano technikę ankiety. Narzędziem zastosowanej techniki był kwestionariusz ankiety. Pierwszym badaniem objęto tradycyjny sposób przygotowania młodzieży do bierzmowania, natomiast drugie dotyczyło formacji *Postcresima* w archidiecezji warszawskiej.

W prezentowanej książce obszarem badawczym jest Archidiecezja Warszawska. Jako oddzielna jednostka administracyjna Diecezja Warszawska została erygowana 16 października 1798 roku przez papieża Piusa VI bullą „Ad Universal agri Dominici curam”, a ustanowiona przez niego archidiecezją 30 czerwca 1818 roku. W latach 1946–1992 była połączona unią personalną z Archidiecezją Gnieźnieńską. Ostatnie zmiany terytorialne wprowadził papież Jan Paweł II w 1992 roku. Kościołem katedralnym archidiecezji jest Archikatedra Męczeństwa św. Jana Chrzciciela. Obszar aw obejmuje 3 350 km², który zamieszkuje 1 540 tys. osób. W archidiecezji znajduje się 213 parafii, a liczba księży diecezjalnych wynosi 841, zakonnych zaś 415¹. Parafie są zróżnicowane pod względem powierzchni i liczby mieszkańców. Parafie warszawskie mają z reguły większą liczbę wiernych. Pięć parafii liczy ponad 30 tys. wiernych, a w 18 liczba ta jest większa o 20 tys. Parafie położone w okolicznych miastach są mniejsze i liczą w dwunastu przypadkach kilkanaście tysięcy wiernych. Pozostałe podstołeczne parafie liczą mniej niż 10 tys. wiernych². Archidiecezję warszawską

¹ Dane statystyczne diecezji polskich, https://opoka.org.pl/biblioteka/D/DD/op_diecezje.html (dostęp: 10.02.2023).

² Dane statystyczne. Rok 2010, <https://archwwa.pl/moja-diecezja/o-archidiecezji-warszawskiej/dane-statystyczne/> (dostęp: 10.02.2023).

zamieszkuje ludność na terenach wielkomiejskich, na terenach podstołecznych miast oraz na terenach wiejskich.

Religijność mieszkańców Warszawy wyróżnia się na tle całej Polski, ponieważ wskaźnik praktyk religijnych jest tutaj znacznie niższy, na co zwraca się uwagę już od dłuższego czasu³. Badania CBOS-u z 2014 roku pokazały, że religijność ludności wiejskiej znacznie różni się od religijności ludności w miastach⁴, dlatego wydało się celowe zbadać wpływ położenia parafii w aw na czynniki charakteryzujące te parafie, w tym dotyczące bezpośredniego przygotowania młodzieży do bierzmowania. Mając na względzie powyższe, zdecydowano, że w kwestionariuszu pierwszej ankiety⁵ jedno z pytań będzie dotyczyło położenia badanej parafii w aw. Wyróżniono cztery obszary: miasto Warszawę, miasta o liczbie mieszkańców ponad 25 tys. (poza stolicą), miasta o liczbie mieszkańców poniżej 25 tys. oraz tereny wiejskie. W początkowej części kwestionariusza pierwszej ankiety zawarto pytania, które dotyczyły ogólnej charakterystyki parafii — jej położenia w aw, liczby parafian, *dominicanos* i *communicantes* podczas ostatniego badania. Kolejne pytania dotyczyły organizacji bezpośredniego przygotowania młodzieży do bierzmowania w danej parafii, czyli aktualnej liczby kandydatów do bierzmowania oraz liczby księży, katechetów i wolontariuszy, którzy przygotowują młodzież do bierzmowania.

W ramach ankiety uzyskano także odpowiedzi na pytania: W której klasie uczniowie rozpoczynają przygotowanie do bierzmowania i ile lat trwa to przygotowanie oraz jak często są organizowane spotkania formacyjne do bierzmowania? Zapytano także o to, ile czasu zajmuje przeciętnie takie spotkanie formacyjne oraz jaka jest liczebność grup formacyjnych, a także, w jaki sposób weryfikuje się wiedzę kandydatów oraz ilu kandydatów nie dopuszczono do bierzmowania podczas ostatniego przygotowania. Za pomocą ankiety pozyskano także informacje dotyczące roli prowadzących bezpośrednie przygotowanie młodzieży do bierzmowania i tego, czy zgłaszają oni jakieś postulaty

³ J. MAJKA, *Jaki jest katolicyzm Polski?* w: *Socjologia religii*, F. ADAMSKI (red.), Kraków 1983, s. 267.

⁴ R. Boguszewski (oprac.), *Religijność polskiej wsi*, CBOS, Warszawa, styczeń 2014 roku, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2014/K_003_14.PDF (dostęp: 12.02.2023).

⁵ Pytanie to dotyczyło tylko pierwszej ankiety, która była anonimowa. Druga ankieta nie była anonimowa, więc pytania o położeniu parafii nie zawarto.

odnośnie do formy tego przygotowania Pytania te zostały zredagowane na podstawie dostępnej literatury przedmiotu i dokumentów Kościoła oraz literatury pomocniczej dotyczącej badań sondażowych. Kolejna seria pytań, w pierwszej ankiecie, dotyczyła pomocy stosowanych podczas przygotowania młodzieży do bierzmowania w parafiach aw. Na podstawie przeprowadzonych kilkunastu rozmów z prowadzącymi przygotowanie oraz przeglądu dostępnych na rynku produktów, wytypowano osiem pomocy, które ujęto w kwestionariuszu ankiety. Respondenci mogli wskazać jedną lub kilka pomocy, które są stosowane w ich parafiach. Mieli także możliwość wpisania nazwy pomocy nieuwzględnionej w kwestionariuszu ankiety. Zostali także poproszeni o odpowiedź na pytania: w jakim stopniu wykorzystywane pomoce w formacji młodzieży do bierzmowania spełniają oczekiwania prowadzących tę formację oraz czy istnieje potrzeba przygotowania nowych pomocy?

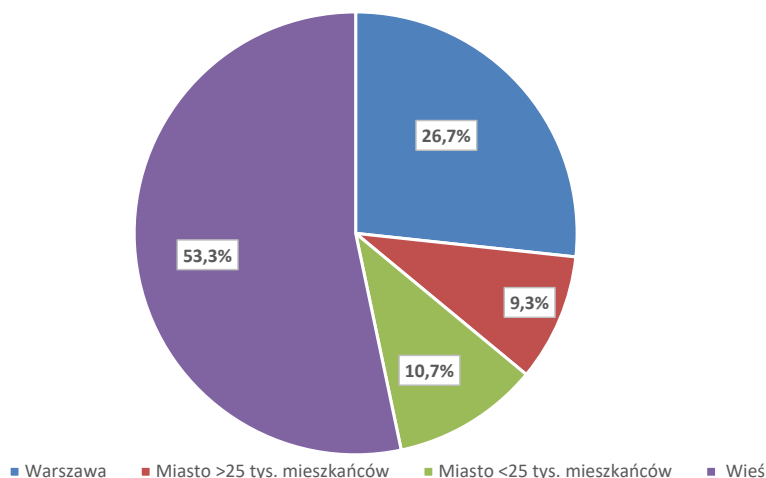
W kwestionariuszu pierwszej ankiety zawarto także pytania dotyczące formacji duchowej kandydatów do bierzmowania. Jedno z pytań z tego zakresu miało na celu ujawnienie, czy w parafiach aw były organizowane celebracje, spotkania lub wyjazdy wyłącznie dla kandydatów, mające na celu pogłębienie ich formacji duchowej. Respondenci mogli tutaj wybrać spośród jedenastu propozycji (jedną lub kilka), ewentualnie wskazać celebrację inną niż zaproponowana w ankiecie. Drugie pytanie z tego zakresu dotyczyło sposobów angażowania się samych kandydatów w ich formację chrześcijańską. Zaproponowano tutaj cztery możliwości. Propozycje odpowiedzi na powyższe pytania były wytypowane na podstawie rozmów z prowadzącymi formację młodzieży do bierzmowania. Ostatnie pytania w omawianym kwestionariuszu dotyczyły organizacji spotkań z rodzicami kandydatów do bierzmowania oraz problemów poruszanych na tych spotkaniach⁶.

Pierwsze badanie ankietowe odnosiło się do realizacji bezpośredniego przygotowania do sakramentu bierzmowania w archidiecezji warszawskiej (z wyłączeniem formacji *Postcresima*). Przeprowadzono je w okresie od grudnia 2020 do lipca 2021 roku. Kwestionariusze ankiet rozesłano do wszystkich parafii położonych na terenie Archidiecezji Warszawskiej⁷ w grudniu 2020 roku tradycyjną pocztą, a tak-

⁶ Kwestionariusze ankiet zawarto w załącznikach 1 i 2.

⁷ Kwestionariusze ankiet rozesłano do 212 parafii znajdujących się w archidie-

że następnie poprzez wiadomość SMS. Wypełnione kwestionariusze ankiet odbierano do lipca 2021 roku. Rozesłano 212 kwestionariuszy pierwszej ankiety, na które odpowiedziało w sumie 78 parafii, z których 75 było wypełnionych (35,4%). Dwóch kwestionariuszy nie wypełniono w ogóle, a jeden zawierał braki w odpowiedziach, co było powodem nieuwzględnienia go w dalszych badaniach. Spośród 75 ankiet 20 wypełniono w parafiach położonych na terenie Warszawy, siedem w parafiach położonych na terenie miast o liczbie mieszkańców ponad 25 tys., osiem pochodziło z parafii położonych w miastach o liczbie mieszkańców mniejszej niż 25 tys., natomiast 40 uzupełniono w parafiach wiejskich. Procentowy rozkład wypełnionych ankiet w zależności od rodzaju miejscowości, na terenie której znajduje się parafia, przedstawiono na wykresie 1.

Wykres 1. Rozkład procentowy wypełnionych kwestionariuszy ankiet w zależności od położenia parafii w aw

Źródło: opracowanie własne.

Drugie badanie ankietowe obejmowało formację *Postcresima*, której jednym z podstawowych zadań jest przygotowanie młodzieży do bierzmowania.

W celu określenia rzeczywistego stanu formacji *Postcresima* przeprowadzono badanie sondażowe. Jako narzędzie badawcze wykorzystano

cezji warszawskiej, zgodnie z informacjami udostępnionymi na stronie internetowej <https://archwwa.pl/parafie/> – stan na grudzień 2020 roku.

kwestionariusz ankiety (zob. załącznik 2). Kwestionariusz ankiety rozślano do wszystkich parafii w aw, w których prowadzona jest formacja *Postcresima*. Badanie przeprowadzono w miesiącach od stycznia do marca 2022 roku. Spośród pięciu parafii prowadzących formację *Postcresima*⁸, do których wysłano kwestionariusze ankiety, wypełniły je cztery parafie: Parafia św. Zygmunta w Warszawie (dalej: św. Zygmunt), Parafia Dobrego Pasterza w Warszawie (dalej: Dobry Pasterz), Parafia Najświętszej Maryi Panny Matki Kościoła w Warszawie (dalej: Matka Kościoła), Parafia Świętej Anny w Piasecznie (dalej: św. Anna). Druga ankieta różniła się od pierwszej tym, że nie była anonimowa. Zachowanie anonimowości ankiet było praktycznie niemożliwe ze względu na niewielką liczbę parafii prowadzących formację *Postcresima* w aw. W drugiej ankiecie, analogicznie jak w pierwszej, zawarto pytania dotyczące ogólnych informacji o parafii:

- sposobów weryfikacji wiedzy kandydatów do bierzmowania,
- sposobów angażowania się kandydatów w swoją formację chrześcijańską,
- organizacji celebracji, spotkań lub wyjazdów specjalnie dla uczestników formacji *Postcresima* w celu pogłębienia ich formacji duchowej,
- zbierania od uczestników informacji zwrotnej na temat przebiegu formacji *Postcresima*,
- zgłaszania przez prowadzących postulatów odnośnie do prowadzenia spotkań formacyjnych z młodzieżą,
- spotkań w parafii z rodzicami uczestników formacji *Postcresima*.

W drugiej ankiecie ponadto znalazły się pytania dotyczące organizacji formacji *Postcresima* prowadzonej w poszczególnych parafiach aw. Pytania brzmiały:

- W której klasie szkolnej uczniowie najczęściej rozpoczynają tę formację?
- Ile czasu trwa formacja *Postcresima* przed i po przyjęciu bierzmowania przez uczestników?
- Jaka jest częstotliwość spotkań formacyjnych w kolejnych latach?
- Jak długo trwa przeciętne spotkanie formacyjne?
- Jak liczne są grupy formacyjne?

⁸ Informacja uzyskana od Dariusza Kępestego odpowiedzialnego za prowadzenie formacji *Postcresima* w Polsce.

- Ile osób bierze obecnie udział w formacji *Postcresima* przed i po bierzmowaniu?
- Ilu uczestników zrezygnowało z dalszej formacji po ostatnim bierzmowaniu?
- Ilu uczestników formacji nie dopuszczono do ostatniego bierzmowania?

W końcowej części drugiej ankiety poproszono respondentów o wyrażenie opinii na temat formacji *Postcresima* w porównaniu z tradycyjnymi metodami przygotowującymi młodzież do bierzmowania. Poproszono także o określenie motywów, jakimi się ona kieruje, wybierając tę formację. Formację *Postcresima* prowadzą parafie, w których działają wspólnoty neokatechumenalne⁹. W związku z tym zasadne było zawarcie w kwestionariuszu pytań dotyczących występujących w parafiach wspólnot neokatechumenalnych oraz zwrócenie się z prośbą o podanie liczby wolontariuszy świeckich (wywodzących się z tych wspólnot) zaangażowanych w duszpasterstwo młodzieży *Postcresima*.

3.2. Charakterystyka parafii objętych badaniem sondażowym

W pierwszej ankiecie zawarto szereg pytań mających na celu ujawnienie ogólnych informacji o parafiach aw. Respondenci, odpowiadając na te pytania, określali: liczbę parafian, liczbę kandydatów do bierzmowania, liczbę osób, które były obecne na mszach św. oraz przyjęły komunię św. podczas ostatniego badania (*dominantes* i *communicantes*), liczbę księży i katechetów, którzy przygotowują kandydatów do bierzmowania, liczbę wolontariuszy zaangażowanych w przygotowanie kandydatów do bierzmowania. Uzyskane od respondentów informacje zamieszczono w tabelach 1–4 Zawarto w nich dane w zależności od miejsca położenia parafii — w Warszawie, w mieście o liczbie mieszkańców ponad lub poniżej 25 tys. oraz na wsi.

⁹ Szerzej o formacji *Postcresima* zob. paragraf 3.7.

Tabela 1. Zestawienie podstawowych danych określających badane parafie leżące na terenie Warszawy

Liczba parafian	Liczba kandydatów	WKP (w proc.)	<i>Domini-cantes</i>	<i>Commu-nicantes</i>	Księża i katecheci	Liczba wolontariuszy
3 000	6	0,20	350	300	1	1
5 500	70	1,27	1 210	b. d.	1	12
7 000	25	0,36	900	280	1	0
10 100	58	0,57	1 310	875	1	0
11 000	18	0,16	1 100	495	2	6
12 500	40	0,32	2 500	1 600	2	0
12 900	45	0,35	621	479	2	0
14 000	30	0,21	1 000	750	2	0
15 000	50	0,33	4 200	2 800	2	13
15 800	227	1,44	6 400	3 180	2	1
18 000	0	0	b. d.	b. d.	3	8
18 000	78	0,43	2 800	1 540	7	7
20 000	23	0,12	3 500	2 700	1	2
20 000	46	0,23	3 320	1 337	2	1
20 000	60	0,30	2 830	162	4	6
22 000	80	0,36	3 504	2 450	1	5
24 000	40	0,17	b. d.	b. d.	1	5
25 000	40	0,16	3 900	1 500	3	2
26 000	140	0,54	4 300	1 400	7	3
40 000	98	0,25	4 500	2 500	1	9
Średnia: 16 990	58,7	0,35	2 817	1 503	2,3	4,1

Legenda: WKP — stosunek liczby kandydatów do bierzmowania do liczby parafian.

Źródło: opracowanie własne na podstawie badania sondażowego.

W tabeli 1 przedstawiono dane, które charakteryzują badane parafie warszawskie. Parafie te liczą od 3 tys. do 40 tys. wiernych, średnio 16 990 parafian. W badanych parafiach przygotowywało się do bierzmowania od 6 do 227 kandydatów, średnio 59 kandydatów. W jednej parafii nie prowadzono przygotowania do bierzmowania. Dla każdej badanej parafii obliczono wskaźnik wyrażony w procentach, określający liczbę kandydatów do bierzmowania w stosunku do liczby parafian (dalej: WKP). Wskaźnik ten wyniósł od 0,16% do 1,44%, średnio 0,35%.

Przygotowanie młodzieży do bierzmowania prowadziło w parafiach warszawskich średnio dwóch księży i katechetów oraz czterech wolontariuszy¹⁰. W tabeli 1 zamieszczono także *dominicanos* i *communicantes*, które policzono podczas ostatniego badania w poszczególnych parafiach. Średnio w parafiach warszawskich we mszy św. uczestniczyło 16,6% osób z ogólnej liczby parafian, natomiast komunie św. przyjęło 8,8% osób z ogólnej liczby parafian podczas ostatniego badania.

Tabela 2. Zestawienie podstawowych danych określających badane parafie leżące na terenie miast >25 tys. mieszkańców (poza Warszawą)

Liczba parafian	Liczba kandydatów	WKP (w proc.)	<i>Dominicanos</i>	<i>Communicantes</i>	Księża i katecheci	Liczba wolontariuszy
3 500	58	1,66	1 000	500	4	0
12 500	120	0,96	2 507	1 218	1	0
3 500	20	0,57	850	400	1	1
12 000	50	0,42	2 986	1127	4	8
7 000	40	0,57	2 500	b. d.	1	0
8 000	85	1,06	2 000	1 000	10	10
7 900	53	0,67	2 200	1 800	1	0
Średnia: 7 771	61	0,78	1 978	1 024	3,1	2,7

Legenda: WKP — stosunek liczby kandydatów do bierzmowania do liczby parafian.

Źródło: opracowanie własne.

W tabeli 2 przedstawiono dane dotyczące parafii leżących na terenie miast o liczbie mieszkańców ponad 25 tys. Liczba parafian wahała się w nich od 3 500 do 12 500, a średnia wynosi 7 771. Liczba kandydatów do bierzmowania, którą wskazali respondenci, wynosiła od 20 do 120 (średnio 61 kandydatów). Wskaźnik wyrażający stosunek liczby kandydatów do bierzmowania do liczby parafian zawiera się w przedziale od 0,42% do 1,66% (średnio 0,78%). Przygotowanie młodzieży do bierzmowania w omawianych parafiach prowadziło średnio trzech księży i katechetów oraz średnio trzech wolontariuszy¹¹. W omawianych

¹⁰ Dokładnie 2,3 księży i katechetów oraz 4,1 wolontariuszy.

¹¹ Dokładnie 3,1 księży i katechetów oraz 2,7 wolontariuszy.

parafiach obliczono, podczas ostatniego badania, że średnio *dominican-tes* wynosiło 25,5% ogólnej liczby parafian, a *communicantes* 13,2%.

Tabela 3. Zestawienie podstawowych danych określających badane parafie leżące na terenie miast <25 tys. mieszkańców

Liczba parafian	Liczba kandydatów	WKP (w proc.)	<i>Dominican-tes</i>	<i>Communi-cantes</i>	Księża i katecheci	Liczba wolontariuszy
5 000	20	0,40	800	350	1	0
2 500	27	1,08	350	250	1	6
8 500	45	0,53	2 500	1500	2	6
3 450	45	1,30	690	290	1	1
9 800	50	0,51	300	150	3	1
4 000	16	0,40	1 000	600	2	1
9 000	100	1,11	2 500	1 500	2	6
13 700	94	0,69	2 773	1 209	1	9
Średnia: 6 994	50	0,71	1 364	731	1,6	3,8

Legenda: WKP — stosunek liczby kandydatów do bierzmowania do liczby parafian.

Źródło: opracowanie własne.

W tabeli 3 przedstawiono ogólne dane charakteryzujące badane parafie położone na terenie miast o liczbie mieszkańców niższej niż 25 tys. Liczba parafian wynosiła w nich od 2 500 do 13 700, a średnia liczba parafian to 6 994 osób. Liczba kandydatów do bierzmowania mieściła się w przedziale od 16 do 100 (średnio 50 kandydatów). Wskaźnik określający liczbę kandydatów do bierzmowania w stosunku do liczby parafian wynosił od 0,40% do 1,30% (średnio 0,71%). Przygotowanie młodzieży do bierzmowania prowadziło w tych parafiach średnio dwóch księży i katechetów i czterech wolontariuszy¹². *Dominican-tes* w tych parafiach wynosiło średnio 19,5%, natomiast *communicantes* 10,5%.

¹² Dokładnie 1,6 księży i katechetów oraz 3,8 wolontariuszy.

Tabela 4. Podstawowe dane o badanych parafiach położonych na terenach wiejskich

Liczba parafian	Liczba kandydatów	WKP (w proc.)	<i>Domini-cantes</i>	<i>Communi-cantes</i>	Księża i katecheci	Liczba wolontariuszy
1 100	0	0	140	80	0	0
2 200	25	1,14	525	196	1	0
450	10	2,22	220	115	1	0
3 500	17	0,49	503	210	2	5
4 000	60	1,50	670	400	3	0
2 500	16	0,64	600	450	1	0
4 600	100	2,17	2 100	910	1	5
550	15	2,73	170	60	1	0
3 500	47	1,34	2 445	1 223	1	4
5 000	54	1,08	b. d.	b. d.	1	14
400	5	1,25	185	50	1	0
7 000	45	0,64	1 400	660	2	0
4000	58	1,45	868	279	1	0
4 000	45	1,13	600	400	1	0
7 500	40	0,53	1 200	300	2	4
2 000	30	1,50	1 300	900	1	0
1 500	35	2,33	350	150	1	0
2 000	25	1,25	350	155	2	7
1 950	20	1,03	100	60	1	0
1 800	30	1,67	423	219	1	0
3 000	3	0,10	1 150	840	1	0
2 100	21	1,00	900	550	1	10
5 000	40	0,80	1 400	650	1	5
4 000	60	1,50	800	250	1	6
5 000	23	0,46	1 000	520	1	0
4 200	32	0,76	500	80	1	0
4 100	65	1,59	450	120	1	0
1 380	12	0,87	370	197	1	0
2 620	62	2,37	320	240	1	0
6 000	55	0,92	2 500	1 800	3	0
3 800	54	1,42	420	215	2	2
510	2	0,39	90	30	1	0
3 200	32	1,00	854	425	2	1
14 000	30	0,21	2 100	1 650	3	4

Liczba parafian	Liczba kandydatów	WKP (w proc.)	<i>Dominicantes</i>	<i>Communicantes</i>	Księża i katecheci	Liczba wolontariuszy
4 300	42	0,98	600	450	1	0
2 000	25	1,25	500	300	3	4
16 000	50	0,31	4 000	3 000	7	3
5 000	23	0,46	1 800	1 100	1	3
2 500	16	0,64	560	415	2	0
1 000	25	2,50	400	180	1	1
Średnia: 3 732	35	0,94	894	508	1,5	2

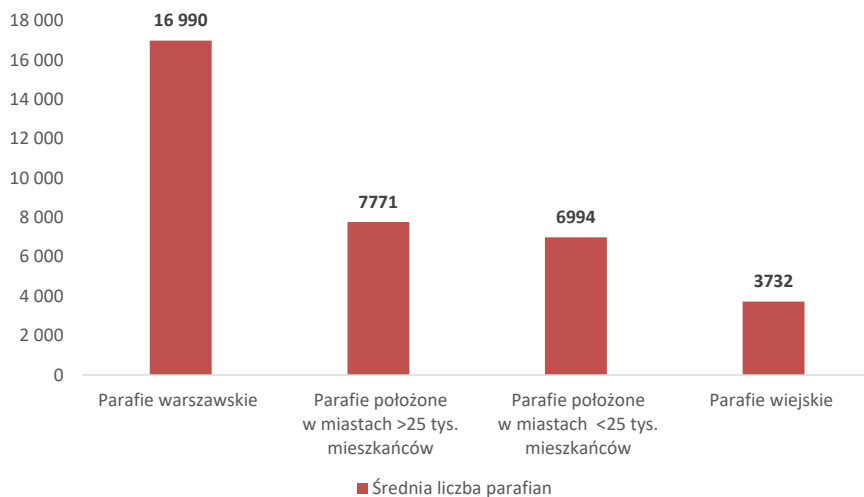
Legenda: WKP — stosunek liczby kandydatów do bierzmowania do liczby parafian.

Źródło: opracowanie własne.

W tabeli 4 przedstawiono ogólne dane charakteryzujące badane parafie leżące na terenach wiejskich. Liczba parafian wynosi w nich od 400 do 16 000, a średnio dla tych parafii wynosi 3 732 osób. Liczba kandydatów do bierzmowania zawierała się w przedziale od 2 do 100 i wynosiła średnio dla parafii wiejskich 35 kandydatów. Wskaźnik określający liczbę kandydatów do bierzmowania w stosunku do ogólnej liczby parafian wynosił od 0,10% do 2,73% i średnio dla parafii wiejskich 0,94%. Liczba osób uczestniczących we mszy św. (podczas ostatniego badania *dominicantes* i *communicantes*) wynosiła w badanych parafiach wiejskich średnio 24% w stosunku do liczby parafian, natomiast komunię św. przyjął średnio 13,6% osób w stosunku do liczby parafian.

Kolejnym etapem analizy danych ankietowych było zestawienie uzyskanych danych z wszystkich czterech rodzajów miejscowości. Zestawienia dokonano na wykresach, gdzie przedstawiono uzyskane dane empiryczne w zależności od położenia parafii w aw.

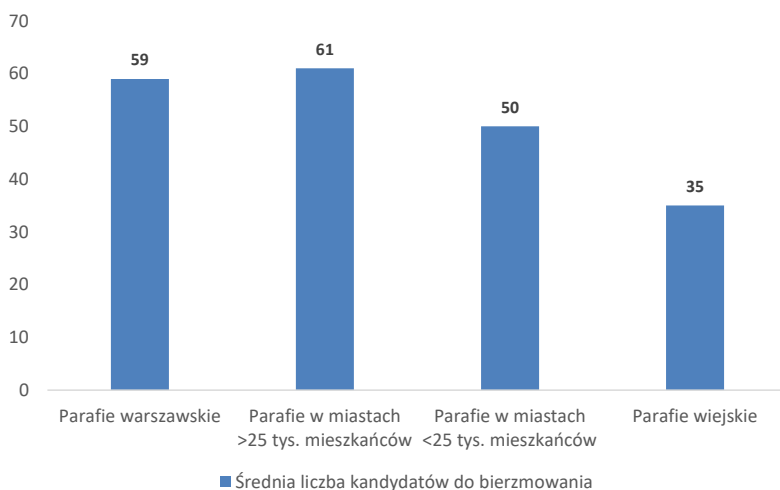
Na wykresie 2 przedstawiono średnią liczbę parafian w zależności od położenia badanych parafii w archidiecezji warszawskiej. Widoczna jest tu zależność, zgodnie z którą im większa jest miejscowość, na terenie której leży parafia, tym średnio wspólnota parafialna jest liczniejsza. Wy tłumaczeniem takiej zależności jest większe skupienie ludności w miastach niż na wsiach, jeżeli rozpatrujemy różnicę między miastem a wsią. Natomiast różnica między Warszawą a mniejszymi miastami nie jest tak oczywista, ponieważ w obu przypadkach mamy do czynienia z gęstą zabudową.

Wykres 2. Średnia liczba parafian w zależności od położenia parafii w aw

Źródło: opracowanie własne.

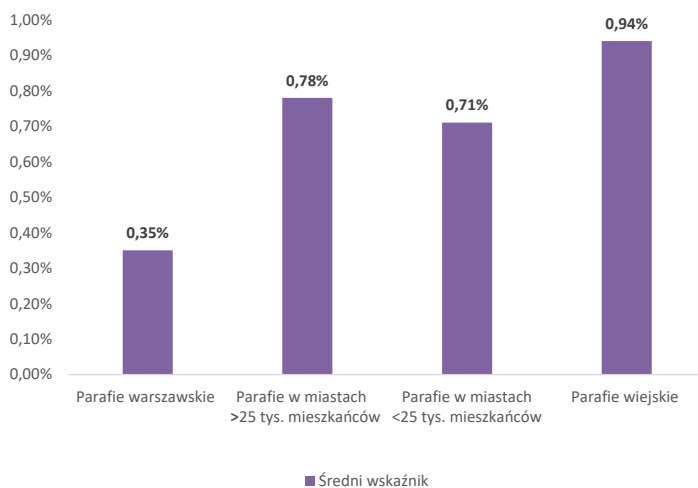
Na wykresie 3 zestawiono średnią liczebność kandydatów do bierzmowania, jaka występuje w parafiach w zależności od ich położenia.

Wykres 3. Średnia liczba kandydatów do bierzmowania w zależności od położenia parafii w aw

Źródło: opracowanie własne.

W tym wypadku prostej zależności nie zauważono. W miastach liczebność kandydatów do bierzmowania jest podobna i wynosi: średnio 59 dla parafii warszawskich, średnio 61 i 50 dla parafii miejskich poza Warszawą. Wyraźnie mniej kandydatów przygotowują do bierzmowania parafie wiejskie, średnio 35, co jest zrozumiałe ze względu na to, że parafie na terenach wiejskich mają najmniej parafian (patrz wykres 2). Aby móc bardziej obiektywnie porównać liczebność kandydatów do bierzmowania w parafiach w zależności od miejsca ich położenia, konieczne było zastosowanie narzędzia wskaźnikowego, które uniezależnia porównanie od liczebności parafian. W tym celu skonstruowano wskaźnik liczebności kandydatów do bierzmowania, który wyliczano poprzez podzielenie średniej liczby kandydatów do bierzmowania przez średnią liczbę parafian dla każdego rejonu badawczego, tj. dla parafii warszawskich z mniejszych miast oraz parafii wiejskich. Wyniki zamieszczono w tabelach 1–4 oraz porównawczo na wykresie 4.

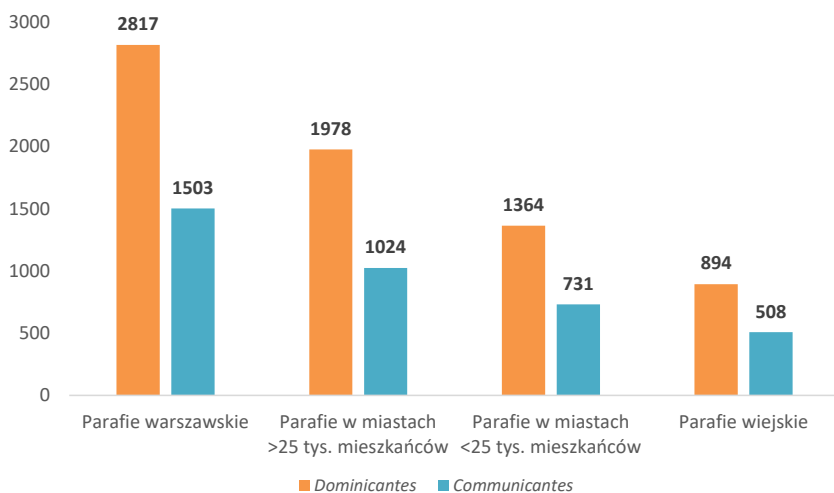
Wykres 4. Średni wskaźnik liczby kandydatów do bierzmowania w stosunku do liczby parafian w zależności od położenia parafii w aw

Źródło: opracowanie własne.

Uzyskane wyniki pokazują, że najwięcej kandydatów do bierzmowania w stosunku do liczebności parafian przygotowują parafie wiejskie, dla których wskaźnik liczebności kandydatów do bierzmowania osiągnął wartość 0,94%, co oznacza, że niecałe 1% parafian było

przygotowywanych do bierzmowania w parafiach wiejskich. W parafiach miejskich pozawarszawskich wskaźnik ten był niższy o 24,5% w mniejszych miastach i 17,02% w większych (0,71% i 0,78%). Natomiast w Warszawie wskaźnik liczebności kandydatów do bierzmowania był niższy ponad 2,6 razy (0,35%). Najmniej kandydatów do bierzmowania w stosunku do liczby parafian przygotowują parafie warszawskie, średnio o 63% mniej niż parafie wiejskie.

Badania w parafiach archidiecezji warszawskiej dotyczące praktyk religijnych parafian odnosiły się do liczebności osób uczestniczących we mszy św. i przyjmujących komunię św. (*dominicanos i comunicantes*). Uzyskane dane przedstawiono w tabelach 1–4 oraz porównawczo, w zależności od położenia parafii, na wykresach 5 i 6.

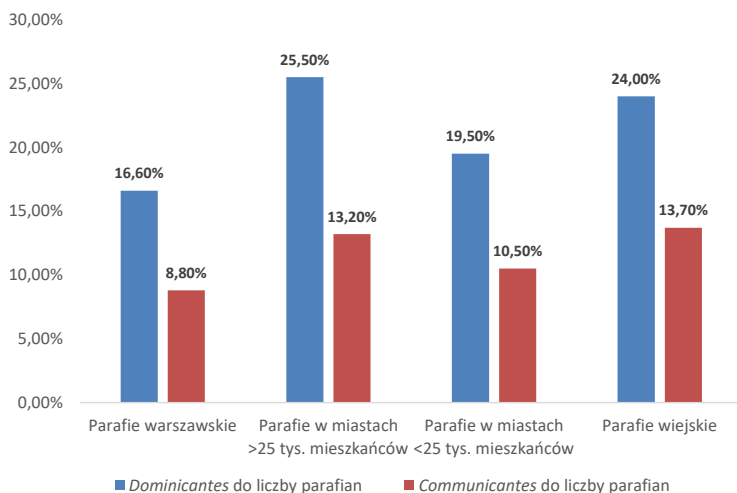

Wykres 5. Średnia wartość *dominicanos* i *comunicantes* w zależności od położenia parafii w aw

Źródło: opracowanie własne.

Na wykresie 5 przedstawiono średnie wartości *dominicanos* i *comunicantes* dla badanych parafii położonych w Warszawie, w miastach ponad i poniżej 25 tys. mieszkańców oraz w parafiach wiejskich. Można zauważyć, że zachodzi wprost proporcjonalna zależność: im większa liczba mieszkańców miejscowości, w których położone są parafie, tym większa średnia liczba osób uczestniczących w niedzielnej mszy św. oraz przystępujących do komunii św. Jest to zależność zbieżna ze średnią liczbą parafian, która jest również wprost proporcjonalna

do liczności populacji miejscowości, w której znajduje się parafia (patrz wykres 2).

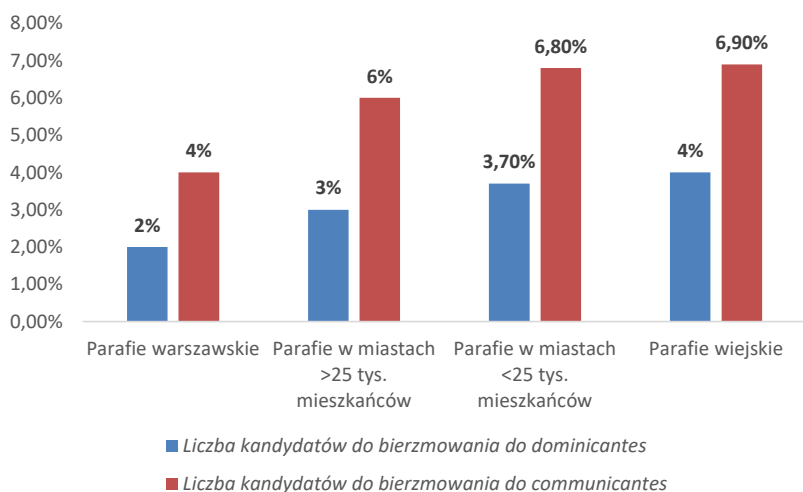
Wykres 6. Średnie wartości *dominicantes* i *communicantes* w stosunku do średniej liczby parafian w zależności od położenia parafii w aw

Źródło: opracowanie własne.

Na wykresie 6 przedstawiono średnie wartości *dominicantes* i *communicantes* w stosunku do średniej liczby parafian w zależności od położenia badanych parafii w archidiecezji warszawskiej. Wykres pokazuje, jaki procent parafian średnio uczęszcza na mszę św. oraz przyjmuje komunię św. w zależności od położenia parafii. Wykazano, że najczęściej, bo 25,5%, parafian było obecnych na niedzielnej mszy św. podczas ostatniego badania w parafiach położonych na terenie miast o liczbie mieszkańców ponad 25 tys. Niewiele mniej, bo 24% parafian z parafii wiejskich było obecnych na niedzielnej mszy św. 19,5% *dominicantes* zanotowano w parafiach położonych w miastach o liczbie mieszkańców poniżej 25 tys. Wyraźnie mniej osób uczęszcza na niedzielną mszę św. w parafiach warszawskich — 16,6% osób z ogólnej liczby parafian.

Jeżeli chodzi o *communicantes* zależności są podobne jak w wyżej omówionym *dominicantes*, jedyną różnicą jest to, że najczęściej osób w stosunku do liczby parafian przyjmuje komunię św. w parafiach wiejskich (13,7%). Dopiero na drugim miejscu są parafie położone na terenie miast o liczbie mieszkańców ponad 25 tys., gdzie *communicantes*

wynosi 13,2%. W miastach poniżej 25 tys. mieszkańców *communicantes* wynosi 10,5%, a najmniejszy odsetek osób przyjmowało komunię św. podczas ostatniego badania w parafiach warszawskich. Powyższe dane pozwalają wysnuć wniosek, że w parafiach wiejskich, które odznaczają się najwyższym *communicantes* i bardzo wysokim *dominicanos*, przygotowuje się najwięcej kandydatów do bierzmowania w stosunku do liczby parafian. Natomiast w parafiach warszawskich *dominicanos* i *communicantes* jest najniższe i jednocześnie najmniej jest przygotowywanych kandydatów do bierzmowania w stosunku do liczby parafian. Widać tu wyraźną prawidłowość.

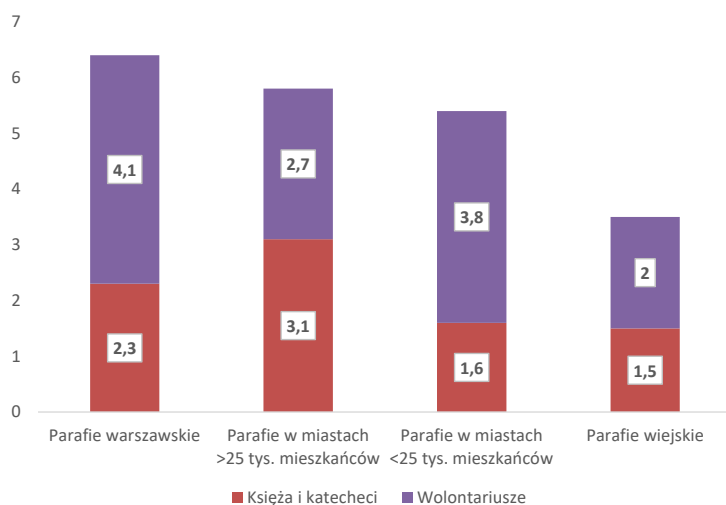

Wykres 7. Średnia liczebność kandydatów do bierzmowania w stosunku do średnich wartości *dominicanos* i *communicantes* w zależności od położenia parafii w aw

Źródło: opracowanie własne.

Na wykresie 7 przedstawiono stosunki średnich liczebności kandydatów do bierzmowania do średnich wartości *dominicanos* i *communicantes* w zależności od położenia parafii w aw. Wyliczenie wspomnianych wskaźników miało na celu określenie wpływu pobożności parafian na liczebność kandydatów do bierzmowania w danej wspólnotie parafialnej, w zależności od położenia parafii w aw. Z danych przedstawionych na wykresie 7 wynika wyraźna tendencja: im mniejsza miejscowość, w której położona jest parafia, tym stosunek liczby kandydatów do bierzmowania do *dominicanos* i *communicantes* jest

wyższy. Wyraźnie mniej kandydatów w stosunku do *dominicanos* i *comunicantes* obserwuje się w parafiach warszawskich. W parafiach warszawskich dla *dominicanos* omawiany stosunek jest dwa razy mniejszy niż w parafiach wiejskich, natomiast dla *comunicantes* stosunek ten jest niższy o 72,5%. Kolejne dane pozyskane w wyniku badań ankietowych pozwoliły na określenie: liczby księży posługujących w parafii, liczby księży i katechetów zaangażowanych w przygotowanie bezpośrednio kandydatów do bierzmowania oraz liczby wolontariuszy pomagających przy przygotowywaniu kandydatów do bierzmowania. Uzyskane dane przedstawiono w tabelach 1–4 oraz porównawczo na wykresie 8.

Wykres 8. Średnia liczba księży i katechetów oraz wolontariuszy zaangażowanych w bezpośrednie przygotowanie młodzieży do bierzmowania w zależności od położenia parafii w aw

Źródło: opracowanie własne.

Z przedstawionych danych dotyczących osób duchownych i świeckich biorących udział w przygotowaniu kandydatów do bierzmowania wynika, że w parafiach miejskich zaangażowana była podobna liczba osób, tj. średnio od 5–6. Natomiast w parafiach wiejskich zaangażowane były średnio od 3 do 4 osób¹³. Powyższe dane są zgodne ze średnią liczbą kandydatów do bierzmowania w parafiach, która w miastach wynosiła od 50 do 61 kandydatów, a w parafiach wiejskich 35.

¹³ Dokładnie 3,5 osoby.

Z przedstawionych danych wynika, że niezależnie od położenia parafii liczba księży, katechetów i wolontariuszy (razem) zaangażowanych w przygotowanie kandydatów do bierzmowania wynosiła około jeden przygotowujący na dziesięciu kandydatów.

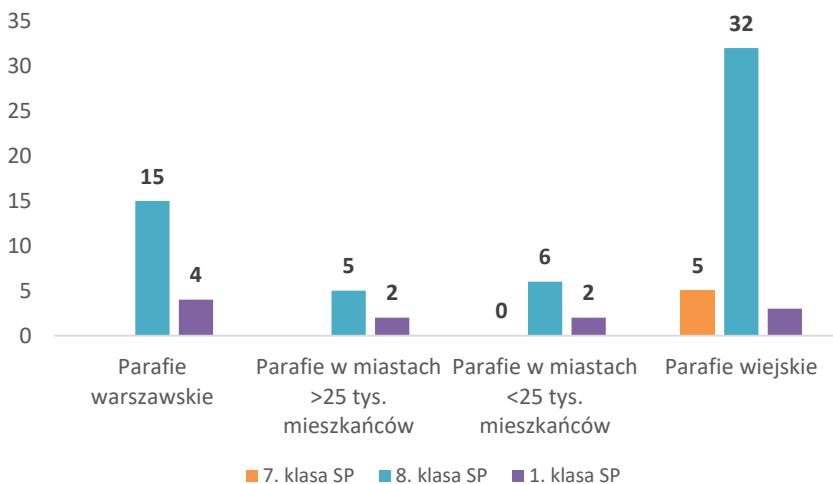
3.3. Organizacja bezpośredniego przygotowania młodzieży (metodą tradycyjną) do sakramentu bierzmowania w parafiach archidiecezji warszawskiej

Kolejnym zakresem badawczym dotyczącym bezpośredniego przygotowania młodzieży do bierzmowania była organizacja tego przygotowania w parafiach archidiecezji warszawskiej. W tym obszarze badawczym określono następujące pytania badawcze:

- W której klasie szkolnej młodzież rozpoczyna przygotowanie bezpośrednie do bierzmowania?
- Jak długo trwa to przygotowanie?
- Jak często odbywają się spotkania formacyjne w parafiach?
- Jak długo trwa przeciętnie spotkanie formacyjne?
- Jaka jest liczebność grup formacyjnych?
- W jaki sposób weryfikuje się wiedzę kandydatów do bierzmowania?
- Ilu kandydatów nie dopuszczono do bierzmowania podczas ostatniego przygotowania?
- Czy od kandydatów zbiera się informacje na temat samego przygotowania do bierzmowania?
- Jakie postulaty wnoszą księża i katecheci na temat przygotowania kandydatów do bierzmowania?

Jedną z podstawowych kwestii dotyczących przygotowania bezpośredniego młodzieży do bierzmowania jest określenie, w której klasie szkolnej młodzież rozpoczyna to przygotowanie w danej parafii. Dekret AW wskazuje, że rozpoczęcie przygotowania do bierzmowania w parafiach powinno zaczynać się w ósmej klasie szkoły podstawowej oraz że powinno zakończyć się najwcześniej pod koniec pierwszej klasy szkoły ponadpodstawowej. Natomiast Wskazania KEP określają, że młodzież powinna rozpoczynać przygotowanie bliższe i bezpośrednie, będąc w klasie szóstej SP. Nie podają jednak, kiedy powinno rozpocząć się samo przygotowanie bezpośrednie. W pytaniu ankietowym dotyczącym rozpoczęcia bezpośredniego przygotowania do

bierzmowania za punkt odniesienia uznano ósmą klasę SP i zaproponowano odpowiedzi od klasy siódmej szkoły podstawowej do pierwszej szkoły ponadpodstawowej. Otrzymane wyniki przedstawiono na wykresie 9. Pokazują one, że najczęściej przygotowanie bezpośrednie do bierzmowania rozpoczynają uczniowie klas ósmych SP, niezależnie od położenia parafii (78,4% wszystkich badanych parafii). W pięciu parafiach wiejskich (co stanowi 12,5% parafii wiejskich i 6,8% wszystkich badanych parafii) zachodzi niespotykana w miastach sytuacja, kiedy to rozpoczynają przygotowanie do bierzmowania uczniowie klas siódmych. W niewielu przypadkach, aczkolwiek występujących we wszystkich badanych obszarach, przygotowanie do bierzmowania rozpoczynali uczniowie pierwszych klas ponadpodstawowych (14,8% wszystkich parafii). Zatem w ponad jednej piątej badanych parafii przygotowanie bezpośrednie do bierzmowania rozpoczynali uczniowie klas siódmych szkół podstawowych lub pierwszych ponadpodstawowych.

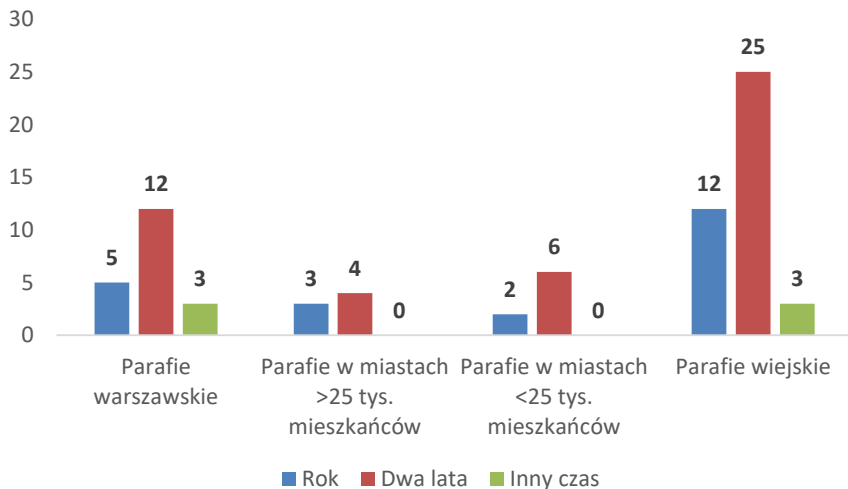

Wykres 9. Zestawienie ilościowe danych określających klasę szkolną, w której uczniowie rozpoczynają bezpośrednie przygotowanie do bierzmowania w aw

Źródło: opracowanie własne.

Kolejnymi czynnikami charakteryzującymi przygotowanie bezpośrednie młodzieży do bierzmowania jest czas trwania takiego przygotowania i częstotliwość spotkań formacyjnych. W Dekrecie AW zalecono, aby trwało ono co najmniej dwa lata. We Wskazaniach KEP

zauważono, iż przygotowanie bezpośrednio powinno trwać trzy lata, a liczba spotkań formacyjnych wynosić winna co najmniej trzydzieści. Na wykresie 10 przedstawiono dane empiryczne z badania ankietowego dotyczącego czasu trwania omawianego przygotowania.

Wykres 10. Zestawienie ilościowe czasu trwania bezpośredniego przygotowania młodzieży do bierzmowania w zależności od położenia parafii w aw

Źródło: opracowanie własne.

Z danych empirycznych dotyczących czasu trwania bezpośredniego przygotowania młodzieży do bierzmowania wynika, że dwuletni okres formacji miał miejsce w 62,7% badanych parafii. To znaczy, że więcej niż w jednej trzeciej z nich przygotowanie młodzieży do bierzmowania trwało najczęściej krócej. W 29,3% parafii trwało jeden rok, natomiast inny niż roczny lub dwuletni okres przygotowania obowiązywał w sześciu parafiach (8,0% ogółu). Spośród tych sześciu parafii w jednej przygotowanie trwało trzy lata, natomiast w pozostałych od piętnastu do osiemnastu miesięcy. Częstotliwość spotkań formacyjnych podczas przygotowania bezpośredniego do sakramentu bierzmowania jest bardzo istotnym czynnikiem charakteryzującym jego intensywność. Dane empiryczne dotyczące częstotliwości spotkań formacyjnych przedstawiono w tabeli 5.

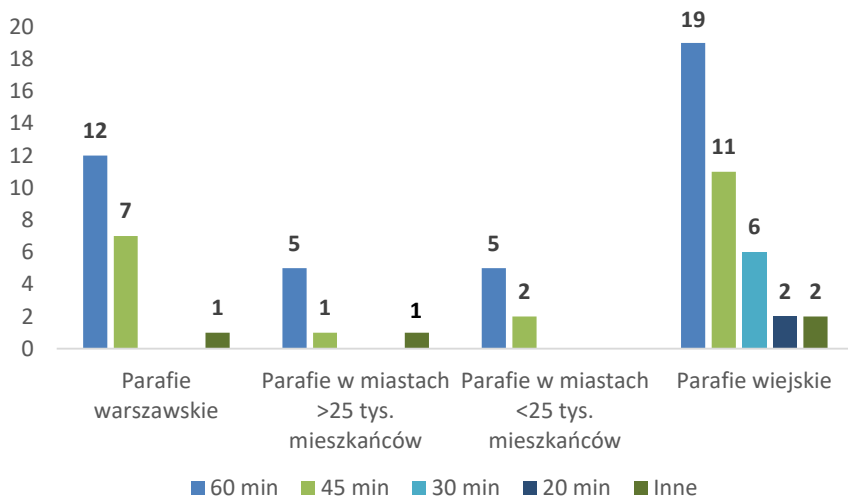
Tabela 5. Częstotliwość spotkań formacyjnych do bierzmowania dla młodzieży w zależności od położenia parafii w aw

Rok przygotowania	Parafie warszawskie	Parafie w miastach >25 tys. mieszkańców	Parafie w miastach <25 tys. mieszkańców	Parafie wiejskie
Pierwszy rok przygotowania				
Raz na tydzień	1	1	1	6
Dwa razy w miesiącu	12	1	3	10
Raz na miesiąc	6	5	4	21
Inne	1	0	0	2
Drugi rok przygotowania				
Raz na tydzień	5	0	0	3
Dwa razy w miesiącu	8	0	2	12
Raz na miesiąc	2	3	4	12
Inne	0	0	0	1
Trzeci rok przygotowania				
Raz na tydzień	0	0	0	1

Źródło: opracowanie własne.

Z danych przedstawionych w tabeli 5 wynika, że w pierwszym roku bezpośredniego przygotowania do bierzmowania najczęściej spotkania formacyjne odbywają się raz na miesiąc (w 36 parafiach), co stanowi blisko połowę wszystkich zbadanych parafii (48,6%). Spotkania formacyjne co dwa tygodnie miały miejsce w 26 parafiach, co stanowi 35,1% zbadanych parafii. Tylko w dziewięciu odbywały się one co tydzień (12,2%). W jednej parafii warszawskiej kandydaci do bierzmowania formowali się dwa razy w tygodniu przez rok, co jest ujęte w tabeli 5 w rubryce „Inne”. W drugim roku przygotowania częstotliwość spotkań kształtowała się następująco: formacja w kolejnym, drugim roku przygotowania miała miejsce w 52 parafiach w stosunku do 74 parafii, które prowadziły formację w pierwszym roku przygotowania kandydatów do bierzmowania, co oznacza spadek o 29,7%. Blisko co trzecia parafia nie prowadziła formacji dłużej niż jeden rok. W drugim roku spadł procentowy udział parafii, w których formacja do bierzmowania odbywała się raz w miesiącu — z 48,6% do 40,4%. Wzrósł natomiast

procentowy udział parafii, które prowadziły formację dwa razy w miesiącu – z 35,1% do 42,3% oraz tych, które prowadziły formację raz w tygodniu z 12,2% do 15,4%. Z powyższego wynika, że ważnym czynnikiem, który określa intensywność przygotowania młodzieży do sakramentu bierzmowania, jest długość spotkań formacyjnych. W pytaniu ankietowym dotyczącym długości spotkania formacyjnego zaproponowano odpowiedzi: 60, 45, 30, 20 minut. Na wykresie 11 przedstawiono uzyskane wyniki badania.

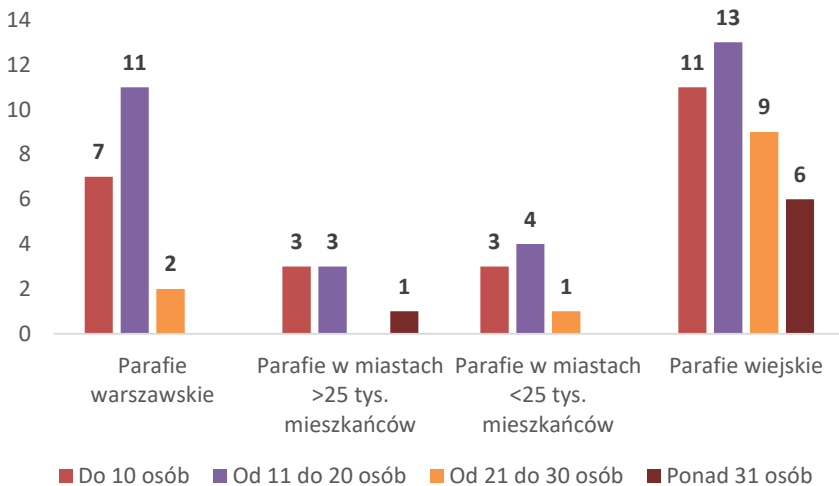

Wykres 11. Zestawienie ilościowe czasu trwania spotkań formacyjnych podczas przygotowania bezpośredniego młodzieży do bierzmowania w zależności od położenia parafii w aw

Źródło: opracowanie własne.

Z przedstawionych na wykresie 11 danych wynika, że spotkania formacyjne przygotowujące młodzież do sakramentu bierzmowania najczęściej trwały 60 minut, tak deklarowało 55,4% parafii niezależnie od ich położenia. 45 minut trwało przeciętnie spotkanie formacyjne w 28,4% parafii. W sześciu parafiach wiejskich (8,1% ogółu parafii) czas trwania spotkań formacyjnych wynosił 30 minut. W dwóch parafiach wiejskich (2,7%) spotkania przygotowujące młodzież do bierzmowania trwały 20 minut. W dwóch parafiach wiejskich czas przeznaczony na spotkania formacyjne był dłuższy i wynosił: w jednej dwie godziny, a w drugiej dwie i pół godziny. W ponad 85% parafii spotkania formacyjne trwały minimum 45 minut.

Kolejnym czynnikiem określającym parafialną formację młodzieży jest liczebność grup, w jakich odbywało się bezpośrednie przygotowanie do bierzmowania. W pytaniu ankietowym dotyczącym tego zagadnienia zaproponowano warianty odpowiadające następującym rodzajom grup: do 10 osób, od 11 do 20 osób, od 21 do 30 osób, ponad 31 osób. Uzyskane dane dotyczące liczebności rodzajów grup formacyjnych przedstawiono na wykresie 12.

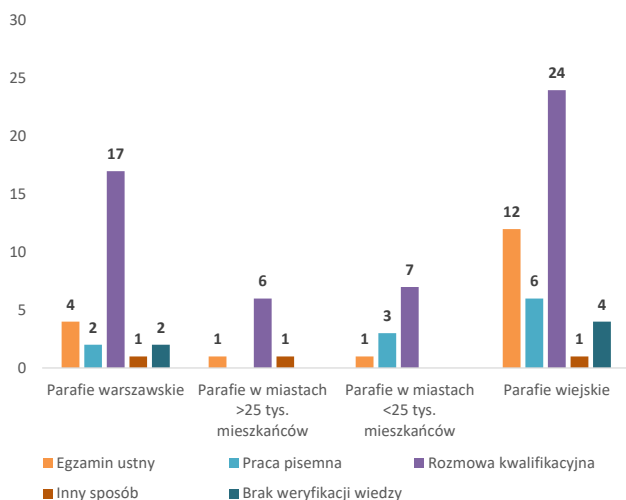
Wykres 12. Zestawienie ilościowe wielkości grup formacyjnych młodzieży do bierzmowania w zależności od położenia parafii w aw

Źródło: opracowanie własne.

Zestawienie przedstawione na wykresie 12 pokazuje, że podczas przygotowania bezpośredniego do bierzmowania grupy formacyjne młodzieży najczęściej liczyły od 11 do 20 osób. Miało to miejsce w 31 parafiach, co stanowi 41,9% wszystkich parafii objętych badaniem. Niezależnie od położenia parafii taka liczba osób dominuje w grupach formacyjnych, jedynie w parafiach położonych w miastach o liczbie mieszkańców ponad 25 tys. grupy do 10 osób są tak samo liczne jak te składające się z 11–20 osób. W 24 parafiach (32,4% wszystkich badanych parafii) grupy formacyjne do bierzmowania były najmniejsze liczbowo i wynosiły do 10 osób. Powyżej 21 osób liczyły grupy formacyjne w 19 parafiach, czyli w 25,7% wszystkich badanych parafii. Najliczniejsze grupy, powyżej 21 osób, występowały w parafiach wiejskich w 15 przypadkach. Jedynie w czterech parafiach miejskich można było

spotkać tak liczne grupy formacyjne. Można zauważyć, że w parafiach wiejskich zdecydowanie częściej spotyka się grupy formacyjne powyżej 21 kandydatów do bierzmowania niż w parafiach miejskich.

Jednym z aspektów organizacji bezpośredniego przygotowania młodzieży do sakramentu bierzmowania w parafiach jest sposób weryfikacji wiedzy kandydatów do bierzmowania. W ramach pytania ankietowego dotyczącego sposobów weryfikacji wiedzy kandydatów zaproponowano następujące warianty odpowiedzi: egzamin ustny, praca pisemna, rozmowa kwalifikacyjna, inny sposób weryfikacji wiedzy, brak weryfikacji wiedzy. Uzyskane dane empiryczne dotyczące weryfikacji wiedzy kandydatów do bierzmowania ujęto graficznie na wykresie 13.

Wykres 13. Zestawienie ilościowe sposobów weryfikacji wiedzy kandydatów do bierzmowania w zależności od położenia parafii w aw

Źródło: opracowanie własne.

Z przedstawionych danych wynika, że dominującym sposobem weryfikacji wiedzy kandydatów do bierzmowania w archidiecezji warszawskiej była rozmowa kwalifikacyjna, którą stosowano w 54 parafiach, co stanowi 73% badanych parafii. W osiemnastu parafiach (24,3% badanych parafii) wiedzę kandydatów weryfikowano na dwa sposoby. Oprócz rozmowy kwalifikacyjnej stosowano egzamin ustny lub pracę pisemną. Egzamin ustny ogółem stosowano w 18 parafiach (24,3%),

natomiast pracę pisemną w 11 parafiach (14,9%). W trzech parafiach stosowano inną metodę weryfikacji wiedzy kandydatów niż zaproponowana w pytaniu ankietowym. Były to „luźne rozmowy” i aktywność kandydatów na spotkaniach formacyjnych. W sześciu parafiach (8,1% badanych parafii) nie weryfikowano wiedzy kandydatów, w tym w dwóch parafiach warszawskich i czterech parafiach wiejskich. Struktura sposobów weryfikacji wiedzy kandydatów wyraźnie różni się w przypadku parafii miejskich i wiejskich. W tych pierwszych, w 85,7% parafii, stosowano rozmowę kwalifikacyjną, natomiast w wiejskich taką metodę stosowano już tylko w 60% parafii. Należy zauważyć, że w większości badanych parafii (91,9%) weryfikowano wiedzę kandydatów do bierzmowania.

Skutkiem weryfikacji wiedzy kandydatów do bierzmowania jest możliwość niedopuszczenia kandydata do przyjęcia sakramentu bierzmowania. W tabeli 6 przedstawiono dane na temat liczby kandydatów niedopuszczonych do sakramentu bierzmowania podczas ostatniego bezpośredniego przygotowania w parafiach. Dane te posegregowano w zależności od miejsca położenia parafii.

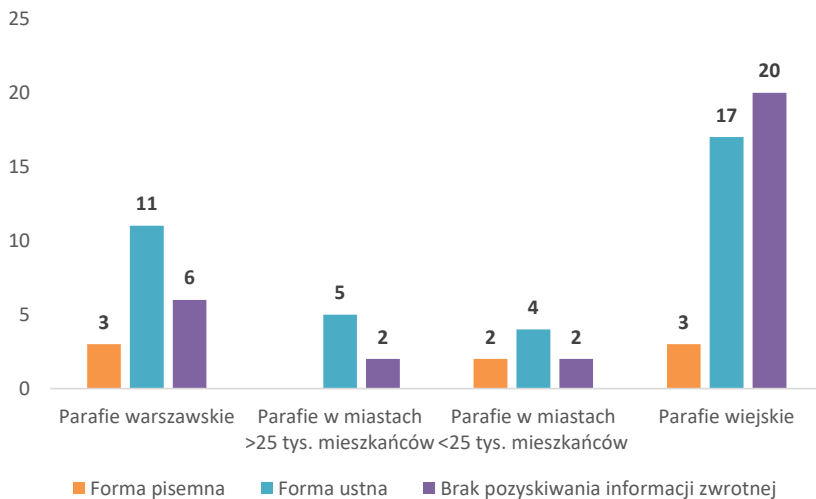
Tabela 6. Liczba niedopuszczonych kandydatów do sakramentu bierzmowania w parafiach w zależności od miejsca ich położenia w aw

	Parafie warszawskie	Parafie w miastach >25 tys. mieszkańców	Parafie w miastach <25 tys. mieszkańców	Parafie położone na terenach wiejskich
Ogólna liczba niedopuszczonych kandydatów do bierzmowania	132	7	48	106
Liczba parafii, w których nie dopuszczono przynajmniej jednego kandydata do bierzmowania	13	4	4	19
Liczba badanych parafii	20	7	8	40

Źródło: opracowanie własne.

Z danych przedstawionych w tabeli 6 wynika, że w trzynastu warszawskich parafiach, na dwadzieścia badanych, nie dopuszczono do bierzmowania co najmniej jednego kandydata. Ogółem w parafiach warszawskich, podczas ostatniego przygotowania, nie dopuszczono do bierzmowania 132 kandydatów. W czterech parafiach spośród siedmiu badanych, położonych w miastach o ludności powyżej 25 tys., nie dopuszczono do bierzmowania siedmiorga kandydatów. W czterech parafiach spośród ośmiu badanych, położonych w miastach o liczbie ludności poniżej 25 tys., nie dopuszczono do bierzmowania ogółem 48 kandydatów. W 19 parafiach, spośród 40 położonych na terenach wiejskich, nie dopuszczono do bierzmowania podczas ostatniego przygotowania 106 kandydatów. W blisko połowie badanych parafii (46,7%) dopuszczono wszystkich kandydatów do bierzmowania. Należy pamiętać, że chociaż weryfikacja wiedzy kandydatów do bierzmowania nie jest obowiązkowa, to odpowiedzialni za przygotowanie muszą posiadać moralną pewność, że kandydaci są praktykującymi katolikami. Decyzja o niedopuszczeniu kandydata do bierzmowania może więc wynikać z niewystarczającej wiedzy kandydata i/lub z wątpliwości co do tego, że kandydat jest praktykującym katolikiem.

Na wykresie 14 przedstawiono dane ankietowe dotyczące sposobu zbierania informacji od kandydatów na temat przebiegu przygotowania do przyjęcia bierzmowania w poszczególnych parafiach. W ankiecie zaproponowano respondentom następujące warianty odpowiedzi: 1) informację zwrotną kandydaci przekazują w formie pisemnej lub 2) w formie ustnej, 3) tego typu informacji nie pozyskiwano od kandydatów. W wyniku przeprowadzonego badania okazało się, że tylko w ośmiu parafiach kandydaci wypowiedzieli się na temat przebiegu przygotowania do sakramentu bierzmowania w formie pisemnej. W znacznie większej liczbie parafii wypowiedzieli się na temat przygotowania do bierzmowania w formie ustnej (w 37 parafiach). Nie pozyskiwano informacji zwrotnej na temat przebiegu przygotowania do bierzmowania w 30 parafiach. W 20 parafiach wiejskich na 40 badanych, czyli w 50% parafii wiejskich, nie pozyskiwano informacji zwrotnej od kandydatów, natomiast na terenie miejskim tylko w 10 parafiach na 35 badanych nie pozyskiwano informacji zwrotnej od kandydatów, co stanowi 28,6%.

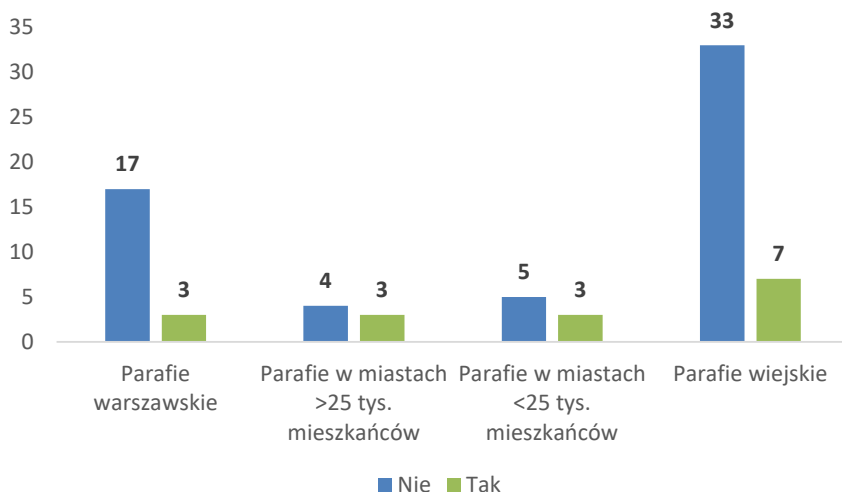
Wykres 14. Zestawienie ilościowe sposobów uzyskiwania informacji zwrotnej od kandydatów na temat przygotowania bezpośredniego do sakramentu bierzmowania w parafiach aw

Źródło: opracowanie własne.

Na wykresie 15 przedstawiono wyniki badania ankietowego odnośnie do zgłaszania przez księży i katechetów postulatów dotyczących bezpośredniego przygotowania młodzieży do bierzmowania. Z przedstawionych danych wynika, że w większości parafii odpowiedzialni za przygotowanie młodzieży do bierzmowania nie zgłaszają żadnych postulatów co do formy bezpośredniego przygotowania do bierzmowania. W 59 parafiach na 75 badanych, co stanowi 78,7%, nie zgłaszano żadnych postulatów dotyczących bezpośredniego przygotowania młodzieży do bierzmowania. W 16 zgłaszane postulaty dotyczyły z jednej strony wydłużenia bezpośredniego przygotowania do bierzmowania, z drugiej postulowano:

- skrócenie przygotowania do jednego roku,
- wdrożenie indeksów dla kandydatów opartych na programie obowiązującym w archidiecezji warszawskiej,
- zwiększenie zaangażowania kandydatów do bierzmowania w życie parafii,
- zwiększenie zaangażowania rodzin „wydolnych” wychowawczo w proces bezpośredniego przygotowania młodzieży do bierzmowania,

- pomoc w poszukiwaniu sposobów dotarcia do młodzieży z orędziem chrześcijańskim,
- pomoc w poszukiwaniu animatorów chętnych do pracy z młodzieżą.

Wykres 15. Zestawienie ilościowe obrazujące zgłaszanie postulatów (lub nie) przez księży i katechetów na temat bezpośredniego przygotowania młodzieży do bierzmowania w zależności od położenia parafii w aw

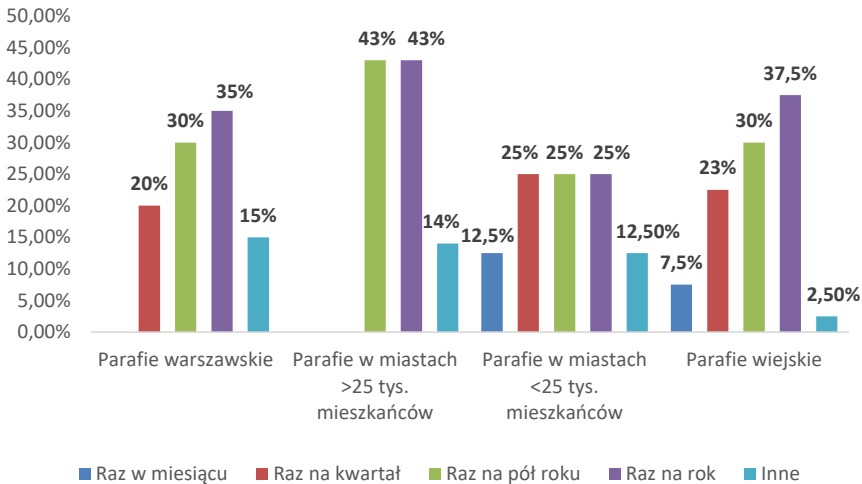
Źródło: opracowanie własne.

Tylko w 21,3% badanych parafii zauważono konieczność zmian w bezpośrednim przygotowaniu młodzieży do bierzmowania. Taki wynik może dziwić, jeżeli weźmie się pod uwagę, że systematycznie od 2005 roku maleje liczba uczniów uczęszczających na lekcje religii w szkołach położonych na terenie aw¹⁴. W archidiecezji warszawskiej katechezę szkolną zakwalifikowano ponadto jako część przygotowania do sakramentu bierzmowania¹⁵. To oznacza, że maleje zainteresowanie młodzieży nie tylko uczęszczaniem na lekcje religii, ale także przyjęciem sakramentu bierzmowania.

Ostatnim aspektem organizacyjnym ujętym w badaniu ankietowym było określenie liczby spotkań z rodzicami kandydatów do bierzmowania w badanych parafiach aw. Uzyskane dane empiryczne przedstawiono na wykresie 16.

¹⁴ M. FALKOWSKI, dz. cyt., s. 221 i 234.

¹⁵ Tamże, s. 226.

Wykres 16. Częstotliwość spotkań dla rodziców kandydatów do bierzmowania w zależności od położenia parafii w aw

Źródło: opracowanie własne.

Z uzyskanych danych empirycznych przedstawionych na wykresie 16 wynika, że żadna parafia położona w Warszawie i w większych miastach aw nie podała, że spotkania dla rodziców kandydatów do bierzmowania odbywały się w cyklu comiesięcznym. W mniejszych miastach takie spotkania odbywały się w 12,5% parafii, a na wsiach w 7,5% parafii, co daje średnio 5,3% badanych parafii. Raz na kwartał spotkania dla rodziców zadeklarowało 20% parafii warszawskich, 25% parafii położonych w mniejszych miastach i 22,5% parafii z terenów wiejskich. Daje to średnio 20% ogółu badanych parafii.

W paragrafie 3.4 niniejszej książki przedstawiono wyniki empiryczne dotyczące czasu trwania bezpośredniego przygotowania do sakramentu bierzmowania w badanych parafiach. Z danych tych wynika, że co najmniej piętnastomiesięczny okres bezpośredniego przygotowania zadeklarowało 70,7% parafii. Uwzględniając fakt, że w ciągu 15 miesięcy odbywa się pięć spotkań w cyklu cokwartalnym, można przyjąć, że 70,7% z 20% ogółu parafii daje wynik 14,1% parafii, w których odbywało się co najmniej pięć spotkań dla rodziców w cyklu cokwartalnym. Reasumując, odsetek parafii, w których odbywało się co najmniej pięć spotkań z rodzicami podczas formacji ich dzieci do

bierzmowania, wynosi 14,1% i 5,3% (gdzie spotkania odbywały się co miesiąc), co daje w sumie 19,4% parafii¹⁶.

Spotkania co pół roku dla rodziców kandydatów do bierzmowania miały miejsce w 30% parafii warszawskich, w 43% położonych w większych miastach, w 25% z mniejszych miast oraz w 30% z parafii wiejskich. Średnio spotkania dla rodziców w cyklu półrocznym odbywały się w 30,7% badanych parafii aw. Spotkania raz do roku dla rodziców organizowano w 35% parafiach warszawskich, w 43% parafii z większych miast, w 25% parafii położonych w mniejszych miastach oraz w 37,5% parafii wiejskich. Daje to średnio 36% wszystkich badanych parafii. W trzech parafiach warszawskich i jednej położonej w mieście o liczbie mieszkańców większej niż 25 tys. organizowano jedno spotkanie dla rodziców kandydatów do bierzmowania. Miało ono miejsce niedługo przed przyjęciem sakramentu. W dwóch parafiach, jednej z mniejszego miasta i drugiej wiejskiej, nie organizowano w ogóle spotkań z rodzicami kandydatów do bierzmowania.

Tematyka spotkań dla rodziców kandydatów do bierzmowania skupiała się na kilku głównych problemach niezależnie od położenia parafii, w której to spotkanie się odbywało. Głównymi problemami poruszonymi na spotkaniach z rodzicami były: wychowanie religijne młodzieży, wolność w podejmowaniu decyzji o przyjęciu sakramentu bierzmowania, rola modlitwy w rodzinie, problemy z dawaniem świadectwa wiary w rodzinie, problemy wychowawcze, sprawy organizacyjne, w tym organizacja liturgii podczas bierzmowania, oraz wymagania stawiane kandydatom do bierzmowania. Tematami spotkań wskazywanymi sporadycznie przez respondentów były m.in.:

- odpowiedzialność za zbawienie swojej rodziny,
- wiara i obyczaje w rodzinie,
- małe zaangażowanie młodzieży w życie Kościoła po przyjęciu sakramentu bierzmowania,
- współpraca rodziców z duszpasterzami w przygotowaniu młodzieży do przyjęcia sakramentu bierzmowania,
- problemy związane ze spowiedzią,
- problemy związane z rokiem liturgicznym,

¹⁶ Taki jest odsetek badanych parafii w aw, które spełniają kryterium ze Wskaźników KEP odnośnie do liczby spotkań dla rodziców kandydatów w trakcie bezpośredniego przygotowania do bierzmowania ich dzieci.

- duchowość małżeńska,
- trudności wieku dojrzewania,
- potrzeba rozmów z dzieckiem.

Uogólniając można powiedzieć, że w ramach spotkań z rodzicami kandydatów do bierzmowania w parafiach aw poruszane są zagadnienia związane z teologią sakramentu bierzmowania oraz wiele kwestii natury psychologicznej i pedagogicznej, a także sprawy organizacyjnej.

3.4. Formacja duchowa kandydatów do bierzmowania w parafiach archidiecezji warszawskiej

Integralną częścią przygotowania kandydatów do bierzmowania jest ich formacja duchowa. Jedno z pytań w kwestionariuszu ankiety o bezpośrednim przygotowaniu do bierzmowania w archidiecezji warszawskiej dotyczyło organizacji w parafiach celebracji, spotkań lub wyjazdów specjalnie dla kandydatów do bierzmowania i ewentualnie ich rodziców, mających na celu pogłębienie formacji duchowej kandydatów. W tabeli 7 przedstawiono dane uzyskane na podstawie odpowiedzi, jakich udzielili respondenci na powyższe pytanie.

Tabela 7. Organizowanie celebracji, spotkań i wyjazdów przeznaczonych wyłącznie dla kandydatów do bierzmowania w celu pogłębienia ich formacji duchowej w zależności od położenia parafii w aw

	Parafie warszawskie	Parafie w miastach >25 tys. mieszkańców	Parafie w miastach <25 tys. mieszkańców	Parafie wiejskie
Msze św.	11	3	5	24
Nabożeństwa	11	4	4	21
Adoracje	8	2	3	16
Wspólne modlitwy	10	2	1	11
Rekolekcje	5	3	1	11
Pielgrzymki	2	1	1	2
<i>Lectio divina</i>	0	0	0	1
Różaniec	7	2	2	16
Droga krzyżowa	10	4	4	21

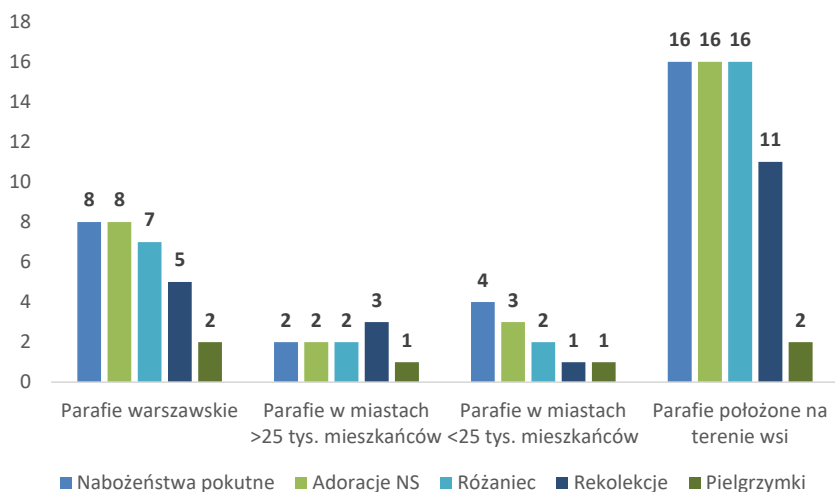
	Parafie warszawskie	Parafie w miastach >25 tys. mieszkańców	Parafie w miastach <25 tys. mieszkańców	Parafie wiejskie
Kręgi biblijne	0	1	0	0
Nabożeństwa pokutne	8	2	4	16
Inne	1	0	1	2
Nie organizuje się	3	2	2	6

Źródło: opracowanie własne.

W tabeli 7 na pierwszym miejscu zamieszczono dane dotyczące organizowania przez parafie mszy św. specjalnie dla kandydatów do bierzmowania i ewentualnie ich rodziców. Dane te wskazują, że organizowano je w 43 parafiach (57,3% ogółu badanych parafii). Najmniejszy odsetek parafii (42,9%), które organizowały takie msze św., dotyczył tych położonych w miastach o liczbie mieszkańców powyżej 25 tys. W pozostałych obszarach badawczych ponad połowa parafii organizowała je specjalnie dla kandydatów do bierzmowania. Kolejną celebrazją mającą na celu pogłębienie formacji duchowej kandydatów do bierzmowania były sprawowane w parafiach różnego rodzaju nabożeństwa. Celebrowano je w ponad połowie badanych parafii (53,3%), co nie wydaje się być szczególnie dobrym wynikiem.

Z analizy danych zebranych w tabeli 7 można wywnioskować, że nabożeństwo różańcowe organizowano specjalnie dla kandydatów do bierzmowania w 27 parafiach, co stanowi zaledwie 36% ogółu badanych parafii. Stosunkowo najwięcej takich nabożeństw organizowano w parafiach wiejskich (40%), natomiast w miastach o liczbie ludności poniżej 25 tys. nabożeństwa różańcowe dla kandydatów do bierzmowania były organizowane w co czwartej parafii. W tabeli 7 zawarto także dane na temat organizacji w parafiach nabożeństwa Drogi Krzyżowej dla młodzieży przygotowującej się do sakramentu bierzmowania. Okazuje się, że niemal dokładnie połowa parafii decydowała się na te nabożeństwa, niezależnie od tego, gdzie położona była parafia. Na terenach wiejskich 52,5% parafii organizowało Drogę Krzyżową dla kandydatów do bierzmowania, w miastach było ich 51,4%. Dostyc dużym zaskoczeniem okazały się rezultaty badania ankietowego dotyczące

nabożeństw pokutnych, organizowanych w parafiach i przeznaczonych wyłącznie dla kandydatów do bierzmowania. Wyniki zamieszczono w tabeli 7. Okazało się, że nabożeństwa pokutne odbywały się w parafiach częściej niż nabożeństwa różańcowe, adoracje Najświętszego Sakramentu, rekolekcje i pielgrzymki, co przedstawiono graficznie na wykresie 17.

Wykres 17. Zestawienie ilościowe parafii aw organizujących celebracje, spotkania i wyjazdy specjalnie dla kandydatów do bierzmowania

Źródło: opracowanie własne.

Wśród metod liturgicznych stosowanych podczas przygotowania bezpośredniego młodzieży do bierzmowania ważne miejsce zajmuje adoracja Najświętszego Sakramentu, która jest najczęściej proponowaną formą adoracji¹⁷. W tabeli 7 i na wykresie 17 przedstawiono dane ankietowe dotyczące organizowania adoracji NS dla kandydatów do bierzmowania w zależności od położenia parafii. Z uzyskanych danych wynika, że 40% parafii warszawskich i położonych na terenie wsi wykorzystywało adorację NS w procesie formacji kandydatów do bierzmowania. W miastach o liczbie ludności ponad 25 tys. adorację NS organizowano w 28,6% parafii, natomiast w miastach o liczbie ludności poniżej 25 tys. taką metodę liturgiczną organizowano w 50% parafii.

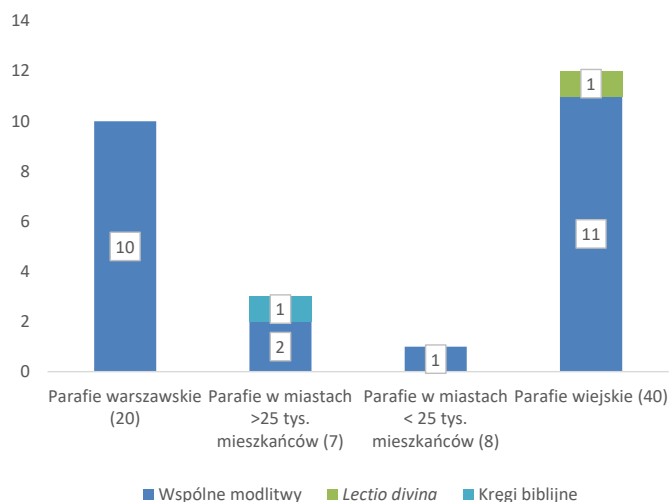
¹⁷ *Encyklopedia katolicka*, t. 1, F. GRYGLEWICZ, R. ŁUKASZYK, Z. SUŁOWSKI (red.), Lublin 1973, kol. 101–102.

Kolejnym ważnym elementem formacji duchowej kandydatów do bierzmowania są rekolekcje. Umożliwiają młodzieży usłyszenie skierowanego do nich wezwania Bożego, co może być impulsem do refleksji i wejścia na drogę nawrócenia. Są one także okazją do uczenia się i pogłębienia modlitwy¹⁸. W tabeli 7 i na wykresie 17 przedstawiono dane, jakie ujawnili respondenci na temat organizacji rekolekcji w parafiach przeznaczonych wyłącznie dla kandydatów do bierzmowania. Stosunkowo najwięcej takich rekolekcji głoszone w parafiach położonych na terenie miast o liczbie mieszkańców powyżej 25 tys. (w 43% wszystkich parafii). Na terenie Warszawy organizowano je w 25% parafii, a w parafiach wiejskich w 27,5%. Najmniej rekolekcji specjalnie dla kandydatów do bierzmowania ogłoszono na terenach miast o liczbie mieszkańców poniżej 25 tys., bo w 12,5% parafii. Średnio w co czwartej badanej parafii odbywały się rekolekcje specjalnie dla kandydatów do bierzmowania, co oznacza, że niezbyt często korzystano z tej metody formacji młodzieży. Znacznie rzadziej niż rekolekcje w parafiach organizowano pielgrzymki dla kandydatów do bierzmowania i ich rodziców. Dane z ankiety dotyczące pielgrzymek dla młodzieży przygotowującej się do bierzmowania zamieszczono w tabeli 7 i na wykresie 17. Z przedstawionych danych wynika, że omawiane pielgrzymki odbyły się w zaledwie sześciu parafiach, co stanowi 8% ogółu badanych parafii.

W ramach bezpośredniego przygotowania do bierzmowania czymś oczywistym wydaje się wspólna modlitwa kandydatów z prowadzącymi spotkania formacyjne. Uzyskane od respondentów dane przedstawione na wykresie 18 pokazują, że wspólne modlitwy nie są często prowadzone dla kandydatów do bierzmowania. Z przedstawionych danych wynika, że stosunkowo najwięcej wspólnych modlitw, podczas spotkań formacyjnych dla kandydatów do bierzmowania, prowadzono w parafiach położonych na terenie Warszawy. Było tak w połowie badanych parafii warszawskich. W parafiach zlokalizowanych na terenie miast o liczbie ludności ponad 25 tys. wspólne modlitwy kandydatów do bierzmowania wprowadziło 28,6% parafii. W parafiach wiejskich takie modlitwy prowadzono w 27,5% parafii. Tylko w jednej parafii

¹⁸ J. SZPET, *Inicjacja chrześcijańska w katechezie młodzieży gimnazjalnej*, w: *Katecheza w gimnazjum. Katecheza. Rodzina, szkoła i parafia*, D. JACKOWIAK, J. SZPET (red.), Poznań 2006, s. 25–26.

położonej w mieście o liczbie ludności poniżej 25 tys. prowadzono wspólne modlitwy kandydatów do bierzmowania, co stanowi 12,5% badanych parafii na tym obszarze.

Wykres 18. Zestawienie ilościowe parafii aw stosujących wspólne modlitwy, lectio divina i kręgi biblijne podczas bezpośredniego przygotowania młodzieży do sakramentu bierzmowania w zależności od położenia parafii w aw

Źródło: opracowanie własne.

O deficycie modlitwy podczas spotkań formacyjnych młodzieży przygotowującej się do bierzmowania świadczy także rezultat badania dotyczący *lectio divina* (modlitewne czytanie) w czasie wspomnianej formacji. Tylko w jednej parafii prowadzono *lectio divina* (patrz wykres 18). W praktyce katechetycznej *lectio divina* wyróżnić należy dwa etapy: podczas pierwszego *lectio* uczestnicy wiele razy uważnie czytają tekst biblijny, aby odnaleźć jego istotne elementy. Ułatwieniem może być tutaj znajomość kontekstu lektury oraz stawianie prostych pytań, które odnoszą się do czytanego tekstu. Drugim elementem *lectio divina* jest *meditatio*, w którym następuje refleksja nad tekstem biblijnym i jego trwałymi wartościami¹⁹. Na wykresie 18 przedstawiono także wyniki badania dotyczącego wykorzystania metody „kręgów biblijnych” podczas przygotowania młodzieży do sakramentu bierzmowania.

¹⁹ J. KOCHEL, *Obecność Biblii w procesie katechetycznym*, w: *Katecheza otwarta na Boga i człowieka*, B. POŁĘC (red.), Tarnów 2006 s. 38–40.

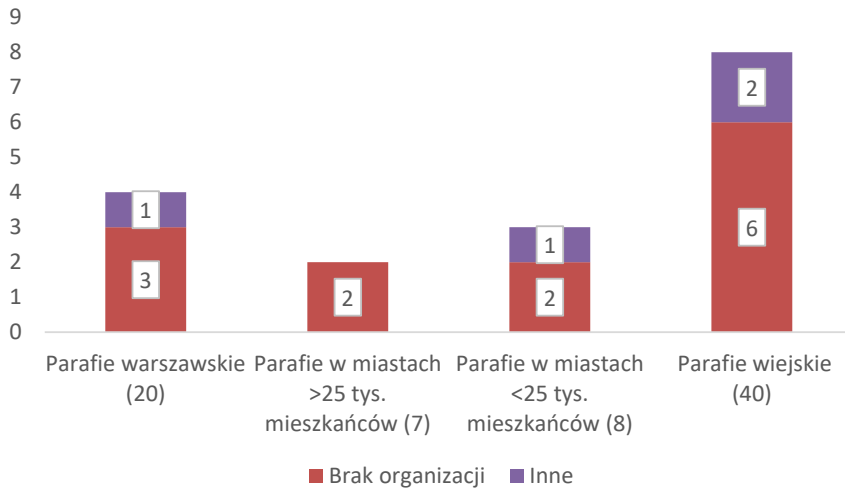
Z zaprezentowanych danych wynika, że tylko w jednej parafii położonej w mieście o liczbie ludności ponad 25 tys. stosowano metodę „kręgów biblijnych”. Przybliżając tę metodę, należy zauważyć, że praca w kręgach biblijnych polega na wspólnym czytaniu fragmentów biblijnych, a następnie na rozważaniu i dyskutowaniu o usłyszonym Słowie Bożym. Na pierwszym etapie polega ona na egzegetycznym wyjaśnieniu tekstu, w czym pomaga prowadzący, zadając pytania zmierzające do wyjaśnienia tekstu biblijnego. Na drugim etapie uczestnicy konfrontują własne życie z wezwaniem Bożym zawartym w Biblii. Wariantem kręgu biblijnego jest metoda *Västers*, która polega nie tylko na kontemplacji Słowa Bożego, ale również na wnikaniu w jego treść poprzez zadawanie pytań o sens tekstów biblijnych, o istotę znaczenia tych słów w czasach współczesnych²⁰.

W pytaniu ankietowym dotyczącym organizacji celebracji, spotkań lub wyjazdów, mających na celu pogłębienie formacji duchowej, zagwarantowano możliwość udzielenia dodatkowej odpowiedzi — „inne” i określenia typu tych wydarzeń. Z możliwości tej skorzystało czterech respondentów: dwóch z parafii miejskich i dwóch z wiejskich, co przedstawiono na wykresie 18. W tej kategorii wymienili msze ro-ratnie oraz wieczory uwielbienia.

Na pytanie o celebracje, spotkania i wyjazdy specjalnie dla kandydatów do bierzmowania jedenastu respondentów odpowiedziało, że nie organizują tego typu wydarzeń. Zilustrowano to na wykresie 19. Oznacza to, że w 14,7% badanych parafii nie organizuje się żadnych przedsięwzięć duszpasterskich wyłącznie dla kandydatów do bierzmowania i ewentualnie ich rodziców.

Jednym z celów omawianego badania ankietowego było określenie stopnia i sposobu zaangażowania kandydatów do bierzmowania w swoją formację chrześcijańską. W ankiecie wyszczególniono cztery obszary możliwego zaangażowania kandydatów: apostołat, wolontariat, posługa ministrantów i lektorów oraz żeńska służba liturgiczna. Respondenci mogli udzielić odpowiedzi, wskazując także na inne sposoby zaangażowania kandydatów. Istniała też możliwość wskazania na brak zaangażowania kandydatów do bierzmowania w swoją formację chrześcijańską.

²⁰ S. ŁABENDOWICZ, *Metody biblijne w katechezie młodzieży i dorosłych*, „Zeszyty Formacji Katechetów” t. 52, 2013, nr 4, s. 91.

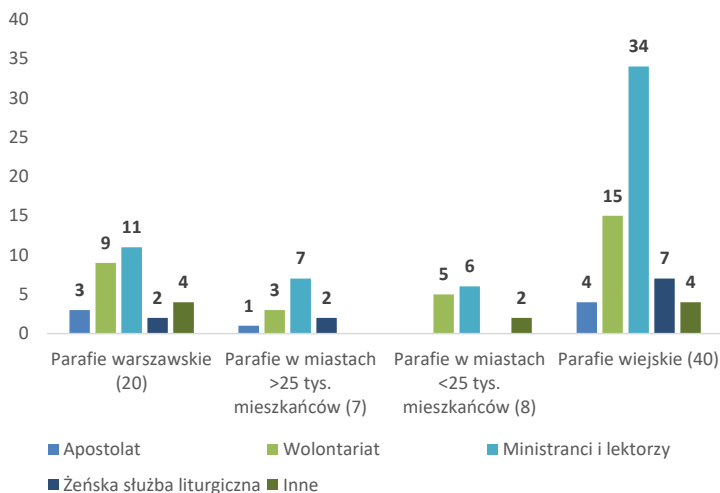
Wykres 19. Parafie aw, w których nie organizowano (lub organizowano inne niż podane w pytaniu ankietowym) celebracji, spotkań lub wyjazdów wyłącznie dla kandydatów do bierzmowania i ewentualnie ich rodziców

Źródło: opracowanie własne.

W jedenastu parafiach zauważono brak takiego zaangażowania (co stanowi 14,7% wszystkich badanych parafii), z czego sześć było położonych na terenie Warszawy, co stanowi 30% badanych parafii warszawskich. Na wykresie 20 przedstawiono rezultaty badania w zakresie zaangażowania kandydatów do bierzmowania w swoją formację chrześcijańską.

Z przedstawionych na wykresie 20 danych wynika, że spośród wymienionych w badaniu sposobów zaangażowania kandydatów do bierzmowania najmniej, bo zaledwie osiem wskazań otrzymał apostołat. Stanowi to tylko 10,7% wszystkich badanych parafii. Zaledwie w co dziesiątej parafii kandydaci do bierzmowania angażowali się w apostołat. „Apostołat” (gr. *apostole* posłannictwo, urząd posłańca) to uczestnictwo w boskim posłannictwie Jezusa Chrystusa, mającym na celu przekazanie człowiekowi egzystencji nadprzyrodzonej, udzielone przez niego apostołom, którzy uformowali strukturę apostołatu dla Kościoła Chrystusowego, a następnie przekazali go całemu Ludowi

Bożemu²¹. Apostolat według „Słownika języka polskiego” oznacza to samo, co apostołstwo²².

Wykres 20. Zestawienie ilościowe sposobów zaangażowania kandydatów do bierzmowania w swoją formację chrześcijańską w zależności od położenia parafii w aw

Źródło: opracowanie własne.

Autorzy „Słownika katechetycznego” słusznie zauważają, że wprowadzenie do apostołstwa jest jednym z celów katechezy oraz integralną częścią dojrzewania w wierze. Stąd wynika konieczność takiego formułowania celów i planowania działalności katechetycznej, aby wierzący nie tylko poznawali treści wiary, ale też stawali się aktywnymi podmiotami apostołstwa²³.

Kolejnym, objętym badaniem sposobem angażowania się kandydatów do bierzmowania we własną formację chrześcijańską był wolontariat. Jest to bezpłatne, dobrowolne i świadome działanie na rzecz innych, wykraczające poza więzi rodzinno-koleżeńsko-przyjacielskie. Warto tu wspomnieć o „Dekalogu wolontariusza chrześcijańskiego” opracowanym przez bp Jana Chrapka, w którym czytamy, że: *wolontariusz chrześcijański działa w imieniu Kościoła, utożsamia się z Kościołem, jego celami, formami działań oraz środkami realizacji tych celów. Nie pomniejszając*

²¹ EK, t. 1, s. 797.

²² *Apostolat*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/apostolat;2440986.html> (dostęp: 2.02.2022).

²³ *Słownik katechetyczny*, J. GEVAERT, K. MISIASZEK (red.), Warszawa 2007, s. 58.

znaczenia motywacji naturalnej, humanistycznej, wolontariusz chrześcijański stara się stale pogłębiać swoją motywację duchowo-religijną²⁴.

Na wykresie 20 przedstawiono wyniki badań dotyczące zaangażowania w wolontariat kandydatów do bierzmowania. Występuje ono w 45% badanych parafii warszawskich. W miastach o liczbie ludności ponad 25 tys. mieszkańców wolontariat kandydatów występuje w 42,9% parafii. W miastach o liczbie ludności poniżej 25 tys. mieszkańców kandydaci do bierzmowania działają jako wolontariusze w 62,5% parafii, natomiast na terenach wiejskich zaangażowanie kandydatów do bierzmowania w wolontariat występuje w 37,5% badanych parafii. Tylko w mniejszych miastach zaangażowanie kandydatów do bierzmowania w wolontariat przekracza 60%, w pozostałych badanych obszarach to zaangażowanie jest obserwowane w około 40% parafii.

Ciekawie kształtują się wyniki badania dotyczącego zaangażowania się kandydatów do bierzmowania w posługę ministrancką i lektorską, które przedstawiono na wykresie 20. W 55% parafii warszawskich kandydaci do bierzmowania posługują jako ministranci i lektorzy. Taka posługa występowała we wszystkich parafiach położonych w miastach o liczbie ludności ponad 25 tys. mieszkańców. W mniejszych miastach dotyczyło to 75% parafii. Na terenach wiejskich taką posługę zgłoszono w 85% parafii. Na wykresie 20 przedstawiono także dane empiryczne dotyczące zaangażowania kandydatek do bierzmowania w żeńską służbę liturgiczną. Taka posługa liturgiczna miała miejsce w jedenastu badanych parafiach aw (co stanowi 14,7% wszystkich badanych parafii), w tym w siedmiu parafiach położonych na terenach wiejskich.

Badanie ankietowe dotyczące zaangażowania się kandydatów do bierzmowania w swoją formację chrześcijańską wykazało także inne formy aktywności młodzieży, niewymienione w pytaniu ankietowym. Spośród tych form respondenci dwukrotnie wskazali na scholę. Pojedyncze odpowiedzi dotyczyły zaangażowania kandydatów do bierzmowania w prace na rzecz parafii, uczestnictwa w grupie młodzieżowej oraz w projektach pastoralnych i charytatywnych. Respondenci wskazali w odpowiedziach na 119 aktywności kandydatów do bierzmowania w ramach swojej formacji chrześcijańskiej (na 75 parafii objętych badaniem ankietowym).

²⁴ *Dekalog wolontariusza chrześcijańskiego* biskupa Jana Chrapka, https://www.krowcaritas.pl/strona.php/220_czym_jest_wolontariat.html (dostęp: 6.02.2022).

3.5. Wykorzystanie pomocy dydaktycznych do formacji kandydatów do bierzmowania w parafiach archidiecezji warszawskiej

W ramach badania ankietowego określono, jakie pomoce dydaktyczne stosowano w parafiach aw podczas bezpośredniego przygotowania do sakramentu bierzmowania. Zestawienie uzyskanych danych empirycznych zamieszczono w tabeli 8.

Tabela 8. Zestawienie pomocy dydaktycznych stosowanych podczas bezpośredniego przygotowania młodzieży do bierzmowania w formacji parafialnej wraz z liczbą parafii stosujących daną pomoc

Rodzaje pomocy dydaktycznych stosowanych w parafii do formacji kandydatów do bierzmowania	Parafie warszawskie (20)	Parafie w miastach >25 tys. mieszkańców (7)	Parafie w miastach <25 tys. mieszkańców (8)	Parafie wiejskie (40)
„Szkoła życia z Bogiem” ²⁵	4	0	1	5
„Ułożyć życie z Bogiem” ²⁶	3	1	3	3
„Nowe życie” ²⁷	0	0	0	1
„Wierzę, bo chcę!” ²⁸	0	1	0	4
„Youcat. Bierzmowanie” ²⁹	7	3	2	14
„Youcat Polski...” ³⁰ . Katechizm dla młodych	8	4	3	14

²⁵ Z.P. MACIEJEWSKI, *Szkoła życia z Bogiem – przygotowanie do bierzmowania*, <https://fundacjanaszawinnica.pl/pl/c/Przygotowanie-do-bierzmowania/16> (dostęp: 9.02.2022).

²⁶ K. MIELNICKI, E. PARSZEWSKA, *Ułożyć życie z Bogiem. Przewodnik do spotkań przed bierzmowaniem*, Kielce 2018.

²⁷ P. MAKOSA, *Nowe życie. Pamiętnik bierzmowanego*, Lublin 2018.

²⁸ P. KRZYŻEWSKI, *Wierzę, bo chcę! Przygotowanie do bierzmowania*, Poznań 2014.

²⁹ B. MEUSER, N. BAER (red.), *Youcat Polski. Bierzmowanie*, Częstochowa 2015.

³⁰ *Youcat Polski. Katechizm Kościoła Katolickiego dla młodych*, Częstochowa 2011.

Rodzaje pomocy dydaktycznych stosowanych w parafii do formacji kandydatów do bierzmowania	Parafie warszawskie (20)	Parafie w miastach >25 tys. mieszkańców (7)	Parafie w miastach <25 tys. mieszkańców (8)	Parafie wiejskie (40)
OAZA.pl Program przygotowania do bierzmowania ³¹	0	0	0	2
Pismo Święte	17	7	5	26
Inne	6	1	3	8
Nie stosuje się pomocy dydaktycznych	2	0	0	4

Źródło: opracowanie własne.

Z danych przedstawionych w tabeli 8 wynika, że w większości parafii stosuje się pomoce dydaktyczne podczas formacji młodzieży do bierzmowania. Jedynie respondenci z sześciu parafii odpowiedzieli, że nie stosują żadnych tego typu narzędzi. Dotyczy to dwóch parafii położonych w Warszawie i czterech parafii wiejskich, co stanowi po 10% parafii położonych w tych dwóch badanych obszarach. Pierwszą pomocą wymienioną w ankiecie była „Szkoła życia z Bogiem – przygotowanie do bierzmowania”, autorstwa ks. Zbigniewa Pawła Maciejewskiego wydana przez Wydawnictwo Fundacja Nowa Winnica³². W skład tej pomocy wchodzi pakiet dla prowadzącego spotkania ogólne, konspekt dla animatorów prowadzących spotkania w małych grupach oraz skoroszyt z wpiętymi materiałami, który otrzymują kandydaci. Program przewiduje roczne przygotowanie kandydatów do bierzmowania, składające się z comiesięcznych spotkań ogólnych (jeżeli przygotowanie miałooby trwać dłużej, to proponowany program „Szkoły życia z Bogiem” mógłby być pierwszym elementem takiego przygotowania – z racji jego ewangelizacyjnego charakteru). Kolejnym elementem przygotowania są spotkania w grupach, które są

³¹ W. Szepietowska, *Program przygotowania do bierzmowania*, 17 marca 2016 roku, <https://www.oaza.pl/program-przygotowania-do-bierzmowania/> (dostęp: 15.03.2022).

³² Z.P. MACIEJEWSKI, dz. cyt.

„echem” spotkań ogólnych, bez nowych treści. Zadaniem tych spotkań jest tworzenie i pielęgnacja więzi w grupie oraz zapewnienie atmosfery otwartości. Na spotkaniach kandydaci otrzymują materiały zawierające streszczenie spotkań ogólnych oraz proste zadania do wykonania w domu. Zadania domowe polegają na znalezieniu wskazanego tekstu biblijnego i udzieleniu odpowiedzi związanej z wyszukanyim tekstem.

Materiały z omówionego programu „Szkoła życia z Bogiem” wykorzystano w formacji młodzieży w dziesięciu badanych parafiach (tabela 10). Były to cztery parafie warszawskie (20%), jedna parafia z miasta o liczbie mieszkańców poniżej 25 tys. (co stanowi 12,5%), pięć parafii wiejskich (12,5%). Z analizy przedstawionych danych wynika, że omawiany program przygotowania kandydatów do bierzmowania w równym i niewielkim stopniu był wykorzystywany zarówno w parafiach miejskich, jak i wiejskich.

Kolejną pomocą, która podlegała badaniu ankietowemu, był program do bierzmowania „Ułożyć życie z Bogiem”. W skład programu wchodził pakiet z materiałami składający się z:

- „Celebracji przed bierzmowaniem” — zawiera teksty modlitw i czytań liturgicznych,
- „Przewodnika do celebracji przed bierzmowaniem” — zawiera szczegółowe scenariusze celebracji³³,
- „Przewodnika do spotkań przed bierzmowaniem”, uwzględniającego scenariusze spotkań formacyjnych dla kandydatów i ich rodziców³⁴
- indeksu kandydata do bierzmowania, składającego się z:
 - „Niezbędnika bierzmowanego” — zawiera podstawowe treści i elementy przygotowania do bierzmowania³⁵,
 - „Pomocnika bierzmowanego” — poszerza treści „Niezbędnika bierzmowanego” o materiały do przemyślenia, o płytę z pieśniami oraz o możliwość korzystania z materiałów dostępnych na stronie internetowej www.bierzmowani.pl³⁶.

³³ K. MIELNICKI, B. NOSEK, E. PARSZEWSKA, *Ułożyć życie z Bogiem. Przewodnik do celebracji przed bierzmowaniem*, Kielce 2017.

³⁴ K. MIELNICKI, E. PARSZEWSKA, *Ułożyć życie z Bogiem. Przewodnik do spotkań przed bierzmowaniem*, dz. cyt.

³⁵ K. MIELNICKI, B. NOSEK, E. PARSZEWSKA, *Niezbędnik bierzmowanego*, Kielce 2017.

³⁶ K. MIELNICKI, B. NOSEK, E. PARSZEWSKA, *Pomocnik bierzmowanego*, Kielce 2017.

W programie „Ułożyć życie z Bogiem” celebracje są zasadniczym elementem formacji kandydatów do bierzmowania. Do każdej z pięciu proponowanych celebracji kandydaci przygotowują się w małych grupach przez pięć do sześciu spotkań. W celebracjach kandydaci przyjmują kerygmat chrześcijański, co ma za zadanie doprowadzić ich do głębokiej relacji z Chrystusem i otwarcie ich na przyjęcie Daru Ducha Świętego. Każda celebracja ma opracowany scenariusz, w którym zostały określone jej cele, konieczne środki do jej przeprowadzenia oraz jej szczegółowy przebieg. W omawianym programie celebracje charakteryzuje pogładowość i przeżyciowość.

„Przewodnik do spotkań przed bierzmowaniem” zawiera scenariusze 26 spotkań z kandydatami i pięciu spotkań z ich rodzicami, które należy przeprowadzić podczas pięciu etapów formacji do bierzmowania. Każde spotkanie dla młodzieży składa się z trzech stałych elementów. Pierwszy element „Tu i teraz” proponuje zastosowanie animacji, której celem jest nawiązanie między uczestnikami relacji w radosnej i przyjaznej atmosferze oraz prezentacja określonych zachowań i wartości, zaczerpniętych z życia codziennego, do których nawiązują kolejne części spotkania. Druga część spotkania „Bóg mówi” polega na uroczystym odczytaniu fragmentu Pisma Świętego i rozważaniu jego treści za pomocą *różnorodnych* form i metod. W trzeciej części „Do mnie” znajdują się propozycje aktywizacji kandydatów, które mają doprowadzić ich do pogłębionej refleksji nad rozważanymi prawdami i odniesienia ich do *własnego życia*³⁷.

Program „Ułożyć życie z Bogiem” został bardzo dobrze przyjęty przez młodzież, która była zainteresowana przekazywanymi treściami i otwarta na ich głębsze odkrywanie. Prowadzący formację również pozytywnie wypowiadali się o tym programie, przede wszystkim ze względu na wielość treści i elastyczność metod, jakie oferuje³⁸. Stosowano go w dziesięciu parafiach aw (patrz tabela 8): trzech parafiach położonych w Warszawie, w jednej położonej w mieście o liczbie mieszkańców ponad 25 tys., w trzech położonych w mniejszych miastach oraz w trzech parafiach wiejskich. Wynika stąd, że omawiany program

³⁷ R. KACZMAREK, *Wpływ programu „Ułożyć życie z Bogiem” na praktykę przygotowania do sakramentu bierzmowania w parafiach*, „Warszawskie Studia Teologiczne” t. 34, 2021, nr 2, s. 50–58.

³⁸ Tamże, s. 67.

przygotowania kandydatów do bierzmowania cieszył się umiarkowanym powodzeniem wśród prowadzących formację do bierzmowania, podobnie jak wcześniej omówiony program „Szkoła życia z Bogiem”.

Z analizy danych przedstawionych w tabeli 8 wynika, że w jednej parafii wiejskiej stosowano jako pomoc w formacji młodzieży do bierzmowania materiały z publikacji „Nowe życie” autorstwa ks. Pawła Mąkosa. Materiały dla kandydatów zawarte są w „Pamiętniku bierzmowanego”³⁹, natomiast materiały dla prowadzących zajęcia w „Poradniku metodycznym”⁴⁰. Przygotowanie do bierzmowania „Nowe życie” uwzględnia w swoim programie Wskazania KEP. Katecheza ma tutaj polegać na dużym zaangażowaniu młodzieży i umożliwieniu doświadczenia jej Pana Boga oraz prawdziwej wspólnoty. Podczas spotkań formacyjnych poruszane są tematy związane z codziennym życiem chrześcijańskim, modlitwą, sakramentami i przykazaniami. Spotkania nie mają na celu przekazywania wiedzy, ale skupiają się na ewangelizacji i mistagogii. Materiały zawierają teksty przeznaczone do wykorzystania w trakcie spotkań w małych grupach, teksty do celebracji liturgicznych, kreatywne zadania i multimedia zapisane w kodach QR.

Wśród prowadzących formację do bierzmowania nieznacznie większym powodzeniem niż „Nowe życie” cieszyła się publikacja autorstwa Piotra Krzyżewskiego „Wierzę, bo chcę! Przygotowanie do bierzmowania”⁴¹. Z danych przedstawionych w tabeli 8 wynika, że publikację „Wierzę, bo chcę!” stosowano w jednej parafii położonej w mieście o liczbie mieszkańców powyżej 25 tys. oraz w czterech parafiach wiejskich, co oznacza, że zaledwie w 6,7% wszystkich badanych parafii wykorzystywano tę pomoc podczas formacji do bierzmowania.

„Wierzę, bo chcę! Przygotowanie do bierzmowania” składa się z czterech części. W pierwszej autor zamieścił podstawowe informacje o sakramentach, w tym omówił wartość i znaczenie sakramentu bierzmowania, znaczenie roli Ducha Świętego oraz wartość wiary i modlitwy w życiu chrześcijanina. W omawianej części publikacji wspomniany jest również Dekalog i najważniejsze fakty z życia Jezusa. W drugiej części „Wierzę, bo chcę!” znajduje się katechizm typu

³⁹ P. MĄKOSA, *Nowe życie. Pamiętnik bierzmowanego*, dz. cyt.

⁴⁰ P. MĄKOSA, *Nowe życie. Poradnik metodyczny*, Lublin 2018.

⁴¹ P. KRZYŻEWSKI, dz. cyt.

„pytanie — odpowiedź” zawierający 160 pytań ułożonych w cztery grupy, na wzór KKK. Grupy te noszą następujące tytuły: „Nasza wiara”, „Misteria Kościoła”, „Życie w Chrystusie” oraz „Modlitwa”. Kolejna część publikacji zawiera zbiór najważniejszych modlitw i pieśni ku czci Ducha Świętego. W ostatniej części znajdują się obrzędy sakramentu bierzmowania. W publikacji posłużono się jasnym i zrozumiałym językiem, a część wyrażen zaczerpnięto z gwary młodzieżowej. Niedostatkami publikacji jest brak poradnika dla prowadzących przygotowanie młodzieży do bierzmowania.

Dużym powodzeniem w przygotowaniu młodzieży do bierzmowania w parafiach aw cieszył się „Youcat Polski. Katechizm Kościoła Katolickiego dla młodych”⁴². Jak wynika z danych przedstawionych w tabeli 8, „Youcat Polski...” stosowano łącznie w 29 parafiach, co stanowi 38,7% badanych parafii. Na terenie Warszawy w 40% parafii, w miastach o liczbie mieszkańców ponad 25 tys. w 57,1% parafii, w mniejszych miastach w 37,5%, natomiast na terenach wiejskich katechizm ten stosowano w 35% parafii. Widać tu wyraźną różnicę w stosunku do wcześniej omówionych pomocy.

„Youcat Polski. Katechizm Kościoła Katolickiego dla młodych” porusza kwestie wiary katolickiej wyłożone w KKK, ale wyraża je przystępnym dla młodzieży językiem. Publikacja ta jest oparta na wzorze „pytanie — odpowiedź”, z dołączonym komentarzem. Przy odpowiedziach znajdują się numery kierujące czytelnika do pogłębionej analizy danego zagadnienia w KKK. Dołączone komentarze mają za zadanie pomóc młodzieży w zrozumieniu i odniesieniu danego problemu do życia. Oprócz wymienionych elementów, na marginesach omawianej publikacji, znajdują się cytaty z Pisma Świętego, sentencje wypowiedziane przez świętych i nauczycieli wiary, streszczenia definicji oraz ilustracje i zdjęcia⁴³. Z wyżej omówioną publikacją powiązany jest „Youcat Polski. Bierzmowanie”⁴⁴, przeznaczony dla kandydatów do bierzmowania, oraz „Youcat Polski. Bierzmowanie. Przewodnik dla katechetów i animatorów”⁴⁵. Wykorzystanie „Youcat Polski. Bierzmowanie”

⁴² *Youcat Polski. Katechizm Kościoła Katolickiego dla młodych*, Częstochowa 2011.

⁴³ Tamże, s. 4.

⁴⁴ B. MEUSER, N. BAER (red.), *Youcat Polski. Bierzmowanie*, dz. cyt.

⁴⁵ N. BAER (red.), *Youcat Polski. Bierzmowanie. Przewodnik dla katechetów i animatorów*, Częstochowa 2015.

w parafiach przy formacji kandydatów do bierzmowania było bardzo podobne jak katechizmu „Youcat Polski...”. Wykorzystywano go w 26 parafiach aw, co stanowi 34,7% badanych parafii. Zatem w co trzeciej badanej parafii wykorzystywano „Youcat Polski. Bierzmowanie” do formacji młodzieży przygotowującej się do bierzmowania. Publikacja zawiera podstawową wiedzę o Bogu, modlitwie, Kościele, Eucharystii i obrzędzie bierzmowania.

„Youcat Polski. Bierzmowanie. Przewodnik dla katechetów i animatorów” to publikacja, w której każdy temat został opracowany w dwóch wersjach – łatwiejszej i trudniejszej, co umożliwia dostosowanie treści spotkań do poziomu wiedzy kandydatów do bierzmowania. Każdy rozdział został opatrzone wstępem teologicznym, szczegółowo opracowanymi konspektami oraz gotowymi pomocami, niezbędnymi do realizacji kolejnych jednostek programu. Dużą pomocą dla prowadzących spotkania formacyjne do bierzmowania jest przedmowa, w której szczegółowo omówiono, jak należy korzystać z przewodnika. Zarówno struktura publikacji, jak i zawarte treści sprawiają, że może on być z powodzeniem stosowany także przez mało doświadczonych animatorów.

Niewiele parafii w aw, bo zaledwie dwie położone na wsi (patrz tabela 8), korzystało z programu przygotowania do bierzmowania zamieszczonego na stronie internetowej OAZA.pl⁴⁶. Jak piszą autorzy, punktem wyjścia przy opracowaniu tego programu była konstatacja, iż znaczna część młodzieży w Polsce boryka się z problemem własnej wiary – mimo jej wieloletniego udziału w katechizacji, dlatego przygotowanie do bierzmowania w omawianym programie rozpoczyna się od ewangelizacji, rozumianej jako głoszenie kerygmatu. Autorzy postulują, aby spotkania z kandydatami do bierzmowania rozpoczynały się od kilkudniowych rekolekcji ewangelizacyjnych, co akcentuje duchowy i formacyjny charakter przygotowania do bierzmowania. Zgodnie z programem spotkania formacyjne po rekolekcjach ewangelizacyjnych powinny odbywać się co tydzień (autorzy omawianego programu odradzają spotkania formacyjne co miesiąc, ponieważ efekty formacyjne osiągnięte na spotkaniu po miesiącu się rozmywają). W proponowanych konspektach, które zawierają oazowy program

⁴⁶ W. Szepietowska, *Program przygotowania do bierzmowania*, 17 marca 2016 roku, <https://www.oaza.pl/program-przygotowania-do-bierzmowania/> (dostęp: 15.03.2022).

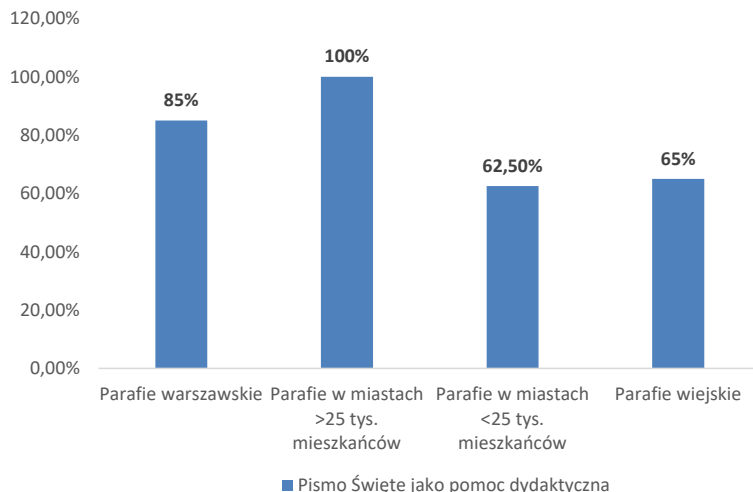
przygotowania do bierzmowania, znajdują się materiały omawiające poszczególne elementy życia duchowego, takie jak: słowo Boże, modlitwa, liturgia, metanoia, świadectwo. Zgodnie z oazowym programem większość spotkań formacyjnych odbywa się w niewielkich kilkuosobowych grupach pod przewodnictwem animatora. Kluczowym elementem proponowanego programu oazowego jest osoba animatora, która sama doświadczyła osobistej relacji z Jezusem Chrystusem i jest gotowa dzielić się swoim doświadczeniem z kandydatami do bierzmowania. Należy zauważyć, że proponowany oazowy program przygotowania do bierzmowania odznacza się oryginalnością i kładzie szczególny nacisk na przeżyciowy charakter formacji do bierzmowania.

Najczęściej stosowaną pomocą wykorzystywaną podczas bezpośredniego przygotowania kandydatów do sakramentu bierzmowania w parafiach aw było Pismo Święte. W tabeli 8 oraz na wykresie 21 przedstawiono dane empiryczne z badania ankietowego dotyczące wykorzystania Pisma Świętego jako tego typu pomocy. We wszystkich parafiach położonych w miastach o liczbie mieszkańców ponad 25 tys. wykorzystywano Pismo Święte jako pomoc podczas formacji kandydatów do sakramentu bierzmowania (100%). W Warszawie Pismo Święte stosowano jako pomoc dla kandydatów do bierzmowania w 85% parafii, a na obszarach wiejskich w 65% parafii. Najrzadziej posługiwano się nim w parafiach położonych w miastach o liczbie ludności poniżej 25 tys. (62,5%).

Z przedstawionych danych wynika, że w większych ośrodkach częściej stosowano Pismo Święte jako pomoc w formacji młodzieży do bierzmowania. Natomiast w mniejszych wykorzystywano Pismo Święte jako pomoc znacznie rzadziej.

Z danych zebranych za pomocą ankiety (patrz tabela 8) wynika, że w 18 parafiach aw stosowano inne niż podane w pytaniu ankietowym pomoce. Stanowi to 24% wszystkich badanych parafii. Wśród tych pomocy respondenci wskazywali na stosowanie własnych autorskich pomocy, kursu *Alpha*, a także wykorzystywanie następujących

publikacji: „Przygotowanie do bierzmowania”⁴⁷, „Odkrywać Prawdę”⁴⁸ oraz „Wszystko o sakramencie bierzmowania”⁴⁹.

Wykres 21. Wykorzystanie Pisma Świętego w parafiach aw jako pomocy dydaktycznej podczas bezpośredniego przygotowania do sakramentu bierzmowania

Źródło: opracowanie własne.

Kurs *Alpha*⁵⁰ to cykl spotkań, podczas których w przystępny sposób prezentowane jest przesłanie chrześcijańskie, bez wywierania na uczestników presji. Nikt nie jest zobowiązany do zabierania głosu, może tylko przyjść i słuchać. Kurs przeznaczony jest dla osób niepraktykujących, ale pragnących poznać wiarę chrześcijańską, a także osób chcących pogłębić podstawy swojej wiary. Każde spotkanie kursu *Alpha* składa się z krótkiego wykładu i dyskusji, podczas której każdy może zadawać pytania i dzielić się swoimi opiniami z resztą grupy. Spotkania powinny odbywać się co tydzień. Wskazany jest także wyjazd weekendowy w połowie kursu. Przykładowe tematy poszczególnych spotkań (sesji) w trakcie kursu *Alpha* to:

⁴⁷ *Przygotowanie do bierzmowania. Materiały dla bierzmowanych*, P. TOMASIŁ (red.), Warszawa 2010.

⁴⁸ K. MASŁYK, *Odkrywać prawdę*, Kraków 2006.

⁴⁹ J. MOLKA, *Wszystko o sakramencie bierzmowania*, Częstochowa 2018.

⁵⁰ <https://kursalpha.pl/czym-jest-kurs-alpha/> (dostęp: 18.03.2022).

- Sesja 1: Kim jest Jezus?
- Sesja 2: Dlaczego Jezus umarł?
- Sesja 3: Skąd mieć pewność co do swej wiary?
- Sesja 4: Dlaczego i jak się modlić?
- Sesja 5: Dlaczego i jak czytać Biblię?
- Sesja 6: W jaki sposób Bóg nas prowadzi?
- Sesja 7: Jak sprzeciwić się złu?
- Sesja 8: Czy Bóg dzisiaj uzdrawia?
- Sesja 9: Dlaczego i jak mówić innym o Jezusie?
- Sesja 10: A co z Kościołem?

Pomocne w przygotowaniu kandydatów do sakramentu bierzmowania są materiały formacyjne zredagowane pod kierunkiem ks. Piotra Tomasika. W skład pakietu wchodzi podręcznik metodyczny dla animatorów⁵¹, zbiór celebracji liturgicznych⁵² oraz zestaw pomocy dla kandydatów do bierzmowania⁵³. Materiały te zawierają teksty zaczerpnięte z Pisma Świętego, fragmenty dokumentów Kościoła oraz fragmenty wypowiedzi papieży i liczne świadectwa ludzi młodych. Zamieszczono w nich także informacje o literaturze uzupełniającej i zalecanej lekturze dla kandydatów. W podsumowaniu każdej jednostki materiału znajduje się zestaw pytań, które mają służyć refleksji i pogłębieniu znajomości omawianego tematu przez kandydatów. W omawianych materiałach odnaleźć można także jedno zadanie otwarte, do samodzielnego wykonania przez uczestników formacji. Omawiany pakiet pomocy uważany jest za wartościową publikację, a jego jedynym mankamentem wydaje się być zamieszczenie w nim zbyt małej liczby zadań do samodzielnego wykonania przez słuchaczy.

Kolejnym opracowaniem wskazanym przez respondentów jako pomoc, którą wykorzystywano w duszpasterstwie parafialnym do przygotowania młodzieży do bierzmowania, był zbiór konspektów dla prowadzących zbiórki ministranckie i inne spotkania z młodzieżą

⁵¹ *Poradnik metodyczny dla animatora*, P. TOMASIK (red.), Warszawa 2010.

⁵² *Przygotowanie do bierzmowania. Nabożeństwa inicjacyjne*, P. TOMASIK (red.), Warszawa 2010.

⁵³ *Przygotowanie do bierzmowania. Materiały dla bierzmowanych*, P. TOMASIK (red.), dz. cyt.

„Odkrywać prawdę”⁵⁴, „Odkrywać prawdę. Cz. II”⁵⁵ oraz „Odkrywać prawdę. Cz. III”⁵⁶. W opracowaniach tych autor proponuje jasne stawianie problemów i aktywizację uczestników spotkań poprzez dyskusję, pracę w grupach i analizę tekstów. Omawiane teksty zamieszczone są w książce oraz na płycie CD, co ułatwia powielanie tekstów dla uczestników spotkań formacyjnych. Poniżej zamieszczono tematy spotkań formacyjnych zaczerpnięte z III części omawianego opracowania:

- „Jedni drugich brzemiona noście”.
- Bóg naszych potrzeb.
- Obłuda, faryzeizm.
- Plotkarstwo, obmowa, oszczerstwo.
- Bliźni — mój brat w Chrystusie.
- Mój Patron.
- Sens Adwentu.
- Tajemnica Wcielenia — Boże Narodzenie.
- Czas Bożego Narodzenia.
- Sens Wielkiego Postu.
- Zmartwychwstanie.
- Czas Wielkanocy.
- Narodzić się na nowo.

Jak można zauważyć, omawiane tematy spotkań formacyjnych dotyczą zarówno problemów nurtujących młodzież na co dzień, jak i zagadnień teologicznych.

Ostatnim opracowaniem wskazanym przez respondentów, które służy jako pomoc w przygotowaniu kandydatów do bierzmowania, jest „Wszystko o sakramencie bierzmowania”⁵⁷. Składa się ono z czterech rozdziałów: „Duch Święty w Biblii”, „Bierzmowanie — sakrament dojrzałości”, „Dary Ducha Świętego”, „Nauczanie św. Jana Pawła II o Duchu Świętym” oraz czterech aneksów zawierających modlitwy, obrzęd sakramentu bierzmowania, wybrane pieśni o Duchu Świętym oraz informacji, które należy przyswoić przed przystąpieniem do sakramentu bierzmowania. Omawiana publikacja zawiera kompendium informacji o sakramencie bierzmowania i Duchu Świętym, może więc

⁵⁴ K. MASŁYK, *Odkrywać prawdę*, dz. cyt.

⁵⁵ K. MASŁYK, *Odkrywać prawdę*, cz. 2, Kraków 2007.

⁵⁶ K. MASŁYK, *Odkrywać prawdę*, cz. 3, Kraków 2008.

⁵⁷ J. MOLKA, *Wszystko o sakramencie bierzmowania*, dz. cyt.

służyć jako cenna pomoc dla osób przygotowujących się do przyjęcia sakramentu bierzmowania.

Powyżej przedstawiono pomoce służące w parafialnej formacji kandydatów do przyjęcia sakramentu bierzmowania. Należy zauważyć, że stosowane pomoce odznaczają się różnorodnością i wysokim poziomem merytorycznym treści, jednakże nie oznacza to, że omówione wyżej pomoce służące formacji kandydatów spełniają w pełni oczekiwania księży i katechetów prowadzących przygotowanie do bierzmowania. Aby poznać rzeczywistą ocenę stosowanych pomocy dydaktycznych przez prowadzących formację kandydatów do bierzmowania, jedno z pytań ankietowych dotyczyło tej kwestii. Wyniki uzyskane w badaniu przedstawiono w tabeli 9 i na wykresie 22.

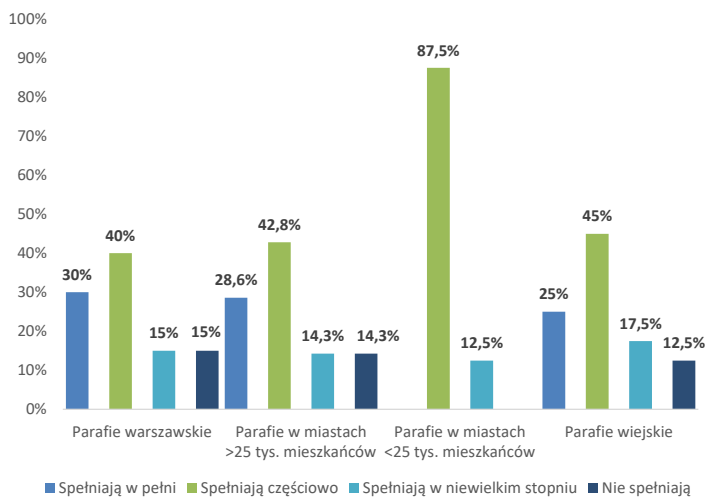
Tabela 9. Stopień spełniania oczekiwań księży i katechetów przez pomoce stosowane w formacji kandydatów do bierzmowania, w zależności od położenia parafii w aw

	Spełniają w pełni (w proc.)	Spełniają częściowo (w proc.)	Spełniają w niewielkim stopniu (w proc.)	Nie spełniają (w proc.)
Parafie warszawskie	30	40	15	15
Parafie w miastach >25 tys. mieszkańców	28,6	42,8	14,3	14,3
Parafie w miastach <25 tys. mieszkańców	0	87,5	12,5	0
Parafie wiejskie	25	45	17,5	12,5

Źródło: opracowanie własne.

Uzyskane dane empiryczne przedstawione w tabeli 9 oraz na wykresie 22 pokazują, że tylko 24% respondentów uważa, że stosowane przez nich w formacji parafialnej kandydatów do bierzmowania pomoce są w pełni zadowalające. Tak uważa 30% respondentów z parafii warszawskich, 28,6% z parafii położonych w większych miastach pozawarszawskich oraz 25% z parafii położonych na terenach wiejskich. Żaden respondent z parafii położonych w mniejszych miastach nie odpowiedział, że stosowane przez niego pomoce w formacji kandydatów do bierzmowania spełniają w pełni jego oczekiwania. Dokładnie dwa razy więcej respondentów stwierdziło, że stosowane w parafii

pomoce w formacji do bierzmowania spełniają tylko częściowo oczekiwania księży i katechetów. Tak odpowiedziało 48% ogółu respondentów: z parafii warszawskich 40%, z parafii położonych w większych miastach pozawarszawskich 42,9%, z parafii położonych w mniejszych miastach 87,5%, a z parafii wiejskich 45% respondentów. Z analizy danych ankietowych wynika także, że w 16% parafii aw stosowane pomoce spełniają w niewielkim stopniu oczekiwania prowadzących tę formację. Natomiast w 12% parafii aw stosowane pomoce w ogóle nie spełniały oczekiwań prowadzących formację.

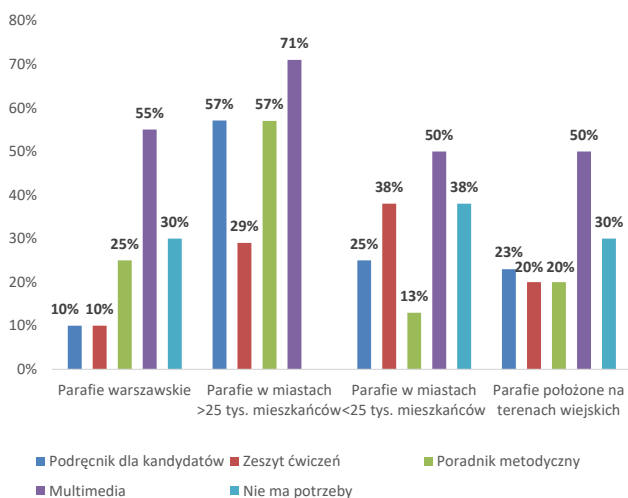

Wykres 22. Deklarowany przez księży i katechetów stopień spełnienia ich oczekiwań przez pomoce stosowane w formacji kandydatów do bierzmowania w zależności od położenia parafii w aw

Źródło: opracowanie własne.

Można wysnuć wniosek, że zaledwie w jednej czwartej parafii aw prowadzący formację kandydatów do bierzmowania stosują pomoce, które w pełni spełniają ich oczekiwania. W mniej niż w połowie badanych parafii stosowane pomoce spełniają tylko częściowo oczekiwania prowadzących formację do przyjęcia bierzmowania. W 28% badanych parafii aw stosowane pomoce albo w ogóle nie spełniają oczekiwań prowadzących formację, albo te oczekiwania realizują w niewielkim stopniu.

W świetle przedstawionych danych, zgodnie z którymi w większości parafii aw stosowane pomoce nie spełniają w pełni oczekiwań prowadzących formację kandydatów do bierzmowania, powstaje pytanie, jakie nowe pomoce są oczekiwane przez prowadzących taką formację. Jedno z pytań ankiety dotyczyło potrzeby przygotowania nowych materiałów służących pomocą w przygotowaniu bezpośrednim kandydatów do sakramentu bierzmowania. Respondenci, odpowiadając na to pytanie, mieli do wyboru warianty, które wskazywały na konkretny rodzaj pomocy, taki jak: podręcznik dla kandydatów, zeszyt ćwiczeń, poradnik metodyczny oraz multimedia. Respondenci mieli także możliwość wybrania wariantu odpowiedzi „nie ma takiej potrzeby” czy wskazania swojej propozycji. Na ostatnią możliwość wskazali respondenci z jednej parafii warszawskiej i jednej parafii położonej na terenie wiejskim. Pozostałe dane zebrane za pomocą ankiety przedstawiono na wykresie 23.

Wykres 23. Deklarowana potrzeba nowych materiałów służących pomocą w przygotowaniu bezpośrednim kandydatów do bierzmowania w aw

Źródło: opracowanie własne.

Z analizy danych ankietowych na temat potrzeby przygotowania nowych materiałów służących pomocą w bezpośrednim przygotowaniu do bierzmowania wynika, że największe jest zapotrzebowanie na nowe multimedia. Tak wskazywali respondenci:

- z 55% parafii warszawskich,
- z 71% parafii położonych w miastach poza Warszawą o liczbie mieszkańców ponad 25 tys.,
- z 50% parafii położonych w mniejszych miastach,
- z 50% parafii wiejskich.

Ogółem 53% respondentów ze wszystkich badanych parafii uważa, że potrzebne jest opracowanie nowych multimediów pomocnych podczas formacji kandydatów do bierzmowania.

Na potrzebę przygotowania nowego poradnika metodycznego dla prowadzących bezpośrednio przygotowanie do bierzmowania w parafiach wskazało 25% parafii warszawskich, 57% parafii z większych miast położonych na terenie aw poza Warszawą, 12,5% parafii z mniejszych miast oraz 20% respondentów z parafii wiejskich. Ogółem za potrzebą przygotowania nowego poradnika metodycznego opowiedziało się 24% badanych parafii aw.

Na potrzebę opracowania nowego podręcznika dla kandydatów do bierzmowania wskazało 10% parafii warszawskich, aż 57% parafii z miast o liczbie mieszkańców ponad 25 tys., 25% parafii z mniejszych miast oraz 22,5% parafii wiejskich. Ogółem na potrzebę przygotowania nowego podręcznika dla kandydatów wskazywało 22,6% badanych parafii. Najmniej parafii wskazywało na potrzebę opracowania nowego zeszytu ćwiczeń. Tak odpowiedziało 10% parafii warszawskich, 29% parafii z większych miast poza Warszawą, 37,5% parafii z mniejszych miast oraz 20% parafii wiejskich. Ogółem na potrzebę przygotowania nowego zeszytu ćwiczeń do użytku podczas bezpośredniego przygotowania kandydatów do bierzmowania wskazywało 20% badanych parafii.

Omówione w niniejszym paragrafie pomoce stosowane w formacji kandydatów do bierzmowania charakteryzują się różnorodnością i w wielu przypadkach wysokim poziomem merytorycznym. Wydawałoby się, że każdy prowadzący formację do bierzmowania może znaleźć na rynku odpowiadające mu materiały formacyjne, jednak badanie tego nie potwierdziło. Zaledwie w 24% badanych parafii katecheci byli w pełni usatysfakcjonowani stosowanymi pomocami. Natomiast w 48% badanych parafii prowadzący formację stosowali pomoce, które częściowo spełniały ich oczekiwania. W 28% badanych parafii stosowane pomoce albo nie spełniały oczekiwań prowadzących formację, albo

spełniały ich oczekiwania w niewielkim stopniu. Badanie ujawniło nie tylko niski stan satysfakcji katechetów z wykorzystywanych pomocy, służących formacji kandydatów do bierzmowania, ale ujawniło także, jakich nowych materiałów formacyjnych katecheci oczekują. Ponad połowa respondentów wskazała na potrzebę przygotowania nowych multimediów, około jedna czwarta opiniodawców oczekuje na nowy poradnik metodyczny. Około jedna piąta katechetów prowadzących formację do bierzmowania wskazywała na potrzebę opracowania nowego podręcznika oraz zeszytu ćwiczeń. Określenie szczegółowych potrzeb dotyczących nowych materiałów formacyjnych do bierzmowania wymaga jednak odrębnych badań.

3.6. Duszpasterstwo *Postcresima* w archidiecezji warszawskiej

Metoda duszpasterska *Postcresima* powstała jako odpowiedź na problemy pastoralne związane z odchodzeniem młodzieży z Kościoła niedługo po bierzmowaniu. Pomysłodawcą tej metody był Kiko Argüello⁵⁸, który zasugerował tworzenie małych grup młodzieży prowadzonych przez młode małżeństwa. Nazwa *Postcresima* pochodzi z języka włoskiego i oznacza „po bierzmowaniu”. Formacja ta przeznaczona jest zarówno dla młodzieży przygotowującej się do bierzmowania, jak i dla tej, która przyjęła sakrament pełni daru Ducha Świętego. *Postcresima* powstała w 1999 roku w parafii Męczenników Kanadyjskich w Rzymie, ma już ponad dwudziestoletnią historię i jest obecna w wielu krajach na całym świecie⁵⁹. W Polsce ta metoda duszpasterska przybrała formę przygotowania młodzieży do sakramentu bierzmowania

⁵⁸ Kiko Argüello, ur. 9.01.1939 roku w Leon (Hiszpania), studiował w Akademii Sztuk Pięknych San Fernando w Madrycie. Po głębokim kryzysie egzystencjalnym poświęcił swoje życie Chrystusowi i Kościołowi. W 1964 roku zamieszkał na obrzeżach Madrytu wśród ubogich. W takim otoczeniu odnalazł formę głoszenia — syntezę kerygmatyczno-katechetyczną, która doprowadziła do powstania małej wspólnoty chrześcijańskiej, gdzie widoczna jest miłość Chrystusa Ukrzyżowanego. Wspólnoty takie stały się ziarnem, najpierw zasianym w parafiach Madrytu i Rzymu, a później w wielu innych krajach. Kiko Argüello napisał dwie książki: *Kerygmat. Z ubogimi w barakach* w 2012 roku oraz *Adnotacje 1988–2014* w 2016 roku.

⁵⁹ A. PANARO, *Postcresima — nowe duszpasterstwo młodzieży*, „Pastores” t. 85, 2019, nr 4, s. 129–130.

i kontynuowania tej formacji aż do matury. Głównym celem omawianej formacji jest doprowadzenie młodych ludzi do autentycznego spotkania i zażyłości z Chrystusem. Dzięki temu Kościół staje się dla młodych domem, w którym chętnie przebywają i chcą w nim pozostać⁶⁰.

Formacja *Postcresima* jest obecna w Polsce od 2016 roku w Warszawie, Piasecznie k. Warszawy i kilku innych miastach. Uczestniczy w niej ponad 1500 osób (stan na 2019 rok) w wieku 13–18 lat. Skuteczność duszpasterska tej metody jest wysoka, ponieważ po przyjęciu bierzmowania formację kontynuuje około 70–80% uczestników⁶¹.

Program formacji *Postcresima* przewidziany jest na sześć lat. Młodzież rozpoczyna formację w wieku 13 lat w grupach około ośmiuosobowych. Każdą grupą opiekuje się jedno małżeństwo, które nazywa się „chrzestnymi” (odgrywają bowiem rolę chrzestnych). Małżeństwa wyznaczone do opieki nad grupami młodzieży są gruntownie przygotowywane we wspólnotach Drogi Neokatechumenalnej i muszą być zaprobowane przez proboszcza. Spotkania formacyjne *Postcresima* odbywają się co tydzień, w piątek wieczorem. Ważną rolę odgrywają księża, którzy wspierają „chrzestnych”, przewodniczą liturgiom, przybliżają treść nauczania Kościoła, sprawują sakramenty. Każdemu rocznikowi *Postcresima* przypisany jest jeden prezbiter, który aktywnie uczestniczy w formacji grup młodzieży⁶². Pomoce stosowane podczas omawianej formacji to przede wszystkim Pismo Święte i Katechizm Kościoła Katolickiego. Podczas formacji omawiane są tematy, takie jak: Dekalog, cnoty teologalne, cnoty kardynalne, grzechy główne, uczynki miłosierdzia względem duszy i ciała. Każda jednostka tematyczna omawiana jest na czterech spotkaniach, z których trzy odbywają się w domach „chrzestnych”, a jedno w parafii. Po każdym spotkaniu „chrzestni” zapraszają swoją grupę na kolację. Na spotkaniach w domach „chrzestnych” prowadzone są rozmowy, „chrzestni” zadają młodym ludziom pytania dotyczące ich wiary, jednak unikają jakiegokolwiek ich oceniania. Następnie młodzież modli się Pismem Świętym (skrutacja Biblii). Cykle tematyczne kończą się „Celebracją Przymierza”, która jest osobistym przyłgnięciem do Jezusa Chrystusa⁶³.

⁶⁰ Tamże, s. 131.

⁶¹ Tamże.

⁶² Tamże, s. 132.

⁶³ Tamże.

Bardzo ważną częścią metody *Postcresima* jest organizacja obozu letniego, w którym biorą udział wszyscy uczestnicy formacji. Pięciodniowy obóz integruje uczestników formacji poprzez bogatą ofertę zajęć. Młodzież bierze udział w różnych zabawach, słucha Słowa Bożego i katechez, spotyka się z ciekawymi ludźmi oraz się modli. W czasie roku szkolnego odwiedza szpitale, domy opieki, hospicja, gdzie poświęca swój czas na rozmowy z ludźmi samotnymi, potrzebującymi pomocy i chorymi. Podczas takich odwiedzin młodzi ludzie mogą dzielić się swoimi doświadczeniami wiary. To one pozwalają młodzieży prawdziwie spotykać Chrystusa⁶⁴.

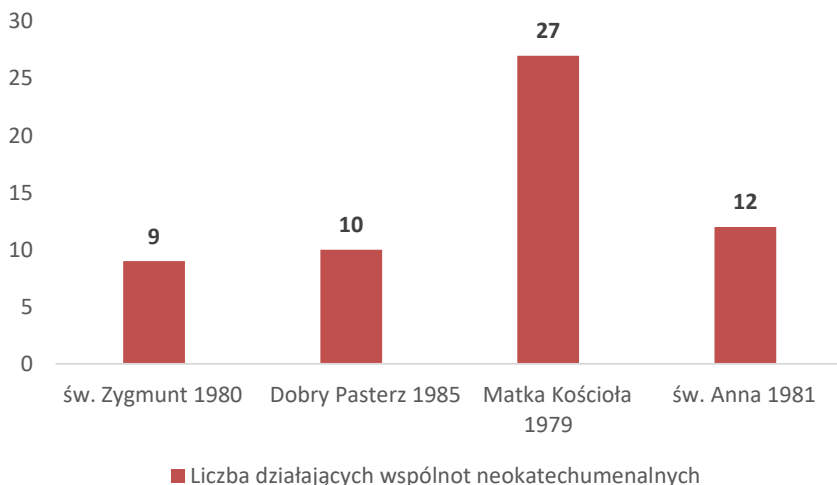
W celu określenia rzeczywistego stanu formacji *Postcresima* w archidiecezji warszawskiej przeprowadzono badanie sondażowe. Narzędziem badawczym był kwestionariusz ankiety. Rozesłano go do wszystkich parafii aw, w których prowadzona jest formacja *Postcresima*. Badanie zrealizowano w miesiącach od stycznia do marca 2022 roku. Spośród pięciu parafii prowadzących formację *Postcresima* w archidiecezji warszawskiej⁶⁵, do których wysłano kwestionariusze ankiety, wypełniły je cztery parafie: Parafia św. Zygmunta w Warszawie (dalej: św. Zygmunt), Parafia Dobrego Pasterza w Warszawie (dalej: Dobry Pasterz), Parafia Najświętszej Maryi Panny Matki Kościoła w Warszawie (dalej: Matka Kościoła), Parafia Świętej Anny w Piasecznie (dalej: św. Anna).

Badanie ankietowe ujawniło liczbę wspólnot neokatechumenalnych oraz czas trwania działalności neokatechumenatu w badanych parafiach. Uzyskane dane empiryczne przedstawiono na wykresie 24. Wynika z nich, że neokatechumenat został założony w trzech omawianych parafiach na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych ubiegłego wieku. Najpóźniej, bo w 1985 roku, powstał w parafii św. Zygmunta. Liczebność wspólnot neokatechumenalnych waha się od dziewięciu w parafii św. Zygmunta do dwudziestu siedmiu w parafii Matki Kościoła. Można zauważyć, że co roku tworzone są nowe wspólnoty neokatechumenalne, jednakże część członków z nich odchodzi, co skutkuje łączeniem się mniej licznych wspólnot w jedną większą. Pomimo powyższego utrzymuje się wysoki poziom stanu osobowego we

⁶⁴ Tamże, s. 133.

⁶⁵ Informacja uzyskana od Dariusza Kępińskiego odpowiedzialnego za prowadzenie formacji *Postcresima* w Polsce.

wspólnotach⁶⁶. Duża liczba wspólnot neokatechumenalnych występująca w badanych parafiach przekłada się na liczne grono wolontariuszy świeckich zaangażowanych w duszpasterstwo młodzieży *Postcresima*, co przedstawiono na wykresie 25.

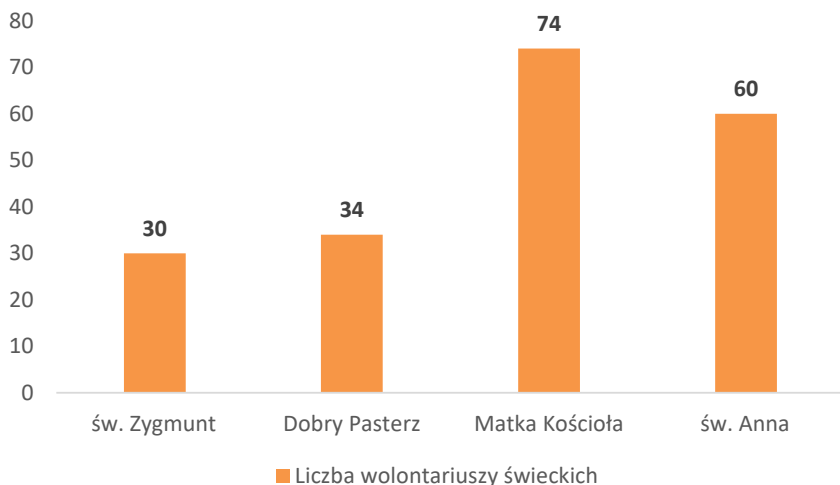
Wykres 24. Zestawienie ilościowe działających obecnie wspólnot neokatechumenalnych w badanych parafiach prowadzących formację *Postcresima*

Źródło: opracowanie własne.

Liczba wolontariuszy („chrzestnych”) udzielających się w formacji młodzieży *Postcresima* waha się w badanych parafiach od 30 do 74. Jest to grono mocno zaangażowanych świeckich, którzy co tydzień spotykają się ze swoją grupą młodzieży. W parafiach, w których liczniej występują wspólnoty neokatechumenalne, wolontariuszy jest także więcej. Powyższe zapewne wynika z dwóch powodów: po pierwsze, im większa liczba członków wspólnot neokatechumenalnych, tym większa szansa na to, że więcej osób zdecyduje się na wolontariat w formacji *Postcresima*; po drugie, przy liczniejszym neokatechumenacie więcej młodych ludzi będzie zachęcanych do tej formacji (np. przez rodziców i znajomych ze wspólnot), a na dalszym etapie zainteresowanych formacją *Postcresima*, co pociąga za sobą potrzebę większej liczby

⁶⁶ Informacja od proboszcza Parafii św. Anny w Piasecznie — ks. prał. Andrzej Krynickiego.

wolontariuszy. Powyższa teza została zweryfikowana poprzez badanie ankietowe. Uzyskane wyniki przedstawiono na wykresie 26.

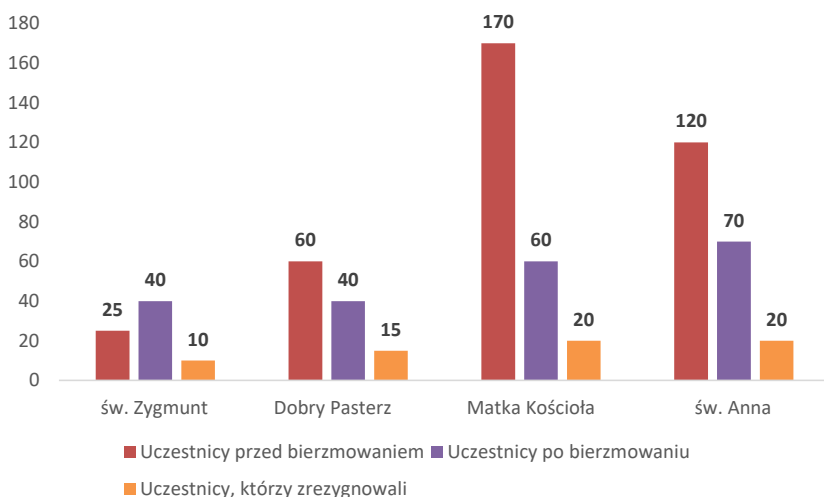
Wykres 25. Zestawienie ilościowe wolontariuszy świeckich zaangażowanych w formację młodzieży *Postcresima* w badanych parafiach

Źródło: opracowanie własne.

W zestawieniu uwzględniono podział uczestników na tych, którzy nie przyjęli bierzmowania, przyjęli ten sakrament, zrezygnowali z formacji *Postcresima* po bierzmowaniu. Z przedstawionych na wykresie 26 danych wynika, że w parafii św. Zygmunta w formacji *Postcresima* uczestniczy obecnie 65 młodych ludzi (25 przed i 40 po bierzmowaniu), a 10 osób zrezygnowało z udziału w formacji (13,3%). W parafii Dobrego Pasterza w formacji *Postcresima* brało udział 115 osób, z czego zrezygnowało 15 uczestników (13%). W parafii Matki Kościoła w formacji *Postcresima* uczestniczyło w sumie 250 osób, zrezygnowało z dalszej formacji 20 uczestników (8%). W piaseczyńskiej Parafii Świętej Anny w formacji *Postcresima* brało udział 210 młodych ludzi, z czego po ostatnim bierzmowaniu zrezygnowało 20 (9,5%). Ogółem w omawianych parafiach w formacji *Postcresima* brało udział 650 młodych ludzi, z których zrezygnowało w ostatnim roku 65 uczestników, co stanowi 10% wszystkich uczestników formacji.

W trzech omawianych parafiach, tj. św. Zygmunta, Matki Kościoła i św. Anny, z uczestnikami formacji *Postcresima* przeprowadza się

rozmowy weryfikujące ich wiedzę. Natomiast w parafii Dobrego Pasterza takiej weryfikacji się nie stosuje. Prowadzący formację *Postcresima* unikają jakiegokolwiek oceniania uczestników formacji, tym samym wszyscy uczestnicy *Postcresima* z odpowiedniego rocznika formacji zostali dopuszczeni do bierzmowania, co potwierdzili respondenci w kwestionariuszach ankiety. Badanie ujawniło także, że formację *Postcresima* rozpoczynają uczniowie klasy siódmej lub ósmej szkoły podstawowej. Dane empiryczne dotyczące tego zagadnienia przedstawiono na wykresie 27.

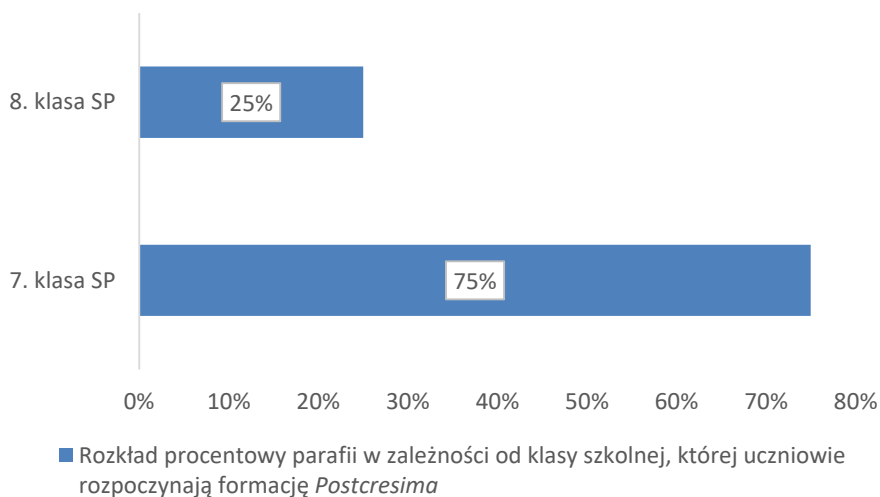
Wykres 26. Zestawienie ilościowe uczestników formacji *Postcresima* w badanych parafiach

Źródło: opracowanie własne.

Z analizy przedstawionych danych wynika, że w jednej parafii aw (25% omawianych parafii) formację *Postcresima* rozpoczynają uczniowie klasy ósmej szkoły podstawowej, natomiast w trzech parafiach aw (75%) taką formację rozpoczynają uczniowie klasy siódmej.

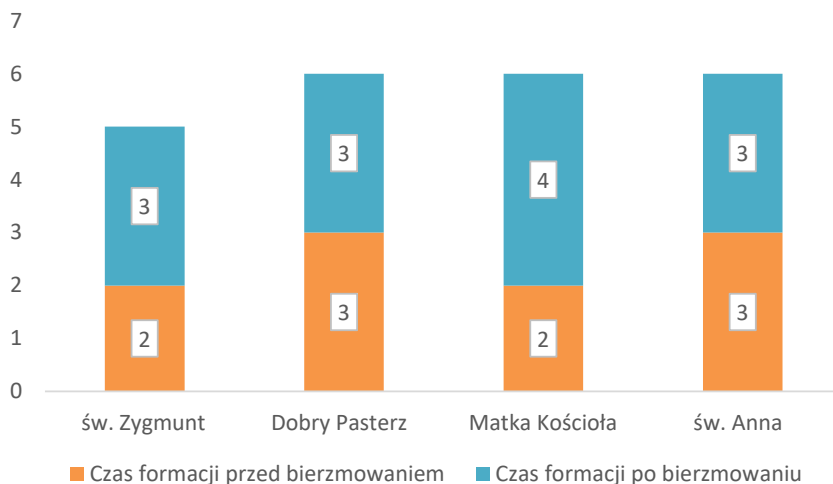
Z analizy informacji ujętych na wykresie 28 wynika, że czas trwania formacji *Postcresima* przed bierzmowaniem wynosi dwa lata w dwóch parafiach albo trzy lata, także w dwóch parafiach. Natomiast po bierzmowaniu formacja uczestników *Postcresima* trwa trzy lata w trzech parafiach i cztery lata w przypadku parafii pod wezwaniem Matki Kościoła. Całość omawianej formacji trwa sześć lat w trzech parafiach, natomiast w parafii pod wezwaniem św. Zygmunta pięć lat.

Intensywność formacji *Postcresima* charakteryzuje nie tylko liczba lat formacyjnych, ale także częstotliwość spotkań, czas trwania pojedynczego spotkania formacyjnego oraz liczebność grup. Z danych uzyskanych za pośrednictwem kwestionariusze ankiety wynika, że we wszystkich omawianych parafiach spotkania formacyjne *Postcresima* odbywały się co tydzień. Przeciętny czas trwania pojedynczego spotkania wynosił 90 minut w trzech parafiach, natomiast w parafii św. Anny w Piasecznie 60 minut. Liczebność grup we wszystkich omawianych parafiach wahała się od sześciu do ośmiu uczestników. Uzyskane dane empiryczne pozwalają na stwierdzenie, że intensywność formacji młodzieży *Postcresima* znacznie przewyższa zalecenia zawarte we Wskazaniach KEP i Dekrecie AW. W przytoczonych dokumentach liczba spotkań i celebracji przygotowujących do bierzmowania powinna być nie mniejsza niż trzydzieści. W metodzie duszpasterskiej *Postcresima* liczba spotkań formacyjnych i celebracji podczas jednego roku sięga około czterdziestu. Uwzględniając dane z wykresu 27, należy zauważyć, że liczba spotkań formacyjnych i celebracji w *Postcresima* w parafiach aw przed bierzmowaniem uczestników waha się od 80 do 120, a w czasie całej formacji od 200 do 240.

Wykres 27. Rozkład procentowy parafii w zależności od klasy szkolnej, której uczniowie rozpoczynają formację *Postcresima* w parafiach aw

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 28. Zestawienie ilościowe czasu (w latach) formacji *Postcresima* w podziale na okresy — przed i po bierzmowaniu — w badanych parafiach

Źródło: opracowanie własne.

W archidiecezji warszawskiej uczestnicy formacji *Postcresima* udzielają się na wielu płaszczyznach w swoich wspólnotach parafialnych. Badanie ankietowe ujawniło, że młodzież angażuje się w apostołat, wolontariat oraz w posługę ministrantów i lektorów. Na podstawie danych przedstawionych w tabeli 10 można zauważyć, że wszystkie badane parafie organizują obozy letnie dla uczestników *Postcresima*. Organizowane są także specjalnie dla nich nabożeństwa, wspólne modlitwy oraz *Lectio divina*. Żywotną kwestią dla formacji *Postcresima* jest współpraca duszpasterzy z rodzicami młodzieży uczestniczącej w tej formacji. Jak wykazało badanie, spotkania z rodzicami odbywają się raz do roku w każdej omawianej parafii. Tematem wiodącym tych spotkań są sprawy organizacyjne związane z obozem letnim dla ich dzieci. Na tych spotkaniach duszpasterze także głoszą rodzicom Słowo Boże. Rodzice dobrze oceniają formację *Postcresima* i są zadowoleni, że ich dzieci biorą udział w tej formacji, również młodzież dobrze ją ocenia i wskazuje na jej zalety: pracę w małych grupach, swobodę wypowiedzi, spotkania w domach „chrzestnych”, wyjazdy na obóz letni, spotkania domowe odbywające się w życzliwej atmosferze.

Tabela 10. Zestawienie organizowanych celebracji, spotkań i wyjazdów przeznaczonych wyłącznie dla uczestników *Postcresima* w celu pogłębienia ich formacji duchowej w zależności od badanej parafii

Uroczystości i wydarzenia	Parafia św. Zygmunta	Parafia Dobrego Pasterza	Parafia NMP Matki Kościoła	Parafia św. Anny
Msze św.	0	0	0	0
Nabożeństwa	0	0	1	1
Adoracje	0	0	0	0
Wspólne modlitwy	0	0	1	1
Rekolekcje	0	0	0	0
Pielgrzymki	0	0	0	0
<i>Lectio divina</i>	0	1	0	1
Różaniec	0	0	0	0
Droga krzyżowa	0	0	0	0
Kręgi biblijne	0	0	0	0
Obóz letni	1	1	1	1
Inne	0	0	0	0
Nie organizuje się	0	0	0	0

Źródło: opracowanie własne.

Badania dały także odpowiedź na pytanie, jak duszpasterze w parafiach oceniają formację *Postcresima* oraz jakie dostrzegają zalety i wady tej metody. Respondenci uznali metodę *Postcresima* za rozwiązanie, które odpowiada na bardzo ważne potrzeby młodzieży, takie jak: stworzenie klimatu rodzinnego, dobre relacje rówieśnicze wśród młodzieży, swoboda wypowiedzi, równe traktowanie młodzieży i dorosłych oraz możliwość bycia wysłuchanym. Jediną obawą, którą wyrazili respondenci, było ewentualne zbyt duże obciążenie czasowe młodzieży poprzez cotygodniowe spotkania, co mogłoby zniechęcać do metody *Postcresima*.

3.7. Podsumowanie

W wyniku badań sondażowych wykazano wielość metod duszpasterskich stosowanych podczas bezpośredniego przygotowania młodzieży do sakramentu bierzmowania w parafiach aw. Badania ankietowe pozwoliły określić podstawowe dane o badanych parafiach. Stwierdzono, że średnia liczba parafian jest tym większa, im większa jest miejscowość, na terenie której ona leży. Wskaźnik liczby kandydatów do bierzmowania w stosunku do liczby parafian był zdecydowanie niższy w parafiach warszawskich niż w pozostałych parafiach aw. Na terenie Warszawy stwierdzono także niższe wskaźniki określające pobożność parafian w porównaniu z mniejszymi miejscowościami. Średnia liczba katechetów i wolontariuszy prowadzących przygotowanie bezpośrednie młodzieży do bierzmowania, niezależnie od położenia parafii, wynosiła około jeden prowadzący na dziesięciu kandydatów.

W kolejnej części niniejszego rozdziału opisano organizację bezpośredniego przygotowania młodzieży do sakramentu bierzmowania w badanych parafiach. Stwierdzono, że formację do bierzmowania najczęściej rozpoczynają uczniowie klas ósmych SP. Czas trwania tej formacji, w przeważającej części parafii, wynosi dwa lata. W większości badanych parafii formacja do bierzmowania odbywa się w grupach liczniejszych niż jedenastu kandydatów. Małe grupy, do dziesięciu kandydatów, występują tylko w jednej czwartej parafii aw.

Następnie przedstawiono działania, jakie podjęto w parafiach aw, a służące pogłębieniu formacji duchowej kandydatów do bierzmowania. Badanie ankietowe ujawniło wielość takich działań. Najczęściej w celu pogłębienia formacji duchowej kandydatów celebrowano specjalnie dla nich msze św. i różnego rodzaju nabożeństwa oraz organizowano adoracje Najświętszego Sakramentu i odprawiano Drogi Krzyżowe. Niezależnie od położenia parafii celebracje, rekolekcje i pielgrzymki specjalnie dla kandydatów do bierzmowania były organizowane w parafiach w podobnym zakresie. Badanie ankietowe pozwoliło ustalić, że materiały katechetyczne, które służą pomocą podczas formacji kandydatów do bierzmowania w aw, odznaczają się dużą różnorodnością, jednakże jedynie w jednej czwartej badanych parafii stosowane pomoce spełniały w pełni oczekiwania katechetów. Oddzielne miejsce wśród metod przygotowawczych do sakramentu bierzmowania w aw zajmuje

formacja *Postcresima*. Ustalono, że metoda ta odznacza się większą długością i intensywnością w porównaniu z tradycyjnymi sposobami przygotowania młodzieży do bierzmowania. Młodzież bardzo chętnie uczestniczy w tej formacji, o czym wspominają prowadzący ją „chrzestni”. Po otrzymaniu sakramentu bierzmowania 90% uczestników kontynuuje udział w formacji aż do matury. Świadczy to o wysokiej skuteczności tej metody duszpasterskiej. W związku z powyższym można przyjąć tezę, że młodzież uczestnicząca w formacji *Postcresima* odnajduje swoje miejsce w Kościele.

Biorąc pod uwagę powyższe, rezultaty badań i rozważania przedstawione w rozdziale trzecim niniejszej publikacji dają podstawy do stwierdzenia, że problem badawczy szczegółowy — Jak przebiega obecnie bezpośrednie przygotowanie młodzieży do bierzmowania w archidiecezji warszawskiej? — został rozwiązany.

ROZDZIAŁ 4.

Wskazania pastoralne dotyczące bezpośredniego przygotowania młodzieży do sakramentu bierzmowania w parafiach archidiecezji warszawskiej

W ostatnim rozdziale niniejszej książki podsumowano zawarte w niej badania oraz określono wskazania pastoralne dla duszpasterzy i animatorów zajmujących się przygotowaniem młodzieży do przyjęcia sakramentu bierzmowania w archidiecezji warszawskiej.

W niniejszym opracowaniu starano się kompleksowo ująć problematykę przygotowania młodzieży do bierzmowania w archidiecezji warszawskiej. Podobnie komplementarnie przedstawiono postulaty pastoralne w rozdziale czwartym. Pogrupowano je w kolejnych paragrafach w zależności od tego, do czego się odnoszą. W pierwszym paragrafie omówiono te, które nawiązują do treści przekazywanych podczas formacji młodzieży do bierzmowania. Następnie sformułowano postulaty wobec: stosowanych pomocy katechetycznych, organizacji w parafiach bezpośredniego przygotowania młodzieży do bierzmowania, formacji duchowej kandydatów oraz rekomendacje wynikające z doświadczeń formacji *Postcresima*.

Rozdział czwarty uwzględnia trzeci etap analizy pastoralno-teologicznej — prakseologiczny. Jego celem było uzyskanie odpowiedzi na następujące szczegółowe pytania badawcze:

- Jakie doświadczenia z historii celebracji bierzmowania i przygotowania kandydatów do tego sakramentu mogą być pomocne dzisiaj w formacji młodzieży do przyjęcia sakramentu pełni darów Ducha Świętego?
- W jakim stopniu wskazania odnośnie do przygotowania młodzieży do bierzmowania, zawarte w dokumentach Kościoła, znajdują swoje odzwierciedlenie w rzeczywistości podczas bezpośredniego przygotowania młodzieży do bierzmowania w archidiecezji warszawskiej?
- Jak należy zmienić bezpośrednio przygotowanie młodzieży do bierzmowania w archidiecezji warszawskiej, aby było ono bardziej efektywne?

4.1. Wskazania duszpasterskie dotyczące treści przekazywanych młodzieży podczas bezpośredniego przygotowania do sakramentu bierzmowania w parafiach archidiecezji warszawskiej

Jednym z możliwych działań mogących poprawić efektywność bezpośredniego przygotowania młodzieży do bierzmowania jest przekazywanie kandydatom komplementarnej wiedzy o sakramencie pełni daru Ducha Świętego i wpływie tego sakramentu na życie duchowe wiernych. Wobec tego w poniższym paragrafie przedstawiono podsumowanie i postulaty pastoralne na podstawie treści zawartych w dwóch pierwszych rozdziałach niniejszej książki.

4.1.1. Treści dotyczące sakramentu bierzmowania i jego wpływu na życie chrześcijanina

Na podstawie refleksji nad naturą sakramentów wysnuto wniosek, że nie są one jakimiś zewnętrznymi wobec człowieka znakami łaski. Bóg działa poprzez sakramenty i oznaczają one Jego łaskę, ale zawsze sakramenty mają charakter międzyosobowy. Najważniejsze w sakramentach jest spotkanie człowieka z Bogiem w Trójcy Jedynym. Łaska Boża to spotkanie z Bogiem, który przychodzi do człowieka, aby z nim być. Sakramenty są spotkaniem z Bogiem. Znak sakramentalny jest zrozumiały i skuteczny tylko w warunkach spotkania, kiedy człowiek

rozumie sakrament i pragnie spotkać się z Bogiem. Rozumienie sakramentów jako spotkanie Boga z człowiekiem wynika z natury Boga w Trójcy. W najgłębszym znaczeniu sakramenty są metodą uczestniczenia człowieka w życiu Trynitarnym Boga, czyli w spotkaniu i wspólnocie, jaka jest odwiecznie w Bogu¹.

Na podstawie przytoczonej wyżej natury sakramentów duszpasterze kierujący formacją młodzieży do bierzmowania powinni szczególnie wskazywać ludziom młodym na międzyosobowy charakter sakramentów, na konieczność rozumienia, czym one są, oraz na to, że ich skuteczność zależy od dyspozycji przyjmujących sakramentalnie łaskę Bożą. Jest to podstawowe zadanie duszpasterzy, ponieważ bez świadomości, czym jest spotkanie sakramentalne z Bogiem, mogą powstawać mylne teorie na temat sakramentów. Katechizm Kościoła Katolickiego wskazuje, że sakrament bierzmowania:

- udoskonala łaskę chrzcielną²,
- zakorzenia głębiej nowo bierzmowanych w synostwie Bożym,
- ściślej łączy ich z Chrystusem,
- pomnaża w nowo bierzmowanych dary Ducha Świętego,
- udoskonala ich więź z Kościołem,
- udziela specjalnej mocy Ducha Świętego do szerzenia i obrony wiary, i mężnego wyznawania imienia Chrystusa³,
- wyciska w duszy niezatarte duchowe znamię, „charakter”, który jest znakiem, że Chrystus nazaczył neofitę pieczęcią swego Ducha⁴, co udoskonala kapłaństwo wspólne wiernych, otrzymane w chrzcie, a bierzmowany otrzymuje moc publicznego wyznawania wiary w Chrystusa⁵.

Najbardziej istotnym skutkiem, jaki niesie sakrament bierzmowania, jest specjalne⁶ i pełne wylanie Ducha Świętego na bierzmowanych⁷. Wylanie Ducha Świętego jest tutaj takie samo, jak w dniu Pięćdziesiątnicy

¹ R.J. WOŹNIAK, *Znak, osoba, tajemnica: zarys ogólnej teorii sakramentów*, dz. cyt., s. 78.

² KKK 1316.

³ KKK 1303.

⁴ KKK 1304.

⁵ KKK 1305.

⁶ KKK 1302.

⁷ KKK 1316

dla całego Kościoła. Nowo bierzmowani otrzymują w sakramencie bierzmowania pełnię darów Ducha Świętego i charyzmaty⁸, co w istotny sposób wpływa na dalszą formację chrześcijańską bierzmowanych.

W formacji ludzkiej szczególnie ważne są dary męstwa, rady i mądrości. Dar męstwa pomaga trwać przy chrześcijańskich ideałach, dar rady podejmować decyzje zgodne z wolą Bożą i odróżniać dobro od zła, dar mądrości dostrzegać w drugim człowieku oblicza Boga i kochać to, co Bóg ukochał. W formacji duchowej dla chrześcijanina szczególnie pomocne są dary Ducha Świętego: bojaźni Bożej, pobożności i mądrości. Duch Święty pomaga wiernym w tej formacji odwrócić się od grzechu, zwrócić się do Boga, zaakceptować Chrystusowe zbawienie oraz oddawać się bliźnim w miłości. Z kolei w formacji intelektualnej szczególnie pomocne są dary umiejętności, rozumu i mądrości. Dar umiejętności sprawia, że mogą określać siebie jako uczniowie Chrystusa. Dar rozumu pozwala pojąć słowo Boże i najgłębszą naturę stworzenia. Dar mądrości pomaga przyłączyć wiernym do Boga i wypełniać Jego powołanie do świętości. W formacji apostołskiej szczególnie ważną rolę odgrywają dary rozumu, męstwa i mądrości. Dar rozumu pozwala uznawać i bronić nauki objawione przez Boga, dar męstwa pokonywać trudności na drodze do świętości oraz czyni wiernych ludźmi wolnymi. Dar mądrości jednoczy chrześcijan z wolą Bożą. Należy jednak pamiętać, że wyszczególnione wyżej aspekty formacji chrześcijańskiej są nierozłączne i wszystkie dary Ducha Świętego odgrywają w tej formacji bardzo ważną rolę.

Nowo bierzmowani otrzymują oprócz darów Ducha Świętego niektóre charyzmaty specjalne oraz pogłębienie łaski charyzmatów ogólnych. Bierzmowanie pogłębia charyzmat zbawienia. Charyzmat powołania bierzmowanie ukierunkowuje tak, że nowo bierzmowany otrzymuje specjalną moc od Ducha Świętego do apostołstwa i obrony wiary. Charyzmat spotkania zostaje tak pogłębiony, że udoskonala więź z Kościołem, natomiast charyzmat udziału w życiu wiecznym w wyniku bierzmowania pozwala wiernemu na ściślejsze zjednoczenie z Chrystusem. Oprócz charyzmatów ogólnych Bóg udziela różnym osobom różnych charyzmatów specjalnych, jednak zawsze jest to działanie jednego Ducha. W niniejszej pracy szczególną uwagę poświęcono charyzmatom udzielanym przez sakrament bierzmowania. Można

⁸ M. KLuz, dz. cyt., s. 80.

przyjąć, że będą one pomocne *do szerzenia i obrony wiary słowem i czynem, do mężnego wyznawania imienia Chrystusa oraz do tego, by nigdy nie wstydzić się Krzyża*⁹. Wśród charyzmatów specjalnych wyróżnia się *charyzmat: mądrości, wiedzy (poznania), prorocтва, rozpoznawania duchów, czynienia cudów*.

Charyzmatami, które także są ważne i pomocne w wypełnianiu misji apostołstwa w świecie, są charyzmaty służebne. Zalicza się do nich *miłosierdzie i charyzmat dawania jałmużny*, poprzez które przejawia się miłość bliźniego. Podobnie *charyzmat upominania i zachęcania*, czyniony w imię Jezusa Chrystusa, służy wspólnocie, aby była w niej zgoda¹⁰.

Dary Ducha Świętego i charyzmaty są łaskami, jakie otrzymują wierni od Boga. Służą pogłębieniu relacji człowieka z Bogiem, są pomocne w formacji chrześcijańskiej wiernych, a ostatecznie służą zbawieniu każdego chrześcijanina. Rezultatem współpracy chrześcijanina z otrzymaną łaską Bożą (formacji chrześcijańskiej) są owoce Ducha Świętego i doskonałości ośmiu błogosławieństw ewangelicznych.

W przypowieści o winnicy Pańskiej¹¹ Chrystus naucza, że można wydawać duchowe owoce, tylko będąc wszczepionym w Niego. Chrzest i bierzmowanie sprawia, że Duch Jezusa Chrystusa zamieszkuje w chrześcijaninie, co umożliwia duchowe owocowanie. Źródłem owoców duchowych jest więc Duch Święty. Święty Paweł wymienia następujące owoce Ducha: *miłość, radość, pokój, cierpliwość, życzliwość, dobroć, wierność, łagodność i opanowanie*¹². Apostoł Narodów uważał, że najważniejsza z nich jest miłość, bo bez miłości do Boga i ludzi nie można wydać żadnego duchowego owocu¹³.

Owoce Ducha Świętego są czynnymi doskonałościami duchowymi, czyli przede wszystkim motywami, jakimi kieruje się chrześcijanin w swoim działaniu. Serce każdego, który w swoim życiu wydaje owoce Ducha, będzie kochające, współczujące, dobre i przebaczące. Wielką rolę odgrywa tutaj sakrament bierzmowania, dzięki któremu wierni otrzymują wszelkie łaski od Boga, jakie są im potrzebne, aby kształtować

⁹ KKK 1303.

¹⁰ J. KUDASIEWICZ (red.), *Sakramenty wtajemniczenia chrześcijańskiego*, dz. cyt., s. 148.

¹¹ J 15, 1–5.

¹² Ga 5, 22–23.

¹³ H. MANNING, dz. cyt., s. 335–336.

swoje życie zgodnie z czynnymi doskonałościami duchowymi (owocami Ducha Świętego)¹⁴. Oprócz doskonałości czynnych wyróżniamy również doskonałości biernie — doskonałości ośmiu błogosławieństw ewangelicznych, o których czytamy w Ewangelii wg św. Mateusza¹⁵. Wypełnianie tych błogosławieństw powoduje, że wierni nie tylko są na drodze do nieba, ale także na ziemi mają przedsmak tego błogosławionego stanu¹⁶.

Dary Ducha Świętego i charyzmaty pomagają przezwyciężyć niedoskonałości ludzkiej natury, dają wiernym światło i siłę, aby rozumieć, działać, chcieć i kochać zgodnie z wolą Bożą. Łaska, którą otrzymują chrześcijanie dzięki darom, umacnia także w walce przeciw ułomnościom woli, myśli i uczuć. Dary Ducha Świętego i charyzmaty są to więc habitualne zdolności, które rodzą w duszy wiernych zdolność i możliwość do osiągnięcia doskonałości duchowych, czynnych i biernych. Te doskonałości, czyli owoce Ducha Świętego, i doskonałości błogosławieństw ewangelicznych są wynikiem formacji chrześcijańskiej, w tym współpracy chrześcijanina z łaską Bożą.

Zagadnienia związane z darami Ducha Świętego, charyzmatami, owocami Ducha Świętego i doskonałościami błogosławieństw ewangelicznych powinny być omawiane możliwie szczegółowo z młodzieżą podczas bezpośredniego przygotowania do bierzmowania. Kandydaci powinni wiedzieć, jakie łaski otrzymują w sakramencie bierzmowania oraz w jaki sposób te dary mogą wpłynąć na ich życie. W paragrafie 4.2 zostanie pokazane, w jakim stopniu postulowane tu treści znajdują się w pomocach stosowanych podczas bezpośredniego przygotowania młodzieży do bierzmowania w aw.

4.1.2. Historia celebracji bierzmowania

W niniejszej pracy postuluje się, aby kandydaci do bierzmowania otrzymywali komplementarną wiedzę na temat tego sakramentu, w tym także o historii celebracji bierzmowania. Większość pomocy stosowanych podczas przygotowania młodzieży do bierzmowania dosyć szczegółowo omawia samą celebrację bierzmowania, nigdzie

¹⁴ Tamże, s. 354.

¹⁵ Mt 5, 3–10.

¹⁶ H. MANNING, dz. cyt., s. 352–354.

jednak autor niniejszej książki nie odnalazł szerszych informacji o historii celebracji tego sakramentu. Ukazanie piękna rozwoju celebracji bierzmowania, przynajmniej w krótkiej formie, wzbogaciłoby wiedzę młodzieży przygotowującej się do przyjęcia tego sakramentu. Otrzymana wiedza ponadto pozwoliłaby ograniczyć pewne rozczarowania związane z odkryciem, że to, co wydawałoby się niezmiennie, podlega jednak zmianom, i to czasem radykalnym.

Omawiając historię rozwoju form celebracji sakramentu bierzmowania, należy zauważyć, że napotyka się tutaj pewne trudności związane z tym, że w starożytności bierzmowania udzielano razem z chrztem. Nowy Testament nie podaje szczegółów obrzędu bierzmowania. „Dzieje Apostolskie” opisują, że w Samarii apostołowie Piotr i Jan wkładali ręce na ochrzczonych, aby zstąpił na nich Duch Święty¹⁷. Podobnie św. Paweł Apostoł w Efezie wkłada ręce na ochrzczonych, aby zstąpił na nich Duch Święty¹⁸. Oba opisane wydarzenia świadczą o tym, że oprócz chrztu, którego mogli udzielać nie tylko apostołowie, istniał obrzęd uzupełniający chrzest (włożenie rąk), który jako znak udzielania daru Ducha Świętego zastrzeżony był tylko apostołom. Włożenie rąk połączone było z modlitwą nad neofitami o Ducha Świętego, jednak formuły tej Nowy Testament nie podaje. Podany obrzęd w czasach apostołskich nie posiadał jeszcze nazwy własnej.

W III wieku Tertulian, w swoim dziele „O chrzcie”, opisuje obrzęd wkładania rąk, który nie różni się jeszcze od opisu biblijnego, jednak w „Tradycji Apostolskiej” Hipolita nakładanie rąk było już połączone ze znakiem krzyża na czole neofity i namaszczeniem olejem świętym. Na Wschodzie namaszczano oprócz czoła także inne części ciała neofity, takie jak uszy, nos i piersi, o czym pisał św. Cyryl Jerozolimski w trzeciej katechezie mistagogicznej, jednocześnie zaznaczał, że w tym obrzędzie udzielano Ducha Świętego.

Od IV wieku coraz częściej udzielano bierzmowania rozłącznie od chrztu. Wynikało to ze wzrostu liczby parafii i praktyki chrztu dzieci. W parafiach wiejskich, oddalonych od siedziby biskupa, chrztu udzielali prezbiterzy i diakoni. Neofici otrzymywali bierzmowanie, gdy udali się do siedziby biskupa w mieście lub gdy poczekali na przyjazd biskupa do swoich parafii. Od X wieku skracano oczekiwanie na chrzest

¹⁷ Dz 8, 14–17.

¹⁸ Dz 19, 1–7.

dziecka od jego urodzenia nawet do ośmiu dni. Wymagano jednak od rodziców, aby jak najszybciej umożliwili dziecku bierzmowanie.

Od XIII wieku przesunięto wiek przyjmujących bierzmowanie początkowo na trzeci, a niedługo potem na siódmy, a nawet na dwunasty rok życia. Kościół na Zachodzie utrzymywał tradycję udzielania bierzmowania przez biskupów, za czym kryło się pewne niebezpieczeństwo. Bierzmowanie bowiem utraciło swój związek z inicjacją chrześcijańską i często się zdarzało, że sakrament ten, jako niekonieczny do zbawienia, był zaniedbywany. Do IX wieku liturgia bierzmowania niewiele się rozwinęła od opisu podanego przez Hipolita Rzymskiego w „Tradycji Apostolskiej”. Oddzielano namaszczenie udzielane neofitom tuż po chrzcie przez prezbiterów lub diakonów od namaszczenia (czoła neofity) udzielanego przez biskupa. „Sakramentarz gelazjański” z VI/VII wieku i „Sakramentarz gregoriański” z VIII wieku zawierają prawie taki sam obrzęd bierzmowania, wyraźnie różniący się od obrzędu chrztu. Ryt bierzmowania zawiera tutaj modlitwę wstępną o siedem darów Ducha Świętego. Namaszczenie głowy neofity i kreślenie znaku krzyża na jego czole połączyły się w jeden gest namaszczenia czoła neofity znakiem krzyża. Taki gest staje się bardzo istotnym elementem obrzędu bierzmowania. Słowa wypowiedane przez biskupa przy namaszczeniu czoła neofity nie były ustalone i każdy dokument posiadał swoją formułę.

W X i XI wieku liturgia bierzmowania wzbogaciła się o obrzęd uroczystego wejścia biskupa i uroczystego błogosławieństwa końcowego. W XII wieku w „Pontyfikale rzymskim” po raz pierwszy spotyka się formułę stosowaną przy namaszczeniu krzyżem czoła neofity: *Znaczę cię znakiem krzyża i umacniam cię krzyżem zbawienia. W imię Ojca i Syna, i Ducha Świętego*. Inne pontyfikały z tego okresu podają odmienne formuły. Tę cytowaną formułę wprowadzono do „Pontyfikału rzymskiego” z 1596 roku jako jedyną obowiązującą w Kościele. Formuła ta obowiązywała do 1971 roku. Obecnie przy namaszczeniu krzyżem czoła neofity biskup (lub upoważniony prezbiter) wypowiada słowa: *Przyjmij znamię Daru Ducha Świętego*. Ta nowa formuła, właściwa dla obrządku bizantyńskiego, wyraża Dar samego Ducha Świętego i wspomina Jego wylanie w dzień Pięćdziesiątnicy. Odnowiony obrzęd bierzmowania, zgodnie z zaleceniami Soboru Watykańskiego II, zawiera także nowe elementy, takie jak liturgia słowa i odnowienie przyrzeczeń

chrzcielnych przez kandydatów. W ten sposób obrzęd bierzmowania lepiej nawiązuje do całości inicjacji chrześcijańskiej wiernych, a nowo bierzmowani są bardziej pewni łaski sakramentalnej otrzymanej podczas bierzmowania.

Kandydaci w trakcie przygotowania do przyjęcia bierzmowania powinni zostać poinformowani przynajmniej ogólnie o zmianach w celebracji bierzmowania w historii Kościoła. Zmiany, jakie nastąpiły po Soborze Watykańskim II, powinny być szczegółowo omówione, zwłaszcza te dotyczące konsekwencji, jakie płyną stąd dla wiernych.

4.1.3. Treści dotyczące historii przygotowania kandydatów do bierzmowania

Podobnie jak w przypadku celebracji, postuluje się, aby młodzież została poinformowana o historii przygotowania do bierzmowania. Po pierwsze wzbogaciłoby to wiedzę młodzieży o tym sakramencie, po drugie wiedza z historii Kościoła kandydatów do bierzmowania byłaby pełniejsza, po trzecie młodzi ludzie zrozumieliby, że ich przygotowanie nie jest nadmierne, bo przecież podczas katechumenatu intensywność przygotowania była znacznie większa. Na konieczność uwzględniania wymiaru historycznego w katechezie zwraca uwagę ks. Piotr Tomasik¹⁹. Stwierdza on m.in., że nauczanie historii Kościoła pomaga w walce z antykatolickimi stereotypami w świadomości historycznej oraz jest koniecznym warunkiem w wychowaniu wiernych do życia we wspólnocie Kościoła. W historii chrześcijaństwa przygotowanie do przyjęcia sakramentów inicjacji chrześcijańskiej (chrztu i bierzmowania lub tylko bierzmowania) zmieniało się radykalnie. Od braku jakiegokolwiek przygotowania, w przypadku chrztu i bierzmowania małych dzieci, po kilkuletnie i skrupulatne przygotowanie kandydatów w przypadku katechumenatu.

Po raz pierwszy przygotowanie wiernych do przyjęcia daru Ducha Świętego miało miejsce w dniu Pięćdziesiątnicy. W tym dniu św. Piotr głosił Żydom kerygmat o Jezusie Chrystusie. Apostoł skupił się w swojej mowie na tym, aby słuchacze nawrócili się do Pana Jezusa, natomiast

¹⁹ P. TOMASIK, *Wychowanie do życia we wspólnocie jako zadanie katechezy młodzieży*, w: *Kościół — Communio jako podmiot i środowisko współczesnej katechezy*, A. DRAGUŁA (red.), Szczecin 2009.

pominał motyw nawrócenia do Boga Jedyne, w którego oni wierzyli. Ci, którzy się nawrócili, zostali ochrzczeni i otrzymali w darze Ducha Świętego²⁰. Kerygmat Piotra jest tutaj przygotowaniem słuchaczy do nawrócenia się do Pana Jezusa i w konsekwencji do przyjęcia sakramentów inicjacji chrześcijańskiej dla nawróconych. Można tutaj dopatrzeć się załączka przyszłego katechumenatu jako okresu przygotowania do wejścia do społeczności Kościoła. W pierwotnym Kościele przygotowanie do przyjęcia sakramentów inicjacyjnych odbywało się często według schematu: słowo, wiara — nawrócenie, chrzest (i nałożenie rąk).

Apostołowie głosili słowo Boże nie tylko Żydom, ale także poganom. Przykładem może służyć historia setnika Korneliusza²¹, która pokazuje pewien proces przygotowania pogan do przyjęcia sakramentów inicjacyjnych. W procesie tym można wyróżnić takie elementy, jak:

- badanie intencji kandydatów i wolności ich wyboru poprzez zadawanie pytań,
- poręczenie przez inne osoby szczerości intencji kandydata i jego chęci prawdziwego nawrócenia,
- w przypadku pozytywnego badania i poręczenia dopuszczenie kandydatów do słuchania katechez przygotowawczych przed przyjęciem chrztu i bierzmowania.

Wymienione elementy spotykamy także w przyszłym katechumenacie.

Na przełomie II i III wieku przygotowanie poprzedzające udzielanie kandydatom sakramentów inicjacji chrześcijańskiej przyjęło formę zorganizowanego katechumenatu. Chętni, którzy pragnęli wstąpić na drogę katechumenatu, musieli się nawrócić i uwierzyć w Jezusa. Nawrócenie przyszłych katechumenów było możliwe dzięki wstępnemu etapowi wtajemniczenia chrześcijańskiego, jakim była prowadzona przez Kościół ewangelizacja. Osoby nawrócone, które pragnęły przyjąć chrzest (i bierzmowanie), mogły zostać dopuszczone do katechumenatu po uprzednim zbadaniu ich intencji i poręczeniu kogoś spośród chrześcijan. Katechumenat trwał trzy lata (najczęściej) i składał się z przygotowania dalszego i bliższego lub bezpośredniego. W czasie przygotowania dalszego kandydaci spotykali się podczas zgromadzeń liturgicznych, którym przewodniczył nauczyciel. Takie zgromadzenie

²⁰ Dz 2, 38.

²¹ Dz 10.

katechumenalne składało się z nauczania, modlitwy katechumenów i nauczyciela. Po około trzech latach rozpoczynało się intensywne przygotowanie bliższe, które obejmowało czytanie Ewangelii, codzienne egzorcyzmy i trzydniowe przygotowanie ascetyczne bezpośrednio przed przyjęciem sakramentów inicjacji chrześcijańskiej.

Od ogłoszenia „Edyktu mediolańskiego” w 313 roku nastąpiła zmiana w sytuacji Kościoła, która pozwoliła na szybką chrystianizację imperium rzymskiego. Zmieniła się także funkcja i dyscyplina katechumenatu. Trzyletnie przygotowanie do życia chrześcijańskiego, składające się z kilku etapów, przekształciło się w jedno intensywne, ale krótkie przygotowanie do chrztu i bierzmowania. W IV i V wieku straciło na znaczeniu przygotowanie dalsze, a właściwa formacja kandydatów została skupiona podczas przygotowania bezpośredniego w Wielkim Poście.

We wczesnym średniowieczu nastąpiły znaczne zmiany w procesie przygotowania kandydatów do przyjęcia chrztu i bierzmowania. Od VI wieku rozpoczęło się masowe chrzczenie dzieci, a w Rzymie prawie wyłącznie małych dzieci. Wobec takiej praktyki katechumenat zaczął tracić swój sens istnienia, ponieważ zaniechano w nim z oczywistych powodów nauczania katechetycznego. Pozostały natomiast obrzędy i modlitwy. Dzieci wstępowały więc do wspólnoty Kościoła nie poprzez własny wybór, ale poprzez urodzenie w rodzinie chrześcijańskiej. W takiej rodzinie dokonywała się, poprzez nauczanie, pochrzcielna inicjacja chrześcijańska dzieci. Rodzice uczyli swoje dzieci podstawowych modlitw, przekazywali główne prawdy wiary, wprowadzali do życia pobożnego i moralnego. To rodzice przygotowywali swoje dzieci do I Komunii Świętej i bierzmowania. Mowa tutaj o rodzinnym katechumenacie.

W średniowieczu nauczanie katechetyczne dzieci spoczywało na rodzinie, głównie rodzicach. Od XIII wieku rozwinęła się wprawdzie sieć szkół parafialnych, ale były one dostępne dla nielicznych. W XVI wieku nastąpiła w tym względzie zasadnicza zmiana, ponieważ Sobór Trydencki zalecił wprowadzenie niedzielnej i świątecznej katechezy dla dzieci i młodzieży w całym Kościele. Katecheza ta miała być głoszona we wszystkich parafiach i miano podczas niej nauczać dzieci i młodzież podstaw wiary oraz posłuszeństwa wobec Boga i rodziców. Po Soborze Trydenckim zaistniał więc oficjalnie w Kościele

katechumenat parafialny, którego celem była inicjacja chrześcijańska dzieci i młodzieży. Formacja chrześcijańska dzieci i młodzieży w parafiach była w owym czasie na dosyć wysokim poziomie za sprawą bardzo dobrych katechizmów, które pojawiły się w XVI wieku. Katecheza parafialna rozwijała się pomyślnie aż do końca XVIII wieku, kiedy to pojawiły się pewne niedostatki w działalności katechetycznej Kościoła oraz problemy związane z prądami umysłowymi epoki oświecenia.

W XVIII i XIX wieku część państw europejskich wprowadziła powszechny obowiązek nauczania w zakresie podstawowym. Do szkół publicznych przeniesiono nauczanie katechetyczne z kościołów i przekształcono w szkolny przedmiot — religię. Przed wprowadzeniem nauki religii do szkół istniało dosyć pomyślne współdziałanie rodziny, parafii i nielicznych szkół parafialnych w zakresie wychowania religijnego dzieci i młodzieży. Gdy nauka religii pojawiła się w szkołach publicznych, rozpoczął się powolny proces odchodzenia rodziny i parafii od zadań wychowawczych, jakie na nich do tej pory spoczywały. W ten sposób katechumenat parafialny zaczął zanikać, a rozpoczął się okres katechumenatu szkolnego.

W Polsce międzywojennej nauczanie religii w szkole powszechnej było w pewnym stopniu przygotowywaniem dzieci i młodzieży do sakramentu bierzmowania. Na religii nauczano historii biblijnej, katechizmu, obrzędów katolickich i historii Kościoła. Po drugiej wojnie światowej, aż do 1989 roku, władze komunistyczne w Polsce prześladowały Kościół katolicki z różną intensywnością. W tym czasie nauczanie religii było usuwane ze szkół kilkakrotnie. Kościół dbał o nauczanie katechetyczne dzieci i młodzieży, więc kiedy było to potrzebne, organizował lekcje religii w punktach katechetycznych. Nauka religii w Polsce w tym czasie oparta była na katechizmach, które w większości były kontynuacją katechizmu Deharbe'a. Po Soborze Watykańskim II opublikowano szereg dokumentów katechetycznych, które zawierały ogólne zalecenia dotyczące przygotowania młodzieży do sakramentu bierzmowania.

Spośród przedstawionych wyżej metod przygotowania kandydatów do bierzmowania w historii Kościoła na szczególną uwagę zasługuje katechumenat. Sposób, w jaki katechumenat może (i powinien) inspirować obecnie katechetów do skutecznego przygotowania

młodzieży do przyjęcia bierzmowania, przedstawiono w paragrafie 4.5 niniejszego opracowania.

4.2. Postulaty pastoralne dotyczące pomocy stosowanych podczas bezpośredniego przygotowania młodzieży do bierzmowania w archidiecezji warszawskiej

W ramach bezpośredniego przygotowania młodzieży do bierzmowania w aw katecheci stosują różnorodne pomoce w formacji parafialnej. Zestawienie stosowanych pomocy w parafiach aw przedstawiono w tabeli 8. Najchętniej stosowaną pomocą w formacji młodych do bierzmowania w aw jest Pismo Święte, jednakże można zauważyć, że tylko w dwóch trzecich parafii wiejskich i położonych w mniejszych miastach stosowano Biblię jako pomoc dydaktyczną. Jedna trzecia parafii z tych terenów nie korzystała z Pisma Świętego podczas formacji do bierzmowania. Nawet jeżeli kandydaci wspomagają się dobrymi pomocami podczas formacji do bierzmowania, ale nie korzystają z Biblii, to zachodzi obawa, że dla wielu osób zaprzepaszczono ostatnią okazję, kiedy młodzi ludzie mogli osiąść chociaż małą, ale zawsze jakąś znajomość Pisma Świętego. W związku z tym autor postuluje, aby wszyscy kandydaci korzystali z Pisma Świętego jako pomocy podczas formacji do bierzmowania. Jeżeli któryś z kandydatów nie posiada Pisma Świętego, parafie powinny zadbać o to, aby udostępnić mu taką pomoc.

Pomoce stosowane podczas bezpośredniego przygotowania do bierzmowania w parafiach aw odznaczają się dużą różnorodnością, przy czym tylko jedna czwarta respondentów uznała, że stosowane pomoce spełniają w pełni oczekiwania księży i katechetów prowadzących formację młodzieży do bierzmowania w aw. Około połowa respondentów uznała, że stosowane pomoce spełniają częściowo oczekiwania odpowiedzialnych za przygotowanie kandydatów do bierzmowania. W około jednej czwartej parafii stosowano pomoce niespełniające oczekiwań albo spełniające je w niewielkim stopniu (patrz tabela 9).

Jednym z powodów niewystarczalności omawianych pomocy jest prawdopodobnie niewyczerpanie tematu. Z tego względu materiały stosowane w parafiach aw jako pomoce poddano analizie pod względem zawartych w nich treści. W tym celu wyodrębniono szereg podstawowych zagadnień, które jako postulowane w tej książce powinny

znaleźć swoje miejsce w materiałach wykorzystywanych podczas przygotowania kandydatów do bierzmowania w parafiach aw. Następnie sprawdzono, czy wyodrębnione zagadnienia omawiane są szeroko w analizowanym materiale, czy też są tylko wzmiankowane, czy w ogóle nie występują.

Dla przykładu w „Youcat Polski. Bierzmowanie”²² nie wspomina się o darach Ducha Świętego. Zawarto w nim jedynie wskazówkę, aby poszukać informacji na ten temat w „Youcat Polski. Katechizm Kościoła Katolickiego dla młodych”²³, jednak w tej publikacji ujęto tylko kilkudzianową, lakoniczną informację na ten temat, która niewiele mówi. Jeżeli kandydat do bierzmowania ograniczyłby swoją wiedzę o darach Ducha Świętego do tej krótkiej informacji, to byłoby mu bardzo trudno zrozumieć istotę i rolę, jaką odgrywają one w życiu chrześcijanina.

Na cele analizy wyodrębniono następujące zagadnienia: misterium bierzmowania (1), dary Ducha Świętego (2), charyzmaty (3), owoce Ducha Świętego (4), błogosławieństwa ewangeliczne (5), treści z historii przygotowania wiernych do bierzmowania (6), treści z historii celebracji bierzmowania (7), celebracja bierzmowania (8), wpływ bierzmowania na życie duchowe chrześcijanina (9) — tabela 11.

Z przedstawionych w tabeli 11 informacji wynika, że żadna stosowana pomoc dla kandydatów do bierzmowania w aw nie zawiera wszystkich postulowanych w tej książce treści. Ani jedna pomoc nie omawia w pełni komplementarnie sakramentu bierzmowania. Spośród stosowanych pomocy najwięcej postulowanych treści zawiera „Wierzę, bo chcę!”, w której to publikacji omówiono szeroko dwa postulowane zagadnienia i wzmiankowano o czterech, jednak trudno uznać to za zadowalający wynik. Stąd może wynikać ograniczona w oczach katechetów przydatność stosowanych pomocy w procesie przygotowawczym do bierzmowania w aw. Aby poprawić taki stan rzeczy, należy opracować nowe materiały dla kandydatów do bierzmowania, które możliwie całościowo przedstawiałyby sakrament bierzmowania. Wobec powyższego powstaje pytanie, w jakiej formie nowe pomoce należy opracować i udostępnić na rynku. Z przeprowadzonych badań wynika, że najbardziej potrzebne są nowe materiały multimedialne, na co wskazała ponad połowa respondentów. Potrzebę opracowania nowego

²² B. MEUSER, N. BAER (red.), *Youcat Polski. Bierzmowanie*, dz. cyt.

²³ *Youcat Polski. Katechizm Kościoła Katolickiego dla młodych*, dz. cyt.

poradnika metodycznego i nowego podręcznika dla kandydatów dostrzegli respondenci z jednej czwartej badanych parafii. Stosunkowo najmniej (jedna piąta) respondentów wskazało na potrzebę nowego zeszytu ćwiczeń dla kandydatów do bierzmowania (patrz wykres 23).

Tabela 11. Zawartość postulowanych treści w pomocach stosowanych podczas bezpośredniego przygotowania młodzieży do bierzmowania w aw

Stosowana w parafii pomoc dydaktyczna podczas formacji kandydatów do bierzmowania	Misterium bierzmowania	Dary Ducha Świętego	Charyzmaty	Owoce Ducha Świętego	Błogosławieństwa ewangeliczne	Treści z historii przygotowania wiernych do bierzmowania	Treści z historii celebracji bierzmowania	Celebracja bierzmowania	Wpływ bierzmowania na życie duchowe chrześcijanina
„Szkoła życia z Bogiem”, wyd. Fundacja Nowa Winnica	O	O	O	O	O	O	O	O	O
„Ułożyć życie z Bogiem”, wyd. Jedność	S	S	W	O	O	O	O	S	O
„Nowe życie”, wyd. Gaudium	W	W	O	W	O	O	O	O	W
„Wierzę, bo chcę”, wyd. Księgarnia św. Wojciecha	W	W	O	W	W	O	O	S	S
„Youcat. Bierzmowanie”, wyd. Edycja Świętego Pawła	O	O	O	S	O	O	O	S	O
„Youcat”. Katechizm dla młodych, wyd. Edycja Świętego Pawła	W	W	W	W	W	O	O	O	O

Stosowana w parafii pomoc dydaktyczna podczas formacji kandydatów do bierzmowania	Misterium bierzmowania	Dary Ducha Świętego	Charyzmaty	Owoce Ducha Świętego	Błogosławieństwa ewangeliczne	Treści z historii przygotowania wiernych do bierzmowania	Treści z historii celebracji bierzmowania	Celebracja bierzmowania	Wpływ bierzmowania na życie duchowe chrześcijanina
OAZA.pl, Program przygotowania do bierzmowania ²⁴	O	W	W	W	O	O	W	W	O
Kurs <i>Alpha</i> ²⁵	O	O	O	O	O	O	O	O	O
„Odkrywać prawdę”, wyd. Espe	O	O	O	O	O	O	O	O	O
„Wszystko o sakramencie bierzmowania”, wyd. Świętego Filipa Apostoła	O	S	O	O	O	S	O	S	S
„Przygotowanie do bierzmowania. Materiały dla bierzmowanych”, wyd. Archidiecezji Warszawskiej	O	W	O	W	O	O	O	W	W

Legenda: S – zagadnienie omówione szeroko, W – zagadnienie wzmiankowane, O – zagadnienia nie uwzględniono.

Źródło: opracowanie własne.

Na podstawie analizy wyników przeprowadzonych badań można wysnuć tezę, że istnieje potrzeba opracowania nowych pomocy, zwłaszcza materiałów multimedialnych. Wydaje się, że właściwym

²⁴ W. Szepietowska, *Program przygotowania do bierzmowania*, Oaza.pl, 17 marca 2016 roku, <https://www.oaza.pl/program-przygotowania-do-bierzmowania/> (dostęp: 15.03.2022).

²⁵ <https://kursalpha.pl/czym-jest-kurs-alpha/> (dostęp: 18.03.2022).

uzupełnieniem takich materiałów byłyby podręcznik dla kandydatów i poradnik metodyczny dla katechetów.

4.3. Postulaty pastoralne w zakresie organizacji bezpośredniego przygotowania młodzieży do bierzmowania w archidiecezji warszawskiej (bez formacji *Postcresima*)

Badania ankietowe, których metodykę omówiono w paragrafie 3.1, obrazują organizację bezpośredniego przygotowania młodzieży do bierzmowania w parafiach aw. Pierwszym elementem badań było określenie klasy szkolnej, w której uczniowie rozpoczynają formację do bierzmowania. Dane empiryczne z tego zakresu przedstawiono na wykresie 9. W większości (niecałe 80%) parafii bezpośrednie przygotowanie do bierzmowania dotyczy uczniów uczęszczających do klasy ósmej. Oznacza to, że w ponad 20% parafii młodzież rozpoczyna formację do bierzmowania niezgodnie z zaleceniem zawartym w Dekrecie AW, jednakże użyto w nim sformułowania, zgodnie z którym bezpośrednie przygotowanie powinni rozpoczynać uczniowie w ósmej klasie SP. Wydaje się, że zgodności z Dekretem AW na poziomie 80% jest satysfakcjonującym wynikiem, jednak — w ocenie autora — warto dążyć do jego poprawy w następnych latach.

Kolejnym aspektem organizacyjnym formacji młodzieży do bierzmowania jest czas trwania tej formacji. W wyniku badania ankietowego określono (patrz wykres 10), że w 64% badanych parafiach czas trwania bezpośredniego przygotowania do bierzmowania wynosiła co najmniej dwa lata (maksymalnie trzy), co było zgodne z wytycznymi zawartymi w Dekrecie AW. W 36% parafii nie wypełniono kryteriów wskazanych w wytycznych. W tym miejscu należałoby zastanowić się, czy czas trwania formacji do bierzmowania należy traktować jako coś z góry określonego. Dana grupa młodzieży zaczyna formację do bierzmowania i ma ją zakończyć w określonym czasie. Część kandydatów nie zostanie dopuszczona do bierzmowania, jak to się dzieje w wielu parafiach aw. Warto więc rozważyć, czy nie byłoby słusniejsze prowadzenie formacji do bierzmowania młodzieży aż do chwili, kiedy będzie gotowa na przyjęcie tego sakramentu z uwzględnieniem pewnego minimalnego okresu przygotowawczego. Rozwiązanie to usunęłoby

pewien przymus dla kandydatów i prowadzących formację. Młodzież mogłaby mieć więcej czasu na zastanowienie się, kiedy chce otrzymać bierzmowanie oraz czy nie chciałaby przedłużyć swojej formacji, a prowadzący mogliby przedłużyć przygotowanie części kandydatów bez obawy, że ich formacja zakończy się bez udzielenia im bierzmowania.

Z czasem trwania bezpośredniego przygotowania do bierzmowania związane są częstotliwość i liczba spotkań formacyjnych. We Wskazaniach KEP określono, że minimalna liczba spotkań podczas całej formacji do bierzmowania powinna wynosić 30. W związku z tym ważne było ustalenie, ile spotkań miało miejsce podczas całego bezpośredniego przygotowania oraz czy realizowane przygotowanie w parafiach zapewniało minimum 30 spotkań formacyjnych. Przyjęto, że katechezy przygotowujące do bierzmowania, które odbywały się raz w miesiącu w ciągu jednego roku, odpowiadają 10 spotkaniom formacyjnym. Katechezy odbywające się dwa razy w miesiącu w ciągu roku odpowiadają 20 spotkaniom, natomiast katechezom cotygodniowym odpowiada 40 spotkań formacyjnych. Na podstawie powyższych założeń określono, czy parafie realizują Wskazania KEP, czy też nie. Otrzymane wyniki zestawiono w tabeli 12, gdzie zebrano dane empiryczne dotyczące liczby spotkań formacyjnych w parafiach w zależności od ich położenia.

Tabela 12. Zestawienie ilościowe spotkań formacyjnych podczas bezpośredniego przygotowania do bierzmowania dla młodzieży w zależności od położenia parafii w aw

Położenie parafii	Liczba spotkań formacyjnych
Parafie warszawskie	<ul style="list-style-type: none"> • 5 parafii: spotkania co tydzień co najmniej przez rok — 40 spotkań formacyjnych • 8 parafii: spotkania co dwa tygodnie przez dwa lata — 40 spotkań formacyjnych • 1 parafia: spotkania dwa razy w tygodniu przez rok — 80 spotkań formacyjnych • 2 parafie: spotkania raz w miesiącu przez dwa lata — 20 spotkań formacyjnych • 4 parafie: spotkania raz w miesiącu przez rok — 10 spotkań formacyjnych <p>Wskazania KEP wypełniało 14 z 20 parafii.</p>

Położenie parafii	Liczba spotkań formacyjnych
Parafie w miastach o ludności ponad 25 tys.	<ul style="list-style-type: none"> • 1 parafia: spotkania co tydzień przez rok — 40 spotkań formacyjnych • 1 parafia: spotkania dwa razy w miesiącu przez rok oraz raz w miesiącu przez rok — 30 spotkań • 3 parafie: spotkania raz w miesiącu przez dwa lata — 20 spotkań formacyjnych • 2 parafie: spotkania raz w miesiącu przez rok — 10 spotkań formacyjnych <p>Wskazania KEP wypełniały 2 z 7 parafii.</p>
Parafie w miastach o ludności poniżej 25 tys.	<ul style="list-style-type: none"> • 1 parafia: spotkania co tydzień przez rok — 40 spotkań formacyjnych • 2 parafie: spotkania co dwa tygodnie przez dwa lata — 40 spotkań formacyjnych • 1 parafia: spotkania formacyjne co dwa tygodnie przez dwa lata — 20 spotkań formacyjnych • 4 parafie: spotkania co miesiąc przez dwa lata — 20 spotkań formacyjnych <p>Wskazania KEP wypełniały 3 z 8 parafii.</p>
Parafie wiejskie	<ul style="list-style-type: none"> • 8 parafii: spotkania co tydzień przez co najmniej rok — 40 spotkań formacyjnych lub więcej • 8 parafii: spotkania co dwa tygodnie przez dwa lata — 40 spotkań • 6 parafii: spotkania co dwa tygodnie przez rok i raz w miesiącu przez rok — 30 spotkań • 10 parafii: spotkania raz w miesiącu przez dwa lata — 20 spotkań formacyjnych • 7 parafii: spotkania raz w miesiącu przez rok — 10 spotkań formacyjnych <p>Wskazania KEP wypełniały 22 z 39 parafii.</p>

Źródło: opracowanie własne.

Na podstawie danych zawartych w tabeli 12 stwierdzono, że w 41 parafiach na 75 badanych bezpośrednio przygotowanie do bierzmowania składało się co najmniej z 30 spotkań formacyjnych. Oznacza to, że zaledwie w 55% badanych parafii spełniano Wskazania KEP w zakresie liczby spotkań formacyjnych młodzieży do bierzmowania. Najlepiej wypadły tu parafie warszawskie, gdzie 70% spełniało wspomniane Wskazania KEP, co nie zmienia faktu, że w blisko połowie parafii liczba organizowanych spotkań formacyjnych do bierzmowania jest niezadowolająca. Zbyt mała liczba spotkań formacyjnych oznacza,

że przygotowanie kandydatów do bierzmowania może być niewystarczające, a co za tym idzie – wpływ przyjmowanego sakramentu na życie młodych ludzi może być nikły albo żaden. Konieczne jest zwiększenie liczby spotkań formacyjnych dla kandydatów do bierzmowania, zwłaszcza w parafiach położonych w mniejszych ośrodkach.

Kolejnym istotnym czynnikiem określającym organizację formacji młodzieży do bierzmowania w parafiach aw jest liczebność grup kandydatów. Badanie ankietowe wykazało (patrz wykres 12), że najczęściej w parafiach formacja młodzieży do bierzmowania odbywa się w grupach liczących od 11 do 20 kandydatów. Dotyczy to 42% parafii. W ok. 32% parafii grupy formacyjne liczyły do 10 kandydatów. W 26% parafii liczyły ponad 20 kandydatów każda. W siedmiu parafiach składały się z ponad 30 kandydatów każda.

Dekret AW zaleca, aby formacja młodzieży do bierzmowania odbywała się w małych grupach²⁶. Przyjmując, że małe grupy liczą nie więcej niż dziesięciu kandydatów, zalecenie zawarte w Dekrecie AW dotyczące liczności parafialnych grup formacyjnych do bierzmowania spełnia zatem około 1/3 badanych parafii aw. Jest to wynik wysoce niezadowolający, który koniecznie należy poprawić. Widać tutaj po raz kolejny, że znaczna część parafii nie wypełnia obowiązujących zaleceń dotyczących bezpośredniego przygotowania młodzieży do bierzmowania. Konieczne są zdecydowane działania naprawcze polegające na: zwiększeniu liczby duszpasterzy i wolontariuszy prowadzących formację młodzieży do bierzmowania, zabezpieczeniu większej liczby sal koniecznych do prowadzenia tej formacji, uświadamianiu młodzieży i rodzicom konieczności zwiększenia intensywności formacji do bierzmowania oraz na innych działaniach, które pozwolą poprawić intensywność tej formacji.

W świetle przedstawionych powyżej danych na uwagę zasługuje fakt, że zaledwie jedna piąta badanych parafii zgłosiła konieczność zmian w formacji młodzieży do bierzmowania (patrz wykres 15). Wśród postulatów zgłoszono chęć skrócenia (sic!) formacji, w kilku także chęć jej wydłużenia do trzech lat. Przytoczone powyżej wyniki badań wskazują na fakt, iż intensywność bezpośredniego przygotowania do bierzmowania w znacznej części parafii aw jest zbyt niska. Blisko połowa parafii organizuje zbyt mało spotkań formacyjnych do

²⁶ Dekret AW, dz. cyt., pkt 3.

bierzmowania, a w około dwóch trzecich liczebność grup formacyjnych była zbyt duża. W większości parafii nie ma optymalnych warunków do formacji młodzieży do bierzmowania.

Istotnym czynnikiem w formacji młodzieży do bierzmowania, którego nie sposób przecenić, jest angażowanie się rodziców kandydatów w proces przygotowawczy. Na rodzicach spoczywa obowiązek wychowania dzieci w duchu chrześcijańskim, o czym mówi wiele dokumentów Kościoła. Rodzice powinni uczyć swoje dzieci prawd wiary i czci wobec Boga oraz wskazywać, że przykazanie miłości bliźniego jest podstawową zasadą kształtującą relacje międzyludzkie²⁷. Na rodzicach spoczywa obowiązek dopilnowania, aby ich dzieci przyjęły sakramenty inicjacji chrześcijańskiej w odpowiednim czasie i troska o ich formację do tych sakramentów²⁸. W ostatnich latach zauważa się, że wielu rodziców zaniedbuje wspomniane obowiązki, czego przyczyną wydaje się być postępująca laicyzacja społeczeństwa, a w wielu przypadkach przekonanie rodziców, że wychowaniem religijnym młodzieży powinni zajmować się katecheci i osoby duchowne²⁹. W przypadku rodziców pragnących katechizować swoje dzieci, jak i wspierać je w formacji do bierzmowania, istotne jest przygotowanie katechetyczne samych rodziców³⁰. Z tego względu w dokumentach katechetycznych Kościoła odnaleźć można zalecenia organizowania spotkań z rodzicami kandydatów do bierzmowania, które powinny odbywać się w parafiach. Tematyka spotkań jest tam szczegółowo opracowana. We Wskazaniach KEP zaleca się organizowanie spotkań z rodzicami po każdym etapie przygotowania kandydatów do bierzmowania. Takich etapów wyróżniono w dokumencie pięć i po każdym z nich określono tematykę spotkań z rodzicami. Stan faktyczny w zakresie liczby spotkań organizowanych w parafiach aw dla rodziców kandydatów do bierzmowania ujawniło badanie ankietowe. Uzyskane dane przedstawiono na wykresie 16.

Uzyskane dane empiryczne pokazały, że najczęściej w parafiach aw organizuje się spotkania dla rodziców kandydatów do bierzmowania raz w roku, a niewiele mniej parafii organizuje takie spotkania raz na pół roku. 80% parafii aw nie wypełnia Wskazań KEP dotyczących

²⁷ DWCH 3.

²⁸ PDK 128.

²⁹ S. DZIEKOŃSKI, dz. cyt., s. 492.

³⁰ OIK 96.

liczby spotkań z rodzicami, czyli organizuje mniej niż pięć takich spotkań podczas całej formacji. Często są to tylko jedno lub dwa spotkania. Około 20% parafii organizuje natomiast pięć lub więcej takich spotkań. Poruszane zagadnienia podczas tych spotkań miały niewiele wspólnego z tematyką zalecaną przez Wskazania KEP³¹. Jedynym rozwijanym tematem, zalecanym przez Wskazania KEP, było wychowanie religijne młodzieży, natomiast do pozostałych zagadnień poruszanych najczęściej na spotkaniach z rodzicami kandydatów do bierzmowania zaliczyć należy: wolność w podejmowaniu decyzji o przyjęciu sakramentu bierzmowania, problemy z dawaniem świadectwa wiary w rodzinie, problemy wychowawcze, wymagania stawiane kandydatom do bierzmowania oraz sprawy organizacyjne.

Zagadnienia związane z przekazywaniem wiary młodym ludziom i problemy wychowawcze są bardzo aktualne, ponieważ laicyzacja polskiego społeczeństwa ma charakter postępujący. Część rodziców z pewnością pragnie pomóc dzieciom w ich przygotowaniach do bierzmowania, także poprzez katechizację. Spotkania w parafii mogą służyć takim rodzicom pomocą. Konieczne jest jednak organizowanie większej liczby spotkań z rodzicami w parafiach i ukierunkowanie ich bardziej ku zagadnieniom zawartym we Wskazaniach KEP.

4.4. Postulaty pastoralne w zakresie formacji duchowej kandydatów do bierzmowania w archidiecezji warszawskiej

Istotnym elementem przygotowania do bierzmowania jest formacja duchowa kandydatów. W badaniu ankietowym ustalono, jakie celebracje i spotkania, służące kandydatom do bierzmowania w celu pogłębienia ich rozwoju duchowego, organizowano w parafiach aw. Uzyskane wyniki przedstawiono w tabeli 7.

Spośród organizowanych celebracji w parafiach aw najczęściej specjalnie dla kandydatów do bierzmowania i ewentualnie ich rodziców sprawowano msze św. Organizowano je w 57,3% badanych parafii. Sprawowanie mszy św. dla niewielkich grup wiernych, w tym przypadku dla kandydatów do bierzmowania i ich rodziców, jest możliwe

³¹ Wskazania KEP 11, 26.

na podstawie instrukcji „Actio pastoralis” wydanej przez Kongregację Kultu Bożego³². Wspomniana instrukcja pozwala na dostosowanie liturgii mszy św., np. czytań mszalnych, do potrzeb określonej wspólnoty wiernych. Msze św. specjalnie sprawowane dla kandydatów do bierzmowania mają bardzo duże znaczenie, ponieważ pomagają pogłębiać i rozwijać świadome uczestnictwo w Eucharystii, w tym także w cotygodniowej mszy św. niedzielnej³³. Dla kandydatów do bierzmowania szczególnie wskazane jest uczestniczenie w cotygodniowej mszy św. i ewentualne zabezpieczanie mszalne oprawy liturgicznej. Taka praktyka pomogłaby kandydatom nauczyć się odpowiedzialności za Kościół³⁴. Zrozumienie mszy św. i uczestniczenie w niej prowadzi ich do spotkania z Jezusem Chrystusem. Bez nastawienia duszpasterstwa młodzieży na doprowadzenie młodych ludzi do spotkania ze Zbawicielem duszpasterstwo nie miałoby racji bytu³⁵. Można stwierdzić, że brak uczestnictwa kandydatów do bierzmowania we mszy św. jest przeszkodą uniemożliwiającą owocne przygotowanie młodzieży do sakramentu bierzmowania. Tym samym wydaje się konieczne, aby specjalne msze św. dla kandydatów do bierzmowania były organizowane w archidiecezji warszawskiej w znacznie szerszym wymiarze, a nie tylko w 57,3% parafii.

Na drugim miejscu należy wymienić różnego rodzaju nabożeństwa dla kandydatów do bierzmowania, które celebrowano w 53,3% parafii. Najczęściej były to nabożeństwa Drogi Krzyżowej (które organizowano w około połowie parafii), następnie nabożeństwa pokutne i różańcowe, celebrowane w niewiele ponad jednej trzeciej parafii. Spośród wymienionych to nabożeństwa pokutne wydają się szczególnie korzystnie wpływać na rozwój duchowy kandydatów do bierzmowania.

³² Instrukcja Kongregacji Kultu Bożego O mszach dla grup specjalnych — *Actio Pastoralis*, <http://vademecumliturgiczne.pl/2016/03/04/instrukcja-kongregacji-kultu-bozego-o-mszach-dla-grup-specjalnych/> za: „Wiadomości Diecezjalne” (Katowice) nr 56, 1988, s. 95–99 (dostęp: 25.01.2022).

³³ A. DŁUGOSZ, *Jak przygotowywać i oceniać katechezę. Elementy dydaktyki katechetycznej*, Częstochowa 1997, s. 125.

³⁴ T. PANUŚ, *Parafia uprzywilejowanym miejscem dla katechezy przygotowującym do sakramentu dojrzałości chrześcijańskiej. Doświadczenia krakowskie*, w: *Dzisiejszy bierzmowany. Problemy i wyzwania*, J. STALA (red.), Kielce 2005, s. 268.

³⁵ *Słownik katechetyczny*, dz. cyt., s. 616.

Nabożeństwo pokutne dla młodzieży, opisane w „Obrzędach pokuty dostosowanych do zwyczajów diecezji polskich”³⁶, składa się z: wprowadzenia, modlitwy rozpoczynającej, czytania, homilii, rachunku sumienia, aktu pokuty, *Modlitwy Pańskiej* (oprócz pierwszego wzoru w okresie Wielkiego Postu) oraz błogosławieństwa. Nabożeństwa pokutne rozwijają ducha pokuty, przygotowują do indywidualnej spowiedzi, uświadamiają, czym jest grzech i wyzwolenie z niego, pomagają w nawróceniu i wzbudzaniu żalu doskonałego płynącego z miłości³⁷. Z przytoczonych wyników badań wynika, że nabożeństwa pokutne znalazły swoje znaczące miejsce wśród celebracji organizowanych w parafiach dla kandydatów do bierzmowania, jednak niewystarczająca do osiągnięcia głównego celu może wydawać się liczba parafii, które je realizowały. Organizowano je w zaledwie 37,3% ogółu badanych parafii (tabela 7). Skoro więc w znacznej części parafii takie nabożeństwa można celebrować z pożytkiem dla kandydatów do bierzmowania, to należy postulować o jak najszersze ich wdrożenie w tych parafiach, które nie stosowały tej celebracji.

Kolejną metodą liturgiczną, której stosowanie zajmuje ważne miejsce w formacji do bierzmowania, są adoracje Najświętszego Sakramentu, które organizowano w blisko 40% parafii aw (patrz tabela 7). Uzyskane wyniki badań, dotyczące organizowania adoracji NS dla kandydatów do bierzmowania, pokazują, że ta metoda liturgiczna nie jest stosowana w większości parafii. Wydaje się, że życie duchowe młodych ludzi pogłębiłoby się, gdyby adorację Najświętszego Sakramentu wpisano na stałe do programu bezpośredniego przygotowania do bierzmowania w parafiach. O adoracji eucharystycznej wspominają Wskazania KEP³⁸ jako o jednej z form liturgicznych, które powinny występować podczas katechezy parafialnej w ramach bezpośredniego przygotowania do bierzmowania.

Mając na uwadze pogłębienie formacji duchowej kandydatów do bierzmowania, parafie organizowały również wspólne modlitwy³⁹.

³⁶ *Obrzędy pokuty dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Katowice 1996, 36.

³⁷ P. WITKOWSKI, *Celebracja sakramentu pokuty i nabożeństwo pokutne w rekolekcjach dla młodzieży*, „Łódzkie Studia Teologiczne” t. 25, 2016, nr 3, s. 165.

³⁸ Wskazania KEP, dz. cyt., cz. 5, pkt 28.

³⁹ KKK 2590.

Jednym z zadań katechezy jest uczenie modlitwy⁴⁰ i w modlitwie rozwijanie kontemplacyjnego wymiaru chrześcijańskiego doświadczenia⁴¹. O istotności doświadczenia modlitwy dla wszystkich kandydatów podczas bezpośredniego przygotowania do sakramentu bierzmowania mówią Wskazania KEP⁴². Dane uzyskane za pomocą pierwszej ankiety pokazują, że zaledwie w 32% badanych parafii prowadzono wspólne modlitwy podczas spotkań formacyjnych dla kandydatów do sakramentu bierzmowania. Powyższe jest niezgodne ze wskazaniami Episkopatu. Prowadzący formację młodzieży do bierzmowania powinni skutecznie wdrażać wspólne modlitwy młodzieży przed bierzmowaniem, aby młodzi ludzie nie tylko nauczyli się modlić, ale także pogłębili swoją zażyłość z Bogiem.

Na formację duchową kandydatów do bierzmowania w parafiach aw składały się również rekolekcje, które organizowano dla kandydatów w co czwartej parafii. Pielgrzymki organizowano zaledwie w 8% parafii (w co dwunastej parafii), *lectio divina* prowadzono dla kandydatów tylko w jednej parafii.

Duszpasterze przywiązują dużą wagę do formacji duchowej kandydatów do bierzmowania, jednakże można zauważyć, że zakres ich działań jest zbyt wąski. Na pytanie o celebracje, spotkania i wyjazdy specjalnie dla kandydatów do bierzmowania, organizowane dla pogłębienia ich formacji duchowej, jedenastu respondentów (14,7%) odpowiedziało, że nie organizują tego typu wydarzeń (patrz wykres 17). Zaniechanie działań służących pogłębieniu formacji duchowej kandydatów ogranicza możliwość budowania wspólnoty kandydatów i prowadzących formację do bierzmowania, i zubaża młodych ludzi o ważny aspekt formacji chrześcijańskiej.

Bardzo istotnym elementem przygotowania kandydatów do bierzmowania było ich zaangażowanie w swoją formację chrześcijańską. Na wykresie 20 zestawiono sposoby zaangażowania kandydatów do bierzmowania w parafiach aw. Z analizy wyników badań można wysnuć wniosek, że kandydaci do bierzmowania najchętniej angażowali się w posługę ministrancką i lektorską. W 77% parafii zauważono takie zaangażowanie, co jest dobrym wynikiem. W żeńską posługę

⁴⁰ DK 2020, 79.

⁴¹ DK 2020, 86.

⁴² Wskazania KEP, dz. cyt. cz. 3, pkt 13.

liturgiczną zaangażowanie kandydatek było znacząco niższe i występowało w około 15% parafii. Tak duża dysproporcja prowadzi do wniosku, że prowadzący formację powinni bardziej zachęcać dziewczęta do posługi liturgicznej. Powyższe pozwala sformułować wniosek, iż niezbędne jest trafienie z właściwymi argumentami do żeńskiej części kandydatów do bierzmowania, przekonanie je do tego, jak ważna dla pogłębiania wiary jest posługa liturgiczna.

Z przedstawionych danych ankietowych (wykres 20) wynika także, że kandydaci do bierzmowania znacznie chętniej (w 45% parafii) angażowali się w wolontariat niż w apostołstwo (w 10,7% parafii). Oznacza to, że kandydaci w procesie przygotowania do bierzmowania są skuteczniej formowani do życia wspólnotowego niż do apostołstwa. Dotyczy to wszystkich parafii — od wiejskich po warszawskie. W całej archidiecezji warszawskiej młodzież przygotowująca się do bierzmowania najchętniej angażuje się w posługę ministrancką i lektorską, a w drugiej kolejności w wolontariat. Tym samym wychowanie liturgiczne (w przypadku chłopców) i wychowanie do życia wspólnotowego najlepiej przekłada się na praktykę życia chrześcijańskiego kandydatów do bierzmowania. Przygotowanie do bierzmowania w parafiach archidiecezji warszawskiej w małym stopniu realizuje jeden z podstawowych celów katechezy, jakim jest wprowadzenie kandydatów w apostołstwo, co nie jest dobrym wynikiem, który koniecznie trzeba poprawić. Prowadzący formację młodzieży do bierzmowania powinni na ten niedostatek zwrócić szczególną uwagę i mu przeciwdziałać, chociażby poprzez szerokie omówienie tego problemu z kandydatami. Niewielki stopień zaangażowania się kandydatów do bierzmowania w apostołstwo może bowiem świadczyć o pewnej nieśmiałości młodych ludzi i/lub o ich niskim poziomie relacji z Chrystusem.

4.5. Postulaty pastoralne wynikające z doświadczeń formacji *Postcresima* w archidiecezji warszawskiej

Metoda duszpasterska *Postcresima* powstała w 1999 roku w Rzymie jako odpowiedź na problemy pastoralne związane z odchodzeniem młodzieży z Kościoła, szczególnie po przyjęciu przez młodych ludzi sakramentu bierzmowania. W Polsce metoda ta przeznaczona jest zarówno dla młodzieży przygotowującej się do bierzmowania, jak i dla

młodych ludzi po przyjęciu tego sakramentu. Głównym celem formacji *Postcresima* jest doprowadzenie młodzieży do spotkania i zażyłości z Chrystusem. Młodzież podczas formacji *Postcresima* nie jest do niczego przymuszana, „chrzestni” unikają jakiegokolwiek oceniania. Podczas spotkań formacyjnych panuje domowa, rodzinna atmosfera, swoboda wypowiedzi, równe traktowanie młodzieży i dorosłych, a młodzi ludzie czują, że są wysłuchani. Młodzież bardzo chętnie uczestniczy w spotkaniach formacyjnych *Postcresima* i niewiele osób rezygnuje z formacji nawet po przyjęciu sakramentu bierzmowania. Na wykresie 26 przedstawiono zestawienie ilościowe uczestników formacji *Postcresima* z podziałem na liczbę uczestników przed i po bierzmowaniu oraz na tych, którzy zrezygnowali z dalszej formacji.

Z uzyskanych danych wynika, że 10% uczestników zrezygnowało z formacji *Postcresima* po ostatnim bierzmowaniu. Jest to wynik bardzo dobry, zważywszy na to, że znaczna część młodzieży odchodzi z Kościoła. Komunikat z badań CBOS „Polski pejzaż religijny — z dalekiego planu”⁴³ z lipca 2022 roku omawia zmiany religijności społeczeństwa polskiego z uwzględnieniem różnych czynników. Z przedstawionych danych empirycznych wynika, że najszybszy wzrost odsetka osób niepraktykujących w latach 2017–2022 występował w przedziale wiekowym 18–24 lata (od około 17% w 2017 roku do ponad 40% w 2022 roku)⁴⁴. Kolejne dane nie pozostawiają złudzeń, w 2021 roku odsetek osób deklarujących się w Polsce jako osoby wierzące wynosił blisko 80%, dla osób w wieku 18–24 lata niecałe 70%, natomiast dla uczniów szkół ponadpodstawowych zaledwie 48%⁴⁵. Z przedstawionych danych wynika, że laicyzacja młodego pokolenia postępuje bardzo szybko, najszybciej spośród wszystkich grup wiekowych w polskim społeczeństwie⁴⁶.

Biorąc to pod uwagę, metoda duszpasterska *Postcresima* jawi się jako bardzo skuteczna w formowaniu młodych chrześcijan. Należy ją polecać jak najgoręcej, aby została wprowadzona w możliwie największej liczbie parafii. Występuje tu jednak pewne ograniczenie, które

⁴³ M. Grabowska (oprac.), *Polski pejzaż religijny — z dalekiego planu*, CBOS, lipiec 2022 roku, https://cbos.pl/SPISKOM.POL/2022/K_089_22.PDF (dostęp: 12.10.2022).

⁴⁴ Tamże, s. 2.

⁴⁵ Tamże, s. 5.

⁴⁶ Tamże.

polega na funkcjonowaniu w danej parafii wspólnot neokatechumenalnych. Takich parafii w archidiecezji warszawskiej jest niewiele i należy zachęcać proboszczów do wprowadzania wspólnot neokatechumenalnych w ich parafiach. Istnieje jednak druga ścieżka do wprowadzenia *Postcresima* czy raczej *quasipostcresima* w parafiach. Można wyszukać we wspólnotach działających w danej parafii (także w innych niż neokatechumenalne) małżeństwa, które mogłyby zostać „chrzestnymi” i byłyby gotowe prowadzić formację podobną jak *Postcresima* dla młodzieży. Jest to możliwe do zrealizowania, szczególnie w tych parafiach, gdzie działają liczne wspólnoty, a ich członkowie są odpowiednio uformowani.

Formacja do bierzmowania powinna odbywać się we wspólnocie, najlepiej małej. Prowadzący przygotowanie do bierzmowania powinni zwracać szczególną uwagę na tworzenie wspólnoty kandydatów i wypełniać wszystkie zadania związane z formacją do bierzmowania. Członkowie wspólnoty mogą utrzymywać relacje na cztery podstawowe sposoby: „być wśród”, „być z”, „być dla”, „być w”⁴⁷. „Być wśród” to najsłabsza relacja, charakterystyczna dla anonimowych dla siebie ludzi, skupionych w jednym miejscu. Dobrym przykładem jest tutaj dworzec kolejowy, gdzie obcy sobie ludzie oczekują na pociąg. Nikt nikogo o nic nie pyta, każdy jest zainteresowany swoją podróżą. Można powiedzieć, że jest to samotny tłum. Wspólnotą wyższego rzędu jest tworzenie relacji „być z”. Taka relacja oznacza „być wspólnie z”, co wyklucza obojętność na drugiego człowieka. W takiej relacji rozpoznaje się osobę, która jest blisko. Członek wspólnoty jest gotowy zrezygnować z czegoś, aby zyskał ktoś inny, stara się być coraz bliżej z innymi członkami. Kulminację relacji „być z” osiąga się w miłości. Tylko w miłości, nic nie tracąc, można się wzbogacić o coś, co otrzymuje się od drugiej osoby. W relacji „być dla” człowiek jeszcze bardziej jest otwarty na drugiego człowieka. Programem działania takich osób jest służba innym. Do takich osób zalicza się Jezus Chrystus, bo Jego życie jest służbą na rzecz człowieka. Ostatni rodzaj relacji „być w” jest szczególny. Jest to rodzaj wspólnoty tworzonej jedynie poprzez relację z Bogiem. Apostoł Narodów napisał: *Teraz zaś już nie ja żyję, lecz żyje we mnie Chrystus*⁴⁸. Co oznacza, że św. Paweł o tyle żyje i istnieje, o ile trwa

⁴⁷ K. PAWLINA, *Powołania kapłańskie AD 2020*, Warszawa 2020, s. 160.

⁴⁸ Ga 2,20.

w Chrystusie. Taka relacja wymaga żywej wiary, dzięki której rzeczy niemożliwe stają się możliwe.

Zadaniem prowadzących formację młodzieży do bierzmowania powinno być stworzenie warunków do powstania realnych wspólnot chrześcijańskich złożonych z kandydatów i prowadzących formację. We wspomnianej wspólnocie relacje powinny być z pewnością wyższego rzędu niż „bycie wśród”. Wydaje się konieczne, aby osoby odpowiedzialne za formację odbywały specjalne szkolenia, które pozwoliłyby im takie wspólnoty skutecznie zawiązywać i prowadzić.

Doniosłą rolę wspólnot w procesie przygotowania kandydatów do bierzmowania odgrywa katechumenat⁴⁹. Jest on bardzo skutecznym sposobem ewangelizacji i może być źródłem inspiracji dla katechetów także dzisiaj. Dokumentem odnoszącym się do katechumenatu jako inspiracji dla katechezy chrześcijańskiego wtajemniczenia jest DK 2020. Określa on katechezy chrześcijańskiego wtajemniczenia jako działanie kerygmatyczne i misyjne, które wzywa do wiary, oraz jako działanie duszpasterskie. Od strony duszpasterskiej katechezy te są ściśle powiązane z sakramentami chrztu, Eucharystii i bierzmowania. Wynika to z posłania sakramentalnego, które zawarte jest w nakazie głoszenia Ewangelii⁵⁰, w konsekwencji nie można oddzielić posłania sakramentalnego od ewangelizacji. Wtajemniczenie chrześcijańskie nie ogranicza się zatem do głoszenia Ewangelii, ale stara się wcielić ją w życie⁵¹. W DK 2020 czytamy, że katechezy chrześcijańskiego wtajemniczenia mają naturę misyjną i kerygmatyczną. Pozwala to uznać, że inspiracją dla tych katechez może być katechumenat. Katechumenat był ukierunkowany na Paschę Chrystusa, stąd katechezy powinny prowadzić wiernych do spotkania z Chrystusem i pomagać im pojmować własne życie w świetle wiary. Miał on charakter liturgiczny, obrzędowy i symboliczny — prowadzący powinni więc posługiwać się symbolami i nawiązywać do obrzędów katechumenatu, co dobrze wpisuje się w potrzeby współczesnego człowieka. Miał on także charakter wspólnotowy i doświadczał Bożego daru komunii, stąd w grupach, gdzie głoszone są katechezy inspirowane katechumenatem, charyzmaty katechetów i wyświęconych szafarzy uzupełniają się, wskazując

⁴⁹ Patrz paragraf 2.4.

⁵⁰ Mk 16, 15–16.

⁵¹ DK 2020, 69.

na wspólnotę jako łono, które odnawia wiarę. Katechumenat był także drogą nawrócenia i stopniowego oczyszczenia katechumenów, dlatego inspiracją katechez przygotowujących do sakramentów powinno być uświadamianie kandydatom, że nawrócenie człowieka nigdy nie jest zupełne i dokonuje się przez całe życie⁵². Prowadzący formację młodzieży do bierzmowania powinni zastanowić się nad tym, czy nie byłoby celowe wprowadzenie możliwie jak najpełniej katechez inspirowanych katechumenatem do praktyki przygotowania kandydatów do bierzmowania.

4.6. Podsumowanie

W niniejszym rozdziale wysnuto szereg postulatów pastoralnych, zastosowanie których może znacząco podnieść efektywność formacji młodzieży do bierzmowania w archidiecezji warszawskiej. Postulaty te dotyczą treści przekazywanych kandydatom, którzy powinni mieć komplementarną wiedzę na temat bierzmowania. Znajomość misterium tego sakramentu, wiedza o wpływie bierzmowania na życie duchowe chrześcijan, wiedza o historii celebracji i przygotowania wiernych do bierzmowania są podstawą do w pełni świadomego przyjęcia tego sakramentu. Uwzględnienie ponadto wymiaru historycznego w procesie przygotowawczym do przyjęcia bierzmowania jest istotnym warunkiem wychowania młodzieży do życia we wspólnocie Kościoła. O randze roli wspólnoty w formacji do bierzmowania świadczą doświadczenia *Postcresima* w aw. Postulaty dotyczą pomocy katechetycznych stosowanych podczas formacji młodzieży do bierzmowania w aw. Przeprowadzone badania wykazały, że nie omawiają one komplementarnie sakramentu bierzmowania, stąd wynika postulat przygotowania nowych materiałów, tym bardziej że w trzech czwartych badanych parafii stosowane pomoce nie spełniały w pełni oczekiwań katechetów.

Trzecia grupa postulatów dotyczy organizacji bezpośredniego przygotowania młodzieży do bierzmowania. Przygotowanie to powinno trwać co najmniej dwa lata, składać się z minimum 30 spotkań formacyjnych i odbywać się w grupach liczących do 10 kandydatów, zgodnie ze Wskazaniami KEP i Dekretem AW. Jak pokazuje praktyka,

⁵² DK 2020, 64.

w większości parafii aw powyższe kryteria formacyjne nie są zachowane. Postuluje się także, aby wprowadzić formację permanentną, bez ustalonej z góry długotrwałości formacji dla kandydatów do bierzmowania. Z chwilą gdy kandydat będzie odpowiednio przygotowany, wtedy przyjmie sakrament. Powyższe postulaty wynikają przede wszystkim ze zbyt niskiej intensywności formacji młodzieży do bierzmowania w znacznej części parafii aw. W jednej trzeciej parafii formacja ta trwa za krótko. W połowie parafii organizuje się zbyt mało spotkań formacyjnych. W dwóch trzecich parafii liczebność grup formacyjnych jest zbyt duża. Jak widać konieczny jest znaczny wysiłek organizacyjny w wielu parafiach aw, aby formacja była prowadzona co najmniej zgodnie z obowiązującymi zaleceniami.

Po czwarte postulaty pastoralne dotyczą również formacji duchowej kandydatów do bierzmowania. W tym przypadku, podobnie jak w kwestiach organizacyjnych, formacja duchowa kandydatów jest zbyt mało liczna. Msze św. i nabożeństwa dla kandydatów do bierzmowania organizowano tylko w połowie badanych parafii, a wspólne modlitwy dla kandydatów miały miejsce zaledwie w jednej trzeciej badanych parafii. Wyniki przeprowadzonych badań wyraźnie wskazują na potrzebę zintensyfikowania formacji duchowej w znacznej części parafii aw — poprzez częstsze organizowanie modlitw, nabożeństw, adoracji Najświętszego Sakramentu, rekolekcji i innych form duszpasterskich. Kandydaci do bierzmowania chętnie angażują się w swoją formację chrześcijańską poprzez wolontariat czy służbę liturgiczną. Znacznie rzadziej włączają się w apostołstwo. Prowadzący przygotowanie do bierzmowania powinni na to zwracać uwagę i zachęcać młodzież do apostołstwa, które może przybierać różne formy, jak chociażby dawanie innym świadectwa z doświadczenia własnej wiary.

Piąta grupa postulatów wynika z doświadczeń formacji *Postcresima*, która jest prowadzona w kilku parafiach aw. Przygotowanie kandydatów do bierzmowania powinno odbywać się w małych wspólnotach (do dziesięciu osób). Konieczne jest więc zawiązywanie rzeczywistych wspólnot, gdzie młodzi ludzie czuliby się swobodnie. Co więcej, młodzież powinna chętnie uczestniczyć w takich wspólnotowych spotkaniach formacyjnych. Należy też poszerzać listę parafii, w których działa formacja *Postcresima* oraz inne zorganizowane na podobnych zasadach.

Reasumując, można stwierdzić, że szczegółowe problemy badawcze sformułowane w tej pracy zostały rozwiązane.

ZAKOŃCZENIE

Obserwowany w ostatnich latach nasilający się proces odchodzenia młodzieży od Kościoła, zwłaszcza po przyjęciu przez młodych ludzi sakramentu bierzmowania, świadczy m.in. o niskiej skuteczności katechizacji dzieci i młodzieży w szkole, w rodzinach i w parafiach. Katechizacja dzieci przez rodziców, poza nielicznymi wyjątkami, praktycznie zanikła. Jest to skutek laicyzacji społeczeństwa. Coraz mniej młodzieży uczęszcza na lekcje religii, które odbywają się na terenie szkół. Kiedy katechumenat rodzinny i szkolny zawodzi, wydaje się, że największą nadzieję na poprawę sytuacji należy pokładać w katechizacji młodzieży we wspólnotach parafialnych, jednak poprawienie skuteczności katechumenatu parafialnego nie jest zadaniem łatwym, chociaż z pewnością wykonalnym. Tylko wielokierunkowe działanie, oparte na naukowych podstawach, może uczynić bezpośrednio przygotowanie do bierzmowania bardziej efektywnym, lepiej nawiązywać do tradycji Kościoła i może skuteczniej pomagać młodym ludziom odnajdywać swoje miejsce w Kościele. Kilka z takich kierunków narysowano w tej książce. Jednym z nich jest komplementarne ujęcie sakramentu bierzmowania w schemacie misterium — celebrowanie — życie uzupełnione o przygotowanie kandydatów do tego sakramentu w historii Kościoła.

W pierwszym rozdziale wskazano, że w najgłębszym znaczeniu sakrament bierzmowania jest metodą uczestniczenia człowieka w życiu Trynitarnym Boga, czyli w spotkaniu i wspólnocie, jaka jest odwiecznie w Bogu. Na podstawie natury sakramentu bierzmowania duszpasterze kierujący formacją młodzieży powinni szczególnie wskazywać na: międzyosobowy charakter tego sakramentu, na konieczność rozumienia, czym jest bierzmowanie, oraz na to, że jego skuteczność zależy od dyspozycji przyjmujących sakramentalnie łaskę Bożą. Jest to ważne

zadanie duszpasterzy, ponieważ bez świadomości, czym jest spotkanie sakramentalne z Bogiem, mogą powstawać mylne teorie na temat sakramentu bierzmowania.

Wskazano na dary Ducha Świętego i charyzmaty, otrzymywane w sakramencie bierzmowania, jako na habitualne zdolności, które umożliwiają wiernym osiągnięcie doskonałości duchowych czynnych, czyli owoców Ducha Świętego, i doskonałości duchowych biernych, czyli błogosławieństw ewangelicznych. Uzyskane tak doskonałości duchowe są wynikiem formacji chrześcijańskiej i współpracy wiernego z otrzymaną łaską Bożą.

Zarówno w aspekcie celebracji, jak i przygotowania wiernych bierzmowanie naznaczone było w historii zbawienia wieloma znaczącymi zmianami. Celebracja bierzmowania w pierwszych wiekach Kościoła była połączona z chrztem kandydatów. Od IV wieku coraz częściej udzielano bierzmowania oddzielnie od chrztu. W kolejnych wiekach następują zmiany w liturgii bierzmowania, pojawiły się dodatkowe elementy, takie jak obrzęd uroczystego wejścia biskupa i uroczystego błogosławieństwa końcowego. Formuły liturgiczne do bierzmowania różniły się od siebie w zależności od stosowanego przez biskupa pontyfikału. Dopiero w XVI wieku formuła ta została ustalona dla całego Kościoła. Od 1971 roku stosuje się nową formułę: *Przyjmij znamię Daru Ducha Świętego*, którą zatwierdził papież Paweł VI. Formuła ta wyraża Dar samego Ducha Świętego i wspomina Jego wylanie w dzień Pięćdziesiątnicy. W tym samym roku wprowadzono do obrzędu bierzmowania nowe elementy w postaci liturgii słowa i odnowienia przyrzeczeń chrzcielnych przez kandydatów. W takiej postaci obrzęd bierzmowania lepiej nawiązuje do całości inicjacji chrześcijańskiej kandydatów, a nowo bierzmowani są bardziej pewni łaski Bożej otrzymanej w tym sakramencie.

Wraz z rozwojem celebracji bierzmowania następowały zmiany w sposobach przygotowywania kandydatów do tego sakramentu. Można tu wyróżnić kilka metod: od braku jakiegokolwiek przygotowania kandydatów w przypadku małych dzieci, po prekatechumenat, zorganizowany katechumenat, katechumenat rodzinny, społeczny, szkolny i parafialny. Współcześnie przygotowanie kandydatów do bierzmowania w Polsce odbywa się głównie dzięki katechumenatowi szkolnemu i parafialnemu. Do niedawna katechumenat rodzinny

odgrywał znaczną rolę w formacji chrześcijańskiej młodego pokolenia, jednak jego znaczenie coraz bardziej maleje, zwłaszcza od czasu wprowadzenia religii do szkół na początku lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku.

Obecnie proces bezpośredniego przygotowania wiernych do bierzmowania w archidiecezji warszawskiej regulują dokumenty Kościoła: Wytyczne KEP oraz Dekret AW. Zalecenia tam zawarte szczegółowo przeanalizowano i opisano w drugim rozdziale niniejszej pracy.

Ujęcie bierzmowania w schemacie misterium — celebracja — przygotowanie — życie pozwala na całościowy ogląd tego sakramentu i uchwycenie wielu aspektów, które nie są tak bardzo widoczne w innym świetle. Dzięki temu katecheci mogą korygować program spotkań formacyjnych z kandydatami do bierzmowania o ważne, a nieuwzględnione wcześniej zagadnienia.

Na podstawie przeprowadzonych badań sondażowych za pomocą kwestionariusza ankiety ustalono rzeczywisty przebieg bezpośredniego przygotowania młodzieży do bierzmowania w parafiach archidiecezji warszawskiej. Zrealizowane badania ujawniły m.in., że w parafiach warszawskich przygotowywało się znacznie mniej (ok. 2–2,5 razy) kandydatów do bierzmowania w stosunku do ogólnej liczby parafian niż w parafiach z mniejszych miejscowości położonych w archidiecezji warszawskiej. Średnia liczba katechetów i wolontariuszy prowadzących przygotowanie bezpośrednie młodzieży do bierzmowania, niezależnie od położenia parafii, wynosiła około jeden prowadzący na dziesięciu kandydatów.

Wyniki badań ujawniły także wysoką skuteczność metody duszpasterskiej *Postcresima*, bowiem niewielu młodych uczestników rezygnuje z tej formacji nawet po przyjęciu przez nich bierzmowania. Młodzież wypowiadała się bardzo pochlebnie o formacji *Postcresima*, przyznając, że na spotkaniach panuje rodzinna atmosfera, swoboda wypowiedzi, a młodzi czują się wysłuchani.

Porównanie wytycznych zawartych w dokumentach Kościoła z rzeczywistym przebiegiem procesu przygotowawczego kandydatów do bierzmowania w parafiach aw pokazało, że w znacznej części parafii wytyczne te nie są wypełniane. W 45% parafii archidiecezji warszawskiej nie organizowano wystarczającej liczby spotkań formacyjnych dla kandydatów do bierzmowania, w dwóch trzecich parafii grupy

formacyjne do bierzmowania były zbyt liczne, w ponad jednej trzeciej parafii czas trwania bezpośredniego przygotowania do bierzmowania był zbyt krótki, w co szóstej parafii nie organizowano żadnych celebracji, spotkań i wyjazdów specjalnie dla kandydatów do bierzmowania, mających na celu pogłębienie ich formacji duchowej, w 80% parafii nie organizowano zalecanej liczby spotkań z rodzicami kandydatów do bierzmowania.

Analiza wyników badań pozwoliła wysnuć wniosek, iż rzeczywisty stan procesu przygotowawczego młodzieży do bierzmowania w parafiach archidiecezji warszawskiej znacznie odbiega od zalecanego w obowiązujących dokumentach Kościoła. Z powyższego można wysnuć wnioski, iż istnieje konieczność dostosowania formacji młodzieży do bierzmowania do stanu zalecanego, jednakże w tym przypadku może pojawić się zarzut – często słyszany nie tylko od młodzieży i ich rodziców, ale także od katechetów i księży – że nie należy obciążać kandydatów nadmiernie obowiązkami związanymi z ich formacją do bierzmowania. Rzeczywiście, jeżeli młodzież traktuje przygotowanie do bierzmowania jako uciążliwy obowiązek, to będzie czuła się nadmiernie absorbowana przygotowaniem do tego sakramentu. Jednak badania nad formacją młodzieży *Postcresima* pokazało, że nie zawsze tak musi być. Młodzież bardzo chętnie uczestniczy w spotkaniach formacyjnych *Postcresima*, mimo że jest to formacja bardzo absorbująca czas, związana z cotygodniowymi spotkaniami, obozem letnim i wolontariatem w szpitalach czy hospicjach. Wydaje się, że zasadnicza różnica między tradycyjną metodą formacji młodzieży do bierzmowania a metodą *Postcresima* jest taka, że w tej drugiej zawiązuje się wspólnota młodzieży z „chrzestnymi”, natomiast podczas zwyczajnego przygotowania do bierzmowania podobna wspólnota nie zawsze się zawiązuje. W związku z tym postuluje się o jak najszersze wdrożenie formacji *Postcresima* w parafiach archidiecezji warszawskiej. Jest to możliwe tam, gdzie działają wspólnoty neokatechumenalne. Natomiast na potrzeby parafii, gdzie takowe wspólnoty nie są obecne, w niniejszej pracy przedstawiono wskazówki konieczne do wdrożenia nowego sposobu bezpośredniego przygotowania młodzieży do bierzmowania opartego na metodzie *Postcresima*.

Przeprowadzone badania, przedstawione w niniejszej książce, upoważniają do stwierdzenia, że udało się rozwiązać problemy szczegółowe

oraz odpowiedzieć na pytanie: W jaki sposób jest realizowane obecnie bezpośrednio przygotowanie młodzieży do sakramentu bierzmowania w archidiecezji warszawskiej i jakie zmiany należy wprowadzić w procesie przygotowawczym do bierzmowania, by było ono bardziej efektywne, odpowiadało bardziej tradycji Kościoła, a młodym ludziom pomagało odnajdywać swoje miejsce w Kościele? Na koniec należy stwierdzić, że czas formacji do bierzmowania to newralgiczny okres w życiu młodych chrześcijan, wymagający dodatkowych badań, a szczególnie ukierunkowanych na zdolność do tworzenia się wspólnot młodzieży i katechetów. Wydaje się także czymś niezbędnym poszukiwanie metod i form kontynuacji formacji chrześcijańskiej młodzieży po bierzmowaniu.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

BENEDYKT XVI, *Jezus z Nazaretu*, cz. 1, Kraków 2011.

BENEDYKT XVI, Posynodalna adhortacja apostolska *Sacramentum caritatis*, Warszawa 2007.

Breviarium Fidei, Poznań 1988, 2007.

Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim *Gravissimum educationis* (DWCH), w: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Poznań 2008, s. 488–509.

Dekret o apostołstwie świeckich *Apostolicam actuositatem* (DA), w: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Poznań 2008, s. 580–629.

Dekret o formacji kapłańskiej *Optatum totius* (DFK), w: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Poznań 2008, s. 450–475.

Dokumenty soborów powszechnych. Tekst łaciński, polski, t. 4 (1511–1870), Lateran V, Trydent, Watykan I, układ i oprac. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2004.

Dokumenty synodów od 50 do 381 roku, t. 1, oprac. A. BARON, H. PIETRAS, Kraków 2006.

JAN PAWEŁ II, Adhortacja apostolska *Catechesi tradendae* (CT), w: *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 1997, s. 6–86.

JAN PAWEŁ II, Adhortacja apostolska *Familiaris consortio* (FC), w: *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 1997, s. 87–208.

JAN PAWEŁ II, *Bierzmowanie jako dopełnienie łaski chrztu*, przemówienie 30.09.1998, „L'Osservatore Romano” wersja polska, (1999) 1, s. 47–48.

JAN PAWEŁ II, Encyklika *Dives in misericordia*, w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 2007, s. 77–139.

- JAN PAWEŁ II, Encyklika *Redemptor hominis*, w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 2007, s. 7–76.
- JAN PAWEŁ II, Encyklika *Veritatis Splendor*, w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 2007, s. 703–838.
- JAN PAWEŁ II, Posynodalna adhortacja apostolska o formacji kapłanów we współczesnym świecie *Pastores dabo vobis* (PDV), w: *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 1997, s. 517–684.
- JAN PAWEŁ II, Posynodalna adhortacja apostolska o powołaniu i misji świeckich w Kościele *Christifideles laici* (ChL), w: *Adhortacje apostolskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 1997, s. 347–480.
- BENEDYKT XVI, Posynodalna adhortacja apostolska *Sacramentum caritatis*, Warszawa 2007.
- Katechizm Kościoła Katolickiego* (KKK), Poznań 2012.
- Kodeks Prawa Kanonicznego* (KPK), Poznań 2008.
- KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, Częstochowa 2018.
- KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 2001.
- KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, *Dyrektorium ogólne o katechizacji* (DOK), Poznań 1998.
- Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium* (KK), w: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 2008, s. 144–263.
- Konstytucja dogmatyczna o objawieniu Bożym *Dei verbum* (KO), w: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 2008, s. 540–565.
- Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes* (KDK), w: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 2008, s. 824–981.
- Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium* (KL), w: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 2008, s. 48–107.
- KONGREGACJA DS. DUCHOWIEŃSTWA, *Ogólna instrukcja katechetyczna*, w: *Katecheza po Soborze Watykańskim II w świetle dokumentów Kościoła*, t. 1, W. KUBIK (red.), Warszawa 1985, s. 91–192.
- Obrzędy pokuty dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Katowice 1996.
- PAPIESKA RADA DS. KRZEWIENIA NOWEJ EWANGELIZACJI, *Dyrektorium o katechizacji*, Kielce 2020.

- PAPIEŻ FRANCISZEK, 7 × 7. *O sakramentach i darach Ducha Świętego*, Poznań 2015.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, Biblia Tysiąclecia, Poznań 2003.
- Pontyfikat rzymski. Obrzędy bierzmowania dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Katowice 2019.
- II Polski Synod Plenarny (1991–1999)*, Poznań 2001.

WYDAWNICTWA ZWARTE

- BABBIE E., *Podstawy badań społecznych*, Warszawa 2008.
- BAER N. (red.), *Youcat Polski. Bierzmowanie. Przewodnik dla katechetów i animatorów*, Częstochowa 2015.
- BAKANOWSKI A., *Osiem błogosławieństw*, Kraków 2002.
- BILICKA B., *Kościół w polskich katechizmach i podręcznikach do nauki religii dla dzieci i młodzieży w latach 1945–2001*, Toruń 2009.
- BLACHNICKI F., *Sympatycy czy chrześcijanie? Katechumenat na dzisiejszą godzinę*, Kraków 2003.
- BLAZA M., KOWALCZYK D., *Traktat o sakramentach*, w: *Dogmatyka*, t. 5, Warszawa 2007, s. 213–570.
- BOROWICZ J., *Przygotowanie bezpośrednio młodzieży w Polsce do sakramentu bierzmowania. Stan aktualny i perspektywy rozwoju*, Lublin 2017.
- BYLINA S., *Chryścianizacja we wsi polskiej u schyłku średniowiecza*, Warszawa 2002.
- CEGLAREK R., *Nauczanie katechetyczne w średniowiecznej Europie przed chrztem Polski*, w: *Rozbudzić pamięć chrztu. Chrzest w historii, teologii i katechezie*, R. CEGLAREK, M. BORDA (red.), Częstochowa 2016, s. 19–39.
- CHMIEL J., *Pojęcie i rola kerygmatu w pierwotnym Kościele*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, t. 33, 1980, nr 2, s. 58–68.
- CHROSTOWSKI W., *Osiem błogosławieństw*, Kraków 2017.
- CYPRIAN, *Listy*, Warszawa 1969.
- CZEKALSKI R., *Rys historyczny lekcji religii katolickiej w Polsce*, „Studia Katechetyczne” t. 7, 2010, s. 99–125.
- CZERKAWSKI J., *Katecheza młodzieży w nauczaniu Kościoła katolickiego*, Kraków 2020.

- CZERWIK S., *Liturgia sakramentu bierzmowania*, w: *Sakramenty wtajemniczenia chrześcijańskiego*, J. KUDASIEWICZ (red.), Warszawa 1981, s. 156–181.
- CZYŻEWSKI B., *Teologiczny i antropologiczny wymiar obrzędów chrzcielnych w Kościele IV wieku*, „Vox Patrum” t. 63, 2015, nr 35, s. 1–15.
- D’ AMORE G., *Owoce Ducha Świętego*, Kraków 2010.
- DANIÉLOU J., *Pisma wybrane*, Kraków 2011.
- DANIÉLOU J., *Wejście w historię zbawienia. Chrzest i bierzmowanie*, Kraków 1996.
- Didache, czyli nauka dwunastu Apostołów*, Warszawa 1923.
- DŁUGOSZ A., *Jak przygotowywać i oceniać katechezę. Elementy dydaktyki katechetycznej*, Częstochowa 1997.
- Dominikanie o ośmiu błogostawieństwach*, Poznań 2017.
- Dominikanie o siedmiu darach Ducha Świętego*, Poznań 2017.
- DRAGUŁA A., *Bierzmowanie w modelowaniu duszpasterskim. Artykuł dyskusyjny*, „Teologia i Człowiek” t. 38, 2017, nr 2, s. 81–99.
- DULLAK K., *Sprawowanie sakramentu bierzmowania*, „Studia Koszalińsko-Kołobrzeszkie” 2012, nr 19, z. 2, s. 25–34.
- DYREK K., *Formacja ludzka do kapłaństwa*, Kraków 1999.
- DYREK K., KOZUCH M., TROJAN K., *Powołanie. Rozeznanie i rozwój*, Kraków 1993.
- DZIEKOŃSKI S., *Współpraca środowisk katechetycznych*, „Ateneum Kapłańskie” t. 142, 2004, z. 3, s. 490–513.
- Encyklopedia katolicka*, t. 1, F. GRYGLEWICZ, R. ŁUKASZYK, Z. SUŁOWSKI (red.), Lublin 1973.
- Encyklopedia katolicka* t. 4, R. ŁUKASZYK, L. BIENKOWSKI, F. GRYGLEWICZ (red.), Lublin 1983.
- Encyklopedia katolicka*, t. 15, E. GIGILEWICZ (red.), Lublin 2011.
- ETERIA, *Pielgrzymka do miejsc świętych*, Warszawa 1970.
- FALKOWSKI M., *Katechizacja w Archidiecezji Warszawskiej w latach 1992–2017*, Wrocław 2021.
- FIAŁKOWSKI M., *Formacja chrześcijańska katolików świeckich*, Lublin 2010.
- FINLEY M., *Siedem darów Ducha Świętego*, Kraków 2005.
- FRANKFORT-NACHMIAS C., NACHMIAS D., *Metody badawcze w naukach społecznych*, Poznań 2001.
- GALUSZKA T., *Odnowa w łasce*, Kraków 2018.

- GOLBA A., *Przygotowanie do bierzmowania młodzieży w okresie adolescencji. Refleksje psychologiczno-pedagogiczne*, „Zeszyty Formacji Katechetów” 2017, nr 3, s. 63–69.
- GRABOWSKI T., *Sakrament bierzmowania*, w: *Znaki Tajemnicy*, K. POROSŁO, R.J. WOŹNIAK (red.), Kraków 2018, s. 306–346.
- GRANAT W., *Sakramenty święte*, cz. 2. *Chrzest, bierzmowanie, pokuta*, Lublin 1966.
- GRZYWA A., *Ryty katechumenatu w okresie późnego antyku*, Kraków 2019.
- HEMPEREK P., *Chrzestni rodzice*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 3, Lublin 1989.
- HOŁA K., *Zarys sakramentologii katolickiej*, cz. 2. *O poszczególnych sakramentach*, Kraków 1984.
- JUSTYN MĘCZENNIK, *1 i 2 Apologia. Dialog z Żydem Tryfonem*, Warszawa 2012.
- KACZMAREK R., *Wpływ programu „Ułożyć życie z Bogiem” na praktykę przygotowania do sakramentu bierzmowania w parafiach*, „Warszawskie Studia Teologiczne” t. 34, 2021, nr 2, s. 46–69.
- KICIŃSKI A., *Siedem sakramentów świętych w ujęciu Katechizmu Kościoła Katolickiego*, w: *Siedem sakramentów świętych w nauczaniu katechetycznym*, H. SŁOTWIŃSKA (red.), Lublin 2007, s. 227–242.
- KLUZ M., *Dynamizm sakramentów chrztu i bierzmowania w służbie budowania Kościoła jako domu*, „Liturgia Sacra” t. 18, 2012, nr 1, s. 71–83.
- KOCH G., *Sakramentologia. Zbawienie przez sakramenty*, Kraków 1999.
- KOCHEL J., *Obecność Biblii w procesie katechetycznym*, w: *Katecheza otwarta na Boga i człowieka*, B. POŁEĆ (red.), Tarnów 2006, s. 23–46.
- KOMISJA WYCHOWANIA KATOLICKIEGO KONFERENCJI EPISKOPATU POLSKI, *Program nauczania religii rzymskokatolickiej w szkołach i przedszkolach*, Częstochowa 2019.
- KRAKOWIAK C., *Sakrament bierzmowania w praktyce pastoralnej Kościoła*, Sandomierz 2005.
- KRAKOWIAK Cz., *Katechumenat chrzcielny dorosłych w Kościele posoborowym*, Lublin 2003.
- KRAKOWIAK Cz., *Sakrament bierzmowania w reformie liturgii II Soboru Watykańskiego*, Lublin 2012.
- KRAWCZYK R., *Biblijne podstawy sakramentu bierzmowania*, „Teologiczne Studia Siedleckie” 2011, 8, s. 39–53.
- KRZYŻEWSKI P., *Wierzę, bo chcę! Przygotowanie do bierzmowania*, Poznań 2014.

- KUDASIEWICZ J. (red.), *Sakramenty wtajemniczenia chrześcijańskiego*, Warszawa 1981.
- KUDASIEWICZ J., *Duch Święty i Jego dary*, Kraków 2018.
- KUROSZ J., *Cele nauki religii w II Rzeczypospolitej: „Miesięcznik Katechetyczny i Wychowawczy”*, „Teologia Praktyczna” t. 3, 2002, s. 165–178.
- KWIATKOWSKI D., *Obrzędy chrzcielne dzieci w okresie od VI do IX wieku*, „Teologia i Człowiek” t. 28, 2014, nr 4, s. 135–146.
- LECURU L., *7 darów Ducha Świętego*, Kraków 2009.
- Leksykon pojęć kościelnych i teologicznych*, J. Ożóg, B. Żak (przeł.), Kraków 2002.
- ŁABENDOWICZ S., *Metody biblijne w katechezie młodzieży i dorosłych*, „Zeszyty Formacji Katechetów” t. 52, 2013, nr 4, s. 89–92.
- MAJKA J., *Jaki jest katolicyzm Polski? w: Socjologia religii*, F. ADAMSKI (red.), Kraków 1983, s. 258–274.
- MAJKA J., *Metodologia nauk teologicznych*, Wrocław 1995.
- MANNING H., *Bierzmowanie*, Warszawa 2002.
- MASŁYK K., *Odkrywać prawdę*, Kraków 2006.
- MASŁYK K., *Odkrywać prawdę*, cz. 2, Kraków 2007.
- MASŁYK K., *Odkrywać prawdę*, cz. 3, Kraków 2008.
- MATEJA L., *Chrzest jako misterium pieczęci w tradycji pierwszych trzech wieków*, „Polonia Sacra” t. 23, 2019, nr 4 (58), s. 121–137.
- MAZURKIEWICZ D., *Szafarz sakramentu bierzmowania: próba wykładni obowiązujących przepisów*, „Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie” 2012, nr 19/2, s. 99–113.
- MĄKOSA P., *Katecheza młodzieży gimnazjalnej w Polsce. Stan aktualny i perspektywy rozwoju*, Lublin 2009.
- MĄKOSA P., *Nowe życie. Pamiętnik bierzmowanego*, Lublin 2018.
- MĄKOSA P., *Nowe życie. Poradnik metodyczny*, Lublin 2018.
- MĄKOSA P., *Poznać, zrozumieć i... polubić gimnazjalistów. Poradnik nie tylko dla katechetów*, Lublin 2009.
- MEUSER B., BAER N. (red.), *Youcat Polski. Bierzmowanie*, Częstochowa 2015.
- MIELNICKI K., NOSEK B., PARSZEWSKA E., *Niezbędnik bierzmowanego*, Kielce 2017.
- MIELNICKI K., NOSEK B., PARSZEWSKA E., *Pomocnik bierzmowanego*, Kielce 2017.

- MIELNICKI K., NOSEK B., PARSZEWSKA E., *Ułożyć życie z Bogiem. Przewodnik do celebracji przed bierzmowaniem*, Kielce 2017.
- MIELNICKI K., PARSZEWSKA E., *Ułożyć życie z Bogiem. Przewodnik do spotkań przed bierzmowaniem*, Kielce 2018.
- MOKRZYCKI B., *Droga chrześcijańskiego wtajemniczenia*, Warszawa 1983.
- MOLKA J., *Wszystko o sakramencie bierzmowania*, Częstochowa 2018.
- MURAWSKI R., *Historia katechezy. Katecheza w pierwszych wiekach*, Warszawa 2011.
- MURAWSKI R., *Historia katechezy. Katecheza w średniowieczu*, Warszawa 2015.
- NAPIÓRKOWSKI S., *Z Chrystusem w znakach*, Lublin 1984.
- NAWRACAŁA T., *Wszyscy zostaliśmy ochrzczeni w jednym Duchu i wszyscy zostaliśmy napojeni jednym Duchem (1 Kor 12, 13). Chrzest i bierzmowanie jako sakramenty daru Ducha Świętego*, w: *Rozbudzić pamięć chrztu. Chrzest w historii, teologii i katechezie*, R. CEGLAREK, M. BORDA (red.), Częstochowa 2016, s. 97–118.
- ORYGENES, *Homilie o Księdze Sędziów*, w: *Homilie o Księgach Liczb, Jozuego i Sędziów*, Warszawa 1986.
- ORYGENES, *Przeciw Celsusowi*, Warszawa 1977.
- OSIAŁ W., *Historia katechizmu. Geneza i rozwój katechizmu w Kościele katolickim od I do XVI wieku*, Warszawa 2013.
- OSIAŁ W., *Zarys historii nauczania i wychowania religijnego młodzieży*, „*Studia Katechetyczne*” t. 11, 2015, s. 121–140.
- OWOC M., *Katecheza Kościoła w dobie średniowiecza*, w: *Dydaktyka w służbie katechezy*, S. DZIEKOŃSKI (red.), Kraków 2002, s. 68–86.
- PANARO A., *Postcresima — nowe duszpasterstwo młodzieży*, „*Pastores*” t. 85, 2019, nr 4, s. 129–135.
- PANUŚ T., *Bierzmowanie w kontekście katechezy szkolnej — razem czy osobno?* „*Teologia i Człowiek*” t. 38, 2017, nr 2, s. 59–79.
- PANUŚ T., *Parafia uprzywilejowanym miejscem dla katechezy przygotowującym do sakramentu dojrzałości chrześcijańskiej. Doświadczenia krakowskie*, w: *Dzisiejszy bierzmowany. Problemy i wyzwania*, J. STAŁA (red.), Kielce 2005, s. 257–292.
- PAPROCKI H., *Hipolita Rzymskiego „Tradycja Apostolska”: wstęp, przekład, komentarz*, „*Studia Theologica Varsaviensia*” 1976, nr 14/1, s. 145–169.

- PARACKI M., *Celebracja sakramentu bierzmowania w kościele partykularnym*, „Studia Gdańskie” t. 13, 2000, s. 297–314.
- PASTUSZKO M., *Wiek bierzmowanego*, „Prawo Kanoniczne” t. 25, 1982, nr 1–2, s. 223–243.
- PAWLINA K., *Powołania kapłańskie AD 2020*, Warszawa 2020.
- Poradnik metodyczny dla animatora*, P. TOMASIK (red.), Warszawa 2010.
- POROSŁO K., WOŹNIAK R.J. (red.), *Znaki Tajemnicy*, Kraków 2018.
- PRZYGODA W., *Paradygmaty postępowania badawczego w teologii praktycznej*, w: *Metodologia teologii praktycznej*, W. PRZYCZYNA (red.), Kraków 2011.
- Przygotowanie do bierzmowania. Materiały dla bierzmowanych*, P. TOMASIK (red.), Warszawa 2010.
- Przygotowanie do bierzmowania. Nabożeństwa inicjacyjne*, P. TOMASIK (red.), Warszawa 2010.
- RAHNER K., *Podstawowy wykład wiary*, Warszawa 1987.
- ROMANIUK K., *O siedmiu darach Ducha Świętego*, Warszawa 1990.
- ROMANIUK K., *Powołanie w Biblii*, Katowice 1975.
- ROMANIUK K., *Sakramentologia biblijna*, Warszawa 1991.
- SAWA P., *Charyzmaty w nauczaniu Urzędu Nauczycielskiego Kościoła*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” t. 42, 2009, z. 2, s. 152–168.
- SCHENK W., *Liturgia sakramentów świętych*, cz. 1, Lublin 1962.
- SIONEK A., *Charyzmaty*, Kraków 2018.
- SKOWRONEK A., *Sakramenty w ogólności. Chrzest i Bierzmowanie*, Włocławek 1995.
- Słownik katechetyczny*, J. GEVAERT, K. MISIASZEK (red.), Warszawa 2007.
- Słownik wyrazów obcych PWN*, Warszawa 1971.
- Socjologia religii*, F. ADAMSKI (red.), Kraków 1983.
- STINISSEN W., *Młode wino. O owocach Ducha Świętego*, Poznań 2016.
- SYNOD W ELWIRZE, kanon 38, w: *Breviarium Fidei*, Poznań 2007.
- SZOJDA D., *Symbolika wody w pismach św. Jana Ewangelisty i w Qumran*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” t. 13, 1966, z. 1, s. 105–121.
- SZPET J., *Inicjacja chrześcijańska w katechezie młodzieży gimnazjalnej*, w: *Katecheza w gimnazjum. Katecheza. Rodzina, szkoła i parafia*, D. JACKOWIAK, J. SZPET (red.), Poznań 2006, s. 15–30.
- ŚW. AMBROŻY, *Wyjaśnienie symbolu. O tajemnicach. O sakramentach*, Kraków 2004.
- ŚW. AMBROŻY, *Wykład Ewangelii według św. Łukasza*, Warszawa 1977.

- ŚW. AUGUSTYN, *O Trójcy Świętej*, Kraków 1996.
- ŚW. AUGUSTYN, *Początkowe nauczanie katechizmu*, w: *Pisma katechetyczne*, Poznań 1929.
- ŚW. CYRYL JERUZOLIMSKI, *Katechezy*, Warszawa 1973.
- TERTULIAN, *Apologetyk*, Poznań 1947.
- TERTULIAN, *O chrzcie*, w: *Wybór pism*, Warszawa 1970.
- TOMASIK P., *Wychowanie do życia we wspólnocie jako zadanie katechezy młodzieży*, w: *Kościół — Communio jako podmiot i środowisko współczesnej katechezy*, A. DRAGUŁA (red.), Szczecin 2009, s. 183–200.
- TOMASZ Z AKWINU, *Suma teologiczna. Chrzest. Bierzmowanie* (III, q. 60–72) t. 27, Londyn 1984.
- UNIŹYCKI M., *Historia sakramentologii*, w: *Znaki Tajemnicy*, K. POROSŁO, R.J. WOŹNIAK (red.), Kraków 2018, s. 23–56.
- WIŚNIEWSKI E., *Parafie w średniowiecznej Polsce. Struktura i funkcje społeczne*, Lublin 2004.
- WITKOWSKI P., *Celebracja sakramentu pokuty i nabożeństwo pokutne w releksjach dla młodzieży*, „*Łódzkie Studia Teologiczne*” t. 25, 2016, z. 3, s. 159–171.
- WŁODARCZYK J., *Charyzmaty Ducha Świętego*, Kraków 2015.
- WOLAŃSKI B., *Bierzmowanie w duszpasterstwie*, Legnica 2010.
- WOŁKIEWICZ A., *Główne idee polskich programów katechetycznych*, Kraków 2018.
- WOŹNIAK R.J., *Różnica i tajemnica. Objawienie jako teologiczne źródło sobości*, Poznań 2012.
- WOŹNIAK R.J., *Znak, osoba, tajemnica: zarys ogólnej teorii sakramentów*, w: *Znaki Tajemnicy*, K. POROSŁO, R.J. WOŹNIAK (red.), Kraków 2019.
- Youcat Polski. *Katechizm Kościoła Katolickiego dla młodych*, Częstochowa 2011.
- ZACHARA M., *Rozwój obrzędu bierzmowania i jego związek z liturgią chrzcielną w rycie rzymskim od VIII do X wieku na podstawie źródeł liturgicznych*, „*Roczniki Liturgiczno-Homiletyczne*” t. 3, 2012, nr 59, s. 157–171.
- ZAJĄC M., *Polskie programy przygotowania do sakramentu bierzmowania*, „*Teologia i Człowiek*” t. 38, 2017, nr 2, s. 101–116.
- ZALEWSKI S., *Duchowość sakramentu bierzmowania*, „*Ruch Biblijny i Liturgiczny*” t. 28, 1975, nr 1–2, s. 44–50.
- ŻĄDŁO A., *O bierzmowaniu z inspiracji Programu duszpasterskiego Kościoła w Polsce na rok 2017/2018*, „*Liturgia Sacra*” t. 24, 2018, nr 1, s. 145–172.

- ŻUREK A., *Katechumen — chrześcijanin — wierny. Przygotowanie do chrztu i chrzest w Kościele starożytnym*, Tarnów 2017.
- ŻUREK A., *Pierwsze wieki Kościoła*, Tarnów 2007.
- ŻUREK A., *Sakrament bierzmowania w Kościele starożytnym*, w: *Sakramenty Kościoła*, P. ŁABUDA (red.), Tarnów 2019.

INNE ŹRÓDŁA

- Informacja od proboszcza Parafii św. Anny w Piasecznie, ks. prał. Andrzeja Krynickiego.
- Informacja uzyskana od Dariusza Kępińskiego odpowiedzialnego za prowadzenie formacji *Postcresima* w Polsce.

WYKAZ TABEL

Tabela 1. Zestawienie podstawowych danych określających badane parafie leżące na terenie Warszawy.....	168
Tabela 2. Zestawienie podstawowych danych określających badane parafie leżące na terenie miast >25 tys. mieszkańców (poza Warszawą)	169
Tabela 3. Zestawienie podstawowych danych określających badane parafie leżące na terenie miast <25 tys. mieszkańców	170
Tabela 4. Podstawowe dane o badanych parafiach położonych na terenach wiejskich.....	171
Tabela 5. Częstotliwość spotkań formacyjnych do bierzmowania dla młodzieży w zależności od położenia parafii w aw.....	182
Tabela 6. Liczba niedopuszczonych kandydatów do sakramentu bierzmowania w parafiach w zależności od miejsca ich położenia w aw	186
Tabela 7. Organizowanie celebracji, spotkań i wyjazdów przeznaczonych wyłącznie dla kandydatów do bierzmowania w celu pogłębienia ich formacji duchowej w zależności od położenia parafii w aw.....	192
Tabela 8. Zestawienie pomocy dydaktycznych stosowanych podczas bezpośredniego przygotowania młodzieży do bierzmowania w formacji parafialnej wraz z liczbą parafii stosujących daną pomoc	201
Tabela 9. Stopień spełniania oczekiwań księży i katechetów przez pomoce stosowane w formacji kandydatów do bierzmowania, w zależności od położenia parafii w aw	212
Tabela 10. Zestawienie organizowanych celebracji, spotkań i wyjazdów przeznaczonych wyłącznie dla uczestników <i>Postcresima</i> w celu pogłębienia ich formacji duchowej w zależności od badanej parafii	224
Tabela 11. Zawartość postulowanych treści w pomocach stosowanych podczas bezpośredniego przygotowania młodzieży do bierzmowania w aw	241
Tabela 12. Zestawienie ilościowe spotkań formacyjnych podczas bezpośredniego przygotowania do bierzmowania dla młodzieży w zależności od położenia parafii w aw	244

WYKAZ WYKRESÓW

Wykres 1. Rozkład procentowy wypełnionych kwestionariuszy ankiet w zależności od położenia parafii w aw	165
Wykres 2. Średnia liczba parafian w zależności od położenia parafii w aw	173
Wykres 3. Średnia liczba kandydatów do bierzmowania w zależności od położenia parafii w aw	173
Wykres 4. Średni wskaźnik liczby kandydatów do bierzmowania w stosunku do liczby parafian w zależności od położenia parafii w aw	174
Wykres 5. Średnia wartość <i>dominantes</i> i <i>communicantes</i> w zależności od położenia parafii w aw	175
Wykres 6. Średnie wartości <i>dominantes</i> i <i>communicantes</i> w stosunku do średniej liczby parafian w zależności od położenia parafii w aw	176
Wykres 7. Średnia liczebność kandydatów do bierzmowania w stosunku do średnich wartości <i>dominantes</i> i <i>communicantes</i> w zależności od położenia parafii w aw	177
Wykres 8. Średnia liczba księży i katechetów oraz wolontariuszy zaangażowanych w bezpośrednie przygotowanie młodzieży do bierzmowania w zależności od położenia parafii w aw	178
Wykres 9. Zestawienie ilościowe danych określających klasę szkolną, w której uczniowie rozpoczynają bezpośrednie przygotowanie do bierzmowania w aw.....	180
Wykres 10. Zestawienie ilościowe czasu trwania bezpośredniego przygotowania młodzieży do bierzmowania w zależności od położenia parafii w aw	181
Wykres 11. Zestawienie ilościowe czasu trwania spotkań formacyjnych podczas przygotowania bezpośredniego młodzieży do bierzmowania w zależności od położenia parafii w aw	183
Wykres 12. Zestawienie ilościowe wielkości grup formacyjnych młodzieży do bierzmowania w zależności od położenia parafii w aw	184
Wykres 13. Zestawienie ilościowe sposobów weryfikacji wiedzy kandydatów do bierzmowania w zależności od położenia parafii w aw	185
Wykres 14. Zestawienie ilościowe sposobów uzyskiwania informacji zwrotnej od kandydatów na temat przygotowania bezpośredniego do sakramentu bierzmowania w parafiach aw	188
Wykres 15. Zestawienie ilościowe obrazujące zgłaszanie postulatów (lub nie) przez księży i katechetów na temat bezpośredniego przygotowania młodzieży do bierzmowania w zależności od położenia parafii w aw	189

Wykres 16. Częstotliwość spotkań dla rodziców kandydatów do bierzmowania w zależności od położenia parafii w aw.....	190
Wykres 17. Zestawienie ilościowe parafii aw organizujących celebracje, spotkania i wyjazdy specjalnie dla kandydatów do bierzmowania.....	194
Wykres 18. Zestawienie ilościowe parafii aw stosujących wspólne modlitwy, <i>lectio divina</i> i kręgi biblijne podczas bezpośredniego przygotowania młodzieży do sakramentu bierzmowania w zależności od położenia parafii w aw	196
Wykres 19. Parafie aw, w których nie organizowano (lub organizowano inne niż podane w pytaniu ankietowym) celebracji, spotkań lub wyjazdów wyłącznie dla kandydatów do bierzmowania i ewentualnie ich rodziców	198
Wykres 20. Zestawienie ilościowe sposobów zaangażowania kandydatów do bierzmowania w swoją formację chrześcijańską w zależności od położenia parafii w aw.....	199
Wykres 21. Wykorzystanie Pisma Świętego w parafiach aw jako pomocy dydaktycznej podczas bezpośredniego przygotowania do sakramentu bierzmowania	209
Wykres 22. Deklarowany przez księży i katechetów stopień spełnienia ich oczekiwań przez pomoce stosowane w formacji kandydatów do bierzmowania w zależności od położenia parafii w aw.....	213
Wykres 23. Deklarowana potrzeba nowych materiałów służących pomocą w przygotowaniu bezpośrednim kandydatów do bierzmowania w aw	214
Wykres 24. Zestawienie ilościowe działających obecnie wspólnot neokatechumenalnych w badanych parafiach prowadzących formację <i>Postcresima</i>	219
Wykres 25. Zestawienie ilościowe wolontariuszy świeckich zaangażowanych w formację młodzieży <i>Postcresima</i> w badanych parafiach.....	220
Wykres 26. Zestawienie ilościowe uczestników formacji <i>Postcresima</i> w badanych parafiach.....	221
Wykres 27. Rozkład procentowy parafii w zależności od klasy szkolnej, której uczniowie rozpoczynają formację <i>Postcresima</i> w parafiach aw.....	222
Wykres 28. Zestawienie ilościowe czasu (w latach) formacji <i>Postcresima</i> w podziale na okresy – przed i po bierzmowaniu – w badanych parafiach	223

ZAŁĄCZNIK 1

ANKIETA ANONIMOWA

Bezpośrednie przygotowanie
do sakramentu bierzmowania
w archidiecezji warszawskiej

1. Data wypełnienia ankiety.

.....

2. Liczba parafian.

.....

3. Liczba osób obecnych na mszy św. podczas ostatniego badania
(*dominicantes*).

.....

4. Liczba osób, które przyjęły komunię św. podczas ostatniego badania
(*communicantes*).

.....

5. Czy parafia jest położona na terenie miejskim?

(Zaznacz tylko jedną odpowiedź)

- Tak, na terenie Warszawy
- Tak, na terenie miasta o liczbie mieszkańców do 25 tys.
- Tak, na terenie miasta o liczbie mieszkańców ponad 25 tys.
(poza Warszawą)
- Nie

6. Liczba księży posługujących w parafii.

.....

7. Czy w parafii stosuje się metodę *Postcresima**⁵³ w duszpasterstwie młodzieży związanej z sakramentem bierzmowania?

(Zaznacz tylko jedną odpowiedź)

- Tak
- Nie

Informacja: Jeżeli w parafii stosuje się metodę *Postcresima*, to kolejne pytania niniejszej ankiety dotyczą tylko młodzieży, która nie jest objęta metodą *Postcresima*.

8. Które z wymienionych niżej pomocy są stosowane w parafii podczas bezpośredniego przygotowania młodzieży do sakramentu bierzmowania?

(Można wybrać kilka odpowiedzi)

- „Szkoła życia z Bogiem”. Przygotowanie do bierzmowania, wyd. Fundacja Nowa Winnica
- „Ułożyć życie z Bogiem”, wyd. Jedność
- „Nowe życie”, wyd. Gaudium
- „Wierzę, bo chcę!”. Przygotowanie do bierzmowania, wyd. Księgarnia św. Wojciecha
- „Youcat. Bierzmowanie”
- „Youcat. Katechizm dla młodych”
- Strona internetowa OAZA.pl, program przygotowania do bierzmowania
- Pismo Święte
- Inne pomoce (jakie?)
- Nie stosuje się pomocy

9. Jak długo trwa w parafii bezpośrednio przygotowanie do sakramentu bierzmowania?

(Zaznacz tylko jedną odpowiedź)

- Jeden rok
- Dwa lata
- Trzy lata
- Inny okres (jaki?)

* *Postcresima* zwana inaczej „przed i po” polega na objęciu opieką duszpasterską młodzieży zarówno przed przyjęciem sakramentu, jak i po jego przyjęciu — przez kilka lat.

10. W której klasie uczniowie najczęściej rozpoczynają w parafii przygotowanie bezpośrednie do sakramentu bierzmowania?

- Klasa 7. szkoły podstawowej
- Klasa 8. szkoły podstawowej
- Klasa 1. szkoły podstawowej
- Inna klasa (która?)

11. Proszę podać, jaka jest częstotliwość spotkań formacyjnych w kolejnych latach przygotowania do sakramentu bierzmowania.

	Pierwszy rok przygotowania	Drugi rok przygotowania	Trzeci rok przygotowania
Raz na tydzień	☐	☐	☐
Dwa razy w miesiącu	☐	☐	☐
Raz w miesiącu	☐	☐	☐
Inna częstotliwość (jaka?)

12. Ile czasu zajmuje przeciętne spotkanie przygotowujące do sakramentu bierzmowania?

(Zaznacz tylko jedną odpowiedź)

- 60 minut
- 45 minut
- 30 minut
- 20 minut
- Inny czas (jak długo?)

13. Jaka jest liczebność grup młodzieży objętych przygotowaniem do sakramentu bierzmowania?

(Zaznacz wszystkie właściwe odpowiedzi)

	Do 10 osób	Od 11 do 20 osób	Od 21 do 30 osób	Ponad 31 osób
Jedna grupa	☐	☐	☐	☐
Dwie grupy	☐	☐	☐	☐
Trzy grupy	☐	☐	☐	☐
Cztery grupy	☐	☐	☐	☐

	Do 10 osób	Od 11 do 20 osób	Od 21 do 30 osób	Ponad 31 osób
Więcej niż 4 grupy	☐	☐	☐	☐

14. Ilu kandydatów jest obecnie przygotowywanych w parafii do sakramentu bierzmowania?

.....

15. Ilu katechetów i ilu księży (łącznie) przygotowuje obecnie młodzież w parafii do sakramentu bierzmowania?

.....

16. Ilu wolontariuszy (świeckich i osób konsekrowanych) jest zaangażowanych w pomoc przy przygotowaniu młodzieży do bierzmowania?

.....

17. W jaki sposób weryfikuje się wiedzę kandydatów?

(Zaznacz wszystkie właściwe odpowiedzi)

- Egzamin ustny
- Praca pisemna
- Rozmowa kwalifikacyjna
- Inny sposób (jaki?)
- Brak weryfikacji wiedzy

18. Ilu kandydatów podczas ostatniego przygotowania nie dopuszczono do sakramentu bierzmowania?

.....

19. W jaki sposób kandydaci do bierzmowania angażują się w swoją formację chrześcijańską?

(Zaznacz wszystkie właściwe odpowiedzi – pytanie wielokrotnego wyboru)

- Apostolat
- Wolontariat
- Posługa ministrantów i lektorów
- Żeńska służba liturgiczna
- Inny sposób (jaki?)
- Brak zaangażowania

20. Czy w parafii są organizowane celebracje, spotkania lub wyjazdy wyłącznie dla kandydatów i ewentualnie ich rodziców, mające na celu pogłębienie formacji duchowej kandydatów?

(Zaznacz wszystkie właściwe odpowiedzi – pytanie wielokrotnego wyboru)

- Msze św.
- Nabożeństwa
- Adoracje Najświętszego Sakramentu
- Wspólne modlitwy
- Rekolekcje
- Pielgrzymki
- Lectio divina*
- Różaniec
- Droga krzyżowa
- Kręgi biblijne
- Nabożeństwa pokutne
- Inne wydarzenia (jakie?)
- Nie organizuje się

21. Czy od kandydatów do bierzmowania zbiera się informacje zwrotne (ewaluacja) na temat przebiegu przygotowania do sakramentu?

(Zaznacz wszystkie właściwe odpowiedzi)

- W formie pisemnej (np. anonimowe ankiety)
- W formie ustnej (np. podczas dyskusji w grupie, postulaty indywidualne)
- Nie pozyskuje się informacji zwrotnej

22. W jakim stopniu wykorzystywane pomoce, służące formacji kandydatów, spełniają oczekiwania księży i katechetów?

(Zaznacz jedną odpowiedź)

- Spełniają w pełni oczekiwania
- Spełniają tylko częściowo oczekiwania
- Spełniają w niewielkim stopniu oczekiwania
- Nie spełniają oczekiwań

23. Czy istnieje potrzeba opracowania nowych materiałów służących pomocą w przygotowaniu bezpośrednim kandydatów do sakramentu bierzmowania? Jeżeli tak, to jakich?

(Zaznacz jedną odpowiedź)

- Podręcznika dla kandydatów
- Zeszytu ćwiczeń
- Poradnika metodycznego
- Multimediiów
- Nie ma takiej potrzeby
- Innych materiałów (jakich?)

24. Czy księża i katecheci zgłaszają jakieś postulaty odnośnie do formy przygotowania bezpośredniego młodzieży do bierzmowania?

(Zaznacz jedną odpowiedź)

- Nie
- Tak (jakie?)

25. Jak często organizowane są spotkania z rodzicami kandydatów do bierzmowania?

(Zaznacz jedną odpowiedź)

- Raz w miesiącu
- Raz na dwa miesiące
- Raz na kwartał
- Raz na pół roku
- Raz na rok
- Inna częstotliwość (jaka?)

26. Jakie zagadnienia i problemy są poruszane podczas spotkań z rodzicami kandydatów?

.....

Dziękuję za udział w ankiecie!

ZAŁĄCZNIK 2

ANKIETA

Duszpasterstwo młodzieży *Postcresima* w archidiecezji warszawskiej

1. Wezwanie i adres parafii oraz data wypełnienia ankiety.

.....

2. Liczba parafian.

.....

3. Liczba osób obecnych na mszy św. podczas ostatniego badania (*dominantes*).

.....

4. Liczba osób, które przyjęły komunię św. podczas ostatniego badania (*communicantes*).

.....

5. Liczba księży posługujących w parafii.

.....

6. Ilu wolontariuszy świeckich jest zaangażowanych w duszpasterstwo młodzieży *Postcresima*?

.....

7. Czy w parafii istnieją wspólnoty neokatechumenalne? Jeżeli tak, proszę podać obecną liczbę tych wspólnot oraz rok, od którego działają one w parafii.

.....

8. W której klasie najczęściej młodzi ludzie rozpoczynają formację *Postcresima*?

- Klasa 6. szkoły podstawowej
- Klasa 7. szkoły podstawowej

- Klasa 8. szkoły podstawowej
- Klasa 1. szkoły ponadpodstawowej
- Inna klasa (która?)

9. Ile czasu trwa w parafii formacja młodzieży *Postcresima* przed bierzmowaniem?

(Zaznacz tylko jedną odpowiedź)

- 1 rok
- 2 lata
- 3 lata
- Inny okres (jaki?)

10. Ile czasu trwa w parafii formacja *Postcresima* po bierzmowaniu?

(Zaznacz tylko jedną odpowiedź)

- 1 rok
- 2 lata
- 3 lata
- Inny okres (jaki?)

11. Proszę wskazać, jaka jest częstotliwość spotkań formacyjnych w kolejnych latach formacji *Postcresima*?

(Zaznacz wszystkie właściwe odpowiedzi)

Częstotliwość	Rok formacji						Kolejne lata, ile lat?
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	
Co tydzień	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Co dwa tygodnie	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Raz w miesiącu	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Inna częstotliwość (jaka?)

12. Ile czasu zajmuje w parafii przeciętne spotkanie formacyjne *Postcresima*?

(Zaznacz tylko jedną odpowiedź)

- 30 minut

- 45 minut
- 60 minut
- 90 minut
- Inna czas trwania spotkania (jaki?)

13. Ile osób bierze udział obecnie w formacji *Postcresima* przed przyjęciem bierzmowania?

.....

14. Ile osób bierze udział obecnie w formacji *Postcresima* po przyjęciu bierzmowania?

.....

15. Ilu uczestników *Postcresima* zrezygnowało z dalszej formacji po ostatnim bierzmowaniu?

.....

16. Ilu uczestników *Postcresima* nie dopuszczono do ostatniego bierzmowania?

.....

17. Ilu uczestników przeciętnie liczą grupy młodzieży w formacji *Postcresima*?

.....

18. W jaki sposób weryfikuje się wiedzę uczestników formacji *Postcresima*, na przykład przed bierzmowaniem?

(Zaznacz wszystkie właściwe odpowiedzi)

- Egzamin ustny
- Praca pisemna
- Rozmowa kwalifikacyjna
- Inny sposób (jaki?)
- Brak weryfikacji wiedzy

19. W jaki sposób uczestnicy *Postcresima* angażują się w swoją formację chrześcijańską?

(Zaznacz wszystkie właściwe odpowiedzi)

- Apostolat
- Wolontariat
- Posługa ministrantów i lektorów
- Żeńska służba liturgiczna
- Inne sposób (jaki?)

- Brak zaangażowania

20. Czy w parafii są organizowane celebracje, spotkania lub wyjazdy specjalnie dla uczestników *Postcresima* i ewentualnie ich rodziców, mające na celu pogłębienie ich formacji duchowej?

(Zaznacz wszystkie właściwe odpowiedzi)

- Msze św.
- Nabożeństwa
- Adoracje
- Wspólne modlitwy
- Rekolekcje
- Pielgrzymki
- Lectio divina*
- Różaniec
- Droga krzyżowa
- Kręgi biblijne
- Obóz letni
- Inne wydarzenie (jakie?)
- Nie organizuje się

21. Czy od uczestników zbiera się informacje zwrotne (ewaluacja) na temat przebiegu formacji *Postcresima*?

(Zaznacz wszystkie właściwe odpowiedzi)

- W formie pisemnej (np. ankiety)
- W formie ustnej (np. podczas dyskusji)
- Nie pozyskuje się informacji zwrotnej

22. Czy prowadzący spotkania *Postcresima* zgłaszają jakieś postulaty odnośnie do formy prowadzenia spotkań informacyjnych z młodzieżą?

- Nie
- Tak (jakie?)

23. Jak często są organizowane spotkania z rodzicami uczestników formacji *Postcresima*?

(Zaznacz jedną odpowiedź)

- Raz w miesiącu
- Raz na dwa miesiące

- Raz na kwartał
- Raz na pół roku
- Raz na rok
- Inna częstotliwość (jaka?)

24. Jakie zagadnienia i problemy są poruszane podczas spotkań z rodzicami uczestników *Postcresima*? Jak rodzice oceniają *Postcresima*?

.....

25. Proszę wymienić, jakimi — zdaniem księdza — zaletami i wadami charakteryzuje się formacja *Postcresima* w porównaniu z innymi metodami przygotowania młodzieży do bierzmowania.

.....

26. Proszę wymienić motywy, jakimi kieruje się młodzież, wybierając formację *Postcresima* zamiast „tradycyjnego” przygotowania do bierzmowania.

.....

Dziękuję za udział w ankiecie!

Z recenzji naukowej

„Napisanie tego dzieła wymagało niewątpliwie wielu lat żmudnej pracy badacza. Jego Autor przeprowadził gruntowną kwerendę, gromadząc znaczną bazę źródłową oraz literaturę przedmiotu i pomocniczą. Na szczególne podkreślenie zasługuje fakt, że obok zgromadzenia zestawu dokumentów Kościoła powszechnego i Kościoła w Polsce, stanowiących stały fundament rozwijania refleksji teologicznej, Autor (...) zebrał w swojej rozprawie pewien zasób materiałów wytworzonych samodzielnie za pomocą narzędzia badawczego, jakim był sondaż diagnostyczny”.

Książka „jest interesującym opracowaniem nie tylko dla specjalistów zajmujących się profesjonalnie uprawianiem teologii pastoralnej, ale przede wszystkim dla szeroko rozumianego podmiotu działalności zbawczej w archidiecezji warszawskiej, a więc dla obecnych i przyszłych biskupów, kierowniczych gremiów instytucji diecezjalnych, duszpasterzy, katechetów oraz zaangażowanych w różne formy duszpasterstwa młodzieży katolików świeckich i osób konsekrowanych. Stanowi solidną monografię historyczno-pastoralną na temat bezpośredniego przygotowania młodzieży do przyjęcia sakramentu bierzmowania w archidiecezji warszawskiej i dlatego każdy, komu leży na sercu odnowa i udoskonalenie dotychczasowych form organizacji tegoż przygotowania, a szczególnie wprowadzanych metod, treści i stosowanych pomocy dydaktycznych w ramach tego przygotowania w duszpasterstwie parafialnym, nie może pominąć niniejszego dzieła, zanim podejmie jakiegokolwiek decyzje dotyczące szczególnie zmian strategii tego zakresu działalności zbawczej w przyszłości”.

Ks. prof. dr hab. Wiesław Przygoda

9 788368 076189